ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ „IORGU IORDAN“

ETYMOLOGICA

2

MARIUS SALA

INTRODUCERE ÎN ETIMOLOGIA LIMBII ROMÂNE

Coordonatorul colecției: MARIUS SALA, membru corespondent al Academiei Române

Redactor: JANA BALACCIU-MATEI

Tehnoredactori: OFELIA COȘMAN, LILIANA KIPPER

ACEASTĂ CARTE A APĂRUT
CU SPRIJINUL MINISTERULUI CULTURII

ISBN 973–9436–41–9

CUVÂNT ÎNAINTE

Un cititor neavizat se poate întreba de ce am crezut necesar să public o astfel de carte, mai ales că în urmă cu mai bine de un deceniu am publicat una similară scrisă împreună cu I. Coteanu (Ion Coteanu — Marius Sala, *Etimologia și limba română*, București, 1987).

Felul în care a fost primită acea carte[1] mă face să consider că reluarea ei dintr-o altă perspectivă nu poate fi decât utilă astăzi, când interesul pentru cercetarea etimologică este în continuă dezvoltare în țara noastră. Ea este utilă și pentru că în ultimii ani au început lucrările la *Dicționarul etimologic al limbii române* (*DELR*), lucrare prioritară a Academiei Române, fapt ce ne obligă pe noi, lingviștii români, să reluăm, să regândim tot ce s-a scris despre originea cuvintelor românești. Astăzi este mai actuală ca oricând remarca fostului meu profesor, Al. Graur: „nici un lingvist nu are dreptul de a accepta orbește ipotezele anterioare și nu se poate dispensa, dacă nu de a prezenta personal etimologii, cel puțin de a se pronunța asupra celor prezentate de alții". (Graur, *Etim. rom.*, p. 8). Activitatea la noul proiect de alcătuire a unui dicționar etimologic al limbii române mi-a dat posibilitatea să remarc o serie de probleme noi sau să revin cu corectări sau

---

[1] Dintre diferitele aprecieri am reținut două, formulate în recenzii apărute în străinătate: „Le travail, même destiné à un public large présente avec acuité la situation de l'étymologie roumaine. On peut souhaiter que des moyens plus importants soient alloués à l'exploatation de ce champ fertile" (D.B. Arapu, *BSL*, LXXXIV, 1989, p. 391). „Terminând cartea nu pot să nu-mi exprim părerea că o lucrare de popularizarea științei de un asemenea nivel înalt ar fi folositor să se publice și în Ungaria" (Bakos Ferencz, „Magyar Nyelv", LXXXIV, 1988, 4, p. 496).

precizări asupra unora dintre cele discutate de mine în cartea scrisă împreună cu I. Coteanu. În plus, în volumul de față, am atras într-o discuție mai amplă și situațiile din celelalte limbi romanice.

Evident, o lucrare de felul celei pe care o propun publicului larg și specialiștilor ar fi fost poate mai potrivit să o dau tiparului când experiența de la *DELR*, după ani de căutări și neliniști, ar fi fost și mai bogată. Am dat-o acum fiindcă sunt tot mai mulți cei care vor să se introducă în tainele etimologiei. Am dat-o acum și fiindcă mi-am amintit de remarca altui fost profesor al meu, Iorgu Iordan, care spunea în articolul-program al revistei pe care a editat-o la Iași: „etimologia este o adevărată piatră de încercare pentru un lingvist“ (Iorgu Iordan, *BIFR*, I, 1934, p. 11). Mă străduiesc prin lucrarea de față să depășesc această piatră de încercare.

Andrei Avram și Jana Balacciu-Matei au binevoit să citească lucrarea în manuscris și să-mi comunice observațiile lor prețioase pentru care le mulțumesc călduros.

Am crezut potrivit să dedic această încercare celui mai bun etimolog al generației mele, Andrei Avram, ale cărui contribuții în acest domeniu îl situează alături de cei mai buni etimologi români din toate timpurile.

M.S.

I. PRINCIPII ȘI METODE ALE ETIMOLOGIEI

Ce este etimologia?

Definiția curentă a etimologiei este una dintre puținele definiții din domeniul lingvisticii în care se constată o identitate aproape totală între formulările diferiților lingviști. Pentru a ilustra afirmația de mai sus apelez la cele mai recente definiții din cărțile consacrate acestei teme. În *DEX* cuvântul are două accepții, una în sensul restrâns („stabilește originea unui cuvânt prin explicarea evoluției lui fonetice și semantice") și alta în sens larg („ramura lingvisticii care studiază originea cuvintelor unei limbi"). În recentul *Dicționar general de științe. Științe ale limbii*, București, 1997, se procedează la fel când dă definiția etimologiei: 1. „Disciplină lingvistică având ca obiect studierea originii cuvintelor dintr-o anumită limbă și a evoluției lor formale și semantice până la epoca actuală" (p. 190) și 2. „În mod curent, prin etimologia unui cuvânt se înțelege indicarea sursei acestuia" (p. 191).

„Etimologia este studiul originii cuvintelor". Guiraud, *Etym.*, p. 5.

„Etimologia este una dintre cele mai importante și mai complexe ramuri ale științei limbii. În sens foarte larg, obiectul ei îl constituie originea cuvintelor și evoluția lor formală și semantică". Hristea, *Probl. etim.*, p. 5.

„În sens mai restrâns, prin etimologie se înțelege doar fixarea *etimonului*, a cuvântului (mai rar a cuvintelor) de bază din care provine un cuvânt al unei limbi". Király, *Etim.*, p. 8.

„Etimologia este... știința care urmărește și explică dezvoltarea cuvintelor de la formele și înțelesurile lor cele mai vechi, până la formele și înțelesurile lor actuale sau până la cele dintr-o anumită perioadă a unei limbi sau a unui grup de limbi". Coteanu–Sala, *Etim.*, p. 13.

„L'étymologie, réduite à sa plus simple expression, est la recherche d'un rapport de forme et de sens entre deux mots, ou bien le résultat, le fruit de cette recherche. Le plus souvent, cette recherche est diachronique, c'est-à-dire qu'elle vise à établir un rapport entre un mot qui existe, ou qui a existé, et tel mot d'une époque antérieure." J. Orr, *RLiR* XVIII, 1954, p. 129.

„Etimologia este știința care studiază originea cuvintelor sau, cu alte cuvinte, cercetarea relațiilor — formale și semantice — care leagă un cuvânt de altă unitate care o precedă istoric și de la care derivă". Zamboni, *Etim.*

I. 1. **Etimologia, în accepție largă**

Înainte de a vorbi despre etimologie în sens restrâns, câteva cuvinte despre știința etimologiei, deci despre *etimologie*, în sens larg. O voi face prezentând un scurt istoric al acesteia de când a devenit o știință și anume din prima jumătate a secolului al XIX-lea.

Nu iau în discuție primele încercări de a stabili etimologia cuvintelor care datează din antichitate. Chiar cuvântul *etimologie* a apărut în epoca elenistică fiind format din două cuvinte grecești: *etimos* „adevărat, real" și *logos* „cuvânt, știință". În Grecia antică problemele limbii au fost multă vreme parte componentă a filozofiei (vezi, de exemplu, discuția din dialogul *Kratylos* al lui Platon); etimologia era știința adevăratului sens. Acest punct de vedere se schimbă când etimologia trece în domeniul preocupărilor gramaticilor și când problemele formei trec pe primul plan (gramaticul latin Varro este reprezentativ pentru ilustrarea noii direcții). Această etapă a etimologiei în care abundau cele mai fanteziste apropieri dintre cuvinte (*homo* „om" era explicat prin *humus* „pământ" fiindcă omul ar fi fost creat din humă) au fost ridiculizate încă din antichitate (Cicero); atitudinea critică, ironică, a continuat până la descoperirea legilor fonetice și apariția gramaticii comparate și istorice. Se poate

aminti aici cazul, devenit clasic, al lui Rabelais, care dă numele personajului *Gargantua* pornind de la *que grand tu as* (= *que grand tu as le gosier* „ce gâtlej mare ai“) pentru a ironiza etimologia ca joc al tuturor posibilităților.

Nu iau în discuție nici diversele încercări fanteziste din secolul al XVII-lea, al căror reprezentant era Ménage, în care se acordă un rol important sensului considerat mult mai stabil decât forma fonetică (v. Baldinger, *Faszination*, p. 40–43).

În încercarea de prezentare a istoriei etimologiei ca știință mă voi referi la felul cum a evoluat ea în domeniul lingvisticii romanice (de fapt evoluția etimologiei este strâns legată de dezvoltarea romanisticii). Iorgu Iordan în cunoscuta sa istorie a lingvisticii romanice (*Lingvistica romanică. Evoluție — curente — metode*, București, 1962) oferă posibilitatea de a schița această istorie chiar dacă nu are capitole speciale consacrate etimologiei. O schiță a istoriei etimologiei romanice face și Zamboni, *Etim.*, o excelentă introducere în etimologie în general și în cea romanică în special. O astfel de prezentare este necesară mai ales dacă observăm cu P. Swiggers (*Le travail étymologique: typologie historique et analitique, perspectives, effets*, în *Disc. étym.*, p. 29) că „Parmi les différentes disciplines linguistiques, l'étymologie est sans doute celle qui a connu le plus grand nombres de „conversions“ (ou mutations) théoriques“. În același loc, A. Rey (*Problèmes de la vulgarisation en étymologie*, în *Disc. étym.*, p. 289) observă și el că „Le discours scientifique de l'étymologie moderne a un long passé“.

Am arătat când am dat definiția etimologiei că, în sens restrâns, aceasta înseamnă stabilirea corespondenței fonetice și semantice dintre cuvântul analizat și cuvântul din limba presupusă a fi cea din care a fost moștenit sau împrumutat. Cele două principii (fonetic și semantic) au apărut de la începuturile etimologiei ca știință, în plină epocă a doctrinei neogramatice, și continuă să fie valabile și astăzi, atât în domeniul lingvisticii romanice, cât și în alte domenii. Opera capitală a lingvisticii romanice elaborată în epoca neogramaticilor, cunoscutul dicționar etimologic al limbilor romanice al lui W. Meyer-Lübke (*Romanisches etymologisches Wörterbuch* = *REW*), rămâne lucrare de referință și astăzi. K. Baldinger, unul dintre romaniștii renumiți, care și-a dedicat o bună parte a activității sale cercetării

etimologice, declară despre *REW*: „Je ne nie point qu'encore aujourd'hui ce soit notre livre du chevet; seulement, du point de vue de la méthode, il est dépassé, sans être remplacé" (*L'étymologie hier et aujourd'hui*, în „Cahiers de l'Association internationale des études françaises" II, 1959, p. 217; v. și Baldinger, *Faszination*, p. 44).

Diversele concepții și metode de analiză a limbii din lingvistica romanică ulterioare doctrinei neogramatice au avut consecințe și în domeniul etimologiei. În funcție de concepție și de metodă s-a acordat mai mare atenție unuia sau altuia dintre cele două principii (fonetic sau semantic) sau, respectându-le pe acestea, pentru stabilirea originii cuvintelor s-au luat în discuție și alte criterii.

Cel mai înverșunat adversar al neogramaticilor a fost romanistul german Hugo Schuchardt. În domeniul etimologiei, Schuchardt insistă asupra ideii că fiecare cuvânt se găsește în împrejurări speciale, oricât ni s-ar părea că seamănă cu alte cuvinte, care conțin aceleași sunete (neogramaticii vorbeau de „condiții fonetice identice"). Ca advesar al legilor fonetice susținute de neogramatici, Schuchardt acordă atenție mai mare sensului decât sunetelor, fiindcă sensul este ceea ce este viu în cuvânt; „sufletul" cuvântului îl exprimă înțelesul, nu sunetele. Așa se explică de ce Schuchardt a făcut din etimologie o adevărată istorie a cuvintelor, cu cercetări aprofundate pe baza unui foarte bogat material, cules din toate variantele regionale sau istorice ale limbii. El introduce ideea de a lua în considerare și sinonimele, nu numai din dialecte sau din limba standard, ci și din alte idiomuri, pentru că modul de a denumi o noțiune în diverse idiomuri indică cel puțin drumul ce trebuie urmat pentru a stabili o etimologie. Nu în ultimul rând, Schuchardt a subliniat importanța metodei „cuvinte și lucruri" (al cărei campion a fost R. Meringer) pentru cercetările etimologice, pe care a aplicat-o ori de câte ori a avut ocazia. Exemplul clasic pe care îl cita Iorgu Iordan la cursuri (prezent și în cartea citată) este cel al originii fr. *trouver*, it. *trovare*, care aveau în evul mediu sensul de „a scrie versuri, a face poezii" (de fapt „a face rime"), de unde v. fr. *troveour* (fr. *trouvère*), v. prov. *trobador* cu sensul de „poet" (cf. rom. *trubadur*). La început, lingviștii s-au gândit că la baza verbelor romanice ar sta *tropus* „figură retorică, metaforă"; alții au pornit de la *tropa* „joc cu zarurile" sau de la *contropatio* (cf. *REW*, 8992). Toate aceste etimoane corespundeau din punct de vedere fonetic dar, așa cum subliniază

Iordan (*Lingv. rom.*, p. 59, nota 4), sub raport semantic erau criticabile, fiindcă de obicei înțelesul evoluează de la propriu la figurat și de la concret la abstract, nu invers. Schuchardt a reluat o veche etimologie, propusă de F. Diez, care pornește de la lat. *turbare* „a tulbura", care nu corespundea regulilor fonetice dar putea fi susținută semantic prin evoluția „a tulbura" → „a tulbura apa pentru a prinde pește" → „a prinde sau a găsi peștii" → „a găsi" (în genreal) și, sensul figurat, „a găsi rime, a face versuri". Soluția oferită de Schuchardt a fost criticată de mulți. Interesul acestei soluții a crescut după ce, în 1921, M.L. Wagner, specialist recunoscut al limbii sarde, a publicat o carte (*Das ländliche Leben Sardiniens im Spiegel der Sprache, Kulturhistorisch-sprachliche Untersuchungen*, Heidelberg, 1921) în care precizează că evoluția semantică presupusă de Schuchradt este posibilă: în sardă *trubare* înseamnă „a speria peștii în pâraie și a-i mâna către un loc, unde apa a fost otrăvită cu lumânărică sau cu laptele-cucului", „a speria vânatul la goană" (de unde și *trubadores* „gonaci") și „a mâna vitele" (v. *op. cit.*, p. 93, nota 2). Chiar dacă soluția n-a fost acceptată de toți lingviștii (Iordan o aprobă), ea prezintă interes din punct de vedere principial fiindcă insistă asupra necesității de a studia în profunzime toate contextele în care apare un cuvânt. Printre ultimii care au adus obiecții este și J. Chaurand, *L'étymologie dans la linguistique actuelle*, în „Parlure" III, 1987, p. 11–12.

Apropiată de doctrina lui Schuchardt este, din multe puncte de vedere, concepția lui J. Gilliéron (cel mai important fapt este ideea comună că fiecare cuvânt își are istoria lui). Caracteristic pentru doctrina lui Gilliéron este rolul foarte important acordat omonimiei și etimologiei populare în producerea modificărilor din limbă. Cele două fenomene trebuie luate în considerare la stabilirea corectă a unei etimologii. Lucrările lui Gilliéron au zdruncinat teza evoluției normale și mecanice, atenuate de analogie, fundamentală în concepția neogramatică dominantă în acea epocă. Spre deosebire de mulți lingviști, creatorul geografiei lingvistice crede că etimologia populară nu afectează numai cuvintele rare, tehnice sau străine, care, neavând sprijin în mintea vorbitorilor, sunt supuse transformărilor de tot felul. După Gilliéron, etimologia populară a acționat în toate fazele de dezvoltare a idiomurilor umane, salvând un mare număr de cuvinte de la acțiunea distrugătoare a legilor fonetice; pe de altă parte, prin etimologia

populară se stabilesc legături între cuvinte care par înrudite, dar nu sunt din punct de vedere etimologic. „L'étymologie populaire est, si l'on veut, un parasite de l'étymologie phonétique d'un mot, mais un parasite qui peut supprimer en entier la vie de celle-ci (ex. *fermer*), ou vivre collateralément (ex. *dégoûter*) et, alors, nous venons, de voir quelle conséquence il peut résulter de cette intime association, de cet attelage sous le même joug" (J. Gilliéron, *Pathologie et thérapéutique verbale* III, Neuville, 1912, p. 26). Fr. *fermer* este explicat ca o „derivare semantică" din *fer* < lat. *ferrum* și nu ca urmaș al lat. *firmare*; vorbitorul simte în prima silabă a lui *fermer* substantivul *fer*, nu atât fiindcă sună identic, ci mai ales pentru că încuierea ușilor se făcea în trecut cu ajutorul unui cui de fier. În sprijinul părerii lui Gilliéron Iordan aduce cazul rom. *încuia*, care provine din *în* + *cuńu* „cui" (< *cuneus*) (*op. cit.*, p. 178, nota 4). Cât privește cuvântul *dégoûtant* derivat de „foneticști" din lat. *gustum* este în realitate identic cu *dégouttant* < *goutte* „picătură": în mintea vorbitorilor apare imaginea unui vas din care lichidul se scurge picătură cu picătură.

Școala idealistă a lui K. Vossler a generat o altă abordare a etimologiei prin Leo Spitzer, care a introdus punctul de vedere stilistic în cercetarea etimologică. De aici preferința lui pentru creațiile lingvistice spontane (nu numai pentru onomatopee, de care era atras și H. Schuchardt), pentru tot ce produce un idiom prin mijloace proprii. Din această concepție, Spitzer a extras un principiu metodologic: înainte de a apela la alte limbi pentru a explica originea obscură a unui cuvânt, trebuie să încercăm să-l explicăm *prin* și *din* limba care există.

Zamboni, *Etim.*, p. 166–168, citează ca exemplu pentru maniera lui Spitzer de a face etimologie cazul it. *razza* „rasă, specie, familie", explicat ca derivat din lat. *ratio-, -onis*. Etimologiile anterioare pentru acest cuvânt propuneau fie arab. *rā's* „cap, origine", fie un derivat de la lat. *generatio* „procreare, stirpe". Spitzer, reluând o veche propunere a lui Canello (1872), optează pentru lat. *ratio* „clasă, specie", luând ca punct de plecare un citat din Cicero (*disseruerunt de generibus et rationibus ciuitatum*), unde *ratio* înseamnă „relație, proprietate, mod și manieră". Zamboni (*Etim.*, p. 167) subliniază: „El estilo inconfundible del método spitzeriano se ve en la exposición de carácter histórico-cultural con que se trata de justificar el desarrollo semántico de esta voz, que él encuedra en el ámbito de la cultura

medieval, observando el uso tomista de *rationes* „tipos" (aspectos de los cosas que preexisten en Dios)".

Metoda lui Spitzer, total distinctă de cea neogramatică, este considerată „idealist-semantică" (Zamboni, *Etim.*, p. 70). Ea este o etimologie „subiectivă" și concordă mai mult cu intuiția și cu sentimentul stilistic personal decât cu judecata obiectivă asupra faptelor disponibile (*ibidem*). Ilustrativ din acest punct de vedere este paradoxul formulat de Spitzer: „nu căutați etimologiile: găsiți-le", menționat adesea de Iorgu Iordan, care a și dat o excelentă prezentare a concepției etimologice a lui Spitzer în articolul *Un catéchisme étymologique*, în *RLiR* I, 1925, p. 162–170. Pentru franceză ideile lui Spitzer au fost confirmate în excelentele lucrări ale lui L. Sainéan, *Les sources indigènes de l'étymologie française*, 3 volume, Paris, 1925–1930 și *Autour des Sources indigènes. Etude d'étymologie française*, Florența, 1935.

Cu Walter von Wartburg, autorului impozantului dicționar etimologic al limbii franceze (*FEW*), cercetarea etimologică ajunge la noi dimensiuni. Nu este lipsit de interes faptul că Wartburg dedică dicționarul celor doi maeștri ai săi, W. Meyer-Lübke și J. Gilliéron. El folosește în etimologiile sale toate metodele practicate anterior, de la cea neogramatică a lui W. Meyer-Lübke la geografia lingvistică (cercetarea aprofundată a variantelor dialectale), metoda „cuvinte și lucruri" și, ceea ce este mai important, abordarea onomasiologică și semantică a lexicului. Wartburg caută să dea pentru fiecare cuvânt — la fel ca Schuchardt — o adevărată *istorie* de la începuturi până la zi, din care nu lipsesc încrucișările și contaminările dintre diversele cuvinte. Un rol important ocupă la Wartburg cercetarea relațiilor existente între diverși termeni aparținând aceluiași câmp semantic. Se citează ca exemplu tipic pentru concepția lui Wartburg seria de trei termeni care denumesc noțiuni înrudite: „șold", „coapsă" și „pulpă", la care se constată că nici unul dintre cuvintele latinești nu a rămas cu sensul nemodificat (vezi mai jos).

Ultimul moment în dezvoltarea studiilor de etimologie este reprezentat de Yakov Malkiel, considerat pe bună dreptate de Zamboni, *Etim.*, p. 189, ca „maturitatea istoricismului". Metoda lui Malkiel este aproape exclusiv lingvistică; propune ca și Gilliéron, ca înainte de a căuta soluții în alte domenii, lingvistica să-și rezolve propriile ei

probleme. Una dintre ideile de bază ale lui Malkiel este aceea că trebuie acordată importanță cercetării familiei de cuvinte și „polarizării" (de aici derivă și ideea că un cuvânt poate influența opusul său semantic). Zamboni precizează că metoda lui Malkiel este eclectică și vizează reconstrucția situației actuale a cuvintelor.

Și în domeniul etimologiei se face simțită o tendință de înnoire din punct de vedere metodologic, de creare a unui nou cadru epistemologic. O astfel de încercare este prezentată de Ottavio Lurati la colocviul internațional organizat cu ocazia centenarului nașterii lui W. von Wartburg. Într-o comunciare intitulată *Etymologie et anthropologie culturelle* (în *Disc. étym.*, p. 305–319), Lurati consideră că etimologia trebuie să se ocupe mai mult de perspectiva sociologică și pragmatică a unităților lexicale pentru a releva în afară de sensul lor, aparent univoc, și dimensiunea lor ideologică, funcția retorică în diferite discursuri caracteristice unei epoci. „Une approche croisée et multilatérale s'impose, une approche qui aille au-delà des mots particuliers pour saisir les groupes conceptuels, les métaphores réciproques, les irradiations synonymiques, les protosémantismes qui, à leur tour, reflétent souvent des constantes d'attitudes envers la réalité." (p. 316). Lurati definește această nouă metodă astfel: „L'approche globalisante peut tirer plus d'indications des matériaux (toujours fragmentaires) dont nous disposons; elle permet de vérifier des constantes et des oeuvres parallèles. Il faut passer d'une étymologie étique à une étymologie émique que reconstruise des groupes conceptuels afin de detécter certains „universaux sémantiques" apparaissant dans des langues différentes. Des évaluations systématiques sont indispensables" (p. 317). Această „etimologie" nu cred că elimină vechea metodă, „clasică" chiar dacă Lurati afirmă că „L'étymologie ne doit pas constituer une „science des pointillistes (Malkiel)" (p. 317) sau „Pourquoi enfermer dans un ghetto cette recherche, en la réduisant uniquement en passé" (p. 317).

Am prezentat pe scurt cum a evoluat concepția despre știința etimologiei în domeniul lingvisticii romanice. În alți termeni, așa cum procedează K. Baldinger, în articolul citat *L'étymologie hier et aujourd'hui*, în evoluția modului de a face etimologie se pot distinge următoarele etape:

• etapa Meyer-Lübke în care se pornește la forma cuvântului fără să se acorde mare importanță evoluției semantice. În cazul lat. *coxa* se enumeră formele romanice, arătând doar că în cea mai mare parte a limbilor romanice sensul s-a schimbat: sensul „șold" s-a deplasat și a luat locul lui „coapsă". Pentru secolul al XIX-lea și pentru Meyer-Lübke problema se termină aici. Această etapă este numită de Baldinger *l'étymologie-origine*;

• o dată cu cercetările lui Darmesteter și Bréal (sfârșitul secolului al XIX-lea) se constituie ca disciplină științifică semantica (așa cum fusese fonetica în secolul al XIX-lea). La aceasta au contribuit mult dialectologia și geografia lingvistică. Unul dintre reprezentanții noii direcții în etimologie este Jakob Jud, maestru al etimologiei despre care L. Spitzer afirmă că a folosit o sinteză a tuturor metodelor. În noua etapă, ceea ce era considerat un *punct final* în etapa precedentă (constatarea semantică) este un *punct de plecare*. *De ce* lat. *coxa* și-a schimbat sensul? Răspunsul a fost dat de W. von Wartburg: datorită evoluției fonetice, s-a produs o omonimie supărătoare între lat. *femur* „coapsă" și lat. *fimus* „gunoi". Vorbitorul, pentru a evita confuzia, preferă termenul *coxa* „șold" pentru „coapsă". Imprecizia semantică a rezolvat provizoriu un conflict determinat de cauze fonetice. Cum cele două părți ale corpului trebuia să aibă nume distincte s-a apelat la un termen împrumutat (germanicul **hanka*) devenit în franceză *hanche*. De această dată pentru a evita un conflict semantic se apelează la un împrumut. Această etapă este numită *l'étymologie-histoire du mot*; ea este etimologia în sens semantic, opusă celei fonetice. Ea este un fel de *biografie* a cuvântului, idee apărută încă la Gilliéron și ilustrată magistral de A. Meillet („ce qui est essentiel dans un dictionnaire étymologique, c'est de déterminer les voies qu'ont suivies les mots: On procède souvent comme si les changements de sens s'expliquaient par des faits psychiques. En réalité, les variations de sens sont déterminées par des circonstances de fait, de caractères infiniment divers. Pour faire l'étymologie d'un mot, il faut donc avant tout savoir comment il a pénétré en français et dans quels milieux il a été employé". Meillet, *Ling. hist.*, p. 292). În această nouă etapă are loc o inversare a modului de abordare a etimologiei: se ajunge la origini făcând istoria cuvântului. Baldinger citează comparația făcută de J. Gillierón între vechea concepție de a face etimologie și concepția

lui W. von Wartburg. În prima concepție biografia lui Balzac s-ar compune numai din două fraze: „Balzac assis sur les genoux de sa nourrice, était vêtu d'une robe bleue, rayée de rouge. Il écrivait la *Comédie humaine*“ (deci începutul și sfârșitul ei), în timp ce la FEW se face biografia detaliată. Din această cauză un rol de seamă începe să-l ocupe problema primelor atestări ale cuvântului sau ale unui sens.

• a treia etapă marchează evoluția generală a lingvisticii în care se insistă asupra ideii că limba este un sistem. Se ajunge la orientarea structurală a etimologiei. Baldinger (*op. cit.*, p. 50) reia același exemplu al lat. *coxa* pentru a explica schimbarea de sens a acestuia prin anturajul lui. Istoria lui *coxa* este în același timp istoria lui *femur, firmus* și **hanka*, deci evoluția sistemului. Cuvântul nu este un element izolat; el face parte din diverse sisteme, atât în planul formei cât și în cel al noțiunii, pe care Baldinger le numește *câmpuri*. Deci trecerea de la „etimologie-origine“ la „etimologie-istorie“ a avut ca urmare orientarea structurală a cercetării etimologice. Aceasta implică o cunoaștere profundă a relațiilor dintre diversele cuvinte care de multe ori scapă analizei. Un exemplu este cel prezentat de Wartburg și reluat de Baldinger (*op. cit.*, p. 57–58). Redactând articolul *portus* Wartburg a întâlnit un derivat dialectal *porteau* „un fel de canal care duce la mlaștini sărate“ pe care l-a considerat un compus occitan (*pourto-aigo*) care avea același sens. Aceasta l-a determinat pe Wartburg să pună derivatul *porteau* printre cuvintele ce aparțin familiei lui *portare* și nu la familia lui *portus*. O bună discuție asupra celor două cencepte („etimologie–origine“ și „etimologie–istorie a cuvântului“) la J. Chaurand, *L'étymologie dans la linguistique actuelle*, în „Parlure“ III, 1987, p. 15–20, care este și o scurtă, dar excelentă, prezentare a evoluției etimologiei ca știință (*art. cit.*, p. 9–20).

O altă schiță a istoriei etimologiei romanice a făcut Harri Meier, unul dintre cei mai cunoscuți specialiști în etimologia romanică, într-o comunicare (*Etapas de la etimología románica*) prezentată într-o ședință specială la al XVIII-lea congres de lingvistică și filologie romanică de la Trier (1986) și publicată în *ACILPR XVIII*, VII, Tübingen, 1989, p. 37–45. La fel ca alți romaniști (M. Pfister, A. Zamboni) el distinge două mari epoci: una până la 1853, anul apariției primului dicționar etimologic al limbilor romanice al lui

F. Diez (*Etymologisches Wörterbuch der romanischen Sprachen*, Bonn, 1853), numită preștiințifică, și alta, modernă, după Diez. Însuși Diez precizează, în prefața la dicționarul său, că vrea să folosescă o metodă critică, opusă precursorilor săi, care au practicat o metodă necritică (germ. *umkritisch*). Ménage, amintit mai sus, apare astăzi, după expresia plastică a lui H. Meier, *Caballero etimológico de la triste Figura* (*op. cit.*, p. 38).

În schița sa de istorie a etimologiei romanice, Harri Meier distinge patru etape:

I. etapa umanismului (sec. XIV — începutul sec. XIX), puțin studiată, care începe cu Dante (*De uulgari eloquentia*) și continuă cu Nebrija (sec. XV) și Valdés (sec. XVI) pentru spaniolă. Marile dicționare etimologice (Covarrubias — spaniolă și Ménage — franceză) își propuneau să dovedească înrudirea limbilor lor cu greaca;

II. etapa marcată de inovațiile aduse de Diez: metoda comparativă aplicată la o *familie de limbi*, nu la o singură limbă și introducerea *legilor fonetice*. Neogramaticii, care urmează pe „creatorul filologiei romanice" (F. Diez), insistă asupra aplicării corecte a legilor fonetice și măresc numărul cuvintelor cu origine necunoscută datorită neconcordanțelor fonetice;

III. La începutul secolului nostru, în filologie este părăsit, în parte, studiul diacronic și se trece la cercetarea limbii vii, a dialectelor și a argoului pentru a sublinia forțele creative ale limbjului popular. Sunt caracteristice pentru această perioadă titlurile a două opere: *La faillite de l'étymologie phonétique* a lui J. Gilliéron (1919) și *Les sources indigènes de l'étymologie française* a fostului nostru compatriot, L. Sainéan (1925–1930). Amândoi ridiculizeză formele reconstruite de etimologia diacronică, forme neatestate, notate cu *asterisc*, pe care le consideră ironic „cer de *astre* care nu dau lumină". În schimb, avansează principii cărora li se acorda un rol „foarte" secundar în trecut:

• *rolul onomatopeelor și al creației expresive* (H. Schuchardt, elev al lui F. Diez!, Leo Spitzer, M.L. Wagner, A. Prati, K. Jaberg, W. von Wartburg, J. Corominas și alții). Această tendință apare chiar în opere ale unor conservatori ca W. Meyer-Lübke;

• *contaminările de cuvinte* sunt invocate tot mai des: sunt sute de explicații de acest fel în *REW* și mii în *FEW*;

• *metafora*, ca înnoitor al lexicului: „La métaphore linguistique a créé la moitié du vocabulaire“ (L. Sainéan).

O analiză a celor trei etape îi permite lui H. Meier să ilustreze stabilirea originii unor cuvinte prin diversele soluții. Astfel fr. *toucher* a fost pus în relație cu lat. *tangere* (Ménage), cu un etimon germanic **tukkon* (F. Diez) sau cu interjecția *toc*: *faire toc, toc* (H. Schuchardt). În etapa a treia crește interesul pentru substrat și superstrat (J. Hubschmid — substrat; E. Gamillscheg și W. von Wartburg — superstratul germanic). Etapa a treia se deosebește de cea precedentă prin renunțarea la perspectiva romanică, fapt ce atrage preferința pentru explicații poligenetice în diferite regiuni ale Romaniei. Se acordă mare atenție împrumuturilor interromanice. Pornind de la o statistică făcută de P. Guiraud în *Dictionnaire des étymologies obscures* (1982), care constată, pe baza dicționarului etimologic al limbii franceze al lui O. Bloch și W. von Wartburg, că numărul cuvintelor cu etimologie necunoscută, nesigură etc. este, procentual, la fel de mare ca în *FEW*, Harri Meier constată că progresul etimologiei romanice în sens tradițional nu corespunde progresului în documentare, așa cum apare el în *FEW*;

IV. Ultima etapă se caracterizeză prin accentul special pus pe trei principii metodologice:

• *fonetica* istorică aplicată la cuvinte, de obicei izolate, lasă loc foneticii sintactice, care a avut multă vreme un rol secundar (important de subliniat că rolul foneticii sintactice a început să fie subliniat după dezvoltarea fonologiei structurale). Pentru a înțelege apariția lui *g(u)* din fr. *guêpe, gâter* (< lat. *uespa, uastare*), fără a invoca contaminarea cu sinonime germanice, este important să ținem seama de poziția cuvântului în frază sau în verbe compuse;

• dicționarele „latino-romanice“ (*REW, FEW, DEEH*), care au ca leme etimonul latin, au în cea mai mare parte a cazurilor un singur sens (rar două). Trebuie să se țină seama de polisemia etimoanelor fiindcă altfel se ascund relațiile semantice ale cuvintelor în cursul istoriei (sensurile secundare nu sunt urmările în latină și de aceea ele sunt considerate inovații romanice);

• s-a discutat mult la începutul secolului dacă în etimologie are prioritate „Dame Phonétique“ sau „Dame Sémantique“ uitându-se că mai există a treia „doamnă“ — „Dame Formation des Mots“.

O propunere etimologică merită încredere numai când li se acordă aceeași importanță celor trei „doamne“: „Más que nunca, la etimología románica tiene que ser no una etimología de palabras, sino una etimología de familias de palabras“ (p. 45).

I. 2. **Etimologia în accepție restrânsă**

Din definițiile date rezultă că, atunci când ne referim la sensul restrâns al cuvântului *etimologie*, se apelează la două criterii fundamentale pentru stabilirea originii unui cuvânt. Ele sunt:

a) concordanța fonetică și

b) concordanța semantică

între cuvântul analizat și cuvântul din care se presupune că acesta provine. Altfel spus, trebuie să existe o concordanță între forma cuvântului pe care vrem să-l explicăm și cea a cuvântului presupus a sta la baza lui. Concordanța semantică presupune o identitate sau o relație justificabilă între sensul celor două cuvinte: cel de origine și cel explicat.

Dacă în unele cazuri de felul lui *crud* observăm că în latină, limba pe care o continuă româna, există *crudus* putem afirma că nu există nici un motiv pentru a nu pune la baza cuvântului românesc termenul latin. În alte cazuri, lucrurile sunt mai puțin evidente. Pentru un neinițiat în istoria limbii române este mai greu de sesizat că termenul *măruntaie* are la bază cuvântul latinesc *minutalia* „măruntișuri“. În unele limbi romanice, care fonetic s-au îndepărtat mai mult față de latină, se ajunge la forme în care nu se păstrează nici un sunet din latină. Cine (în afara specialiștilor) recunoaște în cuvântul francez *eau* termenul latinesc *aqua* (devenit *apă* în română)? Și totuși atât în cazul lui *măruntaie* cât și în cel al fr. *eau* originea indicată este exactă. Cum se explică aceste deosebiri? Trebuie să spunem că aceste cuvinte nu sunt excepții și că deosebiri între forma latinească și cea romanică există în foarte multe alte cuvinte.

Când am afirmat mai sus că franceza continuă latina, la fel ca româna, am înțeles că cele două limbi au aceeași sursă și că amândouă au evoluat față de latină după anumite reguli, care sunt diferite de la o limbă la alta: în timp ce în română avem *apă*, în

franceză s-a ajuns la *eau* de la același cuvânt latinesc. Deci în stabilirea corespondențelor fonetice dintre cuvintele de origine latină și cuvintele pe care le explicăm trebuie să cunoaștem regulile de transformări fonetice. Acestea sunt numite legi fonetice. Mă refer deocamdată la cuvintele moștenite din latină unde deosebirile dintre forma cuvântului latinesc și cel romanic sunt mult mai mari decât în alte cazuri, fiind vorba de o evoluție de sute de ani. Cele mai puține transformări le întâlnim la neologisme, la cuvintele împrumutate recent, unde adesea nu există nici o schimbare importantă între forma de origine și cea românească.

Putem proceda într-un mod similar și pentru stabilirea concordanțelor semantice dintre etimonul de origine latină și cuvintele romanice. În marea lor majoritate cuvintele transmise unui număr mai mare de limbi romanice au același sens de bază în latină și în limbile romanice. Continuatorii romanici ai cuvintelor latinești *aqua* „apă", *oculus* „ochi", *facere* „a face" *ridere* „a râde" înseamnă în toate limbile romanice același lucru și anume ce însemnau ele în latină, chiar dacă forma lor este uneori mult diferită, atât față de latină cât și între diversele limbi romanice. Cu alte cuvinte, pentru acești termeni corespondența semantică este vizibilă. Mă refer la corespondența dintre sensurile de bază ale cuvintelor respective.

Atât în cazul formelor cât și în cel al sensurilor există și excepții, în sensul că apar nepotriviri de ordin fonetic sau semantic care nu sunt însă de natură să împiedice acceptarea originii latine. Într-un caz ca lat. *bucca* între limbile romanice există discrepanțe din punct de vedere semantic: în timp ce în cele mai multe limbi romanice continuatorii lat. *bucca* înseamnă ca în latină „gură" (cf. fr. *bouche*), în română *bucă* însemană altceva (sensul din română este de altfel atestat pentru latină). Pe de altă parte, există urme ale existenței și în română a sensului „gură" din celelalte limbi romanice (*a îmbuca* este un derivat ce presupune acest sens „gură").

Pentru a stabili etimologia corectă a unui cuvânt nu sunt totdeauna suficiente corespondența fonetică și semantică (cele două criterii de bază), ci trebuie să cunoaștem istoria cuvântului respectiv, așa cum am arătat în partea consacrată istoricului etimologiei ca știință. A cunoaște „istoria" cuvântului înseamnă a cunoaște tot ce se poate ști despre el de la primele atestări până la situația lui actuală: răspândirea

geografică, poziția lui în limbă (este un cuvânt frecvent, la ce câmp semantic aparține etc.). Așa cum voi arăta în cele ce urmează este deosebit de important să avem informații similare și despre cuvântul sau cuvintele din limba sursă. Toate aceste informații presupun studierea cuvântului ținând seama de trei axe:

- diacronică
- diatopică
- diastratică

Analiza diacronică. Este important să știm dacă avem a face cu un cuvânt vechi în limbă. Simpla atestare a unui cuvânt în textele vechi poate elimina o serie de piste etimologice (franceză, germană, rusă, în primul rând, dar și altele ca turca, neo-greaca) fiindcă româna a împrumutat mai târziu cuvinte din aceste limbi. În același timp, absența unui cuvânt din textele vechi poate fi un indiciu că avem a face cu un cuvânt mai recent. Am spus că absența poate fi un *indiciu* și, adaug, nu un argument, fiindcă absența multor cuvinte se poate datora conținutului textelor (cele mai vechi și mai multe texte sunt traduceri ale unor cărți cu conținut religios). Există multe cuvinte moștenite din latină care sunt atestate foarte târziu (mai multe detalii la discutarea stratului de cuvinte moștenite din latină).

În general, diversele influențe asupra lexicului românesc s-au produs în anumite epoci istorice și perioada de primă atestare a unui cuvânt poate fi un indiciu al influenței căreia îi aparține cuvântului respectiv. Atestarea unor cuvinte sau forme în epoca Regulamentului Organic poate fi un prim semn că avem a face cu un împrumut din rusă (multe cuvinte franțuzești au pătruns prin rusă în acea epocă datorită faptului că ofițerii ruși cunoșteau franceza).

Vechimea și originea cuvântului trebuie cunoscute și în limba sursă. Este mai greu de crezut că un cuvânt atestat mai târziu în limba sursă decât în română să stea la baza cuvântului din română. Nu lipsesc cazurile extreme în care unele dicționare propun ca etimoane cuvinte neînregistrate în dicționarele limbilor din care se bănuiește că ar proveni cuvântul românesc.

De asemenea, s-a subliniat în ultimul timp că uneori dicționarele etimologice ale limbilor vecine (bulgara, maghiara) consideră de

origine română termeni care în dicționarele noastre sunt puși la baza cuvintelor românești (detalii mai ample mai jos).

Analiza diatopică. Cunoașterea răspândirii geografice a cuvântului analizat este la fel de importantă. Un cuvânt general răspândit în română poate fi un indiciu că este un termen vechi. Această remarcă este valabilă mai ales dacă ținem seama și de existența cuvântului respectiv în dialectele suddunărene (aromân, meglenoromân, istroromân). Fără a intra acum în detalii, pe care le rezerv pentru analiza diverselor straturi etimologice, dacă avem în vedere că *aer* „văzduh" există și în dialectele suddunărene putem să-l considerăm moștenit din latină și în dacoromână (unii îl consideră imprumut din latina savantă pe motiv că lipsește din textele vechi).

Unele cuvinte sunt răspândite numai în anumite arii dialectale. În astfel de cazuri este aproape sigur că termenii respectivi provin din limba învecinată acestor arii. Este mai greu de acceptat să avem un cuvânt sârbesc numai în Bucovina. Nu sunt rare cazurile când un cuvânt răspândit, de exemplu, numai în Banat să fi primit ca etimon aceeași formă existentă atât în sârbă, cât și în bulgară. Cred că ar fi indicat să acceptăm în astfel de cazuri originea sârbă. Evident că acest criteriu nu funcționeză în cazul cuvintelor vechi (moștenite din latină, cuvintele din substrat sau cele din vechea slavă).

Și de această dată este necesar să cunoaștem răspândirea geografică a cuvântului din limba sursă. Răspândirea unor cuvinte maghiare limitată numai la graiurile din Transilvania poate fi un indiciu că n-ar fi exclus un împrumut din română în acele graiuri.

Analiza diastratică. Este important să știm dacă un cuvânt a cărui etimologie o stabilim aparține limbii comune sau dacă face parte dintr-un câmp onomasiologic mai restrâns (terminologie tehnică) sau aparține unei variante sociale (argou). Cuvintele din diverse câmpuri onomasiologice provin de obicei din anumite limbi (germana a furnizat multe cuvinte legate de anumite meșteșuguri, după cum româna a dat mulți termeni păstorești limbilor învecinate). La fel, termenii din argou sunt în română, de multe ori, din limba țigănească.

Aceleași informații despre poziția cuvântului din limba-sursă sunt utile în stabilirea corectă a etimonului. În cazul special al cuvintelor

moștenite din latină este important de știut dacă termenul respectiv este atestat sau nu în latină sau dacă apare frecvent în texte (există situații când un cuvânt apare înregistrat numai într-un singur text, nu rareori la un autor aproape necunoscut).

I. 3. **Criterii în cercetarea etimologică**

I.3.1. *Criterii de bază*

Din expunerea anterioară rezultă că în stabilirea unei etimologii corecte trebuie avute în vedere mai multe criterii, dintre care două sunt fundamentale, cel *fonetic* și cel *semantic*.

I.3.1.1. Crieriul fonetic. Ce înseamnă criteriul fonetic? Se observă că între latină și română, care o continuă pe prima, există o serie de deosebiri de formă. Constatăm că toate consoanele finale latinești au căzut (lat. *caput* > *cap*, lat. *legem* > *lege*, lat. *laudat* > *laudă*).

Aceasta nu este singura transformare fonetică strictă (de aceea sunt numite *legi* fonetice) ce s-a petrecut, a acționat, în trecerea de la latină la română. Din același domeniu al consonantismului poate fi amintită evoluția grupurilor *cl, gl* din latină. Dacă luăm o serie de cuvinte cu aceste grupuri (lat. *clamare, clauem, oc(u)lus, glacia*) constatăm că le corespund în română consoanele palatale *k'*, *g'* notate *chi* (*che*), *ghi* (*ghe*): *chema, cheie, ochi, gheață*. Pentru a înțelege cum a fost posibilă această transformare se poate observa că în limba veche pentru grupurile latinești *cl, gl* existau *cl', gl'* (*Ureacl'e* era forma pentru *Ureche*), deci stadiul intermediar de la *cl* la *k'*. De altfel, acest stadiu există astăzi în dialectele românești suddunărene (arom. *cl'ae* etc.). Cunoscând această lege fonetică vom avea un prim semn că un cuvânt românesc ce conține grupurile *cl, gl* nu poate fi moștenit din latină. Chiar un cuvânt de felul lui *clama*, identic din punct de vedere formal cu lat. *clamare* nu poate fi moștenit din latină (el este un împrumut ulterior din franceză). De asemenea, cuvinte foarte vechi în limbă de felul lui *clopot, glas* sunt împrumuturi ulterioare, pătrunse în limbă după ce legea fonetică datorită căreia orice grup *cl, gl* a devenit *cl'*, *gl'* a încetat să mai funcționeze și deci grupurile din cuvintele

împrumutate nu s-au modificat. Ceea ce s-a petrecut în română s-a petrecut și în alte limbi romanice; în italiană s-a ajuns chiar la forme apropiate cu cele din română (*chiave* „cheie“, *ghiaccia* „gheață“).

Încă un exemplu de evoluție a consonantismului pentru a ilustra existența unor legi fonetice de care trebuie să se țină seama în stabilirea unei etimologii. Dacă se face un inventar al cuvintelor latinești ce aveau un *l* în poziție intervocalică (*felem, mola, salem, solem*) se constată că în română apare *r* în loc de *l* (*fiere, moară, sare, soare*), ceea ce a permis formularea unei alte legi fonetice: orice *l* latinesc intervocalic devine *r*. Deci, cuvintele cu *l* intervocalic din română sunt împrumuturi ulterioare (*fală, silă* etc.) sau sunt cuvinte moștenite din latină dar care aveau un *ll* (*l* dublu sau geminat) urmat de o vocală cu excepția lui *a* neaccentuat (lat. *callem* > *cale,* lat. *mollis* > *moale,* lat. *uallem* > *vale*) sau care aveau grupul *bl* (lat. *sub(u)la* > *sulă*). Ultimele exemple arată că *-l-* este rezultatul altor două legi fonetice care au acționat în trecerea de la latină la română (*-ll-* + *e* > *l*, *-bl-* > *l*).

Și în domeniul vocalismului există legi fonetice la care au guvernat evoluția cuvintelor moștenite din latină. Astfel orice *e* sau *o* accentuate din cuvintele moștenite urmate în silaba următoare de *e, a* (*ă*) a devenit *ea, oa* în română (lat. *ligat* > *leagă*, lat. *porta* > *poartă*). În unele cazuri, *ea* a suferit ulterior o altă transformare devenind *e* (forma veche cu *ea* se întâlnește în textele vechi și în unele graiuri arhaice în care se spune și astăzi *feată, leage*. Am arătat cu alt prilej (Coteanu-Sala, *Etim.*, p. 25) că pornind de la această lege putem susține că *rege* nu este un cuvânt moștenit din latină fiindcă nu există nici o formă arhaică (**reage*) care să prezinte forma cu diftong (este adevărat că termenul este atestat târziu; el apare abia la G. Asachi). *Rege* este deci un împrumut făcut din latină sau din italiană în secolul al XIX-lea (de altfel, nici în italiană *rege* nu este moștenit din latină). Cuvintele împrumutate din slavă sau din alte limbi nu cunosc această lege (*greblă* nu **greablă*).

Sunt numai câteva exemple de legi fonetice care au funcționat în trecerea de la latină la română a căror cunoaștere este indispensabilă pentru stabilirea etimonului unui cuvânt. Necunoașterea legilor fonetice poate duce la grave greșeli. Nu se poate spune că *bilă*, folosit de medici pentru *fiere* (moștenit din lat. *felem* „fiere“), este moștenit

din lat. *bilis*, sinonim al lui *felem*, fiindcă *l* intervocalic ar fi trebuit să devină *r* (la fel ca în cazul lui *fiere*). La fel stau lucrurile și în celelalte limbi romanice. În italiană, de exemplu, sunt cultisme, adică împrumuturi din latină, formele cu diftongul *au* (it. *augusto, causa*; fr. *ausculter*), dar sunt moștenite corespondentele lor monoftongate, it. *agosto, cosa*, fr. *écouter*. Cf. rom. *regiune, ridicol*, împrumuturi, dar *rău, râu* moștenite din latină.

În concluzie, vom spune cu Avram (*Contrib.*, p. 10): „structura fonetică actuală a unui cuvânt poate uneori să conțină indicii cu privire la vechimea și, implicit, la originea lui".

Înainte de a trece la criteriul semantic câteva remarci în legătură cu unele limite ale aplicării criteriului fonetic. Există situații când datorită hazardului același complex sonor să aibă sens identic în două limbi neînrudite, dar între cele două cuvinte să nu fie nici o legătură etimologică. Király, *Etim.*, p. 16 citează cazul rom. *fiu*, moștenit din lat. *filius* și magh. *fiú*, moștenit din fondul fino-ungric. Ambele aparțin stratului vechi al limbilor respective, deci sunt anterioare contactului dintre română și maghiară, și, în consecință, nu au nimic comun din punct de vedere etimologic.

O situație similară prezintă cuvintele imitative și cele din graiul copiilor (germ. *Lallwort*) care pot avea uneori forme și sensuri identice (sau asemănătoare) în două limbi fără ca între ele să existe un raport etimologic. Ele sunt creații paralele. Se citează ca exemplu pentru această categorie numele cucului (rom. *cuc*, germ. *Kuckcuck*).

În sfârșit, există categoria de împrumuturi în două limbi învecinate cu sensuri și forme identice (sau apropite) fără ca cele din limba *A* să fie etimoanele celor din *B* sau invers. Király (*Etim.*, p. 16–17) citează cuvintele românești *crai, dragă, prost* care sunt împrumuturi paralele cu magh. *király, draga, paraszt* (ambele serii provenite din vechea slavă).

I.3.1.2. Criteriul semantic. Ce înseamnă criteriul semantic? Exigența explicată în cazul fonetismului de a demonstra continuitatea între etimon și cuvânt analizat este valabilă și în cazul înțelesului. Mai interesant este că, la cuvintele moștenite din latină, putem constata aceeași continutate în română, și în celelalte limbi romanice. În unele cazuri această continuitate poate fi perfectă: *aqua* are sensul din latină în toate limbile romanice (deci și în rom. *apă*). Lat. *caballus* care

însemna „mârțoagă“ s-a transmis tuturor limbilor romanice cu sensul „cal“ în general pentru care latina folosea pe *equus* (păstrat izolat în română și sardă sub forma feminină *equa*: rom. *iapă*, sd. *ebba*). Neconcordanța de sens dintre latina clasică și română în acest caz nu pune la îndoială etimologia pentru că prezența aceluiași sens în toate limbile romanice ne permite să presupunem că s-a produs o modificare de sens în latina vulgară. La fel stau lucrurile cu lat. *focus* sau *casa* care însemnau „vatră“, respectiv „colibă“, și care peste tot în Romania (= teritoriul unde se vorbesc limbile romanice) au înțelesul cuvintelor românești *foc* și *casă* (excepție face fr. *chez* < lat. *casa*).

Lucrurile sunt uneori mai complicate. Dacă vrem să explicăm originea rom. *coapsă* < lat. *coxa* trebuie să observăm că între sensul din latină și cel din română există o schimbare (lat. *coxa* „șold“ > rom. *coapsă*). Pentru a se înțelege ce s-a întâmplat este important să constatăm că și în celelalte limbi romanice a avut loc un proces semantic asemănător analizat de W. von Wartburg (v. Wartburg–Ullmann, *Problèmes*, p. 175–176), unul dintre cei mai mari etimologiști ai secolului nostru. Așa cum am subliniat mai sus, el arată că în evoluția semantică a termenilor, absolut necesară în stabilirea unei corecte etimologii, trebuie să se țină seama și de relațiile existente între diverșii termeni aparținând aceluiași câmp semantic și de schimbările care au avut loc în trecerea de la latină la limbile romanice. Se constată că în seria de trei termeni care denumeau noțiunile înrudite „șold“, „coapsă“, „pulpă“ nici unul dintre cuvintele latinești nu a rămas cu sensul nemodificat. Seriile prezentate se prezintă astfel:

	„șold“	„coapsă“	„pulpă“
lat.	*coxa*	*femur*	*crus*
it.	*anca*	*coscia*	*gamba*
fr.	*hanche*	*cuisse*	*jambe*
sp.	*anca* [*cadera*, adăugat de A. Alonso]	*muslo*	*pierna*
ptg.	*anca*	*coxa*	*perna*

La această schemă adaug situația din română

șold	*coapsă*	*pulpă*

În multe limbi romanice lat. *coxa* a căpătat sensul de „coapsă“, iar în locul lui *coxa* cu sensul de „șold“ a fost introdus în Occident cuvântul de origine germanică **hanka* (*REW* 4032: italiană, franceză, occitană, catalană, spaniolă, portugheză) iar în rom. *șold* < germ. *Schulter*, pătruns prin slavă sau maghiară (*CDER* 7984). Nu intru în detalii care explică înlocuirea lui *femur* prin *coxa*, prezentate de W. de Wartburg. Ideea care trebuie reținută este că adesea în definirea relației semantice dintre cele două forme în discuție, cea din limba de origine și cea din limba examinată, trebuie să se țină seama și de relațiile dintre termenii aceluiași câmp semantic. Este un exemplu pentru a arăta cum în etimologia modernă se operează cu noțiunea de câmp onomasiologic și semantic și prin aceasta orientarea structurală a etimologiei „ligada a las nociones de sistemas y de relación procedentes de Gilliéron y Saussure, que ya no consideran la etimología como observación de un cambio aislado, sino como la percepción de una conclusión general y sistemática“ (Zamboni, *Etim*., p. 75).

V. Arvinte (*Din terminologia corpului omenesc*: **șold**, **coapsă**, **pulpă** *(pe baza ALR). Încercare de analiză structurală a lexicului*, în *SCL* XIV, 1963, p. 439–453) discută microsistemul din română atrăgând atenția asupra unui fapt important, dar ignorat în trecut, că între acest microsistem și cel care se referă la terminologia animală există o legătură evidentă. În cazul limbii române această legătură a dus la influențarea terminologiei corpului omenesc de către terminologia corpului animalelor, mai puternic înrădăcinată în conștiința indivizilor vorbitori, având ca efect final dispariția lui *coapsă* în multe graiuri. Observația lui V. Arvinte ar trebui să fie luată în considerare și la explicația transformărilor din toate limbile romanice (oamenii au cunoscut totdeauna mai bine anatomia corpului animalelor).

În multe cazuri între sensul cuvântului latinesc sau împrumutat și cel românesc există deosebiri. Ca etimologia să poată fi acceptată trebuie să se facă o demonstrație convingătoare, care să explice evoluția de la sensul originar al presupusului etimon la cel al cuvântului a cărui etimologie trebuie să o stabilim. Uneori absența unei astfel de demonstrații convingătoare duce la neacceptarea etimologiei. Alteori, chiar dacă deosebirea de sens dintre presupusul etimon (mai ales când este vorba de cuvinte moștenite din latină) și cel românesc este mare nu se formulează rezerve cu privire la etimologia propusă. Încă V. Pârvan

(*Contribuții epigrafice la istoria creștinismului dacoroman*, București, 1911, p. 96–97) a explicat evoluția semantică a lat. *pauimentum* „teren pavat, pardosit; pavaj, mozaic“ la sensul rom. *pământ* prin rusticizarea vieții ca urmare a părăsirii Daciei. Explicația acceptată de Ivănescu, *ILR*, p. 170 a primit recent o confirmare prin semnalarea de către Magdalena Popescu Marin (*LR* XLVI, 1997, p. 181–184) a unei evoluții identice în sursilvană și surmirană, două dialecte reto-romane, vorbite în regiuni de asemenea ruralizate și izolate. Este general acceptată ipoteza că la baza rom. *pădure*, stă cuvântul latinesc *paludem* (acuzativ singular de la *palus* „mlaștină, baltă“) care a ajuns în urma unui accident fonetic (o metateză) la *padulem*. Evoluția semantică a fost explicată prin faptul că ea s-a produs undeva în regiunile mlăștinoase și împădurite din preajma Dunării. Cercetările recente bazate pe rezultatele obținute în anchetele pentru Atlasul lingvistic european (*Atlas linguarum Europae*) au scos la iveală că o evoluție semantică asemănătoare apare și în alte limbi europene (V. Arvinte, *AnL* XXXA, 1985, p. 65–82). În alte cazuri, diferențele semantice dintre cuvântul latinesc și cel românesc au dus la încercarea de a căuta etimonul în afara fondului de cuvinte moștenit din latină.

Avram (*Contrib.*, p. 11) atrage atenția asupra situației interesante când se încearcă să se stabilească etimologia unui derivat a cărui structură fonetică permite raportarea la două (eventual chiar mai multe) cuvinte de bază. El menționeză cazul verbului *părui* care reprezintă de fapt două derivate: unul de la *păr*, cu sensurile „a depila“ sau „a trage de păr“ și altul de la *par*, cu sensurile „a bate pari“, „a se bate (cu parul)“. Folosind această metodă un cuvânt ca *părușcă* „fir de iarbă“, pentru care *DLR* trimite la *păr* și *par*, este derivat corect de Avram (*Contrib.*, p. 156) numai de la *păr*.

Din cele de mai sus rezultă că pentru schimbările de înțeles nu avem reguli la fel de stricte ca la schimbările fonetice. Între schimbările de înțeles mai simple și deci ușor de explicat și unele la care în punctul de sosire nu mai apare nimic din înțelesul inițial există o varietate de cazuri deosebită (unele evoluții sunt discutate mai departe). De multe ori trebuie să surprindem evoluția în etape ale limbii din texte din mai multe epoci. Reproduc după Graur, *Ling.*, p. 133–134 câteva cazuri extreme. Unul, devenit aproape clasic, este rom. *otuzbir* „om violent, abuziv“ sau „violență“, „abuz“ din expresia

vine (*procedează*) *ca otuzbir* sau *cu otuzbir* explicat prin tc. *otuz bir* „31" (Graur, *GS* VI, 1934, p. 332), fără nici un argument care să explice diferența de înțeles între „31" și „violent". Ulterior a aflat de un document prin care consulul austriac de la Iași relata guvernului său, în 1821, că regimentul de ieniceri 31, zis și *otuzbir*, s-a dedat, ca de obicei, la tulburări și dezordini în oraș.

Alteori povești cunoscute în trecut sunt la baza unor evoluții semantice. Asemănarea dintre fr. *lésine* „zgârcenie" și it. *lesina* „sulă", a atras atenția dar nu s-a putut explica distanța dintre cele două sensuri până când cineva a descoperit următoarea întâmplare reală: în Italia a existat o satiră în care erau ridiculizați zgârciții, *Compagnia della lesina* „Societatea sulei". Era vorba în ea despre o societate, cu acest nume, ai cărei membri își cumpăraseră din fonduri comune o sulă, ca să-și repare singuri încălțămintea. Această satiră a fost tradusă în Franța în secolul al XVIII-lea și a avut succes, așa de mare încât s-a tipărit o nouă ediție. A rămas până astăzi cuvântul *lésine* cu sensul de „zgârcenie". Fără cunoașterea acestei întâmplări n-am putea da etimologia lui *lésine*, mai exact n-am putea explica evoluția semantică de la it. *lesina* „sulă" la fr. *lésine* „zgârcenie".

In alte cazuri nici astăzi nu știm în ce împrejurări a apărut un cuvânt. În franceză *vasistas* este numele orificiului în lemnul ușii prin care se vedea dinăuntru o persoană care așteaptă afară. S-a propus ca etimon expresia germană *Was ist das?* „ce este", dar nu se știe cine și când a folosit-o în franceză pentru prima dată cu sensul menționat (dacă explicația este corectă).

I.3.2. *Criterii suplimentare*

Am subliniat altă dată (Coteanu-Sala, *Etim*., p. 94; cf. și Avram, *Contrib*., p. 9) că în cercetarea etimologică „criteriul formal și cel semantic, cele mai importante, trebuie completate cu criteriul răspândirii geografice, cu cel funcțional (poziția cuvântului în limbă), cu cel semantico-onomasiologic și cu cel istorico-social".

I.3.2.1. Criteriul geografic. Am vorbit despre criteriul geografic mai sus când am afirmat că pentru cunoașterea istoriei unui cuvânt

trebuie să cunoaştem şi răspândirea lui geografică (analiza diatopică). Aceasta este obligatoriu când este vorba de cuvinte împrumutate mai ales din limba popoarelor vecine. Am arătat (Coteanu-Sala, *Etim.*, p 119–121) că un cuvânt care prin forma şi înţelesul lui ne îndreptă spre o limbă slavă şi este cunoscut numai într-o regiune din vecinătatea unui teritoriu în care se vorbeşte limba respectivă are şansa să provină din aceasta, chiar dacă din punct de vedere formal el este identic cu cuvinte din alte limbi. În sfârşit, tot acolo (p. 119) am arătat că termenii de origine slavă răspândiţi pe tot teritoriul dacoromân provin mai probabil din vechea slavă decât din una din limbile slave moderne. Exemple diverse din cuvinte slave dau mai jos. Ilustrez aici cu câteva fapte luate din Avram, *Contrib.* Cuvântul *pavit* „viţă de vie" este înregistrat în sud-vestul Olteniei, motiv pentru care Avram (*op. cit.*, p. 146) optează pentru o etimologie sârbo-croată, deşi, ca formă şi ca sens, bg. *pavit* poate explica în egală măsură cuvântul românesc.

Criteriul geografic poate fi luat ca un argument şi ca un indiciu negativ: cuvintele care au o etimologie necunoscută sau discutabilă şi care se găsesc cel puţin în unul din dialectele suddunărene nu pot proveni din maghiară pentru că n-au existat contacte directe între maghiară şi indiomurile suddunărene. La fel, dacă aria de răspândire a termenului românesc nu este cunoscută, deci criteriul geografic nu poate fi folosit pentru stabilirea exactă a originii unui cuvânt, se pot accepta oricare din cele două limbi slave (bulgara sau sârbocroata) sau chiar o etimologie multiplă. Aşa procedează Avram (*Contrib.*, p. 113) în cazul termenului *nechită*.

I.3.2.2. Criteriul funcţional, deşi este un criteriu auxiliar, poate da informaţii importante în cercetarea etimologică. Împrumuturile, dintr-o sursă, ca şi lexicul în general, cuprind elemente de valoare inegală, care se grupează într-un set de bază, respectiv în masa împrumuturilor. De aceea nu se poate pune pe acelaşi plan etimologia unui cuvânt oarecare (*mătăhuie*) cu aceea a unui cuvânt ca *talpă*, despre care va fi vorba mai departe, care aparţine vocabularului fundamental al limbii române. Király (*Etim.*, p. 47–48) precizează, pe bună dreptate: „Cuvintele din setul de bază, spre deosebire de cele din masa împrumuturilor, se află într-o solidaritate specifică, ceea ce înseamnă că modificarea unui element se răsfrânge asupra întregului grup.

Scoaterea rom. *talpă* dintre împrumuturi pune, indirect, sub semnul întrebării și alte componente ale setului de bază din maghiară. Nu este, prin urmare, deloc întâmplător că și pentru alte cuvinte considerate până acum împrumuturi și cu „etimologie sigură" din maghiară se propun soluții noi". Astfel încă B.P. Hasdeu (*Cuvântul samă este el latin sau maghiar?. Istoria unui trunchi crescut din trei rădăcine*, în „Columna lui Traian" IV, 1883, p. 22–30) contestă originea maghiară a lui *seamă*, E. Coseriu și F. Király a lui *socoti*. În aceeași situație sunt *chin, chip, gând*. După Király (*loc. cit.*) aceste cuvinte importante trebuie studiate împreună, în sensul că etimologia lor trebuie rezolvată „în bloc" printr-o cuplare a lor cu cele din română dar și în strânsă legătură cu cele din maghiară. O astfel de abordare duce la ipoteza că sunt vechi împrumuturi turcești (mai puțin sigur *gând*), realizate independent în cele două limbi (despre rom. *gând* și magh. *gond*, ca împrumuturi independente dintr-o a treia limbă, vezi L. Balázs, *SCL* XVIII, 1987, p. 308). Pentru maghiară s-a dat o etimologie turcică, chiar și pentru *gând*, deși este considerat de origine necunoscută. O. Densusianu (*Aspecte*, p. 175–178) propune o origine turcică pentru rom. *seamă, socoti*.

I.3.2.3. Criteriul semantico-onomasologic este asemănător în parte cu cel precedent fiindcă apartenența la un anumit câmp onomasiologic poate fi un indiciu important. Avram (*Contrib.*, p. 13) dă exemplul terminologiei creștine care, se știe, are pentru toate conceptele fundamentale termeni moșteniți din latină (*biserică, cruce, Dumnezeu, păgân* etc.). Datorită acestui fapt putem presupune că, în cazul cuvintelor cu etimologia mai puțin clară, dar care aparțin unui câmp onomasiologic în care elementele moștenite din latină sunt bine reprezentate, să avem a face, până la proba contrară, cu termeni moșteniți. Este unul dintre argumentele aduse de mine pentru originea latină a rom. *talpă* (vezi mai jos).

I.3.2.4. Criteriul istorico-social nu poate fi ignorat. Nu se poate face etimologie fără să se cunoască istoria populației a cărei limbă o analizăm: istoria politică (apartenența la state diferite), istoria culturală (până la Marea Unire, Transivlania a fost mai mult sub influența culturii germane, iar în epoca fanariotă Principatele Române

au fost influențate de cultura neogreacă), istoria socială și a mentalităților și nu în ultimul rând istoria dezvoltării economice. Evident că aceste date importante nu pot lua locul criterilor lingvistice care sunt decisive: „Compte tenu de l'ensemble des données historiques externes, seule en dernière analyse l'évidence linguistique interne peut fonder une étymologie" Guiraud, *Etym.*, p. 93.

I.3.2.5. Criteriul vechimii este un criteriu auxiliar, cu anumite limite, invocarea lui nefiind în toate cazurile eficientă de aceea nu l-am menționat printre criteriile suplimentare în precedenta carte (v. Coteanu-Sala, *Etim.*, p. 94).

Pentru etimolog data primei atestări a unui cuvânt poate fi un prim indiciu care trebuie utilizat cu prudență. Așa cum am arătat mai sus dacă această primă atestare urcă în secolele al XVI-lea sau al XVII-lea este o dovadă că termenul respectiv nu poate proveni dintr-o limbă despre care se știe că nu a fost în contact cu româna decât după această perioadă. Prima atestare nu trebuie absolutizată fiindcă sunt cuvinte moștenite sigur din latină (*nap* etc.) care nu apar în vechile texte românești. Explicația stă în conținutul, în natura textelor (se știe că primele texte au caracter religios).

Avram (*Contrib.*, p. 14) atrage atenția asupra utilizării primei atestări în cercetarea etimologiei cuvintelor „internaționale" recente. Dacă un cuvânt are o primă atestare în perioada anterioară celui de-al doilea război mondial sub o formă și cu un sens care pot fi explicate la fel de bine prin franceză și prin engleză probabilitatea ca aceste cuvinte să provină din franceză în principiu este mai mare (chiar dacă, la rândul lui, termenul francez provine din engleză; cf. rom. *tramvai*). În aceste cazuri, subliniază Avram, sunt utile și alte informații despre natura și autorii textelor în care apare cuvântul (unii savanți români au putut prelua un termen și apoi să-l folosească și astfel un cuvânt să intre în limba română dintr-o anumită limbă folosită în țara în care el și-a făcut studiile. Sunt cunoscute cazurile de astfel de termeni științifici care în Transilvania au origine germană, în timp ce în Muntenia și Moldova provin din franceză).

I.3.2.6. Comparația cu limbile înrudite este un criteriu care are o poziție specială fiindcă el poate fi invocat cu precădere la cuvintele

de origine latină. Din această cauză el va fi prezentat mai ales în capitolul consacrat acestui strat etimologic. Uneori comparația cu limbile înrudite este implicită, ca în cazul criteriului fonetic sau semantic. Când spunem că toate consoanele finale latinești au dispărut, la fel ca în toate celelalte limbi romanice, sau atunci când afirmăm că *l* simplu intervocalic latinesc a devenit *r*, ca în unele idiomuri romanice, facem o comparație romanică. La fel în cazul criteriului semantic: am arătat că există evoluții semantice în toate limbile romanice sau numai în unele. Comparația romanică este chiar necesară în unele situații cum este cea a derivatelor cu temă și afix moștenite din latină. El poate fi decisiv când se constată că un derivat moștenit din latină există în majoritatea limbilor romanice. Asupra acestui criteriu a atras atenția Y. Malkiel (*Le dictionnaire étymologique et les études panromanes*, în *Disc. étym.*, p. 253–260) care arată cum comparația romanică este foarte utilă pentru a înțelege schimbările și evoluțiile din vocabularul francez: *FEW* ar avea de câștigat atât pentru etimologie, cât și pentru a explica rolul francezei în difuzarea unor cuvinte romanice (*fetiche* < ptg. *feitiço* < limbă africană).

I.3.3. *Neconcordanța dintre criterii*

Nu sunt puține cazurile când aplicând criteriul fonetic se ajunge la concluzii diferite de cele rezultate din aplicarea criteriului semantic, coroborat sau nu cu celelalte criterii auxiliare. În istoria etimologiei ca disciplină științifică în astfel de situații se dădea prioritate criteriului fonetic (neogramaticii) sau semanticii (Școala idealistă) în funcție de diversele școli și metode de analiză a limbii (mai aproape de zilele noastre cele două atitudini au fost ilustrate de polemica dintre școala lui L. Bloomfield și cea a lui L. Spitzer (vezi Iordan, *Ling. rom.*, p. 179). Astăzi astfel de neconcordanțe trebuie rezolvate de la caz la caz pentru a se ajunge la o soluție mai apropiată de o rezolvare mulțumitoare sau chiar, așa cum precizeză Avram (*Contrib.*, p. 13), să se arate că este vorba de o „etimologie necunoscută", „etimologie nesigură" sau să se arate incertitudinea prin formulări ca „probabil din".

Într-un caz ca rom. *creștin*, de exemplu, este foarte puțin probabil să nu fie moștenit din latină fiindcă aparține terminologiei creștine, în cea mai mare parte transmisă din latină, deși prezintă o evoluție formală care contravine legilor fonetice (lat. *christianus* ar fi trebuit să ajungă la **creșin*, așa cum *pastionem* a dat *pășune*). Forma „aberantă“ a fost explicată în diferite feluri: *CDDE* 409 crede că ar fi un cuvânt mai nou, Nandris, *Phon.*, p. 125 prin analogie cu forma nederivată (*Hrist-*, *Christ-*) sau derivată cu sufixe al căror vocalism nu forma un hiat (*creștinesc*). În schimb, spune Avram, este sigur că *sfânt* care aparține aceluiași domeniu onomasiologic (terminologia religioasă) nu provine din lat. *sanctus* (acesta s-a păstrat în *sân-/sâm-* din *Sânnicoară, Sâmpetru, Sânmedru*), ci dintr-un cuvânt din veche slavă (consoana inițială din lat. *sanctus* nu putea ajunge la *sf*). Cele două exemple (*creștin* și *sfânt*) ne arată că în primul caz greutate mai mare are criteriul onomasiologic, în timp ce în al doilea mai important este criteriul fonetic.

Și totuși nu lipsesc specialiștii care susțin prioritatea criteriului fonetic. Recenzând o lucrare a cunoscutului lingvist valon Louis Remacle (*Étymologie et phonétique wallonnes — Questions diverses*, Liège, 1997), G. Roques conchide „la phonétique... reste le critère fondamental dans la recherche d'une étymologie“ (*RLiR* LXII, 1998, p. 522). O concepție asemănătaore stă și la baza unei formulări a lui F. Möhren (*RLiR* LXI, 1997, p. 445): *h* este antihiatic „sans qu'on puisse en déterminer chaque fois la cause. Cette observation ne veut évidemment pas abolir les lois phonétiques“.

I.3.4. *Cazuri particulare*

Este bine cunoscut că în evoluția limbii există destule cazuri de abateri de la regulile cunoscute, fie că este vorba de legile fonetice sau de evoluțiile semantice; în stabilirea etimologiei trebuie să ținem seama de ele. La începutul activității mele de lingvist, când învățasem că trebuie respectate condițiile cerute de școala neogramatică, „abaterile“ de acest fel erau motive pentru respingerea unei etimologii. Anchetele dialectale la care am participat și mai ales consultarea *Atlasului lingvistic român* mi-au permis să „descopăr“ numeroase

fapte, mai mult sau mai puțin individuale, care reprezintă astfel de abateri. Numărul lor a crescut când am parcurs *Stilistica limbii române* a fostului meu profesor Iorgu Iordan. M-am întrebat de multe ori de ce în cercetările etimologice nu sunt invocate mai mult asemenea abateri care, este de presupus, au existat și în perioadele mai vechi ale limbii române. Ca să dau numai un exemplu amintesc cazul contaminărilor fonetice sau/și semantice invocate mai ales de S. Pușcariu și G. Giuglea. Nu există nici un motiv care să se opună acestei idei cu atât mai mult cu cât în trecut, neexistând texte scrise, nu era loc nici o normă strictă, care să împiedice astfel de fenomene. Un răspuns concret la întrebările mele l-a dat Andrei Avram, în *Contribuții etimologice*, despre care am vorbit mai sus; în soluțiile date de el etimologiei unor cuvinte, considerate de dicționarul academic ca având o origine necunoscută, un loc important îl ocupă toate tipurile de „abateri", în condițiile în care sunt invocate și legile fonetice. Abaterile de la principiile etimologiei sunt de diverse tipuri, cele mai multe fonetice și semantice. Cum se explică aceste abateri? De multe ori ele sunt generate de apartenența cuvintelor la familii sau la serii desemnând aceeași noțiune sau noțiuni înrudite. În unele cazuri poate surprinde apariția unui cuvânt într-o regiune în care nu ar fi normal să existe (de exemplu turcismele în Transilvania).

Trebuie observat că numărul cuvintelor importante din limbă care să prezinte astfel de abateri este relativ scăzut; unele dintre acestea constituie, așa cum spunea Malkiel despre fr. *aveugle* „orb", deși toți cercetătorii îl consideră cuvânt moștenit din latină, „enigme etimologice". De cele mai multe ori suntem în prezența unor cuvinte cu o circulație restrânsă sau/și cu sens insuficient precizat (mai ales la numele de plante sau la formele de relief). Unele au mai multe variante fonetice și sensuri diverse, ceea ce indică o oarecare instabilitate în limbă. Din această cauză ele sunt incluse de vorbitori în familii sau serii de cuvinte cu care nu au nici o legătură etimologic. Unele din cuvintele discutate de Andrei Avram sunt înregistrate în vorbirea unei singure persoane, în cazul anchetelor pentru *ALR*, sau al unor comunicări pentru *DLR;* uneori sunt răspunsuri precedate de [ɛ], ceea ce presupune chiar o ezitare din partea subiectului anchetat. Ele pot fi deci fapte de vorbire nu de limbă, adică nu sunt generale în limba română, sau chiar greșeli datorate unor asocieri petrecute în

vorbirea unei singure persoane (*moșdroagă* „om leneș și strâmb", notat într-o culegere de cuvinte din Năsăud, nu este un cuvânt, ci, așa cum a arătat Andrei Avram (*Contrib.*, p. 88), reprezintă două cuvinte; pentru etimologia lui trebuie explicată doar originea lui *droagă*). Cele spuse mai sus nu trebuie interpretate în sensul că astfel de inovații individuale nu pot deveni fapte de limbă. Este evident că *lacusta* pentru *locusta* a apărut în latină în urma contaminării cu *lacus* (vezi mai sus), la un vorbitor care a avut un dezvoltat simț al limbii.

Evoluții fonetice neregulate

În orice manual de fonetică istorică, alături de schimbările fonetice regulate (condiționate sau nu de contextul fonetic sau de accent), sunt menționate schimbări neregulate ca: asimilări, disimilări, sincope, metateze, etimologii populare, contaminări, afereze, influențe ale formei derivatului asupra cuvântului bază etc. În cea mai amplă introducere în fonetica istorică a limbii române (O. Nandris, *Phonétique historique du roumain*, Paris, 1963) numărul acestora este impresionant: autorul le prezintă la fiecare sunet în categoria „cazuri particulare" și, în a doua parte a cărții, sunt grupate pe tipuri de fenomene. Numeroase exemple de acest fel găsim și în excelenta prezentare a foneticii limbii române a lui Sextil Pușcariu (*Limba română*. Vol. II: *Rostirea*, [București], 1959; ed. II 1994). Nu lipsesc nici din volumele de sinteză consacrate istoriei limbii române dintre care amintim doar Densusianu *ILR*, Rosetti, *ILR*, Ivănescu, *ILR*. Este meritul lui Andrei Avram (*Contrib.*, p. 18–20) de a fi atras atenția asupra unor categorii de fluctuații fonetice (și morfologice) care nu pot fi puse în legătură cu legi sau tendințe specifice unor graiuri. El stabilește tipuri de fluctuații fonetice a căror prezență la cuvintele fără probleme etimologice devine importantă pentru cercetarea etimologică, „întrucât permite, adesea, să se înlăture ceea ce, la prima vedere, pare să fie o piedică în calea stabilirii unei relații între cuvântul dat și un ipotetic etimon" (*op. cit.*, p. 18). El dă ca exemplu cazul v. sl. *strugŭ* căruia îi corespund în română formele *strug* și *strung*. Pornind de la această remarcă și observând că există fluctuații de tipul „consoană orală ~ consoană nazală + consoană orală" (*hodorog-hodoronc*,

otic-oting, păstrugă-păstrungă etc.), Avram conchide: „putem să luăm în considerație ipoteza provenienței unui cuvânt (sau a unui sufix) care conține grupul NC dintr-un cuvânt (respectiv, dintr-un sufix) în care nu exista primul element al grupului“ (*loc. cit.*), unde se trimite la o remarcă similară a lui S. Pușcariu, *DR* X, 1941–1943, 2, p. 396.

Autorul dă (p. 19) câteva exemple de fluctuații între fonetisme care nu pot fi raportate la particularități cu caracter de lege (sau măcar de tendință) ale anumitor graiuri. Le reproducem ca atare.

[ă]~[î] în poziție protonică, mai ales înainte de o consoană lichidă finală de silabă: *mălcaviță~mârcaviță, tălhar~tâlhar;*

[ă] sau [î] ~ [o] sau [u], în poziție protonică (mai frecvent, dar nu exclusiv, în vecinătatea unor consoane labiale): *mădărănie~modorănie, mânzăli~mânzoli, smâ(n)ci~smu(n)ci;*

[o]~[u], în poziție posttonică: *martor~martur, vehicol~vehicul;*

consoană surdă ~ consoană sonoră: *palton~balton, pațachină~bațachină, ovăs~ovăz* (în sufixe este frecventă fluctuația [k]~[g]: *tălpic-tălpig*);

[k] sau [g] ~ [h]: *mocni~mohni, mogoandă~mohoandă;*

[l] ~ [r], în poziție preconsonantică: *cartaboș~caltaboș, maldac~mardac, mâlced~mârced;*

[l] sau [r] ~ [rl]: *chițoran~chițorlan, murui~murlui;*

„zero“ ~ [s] sau [z], în poziție inițială preconsonantică: *cheuna~scheuna, fârși~sfârși, fulgera~sfulgera, gârbaci~zgârbaci, tufiș~stufiș.*

„Ținând seama de existența fluctuațiilor de genul celor prezentate mai sus, conchide Avram, cercetătorul își *lărgește câmpul ipotezelor până dincolo de limitele impuse de aplicarea strictă a criteriului fonetic* (sublinierea M.S.), care cere fie ca sunetele din cuvântul a cărui etimologie este căutată să se regăsească în etimon, fie ca neconcordanțele să poată fi atribuite unor schimbări fonetice regulate (cu caracter de lege) — întâlnite în cazuri deja rezolvate — sau/și normelor privitoare la încadrarea morfologică. Așadar dacă, de exemplu, un cuvânt cu etimologia necunoscută conține grupul [rl], atenția cercetătorului trebuie să se îndrepte nu numai spre un posibil etimon în care apare același grup, ci și spre eventuale prototipuri în care apare numai una dintre cele două lichide, într-un context comparabil cu cel al lui [rl] din cuvântul în cauză... Este, poate, inutil

să adăugăm că și în astfel de situații trebuie respectate, în paralel, criteriile semantic, geografic, istoric etc." (*op. cit.*, p. 19–20).

Valoarea generală a acestui principiu, care explică amploarea citatului, ne îndreptățește să-l aplicăm și la fapte latinești considerate „cazuri particulare" în fonetica istorică a limbii române și tratate izolat (unele dintre acestea sunt cerute și de fonetica istorică a altor limbi romanice:

a~e: malum — melum (rom. *măr*), *cerasus — *ceresiu* (rom. *cireș*), ambele cerute și de celelalte limbi romanice (it. *melo, cilegiu*), *canabis — *canepis* (rom. *cânepă;* cf. și oc. *caneba*), *cithara — cithera* (rom. *ceteră*). Există și cazul invers: forma cu *a* pentru *e* stă la baza cuvântului românesc (*sarică* < lat. *sarica* și nu *serica* Densusianu, *ILR* I, p. 59). În cazul lui *passer-passar* s-au transmis limbii române ambele forme: *pasăre* și reg. *pasere;*

consoană surdă ~ consoană sonoră: *urtica* > **urdica* > *urzică* (n-ar mai fi necesară o presupusă contaminare cu *ordire*, așa cum s-a făcut până acum, *taeda* > *daeda* > *zadă*). Cf. *salată–saladă*.

Am dat aceste exemple pentru a sublinia ideea că, în cazul unor cuvinte moștenite din latină, se poate porni de la forme rezultate dintr-o evoluție neregulată din punctul de vedere al limbii latine. La acestea, s-ar putea adăuga altele:

a) afereza lui *a-* apare la multe cuvinte: rom. *mătușă, miel, nămaie, noaten, prier, râie* au la bază lat. *amita* + *-ușă, agnellus, animalia, aprile, aranea*. Există în schimb cazuri de adăugare a unui *a* față de forma din latină: *luneca* și *aluneca* (lat. **allubricare*), *mesteca* și *amesteca* (lat. **am-mixticare*). Această fluctuație fonetică poate să se fi produs în cursul întregii istorii a limbii române (cf. *lămâie-alămâie*) și deci *aluneca, amesteca* să fie formate pe teren românesc fără să fie necesară reconstruirea etimoanelor menționate mai sus.

b) asimilări și disimilări care sunt fenomene fonetice generale:

i-u > *u-u:* lat. *cicuta* > *cucuta* > rom. *cucută*

n-r > *r-r:* lat. *fenestra* > rom. *fereastră*

l-r > *n-r:* lat. *fuliginem* > rom. *funingine*

c) sincope ale unor vocale: lat. *ueteranus*> rom. *bătrân* (încă în latina vulgră *uetranus*), lat. *fossatum* > *fsat*> rom. *sat*. În unele cazuri s-au transmis atât forma sincopată, cât și cea nesincopată: lat. *stabulum* > rom. *staur* și *staul* (< lat. *stablum*);

d) schimbări prin analogie cu alte forme din paradigmă: lat. *uoster* (pentru *uester*) > rom. *vostru,* prin analogie cu *noster* Densusianu, *ILR,* I, p. 102;

e) schimbări datorită unor contaminări cu alte cuvinte de obicei din același câmp semantic (sinonime sau antonime): rom. *dator* (v. rom. *dător*)< lat. *debitorius* sub influența lui *da, dat;* lat. *grauis* > *greuis* > *greu* sub influența lui *leuis* (> rom. *ușor*); lat. *locusta* > *lacusta* explicat de A. Graur („Romania“ LIV, 1928, p. 504) ca rezultat al contaminării cu *lacus* „lac“; lat. **blastemare* în loc de *blasphemare* explicat de S. Pușcariu (*DR,* VII, 1931–1933, p. 108) prin contaminare cu *aestimare*.

f) fără explicație până acum rom. *steauă* <lat. *stēlla* cu ē pentru ĕ (altfel ar fi trebuit să fie dat **șteauă* ca în lat. *adstĕrno* > rom. *aștern*. Densusianu, *ILR I,* p. 59). Cf. și *pepene* < lat. *pĕpinem* în care s-a presupus o schimbare similară a lui ĕ cu ē (ar fi trebuit să avem **piepine*). O schimbare a cantității vocalice s-a produs la pronumele *mīhi, tībi* devenite **mīhi, tībi,* forme care pot explica rom. *mie, ție*.

Lista fenomenelor de acest fel poate fi mărită cu ușurință parcurgând cartea lui Andrei Avram. Pentru exemplele date în continuare, fără a intra în detalii despre evoluțiile semantice, discutate într-o altă secțiune, voi menționa doar pagina din această lucrare.

a f e r e z ă lui *a-: mărnicos* „mândru, încrezut, arogant“ < *amarnic* „rău, răuvoitor, neîndurat“ (p. 56);

m e t a t e z a, despre care Avram afirmă adesea că „nu pune probleme“, este frecventă: *mădrăgit* „foarte obosit“, variantă a lui *mărdăgit* „murdărit, pătat, întinat“ (p. 45); *neteplii* „roți“, sg. **neteplie*< **năplătii,* derivat de la *năplat* (p. 114); *maranioi* „baraboi“ < magh. **manyaró* (p. 40); *orgoian* „iorgovan“, pronunțat *u̯orogoian* < scr. *jorgovan* cu metateza *i̯... u̯* > *i̯... u̯* (p. 124).

Există și metateze „silabice“: *mocoroanțe* „fructe uscate“ < **comoroanțe* (< *pomoroanțe*) „curmale“ (p. 80–81), ca în *gămălie-măgălie, michilie* „parte acoperită a unei cherhanale“ < *chilimie* (p. 73). Avram atrage atenția asupra unei metateze „parțiale“ (vezi și Pușcariu, *LR* II, p. 154, metateza unor trăsături fonetice *boșog-bojoc, tinghie-chindie*). Fenomenul se caracterizează „prin schimbarea poziției în cuvânt nu a două sunete, ci numai a unora dintre trăsăturile lor (ca și în cazul metatezelor obișnuite, nu se adaugă și nu se elimină trăsături)... în

**mârfegi* < **mârcevi* s-a păstrat neschimbată sonoritatea (absența sonorității) la inițialele ultimelor două silabe, în timp ce africata prepalatală a devenit fricativă labială, iar fricativa labială a cedat locul africatei prepalatale" (p. 64); *rosăcică* „plantă" < *roșățică* („fricativă prepalatală... africată dentală" > „fricativă dentală... africată prepalatală") (p. 197);

h a p l o l o g i i: *mânțată* „dans popular" < **mânățata* < *mănănțata,* participiul substantiv al unei variante a verbului *a mărunți* (p. 62);

apariția lui *r* înaintea unei consoane prepalatale: *arșeu* = *așău* < magh. *ásó, arșic* < tc. *ašik, percea* „a (se) păta, a (se) păta, a (se) murdări" < **peceat*, bg. *pečat* „pecetă, amprentă" (p. 161), fenomen numit de S. Pușcariu un *r* „despicat din *ș*" (*DR,* X, 1941–1943, p. 394; *LR* II, p. 124).

Sunt considerate „obișnuite" o serie de fluctuații ca:

a~ă înainte de accent este „banală": *parazios-părăzel* (p. 139), *sarponel* „sănișoară" = *sărpunel* (p. 202);

consoană surdă ~ consoană sonoră înainte de consoane nazale: *paschină* „bluză" = *baschină, pitănguț* „micuț" < *bitang* „bastard, vagabond" (p. 170–171). Hristea, *Probl. etim.,* p. 330 citează numeroase exemple: *batalama* > *patalama, balanță* > *palanță, pozunar* < *buzunar; râșni~râjni* (p. 198);

hr ~ *r* la inițială nu pune probleme: *hrean-rean, hrăpi-răpi, hrăbori* < *răboli* (p. 193);

De asemenea sunt frecvente asimilările și disimilările:

o > *a (ă): malcăvăț* „plantă" < scr. *mârkovac* (p. 37);

l... r > *r... l: răboli* „a se răsti la cineva, a se rățoi"< *hrăbori* (p. 193);

h intervocalic ~ zero: *maala, moor, Miai, tăui̯* „prost, idiot" < *tăhui* (p. 239).

Există înlocuiri de sunete:

b cu *m* la inițială: *mondroși* „a se înfofoli" < *bondroși* < *bondroș* (p. 87), la fel ca în *mont* < *bont* fenomen analizat, cu alte exemple de Graur, *Etim, rom.,* p. 8–12.

f~h : *bafniță* - *bahniță* (p. 140);

n-~m-: nastochiță „păinișoară" < *mustopită,* ca în *măclăi = năclăi, nărădi = mărădi, nătrăpas = matrapaz* (p. 101); *pajimă* „cobiliță" < bg. *pažina* (p. 128).

Apariția unei nazale care precedă fricativa: *ninja* „a-i fi cuiva somn" (de fapt *minja*) < *mija,* la fel ca *ninjel* pentru *negel* sau perechea *mânji-măji* (p. 116).

Adesea Avram formulează reguli de tipul: „ca formă... se află față de... într-un raport identic cu cel dintre... și...": *potârcă* „lucru sau ființă (rămasă) mică" — *potcă* „persoană nedezvoltată fizic, mică de stat, urâtă" ca *poșircă* „băutură alcoolică slabă — *poașcă* „vin de proastă calitate" (*potârcă* și *poșircă* au același sufix: *-ârcă*/ *-ircă*) (p. 186). Din punct de vedere formal raportul dintre *răsură* și *răsătură* este identic cu cel dintre *trăsură* și *trăsătură* (p. 195); raportul dintre *ruguci* și *rugi* este comparabil cu cel dintre *fugăci* și *fugi* (p. 199).

Abaterile de la regulile fonetice nu lipsesc din formațiile cu caracter expresiv: *(îm)bondroji* pentru *mondroși* cu *j* explicat prin fonetică expresivă de Iordan, *LRC*[2], p. 198; *j* în *polomojdii* (pentru a se crea grupul *jd* expresiv (p. 129), din motive asemănătoare cu cele discutate de Al. Graur (*SCL* X, 1959, p. 206) în legătură cu grupul *șt* al derivatului *flușturatic* din *fluture; rl* în loc de *l: pichirlău* „putinei (pentru unt)" < magh. *köpülö* (p. 167) ca în *chemurluita* < *chemului, cobârlă* < *cobilă* exemple date de A. Graur, *SCL* X, 1959, p. 208–209; *rujmuli* „a scurma, a râma" < **jumurli* < **jumui* < *jimui* (p. 199); *papleagă,* creație expresivă datorită grupului *pl* și prezenței aceleiași consoane la începutul primelor două silabe (p. 135), aparține unei categorii de cuvinte despre care S. Pușcariu (*DR* I, 1920–1921, p. 82) spunea că „nu au sens precis, ci exprimă în mod vag toate obiectele care se prezintă ochilor supt o anumită formă", iar Iorgu Iordan (*BIFR,* II, 1935, p. 179; alte exemple în *Stilistica limbii române*) că „imită sunete auzite, simbolizează mișcări și forme"; *paplec* „papuc, pantof vechi" provine din *papuc,* cu *pl* expresiv care imită zgomotul produs de papucii sau pantofii prea largi (p. 136)

Schimbări formale datorate unor sinonime sau unor cuvinte cu care au elemente semantice comune: *măgheruște* „cartofi" < magh. *magyaró* „alun(ă)" cu partea finală sub influența sinonimelor *barabușcă, perușcă* (p. 47); *mirtosi* „a strivi (prin apă — sare)", variantă a lui *litrosi,* cu *l* > *m* sub influența sinonimului parțial *motroși,*

variantă a lui *mătrăși* (p. 78); *paviț* „viță de vie“ < scr. *pavit,* cu *ț* sub influența lui *viță* (p. 146);

Nu sunt rare cazurile când o „abatere“ de la legile fonetice poate fi explicată în mai multe feluri sau chiar să fie rezultatul concomitent al mai multor accidente fonetice (un fel de etimologie multiplă). Avram, *Contrib.*, prezintă nu rareori astfel de cazuri: *tanău* „(om) prost, tont“ < *tănănău* < *tălălău* poate fi fie rezultatul unei sincope, urmată de simplificarea grupului consonantic *(tănănău>**[tănanău]> *tănău*), fie al unei haplologii cf. *nănaș>nânaș>nnaș>naș* (p. 235); *teaucă* „nume dat unui câine care latră mereu“ < *coteaucă* în care scurtarea formei originare s-a putut produce „fie prin confundarea silabei *co-* cu prepoziția *cu* sau (poate mai curând) cu grupul format din prepoziție și articolul feminin *(coteaucă* a fost interpretat drept *c-o teaucă*), fie prin suprimarea silabei inițiale, considerate prefix“ (p. 241–242).

Numeroase sunt modificările petrecute la finală de cuvânt; unele sunt adăugiri de sunete sau de sufixe:

neușnic „care nu știe ce face; într-o parte“ < scr. *nèučan,* cu *č* prin influența derivatelor cu *-nic* (p. 115); *odomoc* „om cu mers caracteristic azvârlind din picioare când merge“ <bg. *hodom,* cu *-oc* adăugat prin influența derivatelor în *-oc,* dintre care multe au caracter expresiv, la fel ca *odomoc* (p. 118); *mașnicău* „om înalt, voinic, arătos“ < germ. *Maschni(c)k* cu *-ău* adăugat care a dus la încadrarea cuvântului în seria *haidău, țângău* (p. 41);

derivate postverbale: *maală* „muncă multă, hamalâc“ de la *măhăli* „a munci mult ca un hamal“ (p. 33); un caz interesant este *paci* „țăruș, par, harac“ < scr. *pőtka* de la care s-au format *poci,* sg. masc. și neutru și *pocă, pocie* sg. fem. (p. 126).

derivări regresive: *palmă* „gaică (ce strânge la spate o haină)“ < *patnoșcă,* simțit ca derivat în *-oșcă,* cf. *pito(a)șcă* < *pită* (p. 145); *păoană* refăcut din *păoancă* (p. 153); *mahiavă* „zavistie, pizmă, intrigă“, detașat din **machialiceesc* într-o epocă în care sufixul *-icesc* era foarte frecvent (p. 35), la fel cu *dietalicesc* - *dietă;* de la **poceat* substantiv, considerat ca participiu adjectivizat sau supin substantivizat, s-au refăcut forme verbale *percea* „a(se)păta, a(se) murdări; a(se) împestrița“ (p. 161); *sărpan* „giulgiu“ < **sărpănoc* < ucr. *serpanok,* segmentul fonetic *-oc* a fost identificat cu

sufixul românesc *-oc* (p. 204). Numeroase derivate regresive la Hristea, *Probl. etim.*, p. 66–86;

substituiri și fluctuații de sufixe: *polonaș* „persoană care strânge grâul cosit“ < *polonic,* prin înlocuirea segmentului *-ic* cu *-aș,* frecvent ca sufix al substantivului nume de agent (p. 181); *sulhău* „carâmb de loitră“ < *sulhar* (p. 223);

fluctuații de sufixe: *-ăi* ~ *-ăni; scherchăni* „a scânci“ < *chircăi,* ca în *grohăi-grohăni, horcăi-horcăni* (p. 206).

Avram vorbește adesea de „raporturi formale“ între membrii unei serii în care se înregistrează substituiri de sufixe. Astfel *motoșină* și *motoșană* (p. 89) s-au format prin substituire de sufix, plecându-se de la *motoașcă* „smoc (de păr)“, raporturile formale dintre acestea fiind comparabile cu cele din numele de plante *păiușcă, păiușană, păiușină* Cf. și *maniță,* cu *-iță* interpretat ca sufix și de aici *manișcă,* ca în *măturiță-măturișcă, sitiță-sitișcă* (Andrei Avram, *LR* XLIV, 1995, p. 99); *a oștări* „a întoarce vorba, a bombăni“ se află față de *a oșta* „a căsca“ în raport identic cu *căsca-căscări, gusta-gustări,* sufixul *-ări* (v. A. Graur, *BL* IV, 1936, p. 65–69) conferă lui *oștări* valoare iterativă a cărei existență (Avram, *Contrib.*, p. 125) o surprinde chiar în definiția din *DLR* („a întoarce mereu vorba“).

Evoluții semantice neregulate

Este evident pentru oricine că între latină și română există mari deosebiri fonetice, rezultatul unei evoluții ale cărei principale elemente sunt reunite într-o serie de reguli, numite legi fonetice. Un fenomen similar a avut loc și în înțelesul cuvintelor dar, spre deosebire de fonetică, în cazul semanticii nu există reguli fixe. („Din păcate, pentru schimbări de înțeles nu avem astfel de reguli, de aceea nu putem ști totodeauna dacă legătura pe care o stabilim între un cuvânt de azi și unul din trecut este justificată în ce privește evoluția înțelesului“ Graur, *Ling.*, p. 120). Se vorbește de extinderi și restrângeri de sensuri, de metafore și metonimii, atunci când este vorba de elemente păstrate din latină (nu interesează acum faptul că cele mai multe deosebiri dintre latină și română în cazul lexicului se datorează împrumuturilor numeroase de cuvinte făcute din limbile

populațiilor cu care daco-romanii şti apoi românii au intrat în contact; de asemenea nu interesează faptul că româna și-a format cuvinte noi cu ajutorul sufixelor, prefixelor, compunerii saù derivării regresive, uneori chiar cu ambele elemente — bază şi afix — din latină).

Nu s-au stabilit, până în prezent, reguli stricte de felul celor din domeniul fonetic, care să permită să constatăm „abateri“ în evoluția semantică a cuvintelor moștenite din latină, corespunzătoare „abaterilor“ de la legile fonetice. Cât de mare sau de mică poate fi o transformare semantică pentru a fi acceptată ca ceva normal? Ce înseamnă a explica transformarea semantică respectivă: este suficient să constatăm fenomenul sau încercăm să-i căutăm originea în condițiile istorice în care a fost folosită limba latină devenită ulterior româna (S. Pușcariu a încercat să explice multe din evoluțiile semantice prin felul de trai al românilor) sau altfel? În cazul transformărilor semantice se pune uneori și problema dacă sunt rezultatul unei evoluții interne sau dacă nu cumva la apariția unui sens nou la un cuvânt latin a contribuit un cuvânt străin, a cărui structură semantică a fost „copiată“ (fenomen cunoscut sub numele de calc semantic).

Evident că aceleași remarci sunt valabile și în stabilirea etimologiei cuvintelor de origine străină. Când unui cuvânt românesc îi corespunde un cuvânt cu același sens într-o altă limbă, aceasta (în condițiile în care fonetismul nu ridică probleme) este un argument pentru acceptarea lui ca etimon, la fel ca în cazul moștenirii cuvântului din latină (*pisi* „calcan“ < tc. *pisi* „idem“ Avram, *Contrib*., p. 170). Când nu există identitate semantică (luăm în discuție cuvinte care din punctul de vedere al formei sunt identice cu presupusul etimon străin) trebuie să explicăm deosebirea semantică pentru ca etimologia să fie corectă (*matină* „daravelă, bucluc“ < ngr. μάθιμα „obiect de studiu; temă, lecție“ Avram, *Contrib*., p. 44). Cum trebuie să fie explicată o transformare semantică pentru a fi acceptată? Și în cazul cuvintelor împrumutate există lărgiri și restrângeri de sens, sensuri apărute în urma unor metafore sau metonimii. Care dintre acestea „nu pun probleme“, după cum se exprimă Andrei Avram: unde este limita între o astfel de evoluție semantică și alta care ar putea fi considerată o „abatere“ de felul celei de natură fonetică? Răspunsul este dificil. Poate că un indiciu ar fi amploarea explicației, în cazurile când

cercetătorul caută (și uneori găsește) sensurile intermediare care explică cum s-a ajuns de la un sens la altul aparent foarte îndepărtat.

Spre deosebire de fonetică, unde numărul elementelor (sunete) și al combinațiilor posibile care pot suferi modificări este oarecum limitat (deși datorită apropierilor de alte cuvinte și numărul accidentelor fonetice poate fi foarte bogat), în cazul evoluțiilor semantice numărul de modificări este mai mare (însuși numărul cuvintelor dintr-o limbă este foarte mare, mai ales dacă se ține seama și de cuvintele regionale). Spre deosebire de fonetică, unde cele mai multe dintre schimbările produse în istoria limbii române sunt sistematizate în volumele de fonetică istorică, de istoria limbii române sau în excelente descrieri ale foneticii române, așa cum am arătat mai sus, pentru transformările semantice nu avem lucrări similare (singura lucrare de sinteză este *Încercare asupra semasiologiei limbei române* a lui L. Șăineanu).

Unele inventare ale schimbărilor semantice petrecute în trecerea de la latină găsim la Densusianu, *ILR* I, p. 127–138, Rosetti, *ILR*, p. 113–196) (cuvinte care au în română alt sens decât în celelalte limbi romanice), I. Fischer, în *ILR* II, p. 120–122. Aceste inventare nu sunt complete. Într-o teză de doctorat consacrată schimbărilor semantice ale cuvintelor latinești transmise românei, Cristi Mujdei a stabilit o listă de 261 de cuvinte, ceea ce reprezintă peste 10% din totalul cuvintelor latinești din română (se consideră că numărul cuvintelor păstrate în fiecare limbă romanică, deci și în română, este de aproximativ 2 000). Dacă la acestea le adăugăm și pe cele care au fost explicat atât prin latină, cât și prin alte limbi (ex. *mire*) numărul lor crește. În diverse lucrări consacrate altor straturi etimologice (de ex. Brâncuș *Voc.*, Mihăilă, *Împrumuturi*) găsim numeroase exemple de evoluții semantice față de presupusele etimoane.

Am încercat, la fel ca în cazul evoluțiilor fonetice neregulate, să aduc în discuție o serie de tipuri de transformări semantice pornind de la cartea des citată a lui Andrei Avram, completată și cu fapte culese din alte surse. Trebuie să remarc că, din cauza dificultăților menționate, nici el nu a dat un inventar al fluctuațiilor semantice, deci nu voi încerca să precizez care sunt evoluții semantice, „normale" și care sunt abateri de la acest fel de evoluții (Avram afirmă uneori „evoluție semantică normală").

Există între cazurile discutate de Andrei Avram unele care „nu pun (nici o) problemă“:

sălnic „cenușă“ < *sălnic* < **slănic* „râu sărat“. „Evoluția semantică de la „râu sărat“, prin intermediul sensurilor „apă sărată“ și „leșie“, la „cenușă din care s-a făcut leșia“ ni se pare ușor de admis“ (p. 203);

mol „rapăn“ < germ. *Mull, Müll* „murdărie“ prezintă o evoluția semantică de la „murdărie“ la „rapăn“ (boală provocată și întreținută de murdărie) sau confuzia între cele două noțiuni se explică mai ușor decât evoluția de la *mâl* „mâl, lut, noroi“ (p. 84);

melegar „bazin de lemn în care cade minereul“ este rezultatul unei extinderi de sens la *melegar* „răsadniță“ (în construcția răsadniței se folosesc scânduri ca un fel de bazin) (p. 69);

mirgăzli „a se inflama“ <*márgez* „a otrăvi, a învenina“, evoluție ce „nu pune nici o problemă“ (p. 77);

mocoroanțe „fructe uscate în cuptor“ <*pomoroanță* „curmală“, „evoluția semantică de la numele unui fruct la „fructe uscate în cuptor“ nu pune probleme“ (p. 81);

stihui (despre apa din fântână) „a se curăța“ < ucr. *stixati* „a se liniști, a se potoli“; evoluția semantică pe care o presupune această explicație este ușor de înțeles: apa tulbure a unei fântâni „se curăță, adică se limpezește, când se liniștește, iar substanțele în suspensie se depun la fund“ (p. 213).

trapini „ghebe“ e pluralul lui *tropină,* variantă a lui *tulpină,* deoarece ghebele cresc împrejurul tulpinilor (p. 250);

mărghilă „loc apătos, mlaștină, mocirlă“ < bg. *mărtvilo* „absență de viață, de activitate“; între sensul de „nemișcat, încremenit“ al lui *mort* și caracteristica esențială a unei bălți de a fi stătătoare, nemișcată există legătură (p. 56).

Mai mult sau mai puțin normale sunt modificările semantice ale unor nume de plante pentru că „folosirea unuia și aceluiași cuvânt pentru a denumi diverse specii de plante nu este un fenomen neobișnuit“ (Avram, *Contrib.*, p. 201). Vezi și Jean Séguy, *Les noms populaires des plantes dans les Pyrénées Centrales,* Barcelona, 1953. În plus, datorită unei sinonimii „parțiale“ se pot stabili legături între diverse cuvinte ce denumesc plante diferite (p. 36–39: *malcărăț*). O evoluție interesantă pentru numele unei plante este cea oferită de *oceșea* „urzică-mică“ care provine dintr-o variantă **oieștină* a lui

voieș(t)niță „un fel de mintă“ < bg. *vostenica* „lumânare de ceară“. Chiar dacă cuvântul bulgăresc nu este folosit și ca nume de plantă, evoluția semantică ale cărei rezultate apar în română *voieș(t)niță* și *oieșteai* nu pune probleme; cf. numele de plante *luminiță, lumânare, lumânărică* (p. 121).

Avram consideră că latura semantică a etimologiei este „rezolvată“ pentru o serie de cuvinte cărora li se asociază sensuri peiorative:

mașnicău „om înalt, voinic“ < germ. *Maschni(c)k* „lăudăros, farsor“> „om înalt și prost?“, la fel ca în *g(ă)ligan, măgădan, vlăjgan,* care au și sensuri peiorative (p. 40);

papună „femeie urâtă“ <bg. *papunjak* „pupăză“ (p. 136);

pachioană „femeie proastă“ < ucr. *pakonea* (gen.) „cal rău, mârțoagă“ iar *mârțână* „mârțoagă“ ajunge să însemne „femeie de moravuri ușoare; femeie mătăhăloasă“ (p. 125);

mârjoală „femeie stricată“ face parte din familia de cuvinte a lui *marjoli* „a bate porumbul de pe cocean“ < magh. *morzsol;* de la sensurile verbului maghiar s-a putut ajunge atât la sensul de „zbârcit“ al adjectivului *mârjolit,* cât și la cel al postverbalului *mârjoală* (< **morjoală*) (p. 65). Exemple numeroase de acest fel la Iordan, *Stilistica limbii române,* București. Amintesc, în treacăt, că există și cazuri de nume metaforice date unor persoane (bătrâne, slabe etc.) care au la bază nume de animale (Marius Sala, „Fonetică și dialectologie“ III,1961, p. 203–209).

La baza unor transformări semantice Avram presupune o metaforă:

otoboc în expresia *a face mâna otoboc* „a strânge degetele, a face mâna puică“ este derivat de la *obot* (variantă a lui *hobot*) > **(h)obotoc* > *otoboc*. *Hobot* printre altele înseamnă „botul saniei“ deci mâna cu degetele împreunate la vârf a fost asemănată cu botul saniei (p. 125);

pajimă „cobiliță“ (bg. dial. *pajažina* „păianjen“; unul dintre sensurile rom. *păianjen* este „fiecare dintre prăjinile... care se așază de o parte și de alta a unui acoperiș de paie etc.“, deci „asemănarea dintre o pereche de astfel de prăjini și o cobiliță este evidentă“ (p. 128).

Există și explicații mai complexe. Pentru a explica derivarea lui *mătinos* „voinic“ de la *matină*. Avram presupune existența unui sens figurat, obscen, al lui *matină* (în vorbirea familiară și vulgară), sens pe care îl are și *daravelă~daraveră,* sinonim cu *matină* în înțelesul

propriu de „problemă, chestiune afacere“. De la acest sens figurat al lui *matină,* se poate spune că *mătinos* înseamnă „care are matină (= daravelă) mare“ și de aici apoi „voinic“ (p. 56–57).

Următorul exemplu îmi va permite să fac o remarcă mai generală. Cuvântul *păjurit* glosat „împodobit, smălțat“ în *DLR* pe baza interpretării unui singur context din B. Delavrancea înseamnă de fapt „mărginit“ așa cum arată Avram, *Contrib.*, p. 148, în opoziție cu „fânul“ de pe toată întinderea dealului, florile se găsesc numai la marginile lui („a întâlnit un deal înalt, veșmântat, de sus până jos în fân ca mătasea de moale și păjurit cu flori“). El are la bază *pajure* cu sensul de „graniță, hotar“. Am dat acest exemplu pentru a sublinia necesitatea de a preciza sensul cuvântului a cărei etimologie este cercetată. În cazul cuvintelor cu mai multe sensuri există numeroase cazuri când, pentru a explica o modificare semantică, trebuie pornit de la unul și numai unul din sensurile respective:

răsură „impozit suplimentar pentru plata funcționarilor publici și a suitei domnului“ nu poate veni din *răsătură* „fărâmătură“, ci de la sensul „înlăturare a acelei părți din conținutul unui vas care depășește în înălțime marginile vasului“. Cele două cuvinte au în comun ideea de „supliment, ceea ce este pe desupra“. Raportul dintre *răsură* și *răsătură* este identic formal cu cel dintre *trăsură* și *trăsătură (de unire);*

năstini are două sensuri: 1 „(despre plante sau părți ale lor) a ieși (din pământ), a răsări, a se ivi; (despre copii) a crește, a se dezvolta)“; 2. „a se prinde, a se lipi, a se asimila“ < scr. *nastániti* „a se obișnui într-un loc“. Sensul al doilea al lui *năstini* corespunde foarte bine sensurilor cuvântului sârbocoart. De la „a se prinde (despre plante) s-a putut ajunge ușor la „a răsări, a se ivi (tot despre plante), la „a apărea, a se ivi...“ și la „a crește, a se dezvolta“ (despre copii: cf. raportul dintre *a răsări* „a se ivi“ și *răsărit* „dezvoltat“, în contextele de tipul *un copil mai răsărit*)“ (p. 110–111).

Aceste exemple pun o problemă mai generală. Când vrem să ne ocupăm de latura semantică a etimologiei unui cuvânt trebuie să ne întrebăm: de fapt ce vrem să explicăm? Nu totdeauna primul sens dat în dicționare este cel originar. Un frumos exemplu îl oferă etimologia lui *stingher* „izolat“ dată de O. Densusianu (*GS* IV, 1929–1930, p. 390); pentru a da etimologia acestui cuvânt Densusianu pornește

de la folosirea lui *stingher* pentru boul care rămânea la o parte, neînjugat, accepțiune care l-a făcut să construiască un derivat latinesc **extrain(u)gularius* „afară de jug, nepus la jug". Avram, *Contrib.*, p. 216–218, aduce argumente suplimentare în favoarea etimologiei lui Densusianu.

Cred că a rezultat din cele spuse mai sus că rezolvarea laturii semantice într-o etimologie nu este totdeauna un lucru ușor. Din această cauză pentru multe cuvinte s-au propus diverse soluții care schimbă, din cauza nepotrivirilor semantice, chiar etimonul. Iată câteva exemple din aceeași carte:

pocoși „a jumuli" nu trebuie apropiat de *pocos* „mițos" (așa cum face *DLR*) pentru că „argumente de ordin semantic ne determină să susținem că verbul în discuție nu trebuie pus în legătură cu *pocos*[2] [=mițos]". Avram crede că trebuie pornit de la *pocos* „cotoarele ce rămân după cositul ierbii" < ucr. *pokic*. De la acest sens s-a putut ajunge ușor la un sens care să concorde cu cel al derivatului *pocoși;* cf. *cotor* „partea de jos a unei plante tăiate", dar și „rădăcina penelor la păsări" (p. 175).

Tot argumente de ordin semantic îl determină pe Avram (p. 58–59) să nu accepte etimologiile propuse pentru *măzănaie* „umflătură lemnoasă care se face pe trunchiul arborilor" „p. ext. umflătură, tumoare" (germ. *Maserholz* sau rom. *mazăre*), ci să propună tc. *maze* „gogoașă de ristic, excrescență lemnoasă" (a intervenit și *mazăre*). În sfârșit, *poncăi* „a sta de veghe dormitând", „a (se) mocoși, a (se) trudi" a primit două etimologii: una trimite la *ponc* „(om) prost, nătâng" și alta la *panc* „nebun, trăsnit..." < bg. *panta* „haimana" (V. Nestorescu, *LR* XXII, 1973, p. 129–130), dar Avram (p. 182) crede că este vorba de două variante ale unor unități lexicale distincte: pentru *poncăi* „a sta de veghe dormitând" crede că este același cuvânt ca *păncăni* „a face câte ceva, a nu sta degeaba; a face lucruri neînsemnate, mărunte" < bg. *păcam,* iar pentru al doilea sens, *poncăi* poate fi apropiat de *ponc* sau de *panc* (și, ca atare, considerat variantă a lui *pâncăni* „a hoinări"). „Argumente de ordin semantic — distanța dintre sensul „a sta de veghe dormitând" al lui *poncăi* și sensul „a hoinări" a lui *păncăni*[2] (< *panc*) — ne determină să optăm pentru prima soluție" (p. 182).

Opus situației lui *poncăi* pentru care Avram propune două cuvinte cu sensuri și origini diferite este cazul unor cuvinte care în

dicționare sunt tratate ca două articole, deși, după stabilirea etimologiei, se dovedește că este vorba de un singur cuvânt. Un bun exemplu este *mârșă*[1] „oaie slabă“ și *mârșă*[2] „nadă, momeală“; primul este consideat de *DLR* derivat regresiv de la *mârșav*, al doilea cuvânt cu etimologie necunoscută. Avram (p. 66) a dovedit că este vorba de unul și același cuvânt, de origine slavă (v. sl. *mrŭša* „cadavru, hoit“). De la sensul menționat s-a ajuns la „nadă, momeală“ datorită folosirii hoiturilor ca momeală de către vânători, iar, pe de altă parte, la sensul de „animal slab“ sau, prin restricție, „oaie slabă“.

Am discutat o serie de evoluții semantice pe baza cărții lui Andrei Avram. Se poate remarca că nu am dat nici un cuvânt latinesc care să prezinte modificări semantice (cu excepția lui *stingher*). Aceasta se datorează faptului că autorul a pornit numai de la cuvinte care în *DLR* au precizarea „etimologie necunoscută“. Și totuși pentru a vedea că și cuvintele moștenite din latină au suferit modificări semantice voi semnala câteva exemple.

Densusianu, *ILR* I, p. 127, studiind lexicul latinei vulgare care stă la baza limbii române distinge două categorii de cuvinte: unele care aveau o semnificație „mai mult sau mai puțin diferită“ de cea din latina clasică și altele care nu existau în latina clasică, dar circulau în latina vulgară.

Între cuvintele din prima categorie, cea care interesează în primul rând discuția de față, există unele la care sensul modificat este înregistrat în scrieri târzii (unele apar izolat în opere clasice: *currere* apare cu sensul „a curge“ încă la Ovidiu și Virgiliu și este frecvent în texte latinești mai târzii. La fel *focus*, de la înțelesul de „cămin, vatră“ care a ajuns la acela de „foc“, sens care apare la Vitruvius). Numărul acestor transformări este semnificativ. De cele mai multe ori termenii cu înțelesul schimbat s-au transmis și altor limbi romanice (uneori sunt chiar panromanici, așa cum sunt *caballus* „cal“, nu „mârțoagă“, ca în latină, *focus, paganus* „păgân“, nu „locuitor de la țară“). Astfel de modificări semantice, deși nu le putem numi „normale“, nu pun probleme pentru stabilirea etimologiei (de fapt, cum se știe, la baza limbilor romanice stă latina vulgară și deci, din această perspectivă chiar dacă față de latina clasică unele cuvinte prezintă modificări de sens, nu avem de-a face cu evoluții de la limba-sursă, latina vulgară, la română). Evident ele pot fi discutate atunci când se face o etimologie

de felul celei practicate de W. von Wartburg, adică atunci când se face și istoria fiecărui cuvânt, a relațiilor acestuia cu alte cuvinte din câmpul semantic și onomasiologic căruia îi aparține (într-un astfel de caz despre *focus* se va spune că era în opoziție cu *ignis* care însemna „foc" și că în trecerea de la latină la limbile romanice această opoziție s-a restructurat prin eliminarea lui *ignis*). În acest caz se încearcă să se arate și de ce s-a produs o schimbare de sens.

Există cuvinte care și-au schimbat fără îndoială sensul în latina vulgară, dar noul înțeles este atestat foarte târziu. Astfel *afflare* cunoscut în latina clasică numai cu semnificația „a sufla, a inspira" s-a transmis românei (*afla*) cu sensul „a găsi". Cu toate că noul sens apare abia în secolul al XI-lea într-un glosar latin-spaniol, datorită prezenței sale în mai multe limbi romanice (retorom. *afflar,* sp. *hallar,* ptg. *aflar*), se poate presupune că el exista în latina vulgară. Densusianu, *ILR* I, p. 127 menționează etapele intermediare ale acestei transformări semantice: *mihi afflatur — mihi afflatum est — a me afflatur–afflatum habeo*. Într-o situație asemănătoare este și *apprehendere* care de la sensul „a lua" a căpătat în latina vulgară sensul „a lua foc, a se aprinde" (apare la Grégoire de Tours). Nici cuvintele de acest tip nu pun probleme pentru stabilirea etimologiei.

A doua categorie de cuvinte sunt cele care nu apar în latina clasică, dar sunt atestate izolat în texte latinești vulgare: *branca,* cu înțeles de „labă" (*branca ursi, lupi*) > rom. *brâncă, galleta* „găleată, poloboc" > rom. *găleată, gavia* „pescăruș" s-a păstrat în multe limbi romanice (ca și cele două cuvinte precedente), unde desemnează diferite specii de păsări răpitoare, la noi *gaie*. Nici acestea nu pun probleme de etimologie din punct de vedere semantic.

Am dat o serie de exemple de cuvinte moștenite din latină ale căror modificări semantice, existând și în alte limbi romanice, nu implică dificultăți în stabilirea etimologiei. Există însă nu puține cazuri când între sensul latinesc clasic și cel românesc există deosebiri fără ca aceste evoluții să fie prezente și în alte limbi romanice: *factura* cu sensul „făptură" ca în rom. *făptură* apare la Tertulian; *frigus* „rece" avea la plural (*frigora*) sensul „febră", sens păstrat în română (apare cu acest înțeles la Grégoire de Tours); *orbus* „orb" atestat deja la Apuleius Mihăiescu, *Lat. dun.*, p. 216. Nici această categorie de

cuvinte nu pune probleme în stabilirea etimologiei pentru că sensul din română este atestat în latina târzie.

Există unele cuvinte care în română au alt sens decât în celelalte limbi romanice. Am menționat mai sus capitolul „Termeni care au în română alt sens decât în celelalte limbi romanice" din Rosetti, *ILR* (prima listă de acest fel o găsim în discursul de recepție la Academia Română al lui Sextil Pușcariu *Locul limbii române între limbile romanice,* București, 1925). Între acestea sunt unele care în toate limbile romanice au alt sens decât cel din română. I. Fischer, în *ILR* II, p. 115–116 menționează unele ca:

anima „suflet, suflare", păstrat în limbile romanice occidentale cu acest sens, capătă în română un sens concret „inimă" dezvoltat din valoarea figurată „curaj", atestată și în română (p. 116);

talis „astfel, de acest fel" devenit în română *tare* „puternic"; evoluția semantică a primit mai multe explicații sintetizate la Rosetti, *ILR,* p. 195 (întrebuințarea emfatică a lui *talis* în construcții ca *talis uir* Șăineanu, *Încercare,* p. 184; calc după scr. *jâk* „tare"; O. Densusianu, *GS* II, 1926, p. 310–327 și Mariana Ploae-Hanganu (*LR* XXX, 1981, p. 37–43) ca o evoluție pe teren românesc, I. Fischer, în *ILR* II, p. 116 consideră evoluția românească „greu de explicat";

vindeca „a scăpa de boală" a fost explicat din *uindecare* „a libera (de o boală)" (Șăineanu, *Încercare,* p. 185, I. Fischer, în *ILR* II, p. 116) dacă nu cumva derivarea semantică are la bază o credință populară (Fischer, *loc. cit.)*

Exemplele de acest fel, la care s-ar putea adăuga altele mai puțin răspândite în Romania (*albastru, scălda* etc.), pun probleme de etimologie dar trebuie observat că în ciuda deosebirilor de sens, nimeni nu crede că aceste cuvinte n-ar proveni din latină. Într-o situație diferită sunt o serie de cuvinte cu evoluții semantice pentru care s-au propus (mai ales de S. Pușcariu) diverse explicații care pornesc de la felul de trai al românilor. Am menționat mai sus că așa a fost expliat evoluția de la *paludem* „mlaștină" la „pădure" deși recent V. Arvinte (*AnL* XXXA, 1985, p. 65–82) a arătat că această modificare semantică apare și în alte limbi europene. La fel, evoluția semantică a lui *pauimentum* „podea" > rom. *pământ* a fost explicată de V. Pârvan și G. Ivănescu, prin rusticizarea vieții și a limbii latine după părăsirea Daciei de către Aurelian.

O situație specială reprezintă termenii păstrați din latină numai în limba română. În număr de aproximativ 100 (listele cele mai recente la Rosetti, *ILR*, p. 184–193 și I. Fischer, în *ILR* II, p. 117–118) ce pun dese serioase probleme de etimologie. Nu luăm în discuție termenii neatestați în latină de tipul **excubulare* > *scula* fiindcă nu știm care era sensul lor în latină (dacă într-adevăr un astfel de cuvânt a existat). S. Pușcariu (*EW* 889 și *LR* I, p. 356), preluând o explicație dată de N. Sulică, reconstruiește un **(in)templare* pentru a explica rom. *întâmpla* (explicație acceptată de *REW* 4482 a și, cu rezerve, de I. Fischer, în *ILR* II, p. 121). *A se întâmpla* este, după această explicație, un termen în legătură cu cultul păgân: „augurul contempla spațiul (*templum*) pe care și-l trasa pe cer cu bățul spre a studia zborul păsărilor. Intrarea unei păsări *în* acest *templu* era „evenimentul" așteptat, *întâmplarea* (cf. și lat. *exemplare*, tot în legătură cu profeția augurilor)" Pușcariu, *LR* I, p. 356. *CDER*, 4442 critică tocmai evoluția semantică propusă deși nu poate oferi o altă explicație plauzibilă. În astfel de cazuri ori acceptăm cu rezerve explicația semantică ori declarăm la fel ca Cioränescu „origine dubioasă".

Cercetările recente despre care voi vorbi mai pe larg în capitolul consacrat elementului latin moștenit au adus rezolvări semantice noi. Vor rămâne fără îndoială o serie de cuvinte moștenite sigur din latină dar care nu vor avea în curând o soluție sigură din punct de vedere etimologic tocmai pentru că evoluția semantică nu este clară. Interesul lor este cu atât mai mare cu cât știm sigur că sunt cuvinte moștenite din latină.

Spațiul acordat abaterilor de la principiile etimologiei poate părea „supadimensionat" în comparație cu cel acordat prezentării principiilor înseși. Am considerat să procedez astfel fiindcă până acum, cu excepția cercetărilor lui Andrei Avram, aceste abateri nu au constituit obiectul unui studiu special. Evident că nu aș vrea să se înțeleagă că putem invoca astfel de abateri în orice situație. Reamintesc că, în cele mai multe cazuri, Avram discută cuvinte declarate cu etimologie necunoscută, unele cu o circulație restrânsă. Este un câmp nou de cercetare în etimologia românească de care trebuie să se țină seama în viitor (nu trebuie să se uite că în cartea sa Avram discută doar cuvinte care încep cu literele *M–T*). În plus, multe discuții relative la principiile etimologiei sunt prezentate în secțiuena „straturi etimologice".

I.3.5. *În loc de concluzii*

Sper să fie rezultat, din cele spuse până acum, că originea cuvintelor, etimologia lor, nu poate fi stabilită pe bază de fantezie, chiar dacă pe lângă criterile menționate există și posibile „abateri“ (am văzut că nu totdeauna acesta sunt de fapt abateri) și chiar dacă observăm cu Jean-Paul Chaveau (în *Disc. étym.*, p. 47) că „tout le monde fait de l'étymologie, chacun à sa manière, en fonction de son savoir linguistique et de son idéologie culturelle“. Etimologia nu este accesibilă celor nepregătiți din punct de vedere lingvistic, adică celor care nu cunosc normele de schimbare a sunetelor din diverse epoci ale limbii respective sau/și felul cum s-au transpus, în mod regulat, sunetele dintr-o limbă în cea de care ne ocupăm. Ea nu este accesibilă chiar lingvistului care nu cunoaște o serie de aspecte referitoare la cuvântul analizat (de la sensul exact la răspândirea lui pe cele trei axe: geografică, istorică și socială). Absența acestor condiții face ca numărul celor veniți din afara lingvisticii care încearcă să explice multe cuvinte românești ca provenind din limba dacă să fie mare. Al. Graur (*Ling.*, p 119) arată că acestă preferință se manifestă nu numai pentru cuvintele cu etimologie necunoscută (ei cred că de fapt chiar acest fapt este un indiciu pentru originea dacă), ci și pentru cuvinte care au primit alte etimologii. Faptul că nu avem nici un indiciu că ar fi existat în dacă un cuvânt pe care-l invocă (mai jos voi arăta de ce) nu reprezintă un impediment pentru aceste încercări. Unii chiar încercă să reconstruiască forme din dacă fără să aibă cunoștințe solide de fonetică istorică. Din această cauză rezultatele sunt de cele mai multe ori fanteziste.

N-aș vrea să se înțeleagă că metoda reconstrucției trebuie condamnată, așa cum s-a întâmplat uneori în termeni foarte duri, formele reconstruite fiind declarate „monstruoase prototipuri“ sau „monștri“. Din contra, ea este necesară chiar în studiul elementului moștenit din latină, cu condiția ca să fie aplicată cu prudență. O prezentare teoretică bazată pe multe fapte din domeniul hispanic prezintă Roger Wright, *The Asterisk in Hispanic Historical Linguistics*, în cartea sa *Early Ibero-Romance. Twenty-one studies on language and texts from the Iberian Peninsula between the Roman Empire and the Thirteenth Century*, New York, 1994, p. 45–64.

Reconstrucția este necesară în primul rând pentru că textele latine (scrieri ale unor autori sau inscripții) nu cuprind toate cuvintele folosite în limba latină, cum, de altfel, nici astăzi, textele, mai numeroase și mai variate, nu înregistrează toate cuvintele. În plus, în textele scriitorilor apăreau mai ales forme academice, iar în graiuri sau în vorbirea populară circulau altele care stau de fapt la baza limbilor romanice. Unele dintre aceste forme neatestate trebuie reconstruite. Nu au lipsit cazurile de descoperire ulterioară, într-o lucrare din antichitate, a unor forme reconstruite. A. Graur („Romania" LVI, 1928, p. 504; publicat și în *Mél. ling.* I, 1936, p. 19) a găsit la Plaut o formă *lacusta* doar presupusă până atunci, deci notată cu * (**lacusta*), pe baza comparației dintre limbile romanice (v. fr. *laoste*, cat. *llagosta*, sp. *la(n)gosta*).

Pentru ca o reconstrucție să fie plauzibilă trebuie să fie făcută pe baza comparării cuvintelor din două sau mai multe limbi romanice având aceeași formă și același înțeles (înțeleg prin *aceeași* formă, forma cerută de legile fonetice ale fiecărei limbi). În lingvistica românească din trecut s-a abuzat de reconstrucție pornind numai de la forma și sensul cuvântului românesc. Nici această observație critică nu trebuie generalizată. Prudența de care am vorbit mai sus îmi permite să observ că sunt cazuri când se poate ajunge prin reconstrucție la o formă sigură pentru latină chiar dacă se pornește numai de la română. Se citează ca exemplu rom. *căscăund*, cuvânt moștenit numai în română, care nu poate fi derivat românesc de la *căsca* fiindcă româna nu are un sufix *-und*. Cuvântul poate fi explicat de la o formă derivată în latină cu sufixul *-bundus* de la *cascari* „a căsca" (cf. *uagabundus* de la *uagari* „a rătăci", *moribundus* de la *mori* „a muri"), chiar dacă **cascabundus* este neatestat.

La polul opus, avem exemple de forme atestate care nu sunt acceptate ca posibile moșteniri în limba română. Al. Graur, în repetate rânduri, a susținut că un cuvânt de felul lui *creștinătate* considerat moștenit din lat. *christianitas* nu este un exemplu bun de formă atestată dar păstrată exclusiv în română fiindcă este prea puțin probabil să se fi folosit un astfel de cuvânt. Am arătat mai sus că dacă am accepta acest argument, nu am avea nici un exemplu de transmitere a sufixului *-ătate*. Despre derivate, atestate sau nu, moștenite sau nu din latină, voi vorbi mai pe larg mai jos.

I. 3.6. *Împrumuturi aparente*

Prezint sub acest titlu o serie de cazuri care, considerate în mod curent împrumuturi, la o analiză mai atentă contrazic această opțiune. Am considerat util să atrag atenția asupra lor într-un capitol special fiindcă, așa cum spunea Király (*Etim.*, p. 51), „semnalarea împrumuturilor discutabile este cel puțin atât de importantă ca și problema împrumuturilor reale“, deși le voi discuta și în diferitele capitole din partea consacrată straturilor etimologice.

În ultimii ani au fost aduse numeroase cazuri de acest fel: Th. Hristea s-a ocupat de false franțuzisme, Fr. Király de false maghiarisme, iar V. Nestorescu de false elemente slave. Este meritul lui Fr. Király de a le fi prezentat sistematic pe cele din maghiară. După afirmația lui, 8–9% din împrumuturile atribuite greșit influenței maghiare și de aceea le numește „false împrumuturi“. Din păcate, dispariția prematură a lui a întrerupt o cercetare remarcabilă.

Urmând clasificarea lui Király aceste împrumuturi aparente din maghiară se grupează în:

• Cuvinte considerate de origine românească în maghiară, dar care continuă să fie raportate la etimoane maghiare (sau și maghiare) în lingvistica românească, precum: *balmoș, bărbânță, canaf, catrință, cergă, sâmbră* etc. Lista lor exhaustivă la Bakos, *Román elem.* Sunt cuvinte care se referă la realități specific românești și sunt împrumuturi românești în maghiară. Unele sunt termeni păstorești (*balmoș, bărbânță, sâmbră*), altele sunt legate de specificul portului românesc, de țesături tipic românești (*catrință, cergă*) etc. Astfel magh. *katrincza* este folosit de scriitori ca Jokai, Mikszáth, alături de *fata, fuszta, icar, opinka,* evident românești, pentru redarea culorii locale în romanele lor care prezintă aspecte ale vieții ardelenești. Cât despre *țundră*, Király (*Etim.*, p. 62) remarcă faptul că la sensurile de bază („dimie, zeghe, suman“) ale magh. *condra (cundra)* 9 din primele 10 localități indicate în dicționarul de regionalisme sunt din ținuturile transilvănene.

• Cuvinte care nu pot fi raportate la maghiară pentru simplul motiv că nu există etimoane reale în maghiară (Király, *Etim.*, p. 67–74 le numește „capcane etimologice“): *brighidău, buzna, ciocălău, cotângan, dobzăla, handralău* etc. sunt cuvinte atribuite numai pe o „etimologie pur fonetică“ (p. 73), adică pe potriviri de suprafață (mai

ales sufixul *-ău*). Astfel, în cazul lui *brighidău*, etimonul presupus – magh. *ferget(t)yü* nu poate explica cuvântului românesc (doar *-ău* s-ar potrivi din punct de vedere fonetic cu pretinsul etimon maghiar). Din punct de vedere semantic deosebirile sunt mari: termenul maghiar însemnând cu totul altceva „căpătâi, vârtej (la car); zăvor“ (el a fost împrumutat în română sub forma *ferghetău, fergătău*). Mai mult decât atât: graiurile maghiare din România au împrumutat rom. *brighideu*, sub forma *brigidó*, alături de alte nume de unelte din domeniul prelucrării laptelui la stână.

Tot forma cuvântului a făcut pe unii să considere *ciocâltău* ca provenind din magh. *csuklo* deși nu corespunde nici fonetic, nici semantic.

Cât privește rom. *buzna* el este caracteristic pentru Bucovina și Moldova, în timp ce magh. *buszna*, considerat de unii etimon al cuvântului românesc este răspândit cu precădere în sud-estul Ungariei (în spațiul lingvistic transilvănean nu există urme nici de rom. *buzna*, nici de magh. *buszna*). Această distribuție geografică, la care se adaugă și deosebiri de altă natură, impune căutarea etimonului cuvântului românesc într-o altă sursă.

• Formații interne românești considerate împrumuturi din maghiară. Király discută două categorii de cuvinte: unele prezentate în capitolul *Formații interne considerate împrumuturi* (Király, *Etim.*, p. 95–107; v. și *CL* XVIII, 1973, p. 249–255) în care derivarea pe teren românesc este mai evidentă, și altele (*Derivate... „împrumutate“*, Király, *Etim.*, p. 75–84) a căror derivare pe teren românesc este mai puțin evidentă pentru un cititor neavizat.

Din prima categorie fac parte cuvinte ca *ademeni, jecmăni, ferăstrău, feșteli, găzdălui, găzdac, sălășlui, tâlhăroșag, sârg, chipeș, hăitui, hăitaș, șirag*. Sunt cuvinte formate pe teren românesc chiar dacă, ca în cazul lui *chipeș*, ambele elemente ale derivatului (baza și sufixul) sunt împrumutate. Analiza cronologică, geografică și semantică atât a cuvântului românesc, cât și a presupusului etimon maghiar l-a ajutat pe Király să dovedească derivarea pe teren românesc.

Din a doua categorie fac parte cuvinte ca *(h)arțag, hădărag, cancioc, făcăleț, șoldan*. Pentru ilustrarea raționamentului prin care se respinge soluția împrumutului din maghiară redau explicația pentru rom. *arțag*, considerat în mod curent (Philippide, *Principii*, p. 150; *DA*, s.v.; *CDER* 433) împrumut din magh. *harcag*. Király arată că forma nu există, că româna a împrumutat din maghiară pe *harț* „ceartă“

< magh. *harc* și că de la *harț* s-a format *harță* (după modelul lui *ceartă, luptă*). De la *harță* s-a format *harțag*.

• Există și o categorie de termeni care reprezintă perechi de cuvinte româno-maghiare de tipul *dragă–draga, muncă–munka, slugă–szolga, ogor-ugor, sită-szita* care nu se leagă direct între ele (nu susține nimeni că sunt unguresți în română și românești în maghiară), ci reprezintă împrumuturi realizate paralel și independent de română și maghiară dintr-o a treia limbă: vechea slavă.

Se pot aduce exemple similare și din alte limbi. V. Nestorescu (*CL* XL III, 1994, p. 229–230) contestă etimologia bulgărească a rom. *canava* dată în *DEX* pentru că în română este atestat la 1839 și nu există împrumuturi românești din bulgară în terminologia îmbrăcămintii moderne. Tot așa pentru *cută*, considerat împrumut din bulgară (*DA, TDRG, DLRM, DEX*), *kuta* este termen dialectal, rar, apare doar în dicționarul lui Gerov. Deci, la fel ca în cazul lui *cană* (V. Nestorescu, *SCL* XXXIV, 1983 p. 359) și *cută* este împrumut românesc în bulgară.

I.4. **Tipuri de etimologie**

I.4.1. *Etimologia internă*

Nu trebuie să fii lingvist ca să-ți dai seama că multe cuvinte românești sunt formate pe terenul limbii române; de la *negru: negruț, negricios, negreață, înnegri*.

Când vorbim de moștenirea latinească în lexicul limbii române nu este suficient să ne referim doar la cuvintele transmise din latină, ci și la sistemul de formare a cuvintelor, în cea mai mare parte latinesc. Cu ajutorul acestui sistem româna și-a îmbogățit lexicul în decursul secolelor. Al. Graur a atras atenția în diverse ocazii (*Studii*, p. 475) asupra importanței acestei surse de îmbogățire a vocabularului arătând că în trecut a existat tendința de a căuta etimologia unor cuvinte românești și a derivatelor numai în moștenirea din latină sau în împrumut.

În multe cazuri putem fi siguri că derivatele luate în discuție sunt creații românești. Astfel de la *câștiga* moștenit din lat. *castigare*, s-au creat derivate precum: *câștig* (derivat regresiv), *câștigător, necâștigător, necâștiga*. În altele situația este mai complicată. Există o serie de cuvinte despre care unii lingviști (mai ales Al. Graur, Al. Ciorănescu, Th. Hristea, F. Király) cred că avem a face cu derivate pe teren românesc, în timp ce alții le consideră moștenite din latină sau împrumutate (în cazul derivatelor de la cuvinte-bază împrumutate și sufix împrumutat). Discuția pe larg o voi face la fiecare strat etimologic. Atrag deocamdată atenția asupra așa-numitelor „pseudoîmprumuturi", formații interne trecute greșit în categoria împrumuturilor, cărora li se atribuie etimoane inexistente în limbile indicate sau existente cu alte sens. Fr. Király (*Formații interne considerate împrumuturi*, în *CL* XVIII, 1973, 2, p. 249–255) și Th. Hristea (*Criterii de determinare a formațiilor interne de împrumuturi*, în *AUBLLR* XXII, 1973, 1, p. 143–155) au publicat în același an câte un articol al cărui titlu este semnificativ. Amândoi au reluat ideea în cărțile lor (Hristea, *Probl. etim.*, p. 21–102; Király, *Etim.*). Există cazuri de exagerări și în sensul opus: se refuză explicarea prin împrumut pentru a explica un cuvânt ca rezultat al unei creații interne. *Huligan*, împrumut din rusă (și acolo din engleză), a fost considerat creație internă de la *uligaie, uliu* (vezi *Introducere în lingvistică*, ed. III, București, 1972, p. 148).

Problema etimologiei interne se suprapune în mare măsură cu cea a formării cuvintelor într-o limbă. Un cuvânt format se caracterizează prin aceea că el poate fi pus în relație de proveniență cu alt cuvânt sau alte cuvinte din aceeași limbă, fenomen care se numește *formă internă*. Mioara Avram (în prefața la Ciobanu-Hasan, *Comp.*, p. X) distinge între două tipuri de relație a derivatelor: una de *analiză*, în sensul strict al cuvântului, la derivarea progresivă sau compunere, când este vizibilă în structura cuvântului format succesiunea elementelor constitutive dintr-un cuvânt (sau mai multe) existent și independent și identificat în celelalte formații (*bunătate, îmbuna: bun*) și o *raportare*, la alte cuvinte, cu care cele formate se identifică formal (schimbarea categoriei gramaticale: *bun* substantiv și adjectiv) sau din structura cărora par a rezulta total (derivarea regresivă, trunchierea) sau parțial (contaminare, reduplicare).

În analiza derivatelor cu ajutorul formei interne, care înseamnă de fapt stabilirea etimologiei, pot să apară dificultăți. Király (*Etim.*, p. 26) atrage atenția asupra unor exemple ca *butoi* (< *bute* + *-oi*), *ademeni* (< *adămână* „camătă" + *-i*), *jecmăni* (< *jăcman* „pradă, jaf" + *-i*) în care s-a pierdut sentimentul formei interne datorită dispariției cuvântului de bază (*adămână, jăcman*) sau circulației reduse a acestuia (*bute*).

Am spus înainte că problema etimologiei interne se suprapune în bună parte cu aceea a formării cuvintelor în limba română. Într-un sens mai larg problema etimologiei interne înseamnă însă și altceva. Încă în secolul al XVIII-lea, un cunoscut enciclopedist, Anne-Robert-Jacques Turgot, citat și de B.P. Hasdeu în celebrul articol-program (*Ce este etimologia*) din prefața cunoscutului său *Etymologicum Magnum Romaniae*, numindu-l „nemuritorul Turgot" (reluat și de Guiraud, *Etym.*, p. 27–32) a recomandat „să se caute etimonul întâi în limba din care face parte cuvântul, prin sistemul de derivare și apoi în limba veche, în graiuri și dialecte. După ce se găsește rădăcina „ascunsă în derivat prin alterări fonetice" și sensul „ascuns prin schimbări semantice adesea ciudate" se poate trece, după părerea lui, la latină și „în genere prin observații de istorie (migrații, războaie, cuceriri) la limba-mamă a unei limbi date". Și continuă același Turgot „Respingeți toate etimologiile contrazise chiar numai de un singur fapt și nu acceptați decât pe acelea care se sprijină pe un mare număr de probabilități asociate în chip unitar".

I.4.2. *Etimologia directă*

Pe lângă cuvintele formate pe teren românesc, despre care am vorbit în capitolul precedent, vocabularul românesc are cuvinte moștenite din latină și cuvinte împrumutate. Cuvintele moștenite s-au transmis o dată cu celelalte elemente ale structurii latinești, iar împrumuturile au fost făcute ulterior. Pentru lingviștii care studiază etimologia cuvintelor românești este important de stabilit limba din care a pătruns cuvântul în română, indiferent de originea acestuia în limba respectivă. Aceasta înseamnă, așa cum am arătat în Coteanu-Sala, *Etim.*, p. 66, că *femeie* are ca etimon direct lat. *familia*, că *dulgher* vine

din tc. *dülger*, iar *cozondraci* are ca etimon direct germ. *Hosenträger*. Dacă însă, în primul caz, nu ne mulțumim să arătăm etimologia directă, ci vrem să arătăm că *familia* la rândul lui era în latină format de la *famulus* „servitor“ care, la rândul lui, în oscă, avea corespondent pe *famel* sau să precizăm că *familia* însemna la început „totatatea bunurilor materiale, a sclavilor și a copiilor“ și că mai târziu s-a făcut deosebire între totalitatea bunurilor materiale, pe de o parte, și totalitatea persoanelor care locuiau și trăiau în aceeași gospodărie, facem etimologia *indirectă* despre care am să vorbesc mai târziu.

Situația cea mai clară este a cuvintelor de origine exotică din română care sunt împrumuturi din franceză, iar în franceză sunt împrumuturi din limbile indigene americane prin intermediul spaniolei sau al portughezei (*condor, chinină, cobai, pirogă*) sau din limbile africane (*banană*). În astfel de cazuri este evident că româna n-a avut contacte directe cu limbile amerindiene sau africane.

Într-o situație asemănătoare sunt multe cuvinte a căror etimologie directă este turca și care provin în turcă din arabă sau persană (*belea, berechet, bidiviu, bina*). La fel, o serie de termeni religioși care sunt la origine grecești (uneori acolo provin din ebraică: *amin, heruvim*) au în română ca etimon direct cuvinte din slavonă (*apostol, călugăr*). Al. Graur (*Dicționar de cuvinte călătoare*, București, 1978) a prezentat istoria a peste 1 000 de cazuri de cuvinte cu etimologie indirectă îndepărtată.

Exemplele ar putea continua cu o serie de cuvinte din limba română în care etimologia directă ne permite să distingem originea diferită a unor cuvinte care la origine îndepărtată provin din aceeași limbă. În graiul bănățean există două cuvinte citate mereu pentru a ilustra ideea etimologiei directe: *cafă* și *sarmă* care corespund cuvintelor din limba literară *cafea* și *sarma*. *Cafea* și *sarma* sunt cuvinte de origine turcă, dar *cafă* și *sarmă* sunt împrumuturi din sârbă (nu interesează că în sârbă sunt cuvintele turcești care stau la baza cuvintelor românești *cafea, sarma*). Deci *cafă și cafea* sunt două cuvinte diferite, cu origini diferite și cu deosebiri fonetice și gramaticale. Asupra acestor pseudoturcisme a atras atenția I. Mării într-un articol al cărui titlu spune totul (*Pseudoturcismele graiurilor bănățene în lumina geografiei lingvistice și a principiului etimologiei directe*, în *CL*, XXII, 1968, p. 95–105). Pornind de la aceste exemple, Mării

formulează o concluzie categorică: „De aici decurge constatarea că singurul principiu, cu valoare absolută, în explicarea unui împrumut înregistrat de o limbă dintr-o altă limbă este cel al etimologiei directe. Nu se poate vorbi de o influență exercitată de o limbă asupra altei limbi prin „intermediul, mijlocirea, filiera“ unei a treia limbi. În domeniul limbii așa ceva este imposibil. Faptul că un cuvânt împrumutat de limba *A* este, la nivelul său, în limba *B* din care s-a efectuat împrumutul tot un împrumut, dintr-o altă limbă *C*, nu spune nimic pentru prezența cuvântului în limba *A*. El rămâne în *A* un cuvânt de origine *B*, iar în limba *B* un cuvânt de origine *C*, după cum și în limba *C* poate fi un împrumut dintr-o altă limbi *D* etc.“ Cu alte cuvinte, pentru etimologie nu interesează „filiera“ prin care au pătruns cuvintele românești. Filiera poate fi interesantă pentru cine studiază istoria civilizației românești când sunt studiate categorii de cuvinte. Am dat în Coteanu-Sala, *Etim.*, p. 67 un exemplu (*mausoleu*) cu o foarte interesantă istorie. La origine, a fost numele unui rege din Caria, țară din Asia Mică, a cărei capitală era Halicarnasul. La moartea sa (sec. IV î.Chr.), soția, Artemisa a II-a, i-a ridicat un grandios monument funerar citat în manualele școlare ca una din cele șapte minuni ale lumii. Cu timpul, numele respectivului rege (*Mausol, Mausolos* sau *Mausolus* scris în vechea greacă Μαὐσοωλος) a devenit sinonim cu „monument funerar“, după ce în latină se raporta atât la regele amintit cât și la un monument funerar. În limbile moderne, cuvântul nu s-a mai referit la evenimentul din secolul al IV-lea î.Chr., ci doar la monumentalitatea unui mormânt. Foarte probabil în română a venit din italiană pe cale savantă, dacă nu cumva are o etimologie multiplă. Pentru originea lui *mausoleu* nu se va da ca etimon direct numele regelui Cariei.

Pentru lingvistul-etimolog este important deci să se stabilească sursa imediată a cuvintelor românești, *etimologia directă*, și nu etimonul etimonului. Etimonul etimonului este o problemă a limbii din care provine etimonul sau chiar a lingvisticii generale. Concluzia cea mai potrivită pentru definirea etimologiei directe este cea din prefața la noua serie a *Dicționarului limbii române*, București, 1965, p. X: [ea] „constă din stabilirea provenienței cuvintelor românești, fără a lua în discuție și originea etimonului însuși. Nu se citează, așadar, și nici nu se analizează rădădinile indoeuropene ale cuvintelor de origine

latină care stau la baza cuvintelor românești și nu se dau, firește, informații similare nici pentru cuvintele din alte limbi".

Încă de la L. Șăineanu s-a vorbit în lingvistica românească de împrumuturi prin filieră. „Limba română nu cunoaște nici un singur arabism sau persianism care să nu fi trecut mai întâi prin filieră osmanlie" (Șăineanu, *Infl. or.*, I, p. CCLXXXVIII). Chiar S. Pușcariu vorbește de cuvintele latinești pătrunse prin intermediar german în Transilvania sau slav în Muntenia și Moldova (Pușcariu, *Etudes*, p. 412; *LR* I, p. 355), iar Iorgu Iordan (*LRC*², p. 68) vorbește de cuvinte latino-romanice prin diverse filiere. În toate aceste cazuri autorii nu și-au propus să stabilească originea unui cuvânt, ci vorbesc de categorii de cuvinte pătrunse în română prin împrumut. I. Pătruț într-un articol (*„Împrumuturi prin filieră"*, în *CL* X, 1965, p. 327–336; v. și Pătruț, *Studii*, p. 246–259) acceptă ideea etimologiei prin filieră deși arată că există și etimologie directă. Cercetarea istoriei unui cuvânt poate fi interesantă la un moment dat dar aceasta nu înseamnă că se face etimologie directă. Am dat mai sus exemplu lui *mausoleu*.

Este momentul să amintesc aici cazul dubletelor etimologice perechi de cuvinte constituite dintr-un cuvânt moștenit din latină și același cuvânt latinesc împrumutat, de obicei din limbi romanice. Astfel sunt *drept* < lat. *directus, subțire* < lat. *subtilis, vână* < lat. *uena* și corespondentele lor *direct*, respectiv *subtil, venă* împrumutate. În aceste cazuri avem a face cu câte două cuvinte diferite, chiar dacă la originea lor este același cuvânt.

În sfârșit, este important de stabilit atunci când se face etimologia directă din ce variantă a limbii sursă provine cuvântul românesc. Király (*Etim.*, p. 32) a atras atenția asupra faptului că de multe ori la baza cuvântului românesc stau forme dialectale. Deci într-un caz ca rom. *cătană*, nu este corect etimonul *katona*, forma literară maghiară, dată curent în dicționarele românești cu etimologii, deoarece vocala *o* nu poate explica pe *a* din rom. *cătană*. La baza formei românești stă forma dialectală *katana*, cu *a* (trecut la *ă*) în loc de *o*. Mai interesant este faptul că termenul literar maghiar a dat naștere unei forme regionale (*cătună*, cu *o* > *u*). Același Király arată, preluând o observație a lui E. Petrovici (*SCȘt* (Cluj) seria III, vol. V, 1954, p. 439–475), că în alte cazuri la baza cuvintelor românești stă o formă arhaică maghiară: rom. *oraș*, provine din v. magh. *wáras* (din *va-* actual al magh.

város nu se poate explica *o*-). Situații similare prezintă turcismele din limba română care au uneori la bază forme turcești dialectale (v. E. Suciu, *LR* XVII, 1968, p. 21).

I.4.3. *Etimologie indirectă*

Am arătat în capitolul precedent că etimologia indirectă înseamnă cercetarea din aproape în aproape a etimologiei până unde permit mijloacele noastre științifice (în cazul termenilor latinești sau al altor cuvinte indo-europene până unde permite metoda istorico-comparativă). Deci o cercetare a etimologiei mai departe decât originea directă. În general, ea nu interesează stabilirea originii corecte a unui cuvânt. Al. Graur, într-un articol consacrat problemei (*Etimologia indirectă*) arată: „Cred că totuși e necesar în unele cazuri, să se cerceteze mai departe decât limba din care ne-au venit direct cuvintele; tocmai pentru că unele cuvinte intrate la noi din rusă, neogreacă etc. sunt date drept franceze, este nevoie să vedem și cum au ajuns ele în rusă sau în neogreacă, ca să ne putem convinge că n-au venit la noi direct din franceză" (*CL* XIII, 1968, p. 307). El citează cazul rom. *jachet* care vine din rusă, unde e de origine franceză, iar *jachetă* e de origine franceză (< fr. *jaquette*). Deosebirea dintre împrumutul mai vechi (*jachet*) și cel mai nou (*jachetă*) se explică prin diferite căi prin care a ajuns în română.

I.4.4. *Etimologie multiplă*

Conceptul de etimologie multiplă a fost formulat în lingvistica românească de Al. Graur într-un cunoscut articol având titlul *Etimologie multiplă* (*SCL* I, 1950, p. 22–34). Ideea a fost reluată în diverse cărți (Graur, *Studii*, p. 67–77; *Etim. rom.*, p. 11–18), ba chiar și în cunoscutele sale articole de popularizare din „România literară". În articolul din 1950 Graur revine asupra unei formulări nete făcute în 1934 când scria: „Un medic... poate ezita între mai multe medicamente ... pe când lingvistul nu are de ales. Un cuvânt are o singură etimologie, cea justă" (*BL* II, 1934, p. 17). În prima teoretizare a acestui principiu Graur afirmă „Un cuvânt poate avea mai multe

origini în același timp, mai cu seamă dacă în etimologie nu vedem un simplu repertoriu mecanic de forme, dacă admitem că sensul, ca parte integrală a cuvântului, trebuie să fie luat în considerație cel puțin în aceeași măsură ca și forma, când este vorba de stabilirea originii unui cuvânt" (*SCL* I, 1950, p. 23). O idee asemănătoare apare la B.P. Hasdeu în articolul *Cuvântul samă este el latin sau maghiar? Istoria unui trunchi crescut din trei rădăcini*, citat mai sus.

Exemplul clasic dat de Graur în lucrările sale, reluat și în studiile lui Th. Hristea și F. Király (*Etim.*, p. 35), este cel al rom. *lampă*. Acest cuvânt a intrat la început din neogreacă sub forma *lambă* cu sensul „lampă de ulei"; cu această formă a circulat mult timp în vorbirea populară. Mai târziu, o dată cu evoluția sistemului de iluminat (lampă de petrol, de gaz, lampă electrică), cuvântul a intrat din alte limbi unde avea forme cu *p* și sensurile noi menționate: germ. *Lampe*, fr. *lampe*, rus. *lampa*, magh. *lámpa*. Deci *lampă* are o etimologie multiplă. Un cuvânt poate avea simultan câteva etimoane. Numeroase exemple de acest fel în lucrările lui Al. Graur, la Coteanu-Sala, *Etim.*, p. 78–88 (este explicat pentru prima dată de I. Coteanu *copil* prin etimologie multiplă), la Hristea (*Probl. etim.* p. 103–108 unde există și o bogată bibliografie), Király (*Etim.*, p. 34–37).

Sunt considerate cuvinte cu etimologie multiplă și cele care au un sens obținut prin calc semantic: rom. *țap*, cuvânt din substrat, cu sensul „pahar de anumite dimensiuni și forme, în care se servește berea" trebuie explicat prin germ. *Bock* „țap" și „țap (de bere)" (Graur, *Studii*, p. 67).

Conceptul de etimologie multiplă se aplică și la unele sufixe (*-ez*, *-bil*: Graur, *Etim.*, p. 13–18; Coteanu-Sala, *Etim.*, p. 87–88), iar Graur îl folosește și în istoria derivatelor dintr-o limbă. Astfel *muntean* este derivat de la *munte*, dar cu sensul „locuitor din Muntenia" vine de la numele provinciei. La fel, *oltean* are o dublă origine: derivat de la *Olt* sau de la *Oltenia* (Graur, *Studii*, p. 68).

Nu intru în detalii de evoluție semantică datorită cărora cuvintele ajung să aibă mai multe sensuri pe care Graur (*Studii*, p. 70 urm.) le explică tot prin etimologie multiplă: derivația sinonimică (de la *sticlete* „polițist" s-a ajuns ca *scatiu*, numele altei păsări asemănătoare să însemne tot „polițist"), calcurile lingvistice care duc la apariția a noi forme (*untdelemn*, calc după v. sl. *drěvěno maslo*, făcut cu elemente

latinești: *unt, de* și *lemn*), încrucișările sau contaminările (din *mama (pădurii)* și *babornița* a rezulta *mamornița*; exemplul clasic, citat adesea, este *rotocol* < *roată* (< lat. *rota*) + *ocol* (< v. sl. *okol*); chiar și încrucișările voite sunt considerate etimologii multiple: *răzbel* < *război* + lat. *bellum, morav* < *nărav* + lat. *mos*). În sfârșit, Graur (*Studii*, p. 71) prezintă și categoria cuvintelor care, formal, provin din etimoane diferite: *mesteca* provine în același timp din *mixticare* „a amesteca“ și *masticare* „a frământa mâncarea în gură“ care au ajuns în urma unei evoluții fonetice normale la un singur cuvânt „astăzi este imposibil să vedem în *a mesteca* două verbe diferite“ (*loc. cit.*). Exemple de acest fel există și în alte limbi romanice: multe dintre etimologiile date de Gilliéron se bazează pe contaminări. V. și J. Vendryes, *BSL* LI, 1955, p. 1–8.

Cele mai multe cazuri de etimologii multiple le întâlnim la neologisme sau derivate, unde dificultățile de a opta pentru o etimologie sunt evidente. Despre categoria derivatelor Graur (*SCL* I, 1950, p. 32) afirmă „După gust și după tendințe, unii s-au pronunțat din principiu pentru originea străină, alții pentru originea indigenă. În principiu, e imposibil de răspuns, căci nimic nu împiedică derivatele amintite de a proveni din oricare din sursele citate, sau din amândouă în același timp“. Cât privește originea neologismelor (vezi Ursu, *Term.*, p. 117 și *RRL* X, 1965, p. 53–59) problemele sunt și mai numeroase când se iau în considerare și graiurile populare. (V. St. Dumistrăcel, *Etimologia multiplă a unor neologisme în graiurile populare românești*, în *SCL*, XXIV, 1973, p. 679).

F. Király (G. Tohăneanu, F. Király, *Limba română contemporană*, fasc. I, *Lexicologia*, Timișoara, 1973; *Etim.*, p. 26–27) și Th. Hristea (*LR* XXII, 1973, p. 4) disting trei categorii de etimologii multiple:

• *etimologie multiplă internă* (categorie semnalată prima dată de Th. Hristea, *LR* XX, 1971, p. 479–488), care cuprinde derivatele românești, fie că este vorba de derivatele regresive (*picta* vine atât de la *pictor*, cât și de la *pictură*, Hristea, *LR* XX, 1971, p. 482), fie că este vorba de derivatele de tipul lui *muntean* sau *oltean*, discutate de Al. Graur. Ea este definită de Th. Hristea, drept situația „când un derivat provine din două sau mai multe primitive care aparțin aceleiași familii lexicale“ (*LR* XXII, 1973, p. 4). În această categorie Király (*Etim.*,

p. 36) include și deraierile lexicale și contaminările de felul lui *rotocol*, discutat de Al. Graur.

• *etimologie multiplă externă*, cea mai frecventă, „când același cuvânt — de obicei neologism — este împrumutat din două sau mai multe limbi de cultură și civilizație (fie în aceeași epocă, fie la distanță în timp și în spațiu)" Hristea (*LR* XXII, 1973, p. 4). Exemplul clasic este *lampă* discutat mai sus. Numeroase exemple de acest fel la Ursu, *Term.*; la p. 114–117 există chiar o justificare a principiului etimologiei multiple.

• *etimologie multiplă mixtă* (sau combinată) (Hristea *LR* XXII, 1973, p. 4) „când unul și același cuvânt are, în limbă, o dublă proveniență (externă și internă)" și exemplificată prin cuvinte ca *arhaiza* a cărui indicație etimologică ar trebui formulată: — Din **arha**[*ic*] + **arha**[*ism*] + suf. *-iza*. Cf. fr. *archaïser* (rar)". Király (*Etim.*, p. 37) ilustrează acest tip prin exemple de tip *război* și *nărav* discutate de Al. Graur și prezentate mai sus.

Etimologia multiplă este astăzi în general acceptată de toți lingviștii români, fiind folosită ca principiu de bază la *Dicționarul limbii române* (vezi I. Coteanu, *RRL* X, 1965, p. 37–38) și la *Dicționarul etimologic al limbii române* în curs de elaborare. Dintre alte lucrări românești unde este tratată chestiunea amintim: Ursu, *Term.* și *RRL* X, 1965, p. 53–59; G. Ivănescu — L. Leonte, *SCȘt.* Iași, VII, 1956, p. 1–24.

I.4.5. Etimologie populară

Una dintre cele mai recente definiții ale *etimologiei populare* din lingvistica românească este cea dată în *Dicționar general de științe. Științe ale limbii*, București, 1997, p. 191: „Sintagma *etimologie populară* denumește fenomenul prin care subiectul vorbitor, bazându-se pe o serie de asemănări sau asocieri superficiale, alătură în mod spontan o formă lexicală (cuvânt) de o alta față de care nu este direct legată genetic". Este o definiție folosită și în alte lucrări de felul dicționarului amintit. Dintre acestea o reproducem pe cea din cunoscutul *Dictionnaire de lingustique*, lucrare colectivă elaborată de J. Dubois *et alii*, Paris, 1973, p. 199: „*L'étymologie populaire*, ou

étymologie croisée, est le phénomène par lequel le sujet parlant se fondant sur certaines ressemblences formelles rattache consciemment ou inconsciemment une forme donnée à une autre forme avec laquelle elle n'avait aucune parenté génétique... *L'étymologie populaire* est appelée aussi *fausse étymologie*, et on lui oppose *l'étymologie savante*, fondée sur la connaissance des formes anciennes et des lois qui ont présidé à leur évolution".

În diverse lucrări românești, fără să se dea o definiție de acest fel, s-au făcut remarci asemănătoare cu privire la conținutul acestei sintagme. Cele mai bogate sunt cele oferite de Hristea (*Probl. etim.*, p. 206): „etimologia populară explică și ea cuvintele, dar nu pe toate și nu cu mijloacele etimologiei științifice. În timp ce aceasta din urmă este, în general, de neconceput fără o cercetare istorică, împinsă, câteodată, până la ipoteticele forme indo-europene, cea populară procedează exclusiv sincronic, încercând să ofere explicații ale cuvintelor așa cum acestea funcționează în limbă, în momentul interpretării lor. Prin ea vorbitorii încearcă să-și lămurească anumite cuvinte, noi sau învechite, rare sau izolate în limbă, cu un sens neclar sau o formă insolită, în general insuficient cunoscute sau pur și simplu susceptibile de o interpretare prin falsă asociație etimologică".

„Procedeul se numește *etimologie populară*, dar, după cum se vede, nu e vorba numai de găsirea originii cuvintelor, ci de tranformarea lor în așa fel încât forma nouă să se potrivească cu teoria privitoare la originea lor" Graur, *Ling.*, p. 127. El consideră cazurile de etimologie populară ca „abateri de la corespondențele fonetice, pentru că vorbitorii și-au închipuit că au înțeles, și de fapt au înțeles greșit, felul cum e constituit cuvântul, de aceea l-au încadrat într-o familie cu care nu are nimic de-a face" (*loc. cit.*).

În cartea scrisă împreună cu I. Coteanu spuneam: „Adesea cuvintele împrumutate sunt legate întâmplător de cele vechi și modificate după acestea din cauză că seamănă cu ele ca formă ori ca sens. Acestui mecanism i s-a spus „etimologie populară", cu o formulă nu prea fericită, fiindcă despre etimologie în accepția de căutare a originii nu poate fi vorba, iar „populară" ea nu este decât pentru că nu se întemeiază pe cuvântul originar, respectiv pe etimonul valabil. E, în realitate, o contaminare, înfluențarea unei forme mai puțin cunoscute de unii vorbitori de ceea ce seamănă cu ea și ei știu mai bine" (Coteanu-Sala,

Etim., p. 88). Un punct de vedere în parte asemănător apare și la Király (*Etim.*, p. 38): „ambii termeni, dar mai ales primul, din *etimologia populară* sunt folosiți impropriu. Etimologiile populare sunt rezultatul unor false asociații etimologice, al unui proces inconștient de motivare retroactivă a formei cuvântului prin confecționarea „după impresie“ a unei forme interne etc. Detectarea unei forme interne însă nici în etimologia științifică nu înseamnă neapărat și fixarea etimologiei, cu atât mai mult cu cât unele cuvinte pot sugera mai multe forme interne“. Chiar și Al. Graur (*Studii*, p. 73) consideră etimologia populară drept „cele mai clare cazuri de încrucișare“.

Din definițiile și comentariile de mai sus rezultă, direct sau indirect, câteva particularități ale acestui fenomen, cea mai importantă fiind deosebirea dintre etimologia populară și cea științifică, prima considerată „fausse étymologie“ (Dubois *et alii*) sau „eine wissenschaftlich falsche Verbindung“ (Pfister, *Einführung*, p. 103). De altfel, von Wartburg (în Wartburg–Ullmann, *Problèmes*, p. 187) afirmă categoric „Il y a là en effet deux concepts [„étymologie populaire“ et „étymologie historique“] qui ne sont pas sur le même plan“. J.P. Chambon (*Remarques*, p. 41) într-un remarcabil articol remarcă, cu privire la distincția lui v. Wartburg: „Cette séparation lui permet en effet de légitimer son savoir, de façon aristocratique (mais au fond, gratifiante?), comme „une science qui ne peut être que le privilège d'un petit nombre“, tout en renvoyant l'„étymologie populaire“ à l'instance vague de l'„instinct“ (Wartburg 1969: 187)“. Cf. însă J. Orr: „elle [etimologia populară] ne diffère pas essentiellement de sa soeur savante, l'étimologie des philologues“ (*RLiR* XVIII, 1954, p. 142).

Etimologia populară este făcută de subiectul vorbitor și explicată ulterior de lingvist. Ea se referă la anumite cuvinte, noi sau învechite, rare sau izolate, cu un sens neclar sau o formă ciudată (Th. Hristea). Ea este activă, de exemplu, la nume de plante (lat. *sanatoria* > *sănătoare* (devenit *sunătoare* după *suna*). Cuvintele cu o poziție puternică în limbă nu prezintă de obicei cazuri de etimologie populară. De aceea, încă Saussure, în ediția din 1916 a *Cursului de lingvistică generală*, definea etimologia populară ca „un phénomène pathologique; elle n'agit donc que dans des conditions particulières et n'atteint que des mots rares, techniques ou étrangers, que les sujets

s'assimilent imparfaitement" (*Cours*, p. 241) citat după Chambon, *Remarques*, p. 38 care reproduce și definiția lui Hjelmslev, *Le Langage*, Paris, 1966, p. 82: „On appelle *étymologie populaire* cette espèce de nivellement due à une association vaguement ressentie par les sujets parlants et, par suite, au rapprochement arbitraire de deux signes dans un paradigme".

De aici decurge caracterul întâmplător (Coteanu-Sala, *Etim.*, p. 88) al fenomenului. Vendryes, *Etym. croisée*, p. 174 îl numește *étymologie croisée* și îl califică drept „erreur de parole". Alți lingviști îl consideră o „amusette" (Gougenheim, *Etudes*, p. 219), iar pentru J. Orr, autorul celei mai bune prezentări a conceptului de etimologie populară (*L'étymologie populaire*, în *RLiR* XVIII, 1954, p. 129–142), „une sorte d'intermède comique sur la scène de la linguistique" (p. 141), deși, scrie tot el, „elle représente une tendance constante chez les usagers de la langue et que, loin d'être uniquement une source d'erreurs, plus ou moins divertissantes, elle est une force digne de l'attention sérieuse de tout linguiste pour qui la langue est ce qu'elle est véritablement et essentiellement, une activité humaine" (p. 129).

Începând de la A. Meillet (*Ling. hist.* II, p. 138) și continuând cu J. Orr (*RLiR* XVIII, 1954, p. 131) se insistă asupra faptului că etimologia populară este o reacție împotriva caracterului nemotivat al semnului lingvistic și, ca orice reacție, nici etimologia populară nu este un fenomen generalizat. Este interesantă remarca lui Chambon, *Recherches*, p. 38: „En tout cas, comme un phenomène sinon toujours accessoire, du moins limité. Cette limitation se révèle d'ailleurs heureuse, car l'étymologie populaire est aussi un danger: un danger pour la langue elle-même". O observație similară face R.-L. Wagner care în recenzia la o lucrare a lui J. Orr spune „On peut estimer que l'auteur fait part un trop belle aux vertus de l'étymologie populaire... Que deviendrait une langue si les usagers reconstituaient des familles de mots au gré d'intuitions fausses et étaient libres de s'abandonner à une imagination sans frein" (*BSL* LIX, 1964, p. 114).

Există diverse clasificări ale etimologiei populare, cea mai frecventă, care apare și la Pisani, *Etimologia*, p. 150, stabilește două tipuri: o apropiere formală și alta de înțeles. În amplul articol consacrat etimologiei populare Hristea (*Probl. etim.*, p. 207–240; vezi și

Hristea, *Rom. Voc.*, p. 231–234) dă trei tipuri fundamentale (fiecare cu diverse situații):

• etimologia populară atinge forma cuvântului: *comparativă* < *cooperativă* (după *cumpăra*), *fierăstrău* < *ferăstrău* (influențat de *fier*), *apă chioară* < *(apă) chiară* (< lat. *clarus*) sub influența lui *chior*. Cf. și un articol special despre etimologii populare clasate pe fenomene fonetice Gilbert Salmon, *L'étymologie populaire par attraction paronymique d'après l'exemple lyonnais*, în *Disc. étim.*, p. 63–93.

• etimologia populară atinge sensul cuvântului: *căpia* era folosit la început cu sensul de „a se îmbolnăvi de *căpie*" (*capie* cuvânt împrumutat din slavă pentru a denumi o boală ce dă amețeli). Cu acest sens era folosit pentru animale (mai ales oi). Sensul din limba comună actuală „a se sminti, a se țăcăni (la cap)" este datorit lui *cap*.

• etimologia populară atinge forma și înțelesul cuvântului: *cârdășie* a avut o formă inițială *cărdășie* și însemna „tovărășie". Forma cu *â* și sensul peiorativ de „clacă, gașcă" se datorește apropierii de *cârd* folosit în expresii ca *a intra în cârd, a pune în cârd*.

Din punctul de vedere al rezultatului, multe din formele produse prin etimologie populară sunt efemere, corectate încetul cu încetul prin cultură (ca acelea din comediile lui Caragiale: *renumerație*), altele sunt însă rezistente (Coteanu-Sala, *Etim.*, p. 89) v. și Hristea, *Probl. etim.*, p. 241.

De mare interes, pentru stabilira etimologiei științifice, este observația lui Th. Hristea (*LR* XLVI, 1997, p. 114–117) care subliniază că etimologia populară poate ascunde uneori originea unui cuvânt. Astfel, *zămos* „pepene galben" nu este din *zeamă* + *-os* cum se susține uneori (*DLRM*), ci are la bază pe *zamuz* (în Moldova cu sensul lui *zămoz*), înregistrat alături de *zămuz* și *zămos*. Nu se știe din ce limbă (probabil slavă) provine *zamuz*. În aceeași ordine de idei, poate fi amintită situația numeroaselor cuvinte considerate ca având origine necunoscută sau nesigură (*FEW* are trei volume, XXI–XXIII cu *Matériaux d'origine inconnue ou incertaine*). Așa cum arată Chambon (*Remarques*, p. 42) calificativul „necunoscut" este dat numai din perspectiva etimologiei științifice. Este posibil ca unele să fie „faux inconnus" dacă se ia în considerare subiectul vorbitor pentru care ele pot fi transparente atât în planul formei cât și în cele al

conținutului. De unde concluzia că în astfel de cazuri trebuie să se ceară și părerea vorbitorilor care folosesc astfel de cuvinte (mai ales că cele mai multe sunt cuvinte dialectale).

În sfârșit, amintesc situația specială a etimologiei populare raportată la onomastică (toponimie și antroponimie) asupra căreia atrage atenția Stéphane Gendron, *L'étymologie populaire: quels enjeux pour l'onomastique?* în *Proceedings of the XIXth international Congress of Onomastic Sciences, Aberdeen, August 4–11, 1996,* I, Aberdeen, 1998, p. 130–133.

I.4.6. *Etimologie colectivă*

Termenul de *etimologie colectivă* l-a folosit prima dată Al. Graur într-un articol (*Etymologie collective*) publicat în *Linguistique contemporaine. Hommage à Eric Buyssens*, Bruxelles, 1970, p. 83–86), pentru ideea că în stabilirea etimologiei trebuie să se țină seama de faptul că, în mod obișnuit, cuvintele se grupează în jurul unuia dintre ele în funcție de legăturile de înțeles sau de formă („L'histoire d'un mot peut être éclairée par ce qui s'est passé autour de lui, par le comportement d'autres mots anquels il est rattaché d'une manière ou d'une autre", p. 84). Faptul a fost evocat anterior de Al. Graur (*Etim. rom.*, p. 18–51) și mai recent de Coteanu-Sala, *Etim.rom.*, p. 15–16) unde se insistă asupra grupării cuvintelor pe câmpuri semantice.

O amplă prezentare a acestei idei apare anterior la P. Guiraud, *Structures étymologiques du lexique français*, Paris 1967 care numește procedeul *etimologie structurală*. Conținutul cărții lui Guiraud ar putea dezamăgi pe cineva care ar vrea să cunoască, luându-se după titlu, straturile etimologice ale lexicului francez. Enumerarea capitolelor (I. Structures morphologiques, II. Structures sémantiques, III. Structures onomatopieiques, IV. Structures paronimiques, V. Les champs morpho-sémantiques, VI. Structures sémiques, VII. Conclusions: problèmes et méthode de l'étymologie structurale) arată că în acest volum Guiraud face altfel de etimologie. Aceleași idei apar și în sinteza semnată de acest autor: *L'étymologie*, Paris, 1964, și în prefața lui la *Dictionnaire des étymologies obscures*,

Paris, 1982, p. 13–26. Unii recenzenți ai cărții, adepți ai etimologiei tradiționale, au și adresat critici metodei (H. Meier, *Rom. Forsch.*, LXXXI, 1969, p. 596–600 și M. Höffler, *ZRPh* LXXXIV, 1968, p. 489–492). Despre etimologia structurală vorbește și George Rusnac în articolul *Etimologia structurală: principii, metodă și obiective* (I), în „Revista de lingvistică și știința literară", 1967, 6, p. 43–51), după ce în prealabil discutase originea unor toponime românești din aceeași perspectivă în revista amintită (*Etimologie structurală*, 6/1995 și 1/1996).

Th. Hristea (*Rom. Voc.*, p. 228–231) analizează rezultatele abordării inițiate de Al. Graur în lingvistica românească (a făcut-o anterior și în *SCL* XIV, 1963, p. 505–515), subliniind utilitatea conceptului în explicarea numelor de arbori și plante. Al. Graur discută în cele două lucrări citate o serie de fapte care, înaintea lui, tratate separat, nu primiseră o soluție satisfăcătoare (cuvintele de origine slavă care încep în română cu *co-* (*coborî*), *tă-* (*tămânji*), cuvinte românești care au la început silaba *nă-* în loc de *ne-*, derivatele în *-arniță, -erniță, -orniță, -niță* (ex. *zaharniță*), derivate în *-incă*, unele diminutive în *-icuț(ă)*, tratamentul cuvintelor de origine franceză cu finala în *-é, -ée, er* etc.). Andrei Avram (*LR* XXI, 1972, p. 285–292) folosește același principiu (apartenența la o anumită grupare-nume de pești) pentru a explica originea unor cuvinte ca *moică, moiete, moioagă* puse în legătură cu *moale*, fără explicații satisfăcătoare înainte.

I. 4.7. *Etimologie literară*

Acest concept a fost dezvoltat de Albert Henry într-un articol cu acest titlu (*L'étymologie littéraire*) publicat în *RLiR* LIII, 1989, p. 283–322.

Crearea de noi cuvinte (prin compunere sau/și derivare) și etimologia populară dovedesc că vorbitorii interpretează semnele verbale stabilind raporturi uneori fanteziste între forme și sensuri. Această activitate metalingvistică constituie fundamentul științei etimologice însesi (cf. Chauveau, în *Disc. étym.*, p. 61). Ea se întâlnește și la unii oameni de cultură, mai ales filozofi și poeți, care construiesc cu cuvinte un univers de forme care le este propriu și care

se impune prin originalitatea expresivității („J'entends par là, en première approximation, un mode d'exploatation, à des fins expressives, et spécialement proprement poétiques, des ressources tirées d'une analyse, plus on moins précise et plus ou moins juste, du signe verbal (et de son contenu) considéré dans ses composantes, en système et en histoire". Henry (*op. cit.*, p. 284). Henry, *loc.cit.*, încearcă un inventar al acestor figuri.

Pentru română amintesc interesul etimologistului pentru creațiile unui scriitor ca Nichita Stănescu sau pentru formarea unei terminologii filozofice românești (pentru cristalizarea în română ale unor concepte din filozofia lui Kant v. Mircea Flonta, *Traducere și comunicare interculturală. Cărări înguste și dileme ale traducerii filosofice*, București, 1997). Andrei Avram (*LR* XLI, 1993, p. 11–12; *Contrib.*, p. 75) citează cazul interesant al unui cuvânt creat de D. Bolintineanu (*mirază* „oglindă") pe baza a două cuvinte turcești (*ma'araz* „lieu d'expostion" și *mir'at* „miroir, glace").

I.5. **Etimologia și numele proprii**

Numele proprii au și ele o origine. Dacă vrem să o aflăm trebuie să facem etimologie. Se pune întrebarea în ce măsură principiile formulate mai sus pentru etimologia numelor comune, a apelativelor, se pot folosi la stabilirea originii numelor propri.

În mai multe rânduri, Al. Graur, care a publicat printre altele chiar două cărți despre originea numelor proprii (*Nume de persoane* București, 1965 și *Nume de locuri*, București, 1972) a arătat că între numele proprii și cele comune există o mare deosebire, cu consecințe importante și pentru etimologie: primele nu sunt formate pe bază de abstractizare ca substantivele comune. Ele sunt date fiecărui loc sau fiecărei persoane în parte. Dar între numele de locuri și cele de persoane există multe deosebiri care sunt de asemenea importante pentru etimologie.

Numele de locuri sunt mai stabile (nu mor o dată cu oamenii și de aceea sunt mai puțin supuse modei). În general, sunt mai vechi și adesea sunt preluate de la o populație anterioară care vorbea alt idiom. Nu o dată ele au fost transmise succesiv de diverse populații, așa cum

este cazul numelor apelor mari (*Dunăre, Mureș, Olt* etc.) sau al munților (*Carpați*). În acest proces de transmitere fiecare populație a putut adapta numele respective la fonetica limbii ei. În cazul numelor transmise prin alfabetul latin sau grecesc a intervenit și modul cum au fost transcrise diversele sunete caracteristice din aceste toponimice foarte vechi. De aceea este greu de stabilit cu siguranță etimologia lor, astfel că procentul de etimologii necunoscute este mai mare decât la numele de persoane. Pentru a putea face etimologia numelor geografice, evident mai interesantă decât a numelor de persoană, trebuie să se apeleze la studiul istoriei (uneori și la cel al preistoriei, ca în cazurile amintite mai sus). Este important să observăm că în momentul când se dă un nume el are un înțeles, fiindcă omul numește un anumit loc folosind cuvintele din limba comună (numele geografice provin aproape toate din apelative; fac excepție cele care au la bază nume de persoane).

Numele de persoană nu au nici un înțeles pentru părinții copiilor. Aceștia își botează copiii fie cu nume cunoscute, tradiționale, de obicei împrumutate de la popoare mai îndepărtate, fie cu nume ale unor personalități inclusiv străine, despre care au auzit sau pe care le-au cunoscut (cunoscutul fotbalist *Balint* a fost botezat de tatăl său *Pele*, după numele celebrului fotbalist brazilian). Deci numele de persoane călătoresc, se schimbă mai ușor. Nu este lipsit de interes că în română și în celelalte limbi romanice nu s-a păstrat din latină sau din substrat nici un nume de persoană. Creștinismul a adus cu el nume calendaristice, de origine ebraică și, în mai mică măsură, grecească. La acestea s-au adăugat la noi nume slavone (în apus germanice), iar în ultimul secol nume latinești și romanice. Există și împrumuturi recente sub influența cinematografiei, muzicii, literaturii.

Rezultă că, în general, atât la numele geografice, cât și la cele de persoane, nu avem un element esențial folosit în etimologia apelativelor. Este vorba de sens, de înțelesul cuvântului (așa cum am arătat etimologia unui cuvânt o putem stabili comparând forma și înțelesul lui cu forma și înțelesul altui cuvânt din această limbă sau dintr-una străină). În cazul numelor geografice mai vechi, când nu cunoaștem formele anterioare ale acestora, avem dificultăți și în privința stabilirii relațiilor dintre forma actuală și forma inițială. Aceasta nu înseamnă că trebuie dat curs fanteziei în căutarea etimologiei. Un loc

important în stabilirea originii numelor proprii îl ocupă studiul istoriei în general și al istoriei numelor respective în special.

N-aș vrea să se înțeleagă din cele spuse mai sus că nu se poate face etimologia numelor proprii, mai ales a numelor geografice (numele de botez prezintă rar dificultăți când este vorba de stabilit etimologia, iar cele de familie nu sunt nicăieri foarte vechi, vezi Graur, *Nume loc.*, p. 17).

Încă A. Meillet (*BSL* LXXXVII, 1929, p. 38) arăta că și pentru etimologia numelor proprii trebuie să cunoaștem atât forma cât și sensul cuvântului. Această observație a fost preluată și dezvoltată de Al. Graur (*Nume loc.*, p. 17). Există cazuri când sensul unui nume de loc și originea lui este clară: *Dealu-Mare* sau *Lacu-Sărat* sunt date unor forme de relief care sunt un deal mare sau un lac cu apă sărată. *Floarea* este nume dat unei persoane comparată cu o floare. Dacă sensul nu este evident trebuie să se vadă care a fost înțelesul primar al cuvântului care a stat la baza numelui respectiv. Al. Graur (*loc.cit.*) menționează cazul numelor ca *Huluba, Hulubeasa* explicate în mai multe feluri (de la *hulub* „porumbel", *hulube* „barele între care se înhamă un cal"; după C. Reguș, *LR* XVI, 1967, p. 517–520 poate fi și *holuba* „albastră") fără să știm exact de la care dintre cele trei cuvinte cu sensuri diferite provin. Sunt însă numeroase situații când un nume de loc poate primi mai multe explicații pornind de la cuvinte cu sens diferit. Astfel, Al. Graur (*Nume loc.*, p. 19) explică toponimul *Maglavit* prin gr. *maglavitis* „călău" (*BL* VI, 1938, p. 155) bănuind, fără nici un indiciu concret, că s-ar fi stabilit pe-acolo un călău. Celelalte etimologii, care pun la bază cuvinte străine având alt sens (Gh. Bolocan, *LR* XV, 1966, p. 291– bg. *măglovit* „cețos"; V. Rusu, *LR* XV, 1966, p. 290–291 și E. Coseriu, în *Verba et Vocabula. Ernst Gamillscheg zum 80. Geburtstag*, München, 1968, p. 141 — scr. *maglovit*, cu același sens) nu sunt considerate de Al. Graur demonstrate, fiindcă nu știm cine și când a dat numele satului. „Cel mai bun mijloc ca să n e a s i g u r ă m (M.S.) că etimologia numelui topic este justă e să cunoaștem p o v e s t e a (M.S.) care a dus la crearea lui" (Graur, *Nume loc.*, p. 21). Dar nu toate poveștile sunt reale, unele pot fi chiar fanteziste (numele satului și mănăstirii *Nămăiești* a fost explicat, chiar dacă la început în glumă, prin lat. *nemo est* „nu este nimeni" rostit de un preot catolic care, intrând în mănăstire și

constatând că e goală, ar fi exclamat *nemo est*, iar călugării care ar fi fost acolo au interpretat exclamația ca numele mănăstirii lor. Alteori explicațiile fanteziste pentru originea numelor de locuri au la bază doar asemănări formale. Este adesea citată explicația originii toponimului *Vaca* din Egipt prin apropiere de lat. *uacca* sau chiar din rom. *vacă* (după această „explicație", vechea egipteană ar fi suferit o influență română înainte de a exista limba română!).

Cât privește forma numelor de locuri, până nu demult la baza unor cercetări de toponimie stătea ideea că acestea „nu respectă legile fonetice", cu alte cuvinte schimbările de sunete din cuvintele comune nu-și găsesc corespondente în istoria numelor de locuri. Am arătat contrariul într-un articol (*Du rapport entre l'évolution des appellatifs et celle des toponymes*, în *Contributions onomastiques publiées à l'occasion du VI*[e] *Congrès international des sciences onomastiques à Munich du 24 au 28 août 1958*, București, 1958 p. 65–96; vezi și *SCL* IX, 1958, p. 337–348), adică faptul că în principiu nu se face excepție pentru nici un fel de cuvinte (inclusiv numele topice). Părerea este împărtășită și de Al. Graur (*Nume loc.*, p. 24) care adaugă că eliberarea de controlul legilor fonetice ar face posibilă orice fantezie și astfel fiecare ar putea să-și permită să dea altă explicație pentru același nume și nimeni nu ar putea dovedi că celălalt nu are dreptate. Nerespectarea legilor fonetice ar putea duce la alt fel de explicați fanteziste. *Severin*, termen de origine slavă, a fost explicat prin numele împăratului latin *Seuerus* fără să se observe că *u* intervocalic din latină a dispărut în română (lat. *ciuitate* > *cetate*), iar *Caracal*, nume de origine turcă (unde înseamnă „fortăreață neagră") a fost explicat prin numele altui împărat roman *Caracalla* (conform legilor fonetice aplicate la cuvintele moștenite din latină ar fi ajuns la **Căraca*). Dacă *Traianus* s-ar fi păstrat din latină ar fi pronunțat azi *Trăin (Traian* e împrumutat ulterior; varianta *Troian* este luată din slavă). La numele de persoană situația este, în general, mai dificilă fiindcă nu există nici o corespondență între complexul sonor și un înțeles oarecare exprimat prin cuvintele limbii comune. Graur (*Nume pers.*, p. 7) dă exemplul numelui *Linu* care poate proveni de la un nume comun (adjectivul *lin* „încet", de la substantivul *lin* „pește" sau de la *lin* „numele vasului cu care se storc strugurii"), dar poate avea la origine un alt nume propriu (*Ilin* sau să fie un masculin refăcut de la *Lina* sau de la numele *Dinu*

pronunțat greșit în copilărie *Linu*). Deci, în aceste cazuri, etimologia trebuie ghicită, un mare rol în această operație îl au documentele istorice. S-ar putea să aflăm din documente că personajul care poartă acest nume să fie de origine italiană și atunci trebuie să pornim de la cuvântul italian *lino* „lin".

De altfel, la numele de persoană pot interveni tot felul de întâmplări care fac ca o anumită persoană să primească un nume (de obicei o poreclă), a cărui istorie trebuie să o cunoști pentru a evita explicațiile eronate. Un frumos exemplu dă Al. Graur (*Nume pers.*, p. 7). Un grup de elevi s-a întâlnit cu un pădurar. La întrebarea pusă de acesta, un elev, *Rudi*, își spune numele pronunțând rău pe *r* inițial, astfel că pădurarul aude un fel de *hr* și, repetându-i numele, pronunță *Hrudi*. Elevul îl corectează spunând *făhră haș* (adică „fără *h*"), iar pădurarul înțelege greșit și reproduce *Farcaș*. De atunci porecla elevului a rămas *Farcaș*. Fără a cunoaște această întâmplare nu se poate reconstitui istoria poreclei.

Există o categorie de nume geografice a căror origine nu trebuie căutată în nume geografice străine, ci în apelative românești. E. Petrovici, în repetate rânduri (v. Petrovici, *Studii*, p. 225–236), a atras atenția asupra faptului că o populație poate crea nume de locuri servindu-se de elemente împrumutate de vocabularul comun din limbile învecinate. Asupra acestei categorii de toponime au atras atenția M. Vasmer și V. Kiparsky. „Împrumuturile, o dată intrate în sistemul unei limbi, joacă același rol în cercetarea toponimelor noi ca și elementele vechi ale limbii respective" (Petrovici, *Studii*, p. 225). Pentru nume ca *Poiana, Prislop, Izvoarele, Heleșteu* nu trebuie să căutăm nume de locuri străine (ca în cazul lui *Dâmbovița, Prahova*); ele pot fi explicate pornind de la apelativele românești *poiană, prislop* „trecătoare", *izvor, heleșteu*; la fel ca *Valea-Largă* sau *Câmpulung*. Astfel de toponime nu pot servi drept dovadă a existenței în trecut a slavilor în vreun ținut oarecare a țării noastre, așa cum o pot face alte toponime cu *Bălgrad* (azi *Alba-Iulia*) sau *Moigrad*. Deci toponimia cu aspect slav de pe teritoriul României nu trebuie considerată global, fără a face distincție între numele de locuri create de o populație care vorbea un grai slav și cele create de români din elemente de origine slavă. E. Petrovici, într-un articol intitulat sugestiv *Românii creatori de toponime „slave"*, în *RSL* XVI, 1968, p. 5–18 (v. și Petrovici,

Studii, p. 292–303) citează foarte multe cazuri de acest fel în care etimologia bună este cea care pornește de la apelativul românesc. Trebuie să căutăm o origine slavă numai pentru toponimele care sunt formate din elemente lexicale neînregistrate în limba română (*Bala, Bălgrad, Cerna, Crasna*) sau cele derivate cu sufixe inexistente în limba română (*-av-, -ov-, -ev-, -iv-: Bucov, Ilfovăț*). Așa se procedează și în ultima lucrare de proporție, *Dicționarul toponimic al Olteniei*, coordonată de Gh. Bolocan, Craiova, 1993.

Abateri de la principiile etimologiei la numele proprii. Unele nume proprii pot fi rezultatul unor accidente fonetice. N.A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*, [București], 1963 dă multe exemple de acest fel. Iată unul: *Moto, Motea, Motu* provin prin afereză de la *Timotei* (p. 161). Există însă și abateri determinate de factori diferiți de cei evocați la etimologia numelor comune.

Cea mai simplă situație este cea a numelor care au la bază cuvinte dispărute din limba comună. Pentru stabilirea originii lor, înainte de a căuta alte origini, este necesar să găsim eventualele apelative dispărute. Cuvântul *mușat* (foarte probabil de origine latină sau creație românească de la *frumușat* v. *CDER* 5518) care circulă și azi în aromână era adjectiv și însemna „frumos", ca în aromână, stă la baza numelui *Mușat*. Numele *Bucur* are la origine tot un adjectiv dispărut dar care se presupune că a existat în româna comună (Brâncuș, *Voc.*, p. 50) având sensul „frumos". Cuvântul s-a păstrat numai ca nume topic sau de persoană, în timp ce derivatele *bucura* „a înfrumuseța", *bucurie* „frumusețe" s-au păstrat ca apelativ suferind o evoluție semantică explicată de O. Densusianu (*SFR* I, 1898, p. 6–11). În ambele cazuri (*Mușat, Bucur*) etimologia trebuie căutată în apelativele dispărute. Situații similare se găsesc și în alte limbi romanice. Numele de familie francez *Lesueur* are la bază un cuvânt *sueur* „cizmar" (< lat. *sutor*) dispărut din limbă. Toponimul *Mitoc* ar rămâne fără etimologie sau ar avea o etimologie greșită dacă n-am ști că a existat un cuvânt *mitoc* „proprietate exterioară a unei mănăstiri". Iorgu Iordan (*Top. rom.*, p. 188), citează multe toponime care au la bază apelative neînregistrate astăzi: *Cârjari, Dohotariul, Dubăsariul*.

Uneori numele proprii pot păstra forme gramaticale învechite. Intrate în numele unor locuri în perioada când aceste forme erau vii,

ele au rămas fixate ca atare. Astfel, în toponimice ca *Baia de Criş, Curtea de Argeş, Roşiori de Vede* se păstrează valoarea de genitiv a construcţiei cu *de*. Deşi desinenţele cazuale au dispărut în franceza actuală (ele existau în vechea franceză), avem nume ca *Port Vendres* < *Portus Ueneris* „portul zeiţei Fortuna", *Francourville* > *Francorum uilla* „localitatea francilor" (A. Dauzat, *Les noms de lieux, origine et évolution*, Paris, 1928, p. 8). Şi la nume de persoane se poate surprinde acelaşi fenomen: fr. *Vavasseur* provine din *uassus uassorum* „vasal al vasalului" cu genitivul plural latinesc pe care româna îl păstrează în *cel-or, mult-or* (Graur, *Nume pers.*, p. 11).

Aparente abateri. Am văzut că numele de persoane călătoresc. Mai puţin normal este ca şi numele de locuri să călătorească. Şi totuşi astfel de situaţii există, mai ales în cazul unor colonizări, când noii veniţi „botează" localităţile noi cu nume aduse din ţările lor. Fenomenul este frecvent în continentul american unde apar nume de loc franţuzeşti (în SUA există 12 oraşe cu numele *Paris*), englezeşti (*Cambridge* în SUA), spaniole (există câteva oraşe cu numele de *Santiago* (Chile), *Santiago de los Caballeros* (Republica Dominicană), *Santiago de Cuba, Santiago del Estero* — Argentina). *New York* a fost numit la început *New Amsterdam* de întemeietorul lui, olandezul Peter Minuit. *Paris* apărea şi ca nume al unei localităţi din sudul Basarabiei, dat de colonişti francezi stabiliţi acolo încă din Rusia ţaristă. Pentru toate acestea etimologia este clară: numele a fost transportat şi nu necesită alte explicaţii (*Santiago* din America nu are legătură directă cu *Sancte Jacobe* care este la originea lui *Santiago (de Compostela)* din Spania).

Moda numelor străine poate fi întâlnită nu numai în cazul persoanelor, ci şi al locurilor. În SUA, de exemplu, a existat moda de a da nume greceşti unor localităţi: *Ithaca, Indianapolis, Philadelphia* etc. Graur (*Nume loc.*, p. 45–66) citează numeroase tipuri de nume de locuri date târziu care de asemenea nu trebuie explicate prin criterii lingvistice. Etimologia lor, mai bine zis originea lor, are la bază un fapt extralingvistic.

Şi în cazul numelor proprii, la fel ca în cazul apelativelor, este important să avem în vedere forma exactă care circulă astăzi sau a circulat în trecut (mai ales un nume geografic). Necunoaşterea formei actuale, aşa cum se aude ea în vorbirea persoanelor din regiunea sau

din localitatea respectivă, poate duce la explicarea unei variante *oficiale* rezultate din stâlcirea numelui. E. Petrovici a dat multe exemple de acest fel. Dintre acestea citez doar numele oficial al comunei *Dalboşeţ* care nu trimite la nici un etimon (E. Petrovici, *DR* VIII, 1934–1935, p. 175–180; Petrovici, *Studii*, p. 138–141). Dacă luăm forma populară *Dâlboşeţ*, vedem că este un toponim sârbocroat, iar forma oficială românească nu este altceva decât transcrierea cu ortografia românească a formei austriece *Dalboschetz* (austriecii au redat prin *al* pe *îl* românesc şi prin *sch* pe *ś* bănăţenesc care corespunde lui *č* din limba literară; la fel s-a întâmplat cu *Reşiţa* < germ. *Reschitza* în loc de *Reciţa*, forma bănăţeană *Răśiţa*, cu accentul pe *i*). Alteori, o greşeală de interpretare a grafiei duce la oficializarea unui nume inexistent. Am arătat că *Beiuş* este rezultatul unei confuzii între *n* şi *u* fiindcă forma populară este *Binş* (cf. *Binşele*, sat lângă *Beiuş*) dar provenită dintr-un *Beinş* (Marius Sala, *SCL* XI, 1961, p. 699–700). Se semnalează astfel de greşeli şi în alte limbi romanice (J. Orr, *RLiR* XII, 1936, p. 35).

Cunoaşterea formelor vechi ale numelor de locuri permite evitarea unor false etimologii. *Bala*, localitate din Mehedinţi, nu are la bază cuvântul care înseamnă „fiară, dihanie", fiindcă forma veche, atestată la 1415, este *Beala*, deci „alba" (V. Bogrea, *DR* I, 1920, p. 211; I. Donat, *ACILFR XII*, I, p. 1115–1120).

Nu intru în detalii cu privire la diversele straturi etimologice din onomastica românească. Am citat cele două lucrări ale lui Al. Graur (*Nume pers*., *Nume loc*.), la care adaug Iordan, *Top. rom*. şi lucrările lui E. Petrovici (cele mai multe reunite în Petrovici, *Studii*) pentru toponimie (recent G. Bolocan a publicat o amplă introducere la *Dicţionarul toponimic al Olteniei*, vol. I, Craiova, 1993, cu numeroase şi utile informaţii privind etimologia numelor geografice). Pentru originea antroponimicelor se detaşează trei lucrări: Şt. Paşca, *Nume de persoane şi nume de animale în Ţara Oltului*, Bucureşti, 1936, N.A. Constantinescu, *Dicţionar onomastic românesc*, Bucureşti, 1963 (de consultat cu prudenţă) şi Iorgu Iordan, *Dicţionar al numelor de familie româneşti*, Bucureşti, 1983, cu o introducere importantă pentru etimologia acestei categorii de nume proprii.

Aş vrea să atrag atenţia asupra faptului că între numele de locuri şi cele de persoane au existat în permanenţă legături de care trebuie

să ținem seama când se face etimologie. E. Petrovici (*RRL* XII, 1967, p. 482–488) arată, de exemplu, că numele unor munți sunt la origine numelor unor persoane care au avut stâni sau pășuni pe acei munți.

În concluzie, pentru stabilirea originii numelor proprii trebuie să cunoaștem istoria fiecărui nume, fiindcă așa cum susține H.J. Wolf (*RLiR* LIX, 1995, p. 349) „en matière d'onomastique, rien n'est impossible ou presque".

Am arătat mai sus că multe nume proprii provin din apelative. Relația funcționează și invers. Încă din 1927, Brunno Migliorini a atras atenția într-o carte devenită celebră (*Dal nome proprio al nome comune. Studi semantici sul mutamento dei nomi propri di persona in nomi comuni negli'idiomi romanzi,* Geneva; v. și *Dal nome proprio al nome comune. Supplemento all'omonimo volume del 1927*, Florența, 1968) asupra faptului că există multe apelative (nume de stofe, de substanțe chimice, de materiale, de mâncăruri etc.) care au la bază nume proprii (de loc sau de persoană). Problema a fost reluată pentru ansamblul Romaniei de C. Battisti, *Vecchi nomi di stoffe derivati da nomi di luogo*, în „Lingua nostra" VII, 1946, p. 4–10 și de B.E. Vidos, *Noms de villes et de provinces flamands et néerlandais devenus noms communs dans les langues romanes*, în *Estudios dedicados a Menéndez Pidal*, I, (Madrid, 1950, p. 165–194). Pentru română sunt cunoscute cele două articole ale lui C. Tagliavini (*Divagazioni semantiche rumene (dal nome proprio al nome comune*), în „Archivum romanicum" XII, 1928, p. 161–231; *Divagazioni semantiche rumene e balcaniche (Dal nome proprio al nome comune*, în aceeași revistă XVI, 1932, p. 333–383), de fapt recenzii la lucrările citate ale lui B. Migliorini. Numele proprii devenite substantive comune au fost discutate de Fulvia Ciobanu („Limbă și literatură" XII, 1966, p. 283–293) și de Graur, *Nume loc.*, p. 128–140. Pentru etimologia unor nume comune ca *penteleu, cotnar* este suficient să spunem că provin de la numele *Penteleu, Cotnar* (la început folosite în sintagme *cașcaval de Penteleu, vin de Cotnari)*. Evident că termeni ca *panama, tul*, care au la origine nume proprii (*Panama, Tulle*), conform principiului etimologiei directe provin în română din apelativele franțuzești.

În ultimii ani se acordă atenție deosebită studiului derivatelor de la nume de persoană cunoscut sub numele de *deonomastică*.

Termenul folosit cu această accepțiune apare la lingvistul italian Enzo T. La Stella într-o serie de articole din „Le lingue del mondo“ (1982). El este autorul unui *Dizionario storico di deonomastica. Vocaboli derivati da nomi propri, con le corrispondenti forme francesi, inglesi, spagnole e tedesche*, Florența, 1984 (o nouă ediție în 1990: *Dalie, dedali, damigiane. Dal nome proprio al nome comune. Dizionario storico di deonomastica*, Bologna). Cea mai completă lucrare este cea a lui W. Schweickard (*«Deonomastik». Ableitung auf der Basis von Eigennamen im Französischen (unter vergleichender Berücksichtigung des Italienischen, Rumänischen und Spanischen)*, Tübingen, 1992) care ia în discuție și faptele din română. Pentru română vezi acum Mioara Avram (*SCL* XLVII, 1997, 1–6).

Problemele etimologiei unor astfel de apelative, așa cum sunt rezolvate în *FEW* sunt expuse pe larg de Eva Büchi (*Structures*, p. 263–272) care a găsit 1600 de nume proprii printre lemele din *FEW*.

I.6. **Etimologia și filologia**

Legătura dintre cele două domenii este evidentă: rezultatele oferite de fiecare în cercetarea proprie sunt importante pentru celălalt domeniu. Nu voi insista asupra utilității cunoașterii originii cuvintelor, pentru o mai bună interpretare a textelor, ci mă voi opri la aspectul complementar: cum ajută filologia la stabilirea corectă a originii cuvintelor.

Jean-Pierre Chambon, într-o comunicare prezentată în 1986 la al XVIII-lea congres internațional de lingvistică și filologie romanică de la Trier (*Aspects philologiques et linguistiques dans la refonte du FEW; utilité d'une appproche métaphilologique des représentations linguistiques*, în *ACILPR XVIII*, VII, 1989, p. 218–230) a atras atenția asupra necesității unei corecte interpretări (fonetice și semantice) a informațiilor oferite de diverse glosare sau monografii dialectale în vederea refacerii dicționarului lui W. von Wartburg (*FEW*). O mai atentă interpretare a unei monografii din Puy-de-Dôme făcută de J.P. Chambon arată că un termen dialectal nu va mai fi clasat printre cuvintele cu origine necunoscută, ci poate fi pus sub etimonul *bruma*.

La fel procedează și Andrei Avram (*Contrib.*, p. 20–22) care discută modul cum anumite raporturi etimologice pot fi clarificate ca urmare a corectării unor erori de transcriere. În cartea menționată există multe corectări aduse interpretării greșite din *DLR* (v. *magiarcă*, p. 33–34, *mangugie*, p. 39, *mălăgenie*, p. 53, *nătoagă*, p. 103, *ninja*, p. 115, *paci*, p. 126; am menținut numai câteva cazuri) „În momentul în care acestea sunt descoperite și înlăturate este posibil ca soluția etimologică să devină evidentă sau ca măcar să se contureze calea de urmat spre identificarea etimologiei", p. 22. Multe erori de acest fel sunt înregistrate la transcrierea cuvintelor care provin din materialul adunat în anchetele dialectale, în special din *Atlasul lingvistic român*, așa cum a arătat I. Mării (*LR* XX, 1971, p. 87–96, 512–526).

Iată câteva exemple de cuvinte de fapt inexistente, a căror etimologie evident nu poate fi dată: în *DLR* apare *patonea* „floarea soarelui" care este de fapt *păţoncă* cu omiterea semnelor diacritice de la *ţ* și de la *ă* și cu un *e* care trebuie citit *c* (Avram, *Contrib.*, p. 145). Originea lui *păţoncă* este rus. reg. *podsolnka* (E. Vrabie, *LR* XLIV, 1995, p. 16). *Păseșalit* „care a rămas necrescut, pipernicit" este de fapt *păceșelat*, derivat de la *pacișele*, notat în ALR cu *ś*, deci trebuia transcris cu *č* (Avram, *op.cit.*, p. 157). *Misclii* „a crea" este de fapt *m-am iscliit* > *m-a miscliit* și nu are legătură cu *zămisli*, cum crede *DLR* (Andrei Avram, *LR* XLIV, 1995, p. 176–177). *Predeală* pentru care *DLR* trimite cu cf. la v.sl. *prědělŭ* „sfârșit" este de fapt *pre deală*, „lucrare, acțiune, trudă" (Magdalena Georgescu, *LR* LXII, 1993, p. 26–28). *Pută* căruia Ov. Densusianu i-a atribuit o origine sârbo-croată este, așa cum a arătat Al. Mareș (*LR* XLVI, 1997, p. 136), o greșeală de grafie оу în loc de Х (deci trebuie citit *pohtă*). Exemplele sunt numeroase. Uneori aceste cuvinte fantomă apar și în dicționare ale altor limbi (fr. *mauge*, greșeală de tipar pentru *mange*, a fost înregistrat în dicționarele franceze din 1701 până la Larousse din 1873), așa cum arată K. Baldinger într-un articol al cărui titlu este sugestiv (*Les gaffes des lexicographes*, în *Studia Hispanica in honorem R. Lapesa*, II, Madrid, 1974, p. 81–87).

II. LUCRĂRI DE ETIMOLOGIE ROMANICĂ

II. 1. **Dicționare etimologice romanice**

Cercetarea cuvintelor românești de origine latină este incompletă și adeseori imposibilă dacă nu luăm în considerație situația din celelalte limbi romanice. Pentru aceasta, cercetătorului îi stau la dispoziție numeroase monografii care tratează pe origini lexicul romanic — monografii de care nu mă voi ocupa aici — și, înainte de toate, dicționarele etimologice ale limbilor romanice. Pentru cercetătorul mai puțin familiarizat cu acestea, mi-am propus în capitolul de față să fac o succintă prezentare a celor mai importante instrumente de lucru: secțiunea II. 1. este consacrată dicționarelor etimologice general romanice, iar secțiunea II. 2. celor referitoare la o singură limbă sau la un grup de limbi (galoroman, iberoroman).

În această schiță voi indica de fiecare dată cărui fel de public i se adresează dicționarul analizat. A. Martinet, într-un articol intitulat *Pourquoi des dictionnaires étymologiques?*, în „La linguistique“ 1966, 2, p. 122–131, prezintă pe larg cele două mari categorii de dicționare: cele adresate specialiștilor, cu informații și discuții etimologice ample, și cele adresate unui public vast de persoane cultivate fără cunoștințe de lingvistică profunde, doritor să afle lucruri despre istoria limbii proprii.

II. 1. 1. *Dicționare etimologice pentru ansamblul Romaniei*

Toate dicționarele din această categorie se adresează specialiștilor.

• F. Diez, *Etymologisches Wörterbuch der romanischen Sprachen*, Bonn, 1853 (a V-a ediție, 1887), este prima încercare de dicționar

etimologic romanic general. A fost conceput drept corespondentul în domeniul romanic al cercetărilor de gramatică comparată indo-europeană. Inventarul de cuvinte este stabilit exclusiv pe baza limbilor literare romanice (dialectele sunt slab reprezentate). Are două părți: una, cu cuvinte romanice comune (italiana, idiomurile galo-romanice, limbile ibero-romanice; româna și retoromana sunt puse aparte) și alta, constând din trei secțiuni, cu termeni pentru fiecare arie. Numeroase soluții etimologice sunt depășite (de exemplu, nu se face distincție între cuvintele moștenite și cele împrumutate: fr. *chef* și fr. *capital* sunt prezentate împreună). Este folosit mai ales de cei ce fac istoricul aprofundat al etimologiilor propuse, ca Y. Malkiel (vezi mai jos).

• În aceeași situație se află G. Körting, *Lateinisch-romanisches Wörterbuch. Etymologisches Wörterbuch der romanischen Hauptsprachen*, Paderborn, 1890–1891, ed. II, 1907), lucrare importantă din punct de vedere istoric, foarte criticată la apariție. Am amintit această lucrare fiindcă este citată des de A. Ciorănescu în dicționarul său etimologic (*CDER*).

• Cel mai important dicționar etimologic romanic este cel a cărui siglă a devenit un apelativ *REW* (= W. Meyer-Lübke, *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg). Are trei ediții I (1911), II (1920, reproducere nemodificată a ediției I), III (1935), aceasta din urmă retipărită fără schimbări în repetate rânduri (ediția a VI-a, în 1992). Între ediția I și a III-a există deosebiri: ultima ediție are în plus 1 230 pagini și 2 700 de leme (= cuvinte-titlu). De consultat și dicționarul invers al etimoanelor din *REW* (Annegret Alsdorf-Bollée, Isolde Burr, *Rückläufiger Stichwortindex zum Romanischen Etymologischen Wörterbuch*, Heidelberg, 1969). Despre locul și rolul *REW* în dezvoltarea etimologiei romanice am vorbit mai sus. A fost și continuă să fie lucrare de bază: „vademecum indispensable à tous les romanistes“ (A. Dauzat, în „Revue de philologie française“ XXVI, 1912, p. 71), „un monument d'une exceptionnelle cohérence“ (Roques, *Étymologie*, p. 510).

Spre deosebire de predecesori, Meyer-Lübke a introdus în dicționar date dialectale, unele leme (*feudum*) fiind numai cu termeni dialectali. Formele dialectale sunt citate și când prezintă fapte demne de atenție din punct de vedere fonetic, morfologic, semantic.

Lemele sunt latinești sau din alte limbi, atestate sau reconstruite și sunt date în ordine alfabetică (cuvinte latinești împreună cu cele germanice, celtice etc.). *REW* conține un indice complet prin care se pot găsi lemele sub care sunt discutate diversele cuvinte (de exemplu, pentru rom. *lepăda* poți afla că este discutat la **liquidare* 5076a). Cuvintele-titlu sunt numerotate și trimiterea la un anumit cuvânt se face totdeauna prin indicarea numărului (deci *REW* 5076a, nu *REW* **liquidare*). Urmează etimonul cu sensul. Formele romanice sunt citate începând cu româna și terminând cu portugheza (limbile sunt date de la est la vest), derivatele apar după prezentarea cuvintelor-bază. Sensul cuvintelor romanice este dat numai dacă este diferit de cel al etimonului (la fel se procedează și cu cuvintele dialectale). La sfârșitul articolului se dau în paranteze drepte cuvintele romanice împrumutate din latină. Are 9639 leme și un supliment (9637–9721).

Explicațiile etimologice se bazează pe o documentare sigură și sunt clare. Față de Diez este un mare progres, bazat pe cunoștințe de fonetică istorică a tuturor limbilor romanice, inclusiv româna. În prefață, Meyer-Lübke afirmă că l-a interesat în primul rând lexicul de origine latină (adaug, mai ales lexicul latinesc transmis și nu cel împrumutat). Discuțiile etimologice nu sunt aprofundate. Autorul este prudent cu reconstrucția unor etimoane, proces în care ține seama și de vitalitatea dialectelor. În explicații dă prioritate formei (Roques, *Etymologie*, p. 510: „sa conception tourne entièrement le dos à l'histoire de la langue").

O astfel de lucrare amplă nu putea să cuprindă până în detalii toate limbile romanice și de aceea au fost publicate lucrări (chiar volume) cu corecturi pentru sardă, italiană, portugheză, catalană. Al Graur, *Corrections roumaines au REW*, în *BL* V, 1937, p. 80–124 face, cu referire la ediția a III-a a *REW*, numeroase și importante observații pentru română. Consultarea *REW* trebuie făcută o dată cu articolul lui Al. Graur.

Au fost aduse diverse critici, mai ales după apariția dicționarului etimologic al limbii franceze al lui W. von Wartburg: formele dialectale alese subiectiv, onomatopeele sunt date fără explicații, ceea ce ar însemna de fapt, etimologie necunoscută și, ceea ce este mai des reproșat, că în etimologiile *REW* dau doar începutul și sfârșitul fără

să se cunoască istoria cuvântului. Observații de ordin tehnic la Yorio Otaka, *ACLPR* XVIII, vol. IV, p. 450–459.

Cred că, în concluzie, trebuie să reproduc din nou mărturisirea lui K. Baldinger: „Je ne nie point qu'encore aujourd'hui ce soit notre *livre du chevet* [M.S.]; seulement, du point de vue de la méthode, il est dépassé, *sans etre remplacé*" [M.S.]

II. 1. 2. *Dicționare etimologice ale diverselor limbi romanice*

În ordinea limbilor de la est la vest, la fel ca în *REW*, voi prezenta principalele instrumente de lucru, uneori cu detalii necesare publicului român. Limbii române, care ar trebui să fie prima enumerată, i se va consacra un capitol special.

II. 1. 2. 1. Sardă

• M.L. Wagner, *Dizionario etimologico sardo* (= *DES*), Heidelberg, 1957–1964, 2 volume + un volum de indice. Unul dintre cele mai bune dicționare etimologice romanice (J.R. Craddock, în *TRLP* I, p. 232: „magnum opus") Prefața Dicționarului este „o excelentă introducere în lexicografia sardă" (L. Michelena, „Word" XIV, 1958, p. 100). Cuvintele sunt date în ordinea alfabetică; de obicei pornește de la forma cea mai veche, după care sunt date formele din cele două dialecte centrale (logudorez și campidanez), cele mai importante. Formele din dialectele sassarez și galurez sunt trecute la sfârșit (când nu apar și în dialectele centrale ele sunt eliminate din dicționar, fiind considerate împrumuturi din italiană). În continuare sunt prezentate cele mai vechi atestări și variante, cu indicarea răspândirii fiecăreia.

Partea etimologică este foarte dezvoltată (J.R. Craddock, *loc. cit.*: „the very finest results obtained in Romance etymology"). *DES,* fiind în primul rând un dicționar critic, care se adresează specialiștilor, cuprinde multe referințe la discuțiile etimologice anterioare. Aceste discuții nu se limitează la materialul din sardă, ci, adesea, ele se referă și la fapte din alte limbi romanice, inclusiv din română (M.L. Wagner a fost poliglotul desăvârșit; L. Spitzer afirmă că, după moartea lui H. Schuchardt, a fost dintre toți romaniștii cel mai mare cunoscător de limbi). În recenziile făcute la *DES* (L. Michelena, „Word", XIV, 1958,

p. 101, 405, XV, 1959, p. 524 și G. Bottiglioni, „Quaderni dell'Istituto di Glottologia“ II, 1957, p. 90) s-a subliniat prudența față de elementul preroman. Unele explicații au fost criticate în recenzia lui J.L. Butler, *Rom. Phil.* XXIV, 1970–1971, p. 108–119. M.L. Wagner la sfârșitul volumului al doilea răspunde la aceste critici.

Pentru română consultarea *DES* este necesară fiindcă Wagner folosește adesea faptele românești și pentru că pot fi găsite numeroase paralele de evoluție semantică, așa cum am arătat în recenzia publicată în *SCL* XI, 1960, p. 293.

II. 1. 2. 2. Italiană

Este limba romanică cu cel mai mare număr de dicționare etimologice. În ordine cronologică le dăm pe cel mai importante.

• C. Battisti/ G. Alessio, *Dizionario etimologico italiano* (= *DEI*), Florența, 1950–1957, 5 volume însumând 4 132 pagini (retipărit în 1966). Este cel mai amplu dicționar etimologic italian complet. A inclus mulți termeni tehnici din diversele științe; aceasta constituie o calitate și, în același timp, un defect al lucrării; sunt incluse de asemenea ca leme forme dialectale, chiar dacă n-au fost preluate din italiana standard. Lipsesc indicațiile bibliografice care să arate paternitatea etimologiei.

• A. Prati, *Vocabulario etimologico italiano*, Milano, 1951 (retipărit Roma, 1970), este menționat printre cele mai bune dicționare etimologice italiene. Are indicații bibliografice pentru fiecare etimon dar opțiunea pentru una din diversele etimologii este uneori personală.

• G. Devoto, *Avviamento alla etimologia italiana. Dizionario etimologico*, Florența, 1966, ed. II, revăzută și argumentată, 1968. Lucrare de compilație.

• B. Migliorini/ A. Duro, *Prontuario etimologico della lingua italiana*, Torino, 1950. A cunoscut ediții succesive cu ușoare modificări în 1974 a apărut ediția a VI-a. Lucrare concisă, așa cum arată și titlul (*prontuario*) care se limitează să dea pentru marele public, schematic, etimologiile sigure sau foarte probabile.

• D. Olivieri, *Dizionario etimologico italiano, concordato con dialetti, le lingue stranieri e le topo-onomastica*, Milano, 1953, ediția a II-a, 1965. Este mai laconic decât *Prontuario* lui Migliorini/ Duro.

• M. Cortelazzo/ P. Zolli, *Dizionario etimologico della lingua italiana (DELI)*, Bologna, 1979–1988, 5 volume. Remarcabil prin rigoarea indicațiilor de datare și prin bogăția materialului. Inventarul de cuvinte ia în considerare numai limba literară. Se adresează unui public mai larg.

• M. Pfister, *Lessico etimologico italiano (LEI)*,Wiesbaden, 1979–1999, 4 volume = 42 fascicule. Este o lucrare colectivă de tip *FEW* sau *Thesaurus linguae latinae* și se adresează specialiștilor, spre deosebire de celelalte dicționare etimologice italienești care sunt pentru marele public. Este un proiect impresionant.

Lucrarea, dedicată lui W. von Wartburg, va cuprinde, după modelul *FEW* (M. Pfister a fost colaborator la *FEW* timp de 10 ani) patru părți: prima, cuprinzând elementul latin, elementele de substrat și cele de origine onomatopeică, prezintă cuvintele în ordinea alfabetică a etimonului reținut; a doua parte va fi consacrată cuvintelor care provin dintr-un „superstrat“ (germanic, francez, englez, grec, arab etc.), care vor fi prezentate tot alfabetic în interiorul fiecărei limbi de origine; a treia secțiune va cuprinde cuvintele cu etimologie necunoscută, grupate la fel ca în vol. 21–23 de la *FEW* (vezi mai jos), pe criteriul onomasiologic; a patra secțiune va fi reprezentată de indice.

Și în ce privește structura articolelor, *LEI* se inspiră din modelul *FEW*. Cuvântul-titlu este etimonul. Fiecare articol conține trei mari părți: partea documentară (formele italiene descendente ale etimonului), comentariul etimologic și bibliografia esențială. Accentul principal (cu tendință de exhaustivitate) este pus pe latura documentară, cu o structură tripartită: secțiunea notată (I.) înregistrează formele moștenite, derivatele și compusele lor, începând cu primele atestări vechi-italiene, continuând cu formele italiene standard și terminând cu formele dialectale; secțiunea (II.) include împrumuturile savante din latină, iar secțiunea (III.) împrumuturile prin intermediul altor limbi. Comentariul etimologic este mai redus decât cel din *FEW*, limitându-se în principiu la înregistrarea formelor paralele din celelalte limbi romanice și la explicitarea structurii din partea documentară (tipuri de variante fonetice sau semantice); decizia de a accepta un anumit etimon ca lemă reprezintă opțiunea definitivă, astfel încât discutarea altor etimologii propuse nu apare decât în cazuri excepționale. Produsul unor rafinate revizii succesive în ultimii ani,

articolele sunt arareori semnate de către un singur autor (apar două sau mai multe semnături).

II. 1. 2. 3. Retoromană

romanșă

• *Dicziunari rumantsch-grischun* (= *DRG*) este o lucrare colectivă începută de R. de Planta și Fl. Melcher în 1939 la Cuoira fiind continuată de C. Pult *et alii*; a ajuns la fasc. 136 (*lamgiar — lantschettar* I), în 1999. Este foarte bogat în informații referitore la toate graiurile romanșe. Cât privește informațiile istorice și geografice rețin remarca lui J.R. Craddock (în *TRLP* I, p. 231): „No other dictionary, not even the *FEW*, offers the expert so much". Partea etimologică are o discuție concisă dar cu soluții precise.

ladină

• J. Kramer, *Etymologisches Wörterbuch des Gadertalischen (Dolomitenladinisch)*, Köln,1971–1975, 8 fascicule.

• J. Kramer *et alii, Etymologisches Wörterbuch des Dolomitenladinischen (EWD)*, Hamburg, 1988–1999, 6 volume apărute.

friulană

• A. Zamboni/ M. Cortelazzo/ G.B. Pellegrini *et alii, Dizionario etimologico storico friulano (DESF)*, Udine, 1984–1987, 2 volume (până la *Ez*).

II. 1. 2. 4. Franceză

• Cel mai bun dicționar etimolgoic al vreunei limbi romanice este opera lui W. von Wartburg, *Französisches Etymologiches Wörterburch (FEW). Eine Darstellung des galloromanischen Sprachschatzez*, Bonn ... Basel, dicționar care apare începând din 1928. Au apărut în fascicule 25 de volume (4 volume — 2, 12,13, 15 în două părți, unul — 6, în trei părți). Lucrarea Evei Büchi, *Les structures du «Französisches Etymologisches Wörterbuch»*, Tübingen, 1996, 593 pagini!, este o excelentă prezentare a acestui monument al lexicografiei romanice. Analiza *FEW* din punctul de vedere al teoriei și tehnicii lexicologice moderne o face A. Rey, *Typologie génétique des dictionnaires*, în „Langages", XIX, 1970, p. 46–68.

Despre importanța lui în istoria etimologiei romanice am vorbit în capitolul introductiv.

Ideea *FEW* urcă inițial la un proiect comun al lui Jakob Jud și Walther von Wartburg, apărut ca o reacție la *REW* (formularea apare în 1911 într-o recenzie semnată de J. Jud la primele două fascicule din *REW*). Proiectul voia să fie un nou dicționar etimologic romanic, ca rezultat al impactului ideilor lui J. Gilliéron asupra tinerilor romaniști elvețieni, „qui combinerait les acquis de la méthode historico-comparative avec l'impulsion de la géographie linguistique en plein essor" (J.P. Chambon, *Sur le premier modèle du FEW (1919)*, în *RLiR* LVII, 1993, p. 472). Diversele etape ale proiectului *FEW* sunt prezentate la Chambon, *RLiR* LVII, 1993, p. 472–484 din care aflăm că J. Jud s-a retras pntru a se dedica, împreună cu K. Jaberg, Atlasului lingvistic și etnografic al Italiei și Elveției meridionale (*AIS*) și că W. von Wartburg a renunțat la ideea unui dicționar etimologic romanic restrângându-se la domeniul galo-romanic. A avut 26 de colaboratori, dintre care prolifici au fost în vremea lui v. Wartburg H.-E. Keller, Marianne Müller și P. Zumthor, fiecare cu câte 300 de articole (W. von Wartburg a redactat personal 17 380 de articole).

Volumele 1–20 și 24–25 consacrate straturilor etimologice cuprind cuvintele a căror etimologie a putut fi stabilită: elementul latin: 1–14, elementul germanic: 15–17, engleză: 18, elemente oriental: 19, alte limbi: 20). Materialul de origine necunoscută sau nesigură este grupat în vol. 21–23. Vol. 24–25 reiau de fapt, cu redactare în franceză și cu multă informație suplimentară, litera *A*; ultima fasciculă, 157, apărută în 1998 cuprinde refacerea porțiunii **aurăticus–auscultare*. Coordonatorul actual este Jean-Paul Chauveau de la Nancy (anterior coordonator a fost Jean-Pierre Chambon). Între cele două părți există deosebiri de prezentare a materialului: volumele conținând cuvinte cu o etimologie sigură au materialul clasat după principiul „stratificationnel" (Büchi, *FEW*, p. 10), adică după etimoane, în a doua, cu etimologii nesigure, el este prezentat după criteriul onomasiologic. Procedeul a fost criticat pentru că în decurs de decenii etimologiile nesigure pot deveni sigure. Altfel spus, după expresia lui J.-P. Chambon, pot fi „faux inconnus" (Swiggers le numește „orphélins étymologiques"). K. Baldinger (*Introduction*, p. 25), unul dintre cei

mai fideli elevi ai Maestrului, observă că *FEW* este greu de consultat chiar dacă are un indice foartre bogat şi conchide cu umor: „Un conseil: avant de prétendre qu'on mot manque dans le *FEW*, lire le *FEW* d'un bout à l'autre" (*loc. cit.*). Însuşi W. von Wartburg, într-o epocă în care nu erau calculatoare care să claseze cele 4–5 milioane de unităţi lexicale cuprinse în cele 20 000 de articole cu peste 14 000 de pagini, a ajuns să dea etimologii diferite aceluiaşi cuvânt. Există o întreagă literatură care semnalează aceste cazuri. *FEW* este o lucrare care se corectează singură (Baldinger, *Introduction*, p. 30–31).

Fiecare articol reprezintă o sinteză istorică, al cărei punct de plecare este etimonul latin, citat ca cuvânt-titlu. Prima parte a fiecărui articol conţine documentaţia exhaustivă istorică şi dialectală a formelor galo-romanice (în ordinea: franceză, franco-provensală, occitană), clasate în mod flexibil în funcţie de tipurile fonetice, morfologice sau semantice; paragrafele notate cu cifre romane realizează (cu excepţia primelor volume) distincţia între formele moştenite (I.) şi cele savante (II.). Urmează un comentariu etimologic relativ extins, în care W. von Wartburg şi colaboratorii săi fac ceea ce ulterior a fost teoretizat ca „etimologie–istorie a cuvintelor", spre deosebire de „etimologia–origine" reprezentată de *REW*. Putem spune cu Roques (*Etymologie*, p. 514) că *FEW* este evenimentul capital din lexicografia franceză fiindcă „l'étymologie conduite par Wartburg est une science, peut-être un art... jamais une simple technique" (Büchi, *FEW*, p. 2).

Din păcate, *FEW* nu a fost folosit în lingvistica românească, deşi limba română nu este ignorată în dicţionar (în comentariile etimologice *FEW* se referă la situaţia etimonului respectiv în ansamblul Romaniei). Sper că proiectul *Corrections roumaines au FEW* pe care Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan" l-a iniţiat în colaborare cu Institut National de la Langue Française din Nancy va permite o mai bună cunoaştere a *FEW* în lingvistica românească.

• Oscar Bloch/ Walther von Wartburg, *Dictionnaire étymologique de la langue française* (= *BW*), Paris, 1932; ediţii succesive, ultima, a zecea, din 1994 (ed. IV, 1964, cu mult remanieri; deosebirile dintre diferite ediţii sunt discutate de P. Auger în Baldinger, *Introduction*, p. 99–102). Iniţiativa acestui dicţionar aparţine lui A. Meillet, care

semnează și o excelentă prefață. Lucrarea se adresează unui public mai larg și este cunoscută sub numele de Bloch/ Wartburg. Baza și punctul de plecare este *FEW*. Datorită faptului că se adresează publicului larg, inventarul de cuvinte nu conține cuvintele ieșite din uz. Deoarece un dicționar etimologic nu e un dicționar al uzajului, autorii nu dau sensul cuvintelor. Foarte bun pentru o introducere rapidă în etimologia limbii franceze. Un excelent istoric al acestui dicționar la Jean-Pierre Chambon/ André Thibault, *Documents sur la préhistorie et la genèse ou Dictionnaire étymologique de la langue francaise d'Oscar Bloch et Walther von Wartburg*, în *Florilegium Historiographiae Linguisticae. Etudes d'historiographie de la linguistique et de grammaire comparée à la mémoire de Maurice Leroy*, Louvain, 1994, p. 447–450.

• A. Dauzat/ J. Dubois/ H. Mitterand, *Nouveau Dictionnaire étymologique et historique* (= *DDM*), Paris, 1964, este o ediție refăcută de ultimii doi autori (J. Dubois și H. Mitterand) a dicționarului publicat de A. Dauzat (*Dictionnaire étymologique de la langue française*) în 1939 și care a cunoscut zece ediții până în 1954 (S. Dworkin, în *TRLP* I, p. 213, spune depre el „is essentially a commercial venture sponsored by the Larousse publishing house"). Prima ediție e un dicționar simplu de consultat dar nu este exhaustiv, ultima ediție este mai interesantă pentru datările noi (J. Dubois și H. Mitterand sunt lingviști care au lucrat în domeniul limbii franceze din a doua jumătate a secolului al XIX-lea).

• E. Gamillscheg, *Etymologisches Wörterbuch der französischen Sprache* (= *EWFS*), Heidelberg, 1926–1928 (o ediție remaniată în 1969). M. Pfister (în Baldinger, *Introduction*, p. 115–142) compară acest dicționar cu *DDM* și *BW* și ajunge la concluzia cu este „un dictionnaire de référence pour le lexique français", „base indispensable des travaux de lexicologie gallo-romane" (p. 142). Istoria cuvintelor este mai bogată decât în *BW*. Dicționarul lui Gamillscheg, are articole ample, datarea prin secol și multe informații bibliografice (aceste informații bibliografice constituie punctul forte al lucrării). Pentru Roques (*Etymologie*, p. 512) „Le dictionnaire de Gamillscheg corrigeait ce que la grandiose panorama dressé par le grand romaniste de Bonn [= W. Meyer Lübke] avait de trop schématique au plan du

domaine gallo-roman [în *REW*]". Foarte criticat de L. Spitzer (1926). A. Meillet (*BSL* XVII, 1927, p. 117–120; XVIII, 1928, p. 143–146 și XIX, 1929, p. 141–142) prezintă o critică mai ponderată.

• *Trésor de la langue française. Dictionnaire de la langue du XIX*[e] *et du XX*[e] *siècle*. (1789–1960) (= *TLF*), Paris, 1971–1994, condus de P. Imbs și ulterior de B. Quémada. Operă remarcabilă a lexicografiei franceze în 16 volume. În partea etimologică la unele cuvinte este dată istoria sumară a etimologiilor propuse (chiar și etimologiile eronate). Câteodată TLF are și date bibliografice referitoare la etimologii.

• Un dicționar al limbii franceze care, chiar dacă nu este în primul rând etimologic, poate fi consultat de marele public este: Josette Rey-Debove/ Alain Rey, *Le nouveau Petit Robert 1. Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française*, Paris, 1967, ed. III, 1993.

II. 1. 2. 5. Occitană

Nu are un dicționar etimologic al ei dar *FEW* include și cuvintele occitane.

• K. Baldinger publică din 1975 *Dictionnaire onomasiologique de l'ancien occitan* (*DAO*) din care au apărut 6 fascicule + 5 fascicule de supliment.

II. 1. 2 . 6. Catalană

• Cel mai bun dicționar etimologic este opera lui Joan Coromines/ Max Cahner/ Joseph Gulsoy, *Diccionari etimologic i complementari de la llengua catalana*, Barcelona, 1980–1991, 9 volume. Se adresează specialiștilor.

• Informații etimologice se găsesc și în marele dicționar al lui A. Alcover/ F. de B. Moll, *Diccionari català-valencià-balear. Inventar lexicogràfic i etimologic de la llengua catalana* (= *DCVC*), 10 volume, Palma de Mallorca, 1930–1962, ed. II, 1968–1979. La elaborarea lui a contribuit și M. Sanchis Guarner. Indicații etimologice reduse.

II. 1. 2. 7. Spaniolă

• Cel mai bun și mai bogat dicționar etimologic spaniol este J. Corominas, *Diccionario crítico-etimológico de la lengua castellana*

(= *DCELC*), Berna-Madrid, 1954–1957, 4 mari volume. A doua ediție, în colaborare cu J.A. Pascual (*Dicionario crítico etimológico castellano e hispánico*), a cunoscut din 1980 mai multe tiraje, ultimul din 1991 în 6 volume. Între cele două ediții există deosebiri sensibile, inclusiv în secțiunea etimologică. În general se citează ediția a II-a, deși unii consideră că prima ediție este mai bună. Poate sta alături de *FEW* al lui W. von Wartburg.

Cuvintele sunt date în ordinea alfabetică a termenului spaniol (nu pe etimoane ca la *FEW*). După cuvântul-titlu sunt prezentate pe scurt faptele sigure despre etimologie. În cazul unor cuvinte cu etimologie dificilă, Corominas precizează de la început că este un etimon probabil sau nesigur. Urmează prima atestare. Într-un paragraf distinct sunt date informații istorice foarte bogate, iar în altul discuțiile etimologice deosebit de ample (uneori sarcastice). Autorul consideră necesar să prezinte toate soluțiile, chiar dacă nu se susțin totdeauna fiindcă vrea să atragă atenția celor neavizați asupra lor ca să nu mai poarte discuții inutile. În secțiunea a III-a sunt menționate derivatele și compusele. Consultarea dicționarului devine dificilă când este vorba de derivatele pe teren latin: pentru un cititor neavizat este greu să caute sp. *ocupar* < lat. *occupare* discutat la cuvântul spaniol *caber*! Ultima secțiune cuprinde numeroasele note ce însoțesc discuția.

Pentru partea etimologică a fost remarcat rolul, în parte exagerat, al influenței catalane asupra spaniolei, apelul la etimologii obscure din substrat (în ediția a II-a acesta este și mai frecvent), reconstrucția multor forme latinești vulgare și onomatopeice (vezi St. Dworkin, *TRLP* I, p. 217). O serie de recenzii critice, unele la fel de virulente ca tonul folosit de Corominas, Y. Malkiel, „Word“ XII, 1956, p. 35–60, L. Spitzer, „Modern Languages Notes“ LXXI, 1956, 271–283, 373–386, LXXII, 1957, p. 579–591, LXXIV, 1959, 127–149, M.L. Wagner, *Rom. Forsch.* LXII, 1956, p. 443–450 (sardă) și W. von Wartburg, *RLiR* XXIII, 1959, p. 207–260, ultimul foarte sever: „Quant à la partie purement hispanique du livre, je n'oserai pas me prononcer ne disposant pas du temps nécessaire pour l'examiner. Mais ma confiance est fortement ébranlée par les expériences faites par rapports aux excursions de M. C[orominas] dans le domaine galloroman“.

Pentru ediția a II-a sunt interesante observațiile lui G. Colón, *RLiR* XLV, 1981, p. 131–145 (el a publicat și o recenzie critică la prima ediție: *ZRPh* LXXVIII, 1962, p. 59–96). V. și volumul Harri Meier, *Notas críticas al DCEH de Corominas/ Pascual*, Santiago de Compostela, 1984. Unele comentarii românești la *DCELC* se găsesc la G. Giuglea-Florența Sădeanu, *RFRG*, VII, 1963, p. 132–141.

• J. Corominas, *Breve Diccionario etimológico de la lengua castellana*, Madrid, 1961, ed. II, 1968 este, așa cum arată și titlul, o ediție prescurtată într-un volum redus a marelui dicționar. În unele cazuri modifică dicționarul mare aducându-l la zi. După Dworkin (în *TRLP*, I, p. 218), acest dicționar „represents an advance vis-à-vis the parent publication". Comentariile etimologice sunt limitate la esențial. Se poate compara cu Bloch-Wartburg pentru franceză.

• V. García de Diego, *Diccionario etimológico español e hispánico* (= *DEEH*), Madrid, 1954, într-un singur volum. Este făcută în tradiția dicționarului etimologic al lui W. Meyer-Lübke (Dworkin, în *TRLP*, I, p. 218: „originally designed as a Sp. supplement of the *REW*").

Este împărțit în două secțiuni: în prima, etimologia cuvintelor spaniole, în a doua, plecând de la etimon, se dau formele din limbile ibero-romanice și din dialecte (în a doua parte articolele sunt numerotate). La aceste numere se trimite de la cuvintele din prima secțiune. De ex. la 7044 *uarus* se dau formele hispanice printre care și sp. *baro*, iar la *baro*, din prima secțiune, se spune *baro* „grano": de la lat. *uarus* 7044).

Comentariile etimologice sunt reduse la maximum. Spre deosebire de Corominas, García de Diego preferă, în cazul derivatelor, explicația prin moștenire latinească nu prin derivare pe teren spaniol. Dworkin (*loc. cit.*) „of considerably less importance and value is *DEEH*".

• Între dicționarele spaniole explicative cu informații etimologice menționez *Diccionario de la Real Academia Española* (= *DRAE*), care a cunoscut numeroase ediții; ultima a XXI-a, în două volume, a apărut la Madrid, 1992.

II. 1. 2. 8. Portugheză

Nici unul dintre dicționarele etimologice portugheze nu reprezintă o sursă sigură. De aceea este recomandabilă consultarea suplimentară

a dicționarelor lui J. Corominas și V. García de Diego (evident pentru elementele comune).

• J. P. Machado, *Diccionario etimológico da lingua portuguesa, com a mais antiga documentação escrita e conhecida de muitos estudados*, Lisabona, 1953–1959, 2 volume. O nouă ediție, organizată în cinci volume, a apărut în 1977. Machado este inexact în ce privește atestările vechi; etimologiile nu pot fi acceptate fără un examen critic, o eroare frecventă în dicționar fiind confuzia dintre elementul latin moștenit și împrumutat. Dworkin (în *TRLP*, I, p. 225): „Machado's dictionnary has attracted only a modest amount of criticism". Criticat de A.G. Cunha, M.L. Wagner, J.M. Piel, R. Lorenzo.

• A. Nascentes, *Diccionario etimológico da lingua portuguesa*, Rio de Janeiro, 1932, retipărit 1955; vol. II, 1952, este consacrat materialului onomastic. De consultat cu prudență.

• S. Buschman, *Beiträge zum etymologischen Wörterbuch des Galizischen*, Bonn, 1965, literele *A–F*. Este o încercare după modelul *REW*. Incomplet și discutabil.

II. 2. **Lucrări de etimologie românească**

Problemele etimologiei românești sunt mai complexe decât ale altor limbi romanice. Aceasta se datorește în primul rând faptului că, în istoria ei, româna a avut contacte mult mai variate cu idiomuri din alte familii lingvistice, datorită situației socio-politice din această parte a Europei. Să ne gândim numai la contactele cu limbile balcanice, pentru care adesea nu se poate stabili cu precizie limba din care provine cuvântul românesc. Mai frecvent decât în alte limbi, în cazul românei există fenomenul de împrumut reîmprumutat. Un element care sporește dificultatea unei opțiuni etimologice este și absența unor texte românești anterioare secolului al XVI-lea, care să ne ajute în detectarea formelor fonetice sau ale unor sensuri intermediare între cele ale etimonului presupus și ale cuvântului românesc.

De remarcat, pe de altă parte, că, din cauzele enunțate mai sus, problema contactului între limbi a ocupat un rol important în lingvistica românească („It is not a coincidence that the country where interest in contrastive studies is greatest, Rumania, is also the one which has

produced the only full-dress treatement so far available of levels other than lexis", Thomas E. Hope, *Interlanguage Influences*, în *TRLP*, I, p. 262). Fără a intra în detalii, care de fapt nu privesc direct etimologia, subliniez că în lingvistica românească a apărut teoria circulației cuvintelor, formulată de B.P. Hasdeu, ca o consecință a preocupării pentru stabilirea locului ocupat de elementele lexicale străine în structura latină a limbii române. Poghirc, în *TRLP*, I, p. 234, consideră că este una dintre inovațiile românești aduse în teoria etimologiei.

Prezentarea succintă a evoluției etimologiei românești se bazează pe diverse studii de istoria lingvisticii românești în general (Seche, *Schiță* I–II, Coteanu-Dănăilă, *Introd.*, Iordan, *Ist. lingv.*, D. Macrea, *Contribuții la istoria lingvisticii și filologiei românești*, București, 1978) și pe studii consacrate științei etimologice în special (Hristea, *Rom. Voc.*; Hubschmid, *Etym. Wört.*; Winkelman, *Rum. Lex.*

A existat și la noi o etapă preștiințifică de cercetare a originii cuvintelor. S-au făcut observații empirice identificându-se unele cuvinte de origine latină. Sunt cunoscute remarcile cronicarilor care citau cuvinte românești de origine latină. Cu D. Cantemir se trece la încercări de a descoperi cuvintele din substrat.

Reprezentanții Școlii Ardelene fac un mare salt în cercetarea etimologică fiindcă pun la baza cercetării principiile folosite în Europa. Pentru etimologie, lucrarea reprezentativă a Școlii Ardelene este *Lexiconul de la Buda* (1825), operă colectivă, vulnerabilă din cauza spiritului latinist (de multe ori se dau etimologii inacceptabile: *babă*, cuvânt slav, ar proveni din it. *babbo* etc.). Lucrarea lexicografică care încheie etapa deschisă de *Lexiconul de la Buda* este *Dicționarul limbii române*, 3 volume (1871–1877), primul dicționar academic român elaborat de A. T. Laurian și I. Massim. Lucrarea a fost considerată un „monument" al exagerărilor curentului latinist al epocii, apreciere determinată mai ales de grafia latinizantă. Așa cum arată Seche (*Schiță*, I, p. 171), cel care a „reabilitat" în ultimul timp acest dicționar, majoritatea etimoanelor latine și romanice sunt corecte. Se introduc categoriile etimologice „origine onomatopeică" și „origine necunoscută" (absente în dicționarul etimologic al lui A. de Cihac despre care va fi vorba mai jos).

Voi prezenta în cele ce urmează dicționarele ce pot fi consultate pentru aflarea originii cuvintelor românești. Între diversele dicționare

unele sunt consacrate exclusiv etimologiei, altele conțin informații etimologice, de obicei la sfârșitul articolului.

II. 2. 1. *Dicționare etimologice*

II. 2. 1. 1. Există trei dicționare etimologice care iau în considerare ansamblul vocabularului românesc.

• Cel mai bun este A. Ciorănescu, *Diccionario etimológico rumano* (= *CDER*), Tenerife, 1958–1966. Din păcate, dicționarul nu are o introducere în care să se explice metoda și criteriile de selectare a cuvintelor. Are un inventar de 9 532 cuvinte-titlu, deci nu este exhaustiv. Cuvintele sunt date în ordinea alfabetică, fiecare având la sfârșit un număr la care se face trimitere atunci când se apelează la el (de exemplu, pentru *apuca CDER* 355). Fiecare articol are două secțiuni: prima în care se dau sensurile cuvântului și formele din dialectele suddunărene și a doua cu comentariu etimologic. O a treia secțiune consacrată derivatelor, dacă este cazul.

Deși nu este completă informația bibliografică este bogată. Opțiunile etimologice ale *CDER* sunt, în marea majoritate a cazurilor, corecte, uneori prudente, și de aceea autorul preferă să spună „origine necunoscută" sau „origine îndoielnică" chiar la cuvinte acceptate de lingviști români ca fiind ca origine destul de clară: *baligă, baltă*. Poghirc, în *TRLP*, I, p. 234 îi reproșează acest lucru: „For instance, he systematically replaces substratum conjectures with Slavic or Romance hypotheses, that are often anything but convincing, a result of his belief, correct in principle, but which leads to error through injudicious and excessively absolute application". Se apelează, poate prea des, la explicații „creación expresiva". Datarea este indicată prin *sec.* numai la u n e l e cuvinte recente, după criterii neclare.

Secțiunea derivatelor cuprinde atât pe cele formate în mod cert pe teren românesc, cât și pe cele pentru care există ipoteze contradictorii: considerate de unii lingviști moștenite, de alții creații românești (de ex. *apar, apătos* la *apă CDER* 316) sau chiar împrumuturi. În general, Ciorănescu optează în astfel de cazuri pentru soluția derivării în română.

După derivate sunt indicate limbile vecine care au preluat din română cuvântul respectiv (de ex. la *brânză* sunt date formele din

limbile neogreacă, sârbă, slovenă, polonă, cehă, maghiară, ţigănească, din graiurile săseşti).

Dicţionarul lui Cioränescu a fost considerat ca un fel de Bloch–Wartburg al românei (Hubschmid, *Etym. Wört.*, p. 81).

Consultarea lui este obligatorie şi pentru că dă în sinteză cea mai mare parte a informaţiei etimologice.

• Până la *CDER* singurul dicţionar etimologic complet a fost A. de Cihac, *Dictionnaire d'étymologie daco-romane*, Frankfurt/M., 1870–1879, în două volume: I (*Eléments latins comparés avec les autres langues romanes*) şi II (*Eléments slaves, magyars, turcs, grecs-moderne et albanais*). Aşa cum precizează şi Seche (*Schiţă*, I, p. 131) valoarea lui este inegală: etimologiile pentru cuvintele latineşti moştenite şi cele provenite din turcă sunt, în bună parte, valabile şi azi („remarcabile" după Seche), cele pentru cuvintele de origine slavă pot fi luate în considerare, iar cele cu alte etimologii sunt depăşite (cf. Hubschmid, *Etym. Wb.*, p. 80: „Cihac wird daher kaum mehr zitiert"), C. Poghirc, în *TRLP*, I, 235: Cihac „preserves only historical interest". Fără legătură cu etimologia propriu-zisă, menţionez faptul că o afirmaţie din introducerea la acest dicţionar cu privire la numărul mare de cuvinte slave din română a produs reacţia lui B.P. Hasdeu şi formularea teoriei „circulaţiei cuvintelor".

• N. Raevskij/ M. Gabinskij, *Scurt dicţionar etimologic al limbii moldoveneşti*, Chişinău, 1978, lăudat de Alf Lombard în recenzia publicată în *Rom. Phil.* XXXIV, 1981, p. 467–471. Rămâne un „scurt" dicţionar etimologic: inventar redus de cuvinte şi fără bibliografia diferitelor ipoteze. Etimologii noi apar foarte rar. În general, urmează *CDER*.

• O poziţie aparte (este incomplet) ocupă Bogdan Petriceicu Hasdeu cu *Etymologicum Magnum Romaniae. Dicţionarul limbei istorice şi poporane a românilor* (= *EMR*), 3 volume, Bucureşti, 1885 [1887]–1893 [1895]; ediţie nouă, îngrijită de Grigore Brâncuş, Bucureşti, 1972–1976; o nouă ediţie de acelaşi editor, Bucureşti, 1998, primul volum. În cele trei volume ale dicţionarului său Hasdeu a prezentat cuvintele care încep cu literele *A* şi *B* (până la *bărbat*). Inventarul de cuvinte este format din termenii din limba comună, multe cuvinte vechi şi dialectale, dar ignoră neologismele.

O excelentă prezentare a concepției etimologice a lui B. P. Hasdeu a dat Gr. Brâncuș în studiul introductiv al ediției din 1998 (p. 22–27). Din aceasta reținem: cerința de a cunoaște tot ce s-a scris despre originea unui cuvânt, urmărirea, în texte, a istoriei formelor și sensurilor cuvântului, căutarea originii cuvintelor în legătură directă cu realitatea pe care o exprimă (metoda „cuvinte și lucruri" de mai târziu). Hasdeu este adeptul etimologiei directe, în general corect indicată. În cazul derivatelor înainte de a căuta etimonuri în latină sau în alte limbi, a preferat să le explice prin criterii interne și de aceea cuvântul în *EMR* este discutat împreună cu familia lui. Influenței substratului îi atribuie un rol important (elementele autohtone sunt tratate pe spații foarte întinse). Explicații corecte pentru cuvintele de origine slavă. Seche (*Schiță*, II, p. 31–32) a comparat etimologiile lui Hasdeu cu cele din *DA* și *CADE* și a ajuns la concluzia că ele concordă în proporție de cca 80%. Consultarea *EMR* este obligatorie în orice încercare de stabilire a unei etimologii (uneori, chiar pentru termeni ce nu sunt cuvinte-titlu, dar sunt atrași în discuție).

• Pentru a r o m â n ă există un dicționar etimologic mai vechi făcut de G. Pascu, *Dictionnaire étymologique macedoroumain. I. Les éléments latins et romans. II. Les éléments grecs, turcs, slaves, albanais, germaniques, hongrois, néologismes, créations immediates, obscurs*, București, 1925.

• Un dicționar, mai nou, al lui T. Papahagi (*Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic. Dictionnaire aroumain (macédo-roumain) général et étymologique*, București, 1963, ediția a II-a, 1974), este mult mai bogat și prezintă mai multe discuții etimologice. Este absolut necesară consultarea lui.

II. 2. 1. 2. Există câteva dicționare etimologice speciale, consacrate numai unor straturi etimologice.

• Pentru elementul moștenit din latină, două sunt fundamentale.

S. Pușcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache. I. Lateinisches Element mit Berücksichtigung aller romanischen Sprachen* (= *EW*), Heidelberg, 1905, o ediție retipărită tot la Heidelberg, 1975 (de consultat împreună cu volumul editat de Dan Slușanschi: Sextil Pușcariu, *Însemnările autorului de pe exemplarul propriu de lucru din Etymologisches...*, București, 1995).

I.-A. Candrea–Ov. Densusianu, *Dicționarul etimologic al limbii române. Elementele latine* (4 fascicule, de la *A* la *putea*), București, 1907–1914 (= *CDDE*).

Cele două dicționare se aseamănă:

— aproximativ același număr de cuvinte-titlu (1947 la *EW*, 1491 la *CDDE*; până la *putea EW* are 1420), care sunt numerotate (trimiterile pentru aceste surse se fac la numărul cuvântului: *ac* = *EW* 6, *CDDE* 3).

— materialul este organizat pe „cuiburi lexicale", adică derivatele considerate creații românești sunt date la cuvântul-bază; când derivatul este considerat moștenit din latină este cuvânt-titlu aparte (diferențiat și grafic de cuvintele-bază) la *CDDE*: 67 ARA, dar 71 **arătură**. La *CDDE* procedeul este generalizat, capitolul cu derivate ajungând uneori la jumătate din mărimea articolului;

— comentariile etimologice nu sunt prea ample (ele sunt mai frecvente la *CDDE*).

În ce privește deosebirile se remarcă:

— traducerea sensului este în germană la *EW* (ca și comentariile), în timp ce *CDDE* dă traducerea în franceză, iar comentariul este în română;

— indicațiile etimologice ale autorilor celor două dicționare reprezintă punctul de vedere personal. Multe din soluțiile date de S. Pușcariu în *EW* în Dicționarul Academiei și mai ales în diversele articole din „Dacoromania", au fost ulterior abandonate.

— *CDDE* are în partea finală informații cu privire la răspândirea unor cuvinte românești în limbile învecinate.

— De remarcat faptul că din *CDDE* lipsesc unele cuvinte considerate de alții provenind din latină; adesea acestă absență este interpretabilă ca o respingere a etimologiei latine propuse în alte lucrări.

• Pentru elementele maghiare din română există o lucrare de bază, un dicționar etimologic: Lajos Tamás, *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen unter Berücksichtigung der Mundartwörter*, Budapesta, 1966.

Dicționarul oferă o informație deosebită atât cu privire la răspândirea cuvântului, cât și bibliografiei cercetărilor anterioare Mulți

termeni ai inventarului de cuvinte au o arie de răspândire foarte redusă. Nu toate etimologiile propuse de Tamás sunt convingătoare. Corectări și nuanțări au fost făcute de F. Király, în diverse contribuții etimologice (v. Király, *Etim*.).

II. 2. 2. *Alte dicționare cu etimologii*

Dintre celelalte dicționare ale limbii române care au și informații etimologice sigure se detașează *Dicționarul limbii române*, cunoscut sub numele de Dicționarul Academiei. Din 1907 până în 1949 au fost publicate trei mari volume (*A–B, C* și *F–I*) și patru fascicule cu începutul literei *D* (până la *de*) și litera *L* (până la cuvântul *lojniță*) din această impozantă lucrare elaborată sub conducerea lui S. Pușcariu (=*DA*). Din 1965 s-a continuat publicarea seriei noi a dicționarului (= *DLR*) sub conducerea lui Iorgu Iordan, Al. Graur, I. Coteanu. Au apărut până în prezent volumele cu literele M, N, O, P, R, S, Ș, T, Ț, V (prima fasciculă).

Din punctul de vedere al etimologiei, cel care interesează acum, între cele două părți există o mare deosebire: în timp de *DA* discută etimologia menționând diversele păreri, *DLR* dă, în general o singură etimologie care este considerată sigură, rezolvată (deși în unele cazuri ca *mire* explicația prin substrat este departe de a fi general acceptată). S-a motivat, la începerea noii serii a *DLR*, că nu se acordă importanță secțiunii etimologice findcă se lucrează la un dicționar etimologic al limbii române.

În *DA* elementul latin este foarte bine tratat, Pușcariu revenind asupra unor soluții date în dicționarul său etimologic (*EW*). Mulți termeni regionali sunt explicați pentru prima dată în *DA*. Cuvintele cu etimologie controversată au spații mai ample pentru secțiunea etimologică (exemple la Seche, *Schiță*, II, p. 70). Deși se aplică principiul etimologiei directe, la unele neologisme autorii au dat și sursele primare. Principiul etimologiei multiple este aplicat nu numai la neologisme, ci și la cuvintele mai vechi. Seche, *loc. cit*., atrage atenția și asupra faptului că este pentru prima dată când un dicționar acceptă două soluții etimologice alternative (*cantă* poate fi de origine slavă sau maghiară).

• Informații etimologice fundamentale se găsesc la H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch* (= *TDRG*), București, 1895–1925 (3 volume), din care a început să se publice o reproducere anastatică; o nouă ediție (Wiesbaden, 1985–1989), realizată de un colectiv sub conducerea lui Paul Miron. Între cele două ediții există deosebiri importante și în secțiunea etimologică. Noua ediție dă și prima atestare a cuvântului, importantă pentru etimologia și istoria acestuia. Autorul dovedește o deosebită prudență în partea etimologică indicând originea numai pentru cuvintele cu etimologie sigură (evident este vorba de prima ediție). Datorită prudenței menționate apare adesea „etimologie necunoscută".

• L. Șăineanu, *Dicționarul universal al limbei române* (= *DU*), Craiova, 1896 a cunoscut mai multe ediții, ultima, din 1943, este a IX-a. A fost multă vreme dicționarul cel mai cunoscut până la al doilea război mondial, fiind conceput de autor ca „un vocabular cât mai complet al limbii literare și uzuale, omițând în principiu orice termen ieșit din uz și orice vorbă de valoare locală". Modificări de inventar de la o ediție la alta. Prima ediție nu are etimologii. În următoarele ediții pentru cuvintele de origine latină indicarea etimoanelor se face sistematic, la cele de alte origini sporadic (nu se dă etimologia la derivate). Soluțiile oferite de *DU* sunt valabile și astăzi, în cea mai mare parte (Seche, *Schiță*, II, p. 91 a constatat că circa 90% dintre soluțiile din *DU* se regăsesc ca atare în *DLR*, litera *M*). De altfel, Graur îl folosește sistematic în lucrările sale de etimologie. *DU* dovedește prudență în stabilirea etimologiei și de aceea apelează la „origine necunoscută". La Iași, a fost făcută recent o nouă versiune a *DU* (*Dicționar universal al limbii române*, ediție revăzută și adăugită de Alexandru Dobrescu, Ioan Oprea, Carmen-Gabriela Pamfil, Rodica Radu și Victoria Zăstroiu, vol. I–V, Iași, 1995–1996). Inventarul a fost mărit și etimologiile schimbate. Este de fapt vorba de un alt dicționar.

• Soluții ponderate, demne de atenție, se găsesc în *Dicționarul enciclopedic ilustrat „Cartea Românească"*. Partea I. *Dicționarul limbii române din trecut și de astăzi* este opera lui I.-Aurel Candrea, iar partea a II-a *Dicționarul istoric și geografic universal* are ca autor pe Gh. Adamescu (= *CADE*). Dicționar foarte bogat (de două ori mai mare decât *DU*): are 45 000 de cuvinte.

Așa cum se arată în *Prefață* (p. XIII), etimologia este dată numai când este sigură. Când etimologia este necunoscută sau dubioasă nu se indică nimic. Cu toate aceste restricții, *CADE* are mai multe explicații decât *DU*. Se poate reproșa (Seche, *Schiță*, II, p. 118) faptul că autorul apelează la etimologie unică și extrem de rar la etimologia multiplă. Când cuvântul străin din care derivă cel românesc are o formă identică sau aproape identică, se dă numai limba din care provine. Etimonul românesc al unui cuvânt în cazul derivatelor este indicat sau între paranteze pătrate (de ex. [f a l ă] la cuvântul *fălos*) sau în corpul articolului, prin cuvântul de origine scris cu litere rărite (de ex. *flămânzi* „a ține f l ă m â n d"). Soluțiile date de Candrea, care „este, cu siguranță, cel mai bun etimolog al nostru" (Iordan, în *Ist. ling. rom.*, p. 116), fac absolut necesară consultarea *CADE*.

• A. Scriban, *Dicționarul limbii românești* (*Etimologii, înțelesuri, exemple, citațiuni*...), Iași, 1939, are bogate informații privitoare la răspândirea geografică și istoria cuvintelor. Inventar de 38 000 cuvinte. Seche (*Schiță*, II, p. 127) consideră că în secțiunea etimologică dicționarul lui Scriban este depășit (uneori are etimologii inacceptabile: *brânză* < lat. *zaberna*). El trebuie consultat cu prudență pentru că, folosind frecvent principiul etimologiei multiple (fapt lăudabil în sine) ajunge să dea împreună etimologia directă și etimologia indirectă (de ex., la *abate* se afirmă că vine din italiană, latină și vechea greacă). Nu face distincție netă între etimonul propriu-zis și reflexul său în diverse limbi (mai ales la limbile slave) și de aceea cititorul trebuie să-și aleagă etimonul dintr-o mulțime de forme.

• *Dicționarul limbii române moderne* (= *DLRM*), apărut sub conducerea lui D. Macrea, București, 1958, este mai bogat decât *CADE* (are 51 000 de cuvinte). Seche (*Schiță*, II, p. 147) consideră bună partea etimologică prin comparație cu *DLR* (90% dintre etimologiile din cele două dicționare sunt aceleași).

• *Dicționarul explicativ al limbii române*, București 1975, cu 56 568 cuvinte, are și o a doua ediție (1996) amplificată cu 10 000 de cuvinte provenind din Suplimentul la *DEX* publicat în 1988. Multe dintre soluțiile etimologice noi valabile sunt rezultatul colaborării lui Theodor Hristea.

• Fl. Marcu/ C. Maneca, *Dicționar de neologisme* apărut în mai multe ediții (prima în 1961; ultima în 1997 semnată doar de Fl. Marcu, după decesul lui C. Maneca: *Noul dicționar de neologisme*. Este, așa cum arată și titlul, un dicționar al cuvintelor recente. Seche (*Schiță*, II, p. 157) observă, pe bună dreptate, că s-a abuzat de principiul etimologiei multiple (s-au dat și etimoane suplimentare nejustificate). Se acordă mare atenție italienei, ca sursă a neologismelor.

II. 2. 3. *Studii etimologice*

• Am prezentat lucrările lexicografice, instrumente de lucru pentru stabilirea etimologiei cuvintelor românești. Cercetările etimologice nu se opresc aici. Sunt mii de soluții etimologice în articolele din revistele de specialitate, dinainte și de după război. Dintre lingviștii cu cele mai bogate și originale contribuții trebuie pomeniți la Cluj: S. Pușcariu, V. Bogrea (poate cel mai strălucitor, ale cărui etimologii au fost reunite în volumul *Pagini istorico-filologice*, Cluj, 1971), N. Drăganu, G. Giuglea, E. Petrovici. La București: I.-A. Candrea, O. Densusianu, Al. Graur (Iordan, *Ist. lingv. rom.*, p. 122: „Graur este, după Candrea, cel mai bun etimolog al nostru"), iar la Iași: A. Philippide, Iorgu Iordan, G. Pascu. După război au apărut numeroase contribuții mai ales în revista *LR* dar și în *SCL, CL*. E. Petrovici (elemente slave) și Al. Graur (*Etim. rom.* și *Alte etim.*) continuă activitatea dinainte de război (alături de ei amintesc și pe I. Pătruț și R. Todoran). Din generația mea se detașează Andrei Avram, prin varietatea domeniilor abordate (vezi Avram, *Contrib.*), N.A. Ursu pentru originea neologismelor (*Term. șt.*) și Theodor Hristea (derivare regresivă, etimologie populară, etimologie multiplă v. Hristea, *Probl. etim.*). Celelalte contribuții vor fi discutate la diverse straturi etimologice.

*
* *

În concluzie, subscriem la constatarea lui Winkelman, *Rum. Lex.*, p. 499 că întocmirea unui dicționar etimologic al românei rămâne un deziderat („Ein neues, ausführliches etymologisches Wörterbuch der

rumänischen Sprache, dar wissenschaftliechen Ansprüchen vollauf gerecht wird und den neuesten Forschungsstand darstellt, bleibt weiterhin ein dringendes Desiderat"). Așa se explică cele trei proiecte de dicționare etimologice lansate în ultimul timp: I. Coteanu (*SCL* XXXIV, 1983, p. 65–69); J. Hubschmid/ R. Rohr, *RRL*, XXIV, 1979, p. 341–352 (vezi și R. Rohr, *Zur Konzeption des Rumänischen Etymologischen Wörterbuchs* (*RuEW*), în Holtus/ Radtke, *Rumänistik*, p. 91–92 și J. Hubschmid, *Etymologisches Wörterbuch des Rumänischen* în *idem*, p. 97–90) și ultimul, în curs de realizare la Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan" în colaborare cu specialiști din alte centre universitare (vezi Marius Sala, *Il dizionario etimologico della lingua rumena* (*DELR*), în *Italica et Romanica, Festschrift für Max Pfister zum 65. Geburtstag*, I, Tübingen, 1997, p. 435–438.

II. 3. **Lucrări etimologice ale principalelor limbi cu care româna a intrat în contact**

Am crezut util să dau o listă a dicționarelor etimologice ale principalelor limbi din care româna a împrumutat cuvinte pentru a putea urmări originea și poziția cuvintelor care sunt considerate că stau la baza cuvintelor românești. Lista servește și la stabilirea unor noi etimologii.

Limbi slave

E. Berneker, *Slavisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, 1908–1913.

Bălgarski etimologičen rečnik, Sofia, red. Vl. Georgiev: I (1971), II (1972), III (1978), red. Vl. Georgiev/ Iv. Duridanov IV (1995), red. Iv. Duridanov: vol. V (1996). A apărut până la cuvântul *puskam*.

Vl. Georgiev, *Văprosi na bălgarskata etimologija*, Sofia, 1958.

Fr. Miklosisch, *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*, Viena, 1866.

Fr. Miklosich, *Die Fremdwörter in den slavischen Sprachen*, Viena, 1867.

St. Mladenov, *Etimologičeski a pravopisen rečnik na bălgarskija knižoven ezik*, Sofia, 1941.

A. Preobraženskij, *Etimologičeskij slovar' rysskogo jazyka*, Moscova, 1910–1914; 1949; 1958.

J.B. Rudnyćkyj, *An Etymological Dictionary of the Ukrainian Language*, Winnipeg, fasc. 1–9, 1962–1970.

P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskogo srpskoga jezika*, Zagreb, 1971–1972.

F. Sławski, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, 1–15, Cracovia, 1952–1959.

M. Vasmer, *Etimologičeskij slovar' russkogo jazyka*. Perevod i dopolnenija O. N. Trubačeva, I–III, Moscova, 1964–1971.

Etymolohičnyj slovnyk ukrajins'koji movy, Kiev, I (1982), II (1985), III (1989).

Maghiară

A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–III, Budapesta, 1967, 1970, 1976.

Albaneză

Eqrem Çabej, *Studime gjuhësore*, vol. I–II, Priština, 1976.

Bhardhyl Demiraj, *Albanische Etymologicum (Untersuchungem zum albanischen Erbwortschatz*, Amsterdam-Atlanta, 1997.

Gustav Meyer, *Etymologisches Wörterbuch der albanischen Sprache*, Strasbourg, 1891.

Vladimir Orel, *Albanian Etymological Dictionary*, Leiden-Boston-Köln, 1998.

III. STRATURI ETIMOLOGICE ALE LEXICULUI ROMÂNESC

III. 1. Considerații generale

Cel ce abordează problemele etimologiei cuvintelor romanice constată că acestea sunt variate, adesea complicate. W. von Wartburg (citat de Baldinger, *Faszination*, p. 72) menționează că lexicul galoromanic ilustrat în *FEW* are încă aproximativ 10–20%, adică 40 000 de cuvinte, de origine necunoscută. Sunt celebre discuțiile etimologice referitoare la fr. *trouver*, it. *trovare*, sp. *trovar*, menționate mai sus. Varietatea problemelor este determinată de faptul că în cursul istoriei lor limbile romanice au intrat în contact cu numeroase limbi, de la limbi de substrat, astăzi dispărute, până la engleză (mă gândesc în același timp și la contactele mai recente cu limbi indigene din America sau Africa). Una din cauzele dificultăților în stabilirea originii cuvintelor romanice o constituie faptul că în cazul unor împrumuturi mai vechi limbile din care acestea au fost făcute nu sunt bine cunoscute. Afirmația este parțial valabilă și pentru cuvintele transmise din latină: nu o dată se consideră că avem a face cu un termen moștenit din latină, dar cuvântul latinesc presupus ca etimon nu este atestat sau apare izolat în texte sau se constată că diversele etimoane latinești propuse nu corespund criteriilor formale sau semantice care ar trebui să stea la baza unei etimologii corecte. Am arătat mai sus că de la Gilliéron și până la Malkiel se accentuează ideea de a ține seama de câmpul semantic, cu sinonimele și antonimele cuvântului analizat.

Varietatea și complexitatea etimologiei romanice, deosebite în bună parte de la un strat etimologic la altul, obligă discutarea

problemelor diferitelor straturi etimologice, în capitole separate. Aceste discuții vor fi mai interesante în cazul cuvintelor pentru care au fost formulate mai multe ipoteze etimologice. Nu lipsesc nici cuvintele pentru care, nu s-a ajuns la soluții definitive, istoria acestora reprezentând dileme ale științei etimologice. Malkiel (*Ling. gen. rom.*, p. 111–113) și Zamboni (*Etim.*, p. 196) citează cazurile fr. *aveugle, rêver*, fiecare cu zeci (!) de soluții provizorii. Multe dintre aceste cazuri de etimologie cu diverse soluții sunt datorite unor interferențe asociative și contaminări. Y. Malkiel, într-un cunoscut articol (*Uniqueness and Complexity of Etymological Solutions*, în „Lingua" V, 1956, p. 225–252; citat după Malkiel, *Ling. gen. rom.*, p. 99–131), și-a propus să împace cele două aspecte ale cercetării etimologice care par, cel puțin la prima vedere, diametral opuse: pe de o parte unicitatea etimologiei, datorită caracterului ei istoric, pe de alta, complexitatea, determinată de interferențe asociative și de contaminări.

După ce în prima secțiune a acestei cărți au fost prezentate problemele generale ale cercetării etimologice, ilustrate cu exemple din studii anterioare și cu noi ipoteze privitoare la originea unor cuvinte, în cea de-a doua aduc în discuție cazuri pentru care există mai multe ipoteze, încercând ca, pe baza unor criterii unitare, să mă pronunț asupra unora dintre etimologiile stabilite (sau să propun alte ipoteze). Menționez din nou remarca lui Al. Graur „nici un lingvist nu are dreptul de a accepta orbește ipotezele anterioare și nu se poate dispensa, dacă nu de a prezenta personal etimologii, cel puțin de a se pronunța asupra celor prezentate de alții" (Graur, *Etim. rom.*, p. 8).

Și în lexicul românesc mai există multe cuvinte a căror etimologie rămâne necunoscută sau nu a primit o rezolvare satisfăcătoare. Nu mi-am propus aici o inventariere a lor, deși ar fi interesant de făcut un dicționar al cuvintelor cu etimologie necunoscută sau discutabilă din română de felul celui făcut de P. Guiraud pentru limba franceză (vezi mai sus).

În discuțiile care urmează am urmărit câteva principii metodologice. Cel dintâi dintre acestea este principiul priorității explicației interne. Așa cum am făcut și în alte lucrări, dintre care menționez doar două (*Contribuții la fonetica istorică a limbii române*, București,

1970, traducere franceză amplificată: *Contributions à la phonétique historique du roumain*, Paris, 1976; *Limbi în contact*, București, 1997 și *Lenguas en contacto*, Madrid, 1998), am considerat că, înainte de a căuta explicarea unui cuvânt românesc prin împrumut, trebuie epuizate posibilitățile de a explica cuvântul respectiv prin latină, care este continuată de limba română, sau prin mijloacele interne ale limbii române (derivare, compunere). Se poate renunța la explicarea prin latină sau română numai atunci când ea prezintă dificultăți formale, semantice sau de altă natură, iar explicarea prin împrumut corespunde tuturor criteriilor folosite. Nu este exclusă nici posibilitatea ca un cuvânt de origine latină să fi fost întărit de un cuvânt împrumutat ulterior sau ca un sens al unui cuvânt moștenit să fi apărut sub influența unui termen străin.

Pe lângă acest principiu metodologic, am apelat la diversele criterii folosite în orice cercetare etimologică, analizate pe larg în prima secțiune a acestei cărți: criteriul fonetic și cel semantic, fundamentale, și criteriile auxiliare (geografic, funcțional, semantico-onomasiologic, istorico-social, vechimea, comparația romanică). Aplicarea acestor criterii (mai ales a celor auxiliare) diferă de la caz la caz în funcție de originea presupusă a cuvintelor analizate. De aceea am considerat util să prezint diversele probleme ale etimologiei românești în funcție de straturile etimologice: latin, traco-dac, slav, maghiar, grec, turcic, romanic, german. În partea finală compar acest straturi etimologice între ele din punctul de vedere al criteriilor menționate.

III. 2. **Elementul latin**

III. 2. 1. *Considerații preliminare. Cuvinte panromanice*

Fiecare dintre limbile romanice a moștenit din latină aproximativ 2 000 de cuvinte de bază (nu intră în discuție derivatele). Dintre acestea, un număr de aproape 500 au fost transmise tuturor limbilor romanice, ele reprezentând elementul de unitate la nivelul lexicului. Cercetările recente (lucrarea colectivă *Vocabularul reprezentativ al limbilor romanice*, București, 1988) care își propun să selecționeze, după aceleași criterii (frecvența, bogăția semantică, puterea de

derivare), cuvintele importante din punct de vedere funcţional au arătat că din cele circa 500 de cuvinte panromanice alese pe baza dicţionarului etimologic al limbilor romanice al lui W. Meyer – Lübke (lista lor a fost făcută de I. Fischer, în *ILR* II, p. 110–116), un număr de 145 au fost selectate în toate cele nouă vocabulare reprezentative romanice (român, sard, italian, retoroman, francez, occitan, catalan, spaniol, portughez). Acestea sunt deci cuvintele cele mai relevante pentru caracterizarea lexicului latinesc moştenit de limbile romanice.

Am adus în discuţie acest inventar de 146 de cuvinte fiindcă la acestea se regăsesc cele mai multe dintre fenomenele fonetice şi morfologice care explică transformarea latinei în limbile romanice. Altfel spus găsim la aceste cuvinte principalele corespondenţe fonetice de care trebuie să ţinem seama în stabilirea etimologiei corecte a cuvintelor moştenite din latină. Câteva exemple pentru a ilustra această idee.

Lat. *ĕ* în silabă închisă s-a diftongat în unele limbi, dar s-a conservat în altele: lat. *ferrum* > rom. *fier*, sp. *hierro*, dar it., ptg. *ferro*, fr., oc. *fer*.

Diverse palatalizări ale consoanelor latineşti sub influenţa lui *i, e*: lat. *cinque* > rom. *cinci*, it. *cinque*, fr. *cinq*, oc. *quint*, cat. *cinc*, sp. *cinco*, ptg. *cinco*; sard. *kimbe* (singura limbă romanică în care s-a produs palatalizarea).

Un alt exemplu de modificare sistematică care se regăseşte în exemplele din lista cuvintelor panromanice este tratamentul consoanelor intervocalice latineşti. Consoanele simple intervocalice se sonorizează în Romania occidentală (Italia septentrională, retoromană, franceză, occitană, catalană, spaniolă, portugheză), dar se păstrează ca atare în Romania orientală (română, italiana meridională): lat. *rota* > rom. *roată*, sard. *roda*, it. *ruota*, retorom. (surs. *roda*, eng. *rouda*, lad. dol. *roda*, friul. *ruede*), fr. *roue*, cat. *roda,* sp. *rueda*, ptg. *roda*. În acelaşi timp, corespondentele sonore originare tind să dispară în Romania occidentală şi se păstrează ca sonore în Romania orientală: lat. *ridere* > rom. *râde*, sard. *riere*, it. *ridere*, retorom. (surs. *rir*, eng. *(a)rir*, lad.dol. *ri*, friul. *ridi),* fr. *rire*, oc. *riure*, sp. *reír*, ptg. *rir*. Un proces fonologic similar avem şi în cazul simplificării sonantelor geminate *-ll-, -nn-, -rr-*. De exemplu: lat. *caballus* > rom. *cal*, sard. *ka(v)aḍḍu*, it. *cavallo*, retorom. (surs.

cavagl, eng. *chavagl*, lad.dol. *tgaval*, friul. *ciaval)*, fr. *cheval*, oc. *cabal*, cat. *cavall*, sp. *caballo*, ptg. *caballo*; în aceste exemple grafia *ll*, poate nota păstrarea geminatei (italiană), un *l´* (spaniolă, catalană) sau un *l* (portugheză).

Între cele 145 de cuvinte panromanice selectate în toate cele nouă vocabulare reprezentative romanice sunt și unele care prezintă evoluția specială a unor grupuri de consoane (lat. *kw, gw; kt*). Lat. *aqua* > rom. *apă*, sard. *abba*, it. *acqua*, retorom. (surs., eng. *aua*, lad. dol. *ega*, friul. *aghe*), fr. *eau*, oc. *aiga*, cat. *aigua*, sp., ptg. *agua*; lat. *lingua* > rom. *limbă,* sard. *limba*, it. *lingua*, retorom. (surs. *liengua*, eng. *lengua*, lad. dol. *lëinga*, friul. *linghe*), fr. *langue*, oc. *lenga*, cat. *llengua*, sp. *lengua*, ptg. *língua*; lat. *pecten* > rom. *pieptene*, sard. *pettene,* it. *pettine,* retorom. (surs. *petgen*, eng. *pettan*, lad. dol. *piete*, friul. *pietin*), fr. *peigne*, oc. *pench*, cat. *pinta*, sp. *peine*, ptg. *pente*.

Am dat câteva exemple de transformări fonetice de la latină la limbile romanice pe baza unor cuvinte panromanice selectate în toate cele nouă vocabulare reprezentative romanice. Orice abatere de la aceste tratamente (și de la altele care ar putea fi menționate) dovedește că termenul în discuție nu este un termen moștenit din latină. Dacă în italiană, de exemplu, lat. *ĕ, ŏ* nu le corespund diftongi este un indiciu că avem a face cu cuvinte culte împrumutate ulterior din latină (dacă nu sunt forme dialectale dintr-o regiune în care nu s-a produs diftongarea). Astfel, în italiană *impèro, tono, secolo* sunt cultisme, după cum sunt cultisme formele cu diftongul *au* (it. *augusto, causa,* fr. *ausculter)* dar sunt moștenite corespondentele lor cu diftongul monoftongat la *o,* it. *agosto, cosa*, fr. *écouter*. Pe de altă parte, există o serie de fenomene fonetice care caracterizează evoluția elementului latinesc moștenit în opoziție cu împrumuturile din alte limbi romanice. Astfel, în timp ce lat. *r + e, i* > rom. *ă, â* (lat. *reus* > *rău*, *riuus* > *râu*), în cuvinele recent împrumutate vocalele *e, i*, rămân nemodificate după *r* inițial (rom. *regiune, ridicol*). Deci secvențele *re-, ri-* sunt excluse din inventarul cuvintelor latinești moștenite.

La polul opus celor 145 de cuvinte panromanice selectate în nouă vocabulare reprezentative se află cuvintele panromanice (în număr de 18) care nu au fost selectate în nici unul dintre acestea. Sunt cuvinte neimportante, fără o frecvență ridicată, deși sunt cunoscute (păstrarea

lor în toate limbile romanice este o dovadă că au fost cuvinte ce au aparținut vocabularului disponibil). Unele dintre acestea prezintă o situație specială caracterizată prin aceea că, așa cum remarca Rohlfs (*Estudios*, p. 144), „junto a formas fonéticas pertenecientes a una latinidad más reciente, conservan sendas variantes de un estrato lingüístico más antiguo: es decir, se trata de una vieja base escindida en dos tipos léxicos". Astfel ca nume al socului latina prezintă două forme distincte: *sabucus* și *sambucus*, dintre care prima este mai veche (folosită de Lucilius, în secolul III î.H., și în Sfântul Isidor), iar cealaltă apare pentru prima dată în epoca lui Nero (în Columela Vegetius). Așa cum arată Rohlfs (*Estudios*, p. 143) forma veche a fost păstrată în sp. *saúco*, ptg. *sabuyo*, nav. *sabuco*, arag. *samuco*, oc. *saüç*, retorom. *savü*, rom. *soc*, în timp ce forma mai recentă *sambūcus* nu s-a răspândit în afara Italiei și a insulelor italiene (it. *sambuco*, campid. *samuku*, log. *sambuku*) și n-a reușit să înlocuiască în întregime nici acolo formele vechi: bună parte din Italia meridională, Sicilia și Friul, au derivate de la *sabucus*. În discuțiile etimologice trebuie deci să se țină seama de diversele variante ale cuvântului latinesc transmis limbilor romanice. Aceste variante pot fi uneori diacronice, alteori diatopice (geografice). Variante diatopice pot fi surprinse la urmașii lat. *sa(m)bucus* în spaniolă și în alte idiomuri iberoromanice: una care presupune forma latinească cu *-c-* (în *DCELC* s.v. *saúco*) și alta care presupune o variantă cu *-cc-*, rezultat al influenței sufixului *-uccus-* (Rohlfs, *Estudios*, p. 144, nota 275; Corominas, *DCELC* s.v. *saúco*). Existența celor două variante latine poate explica apariția a două variante în spaniolă.

Un caz asemănător prezintă un alt cuvânt panromanic care nu a fost selectat în nici un vocabular reprezentativ romanic. Este vorba de *nurus* „noră". De data aceasta varianta mai nouă este o formă morfologică diferită: de la declinarea a IV-a cuvântul a trecut la declinarea I (*nura*). Noua formă este înregistrată în inscripțiile din Africa și din nordul Italiei; *Appendix Probi*, redactat în Africa, rectifică: *„nurus non nura"*. Forma veche s-a păstrat în cea mai mare parte a Sardiniei (*nura*) și în zona de frontieră dintre Lucania și Calabria, celelalte limbi romanice acceptând forma de declinarea I. Interesul acestui cuvânt constă în faptul că la baza formelor romanice stă o formă **nora*, al cărei vocalism alterat se datorește, după Rohlfs

(*op. cit.*, p. 141), influenței lui *soror* sau *socrus (sŏcra)*; REW 6000, 4 **nora*, care dă aceeași explicație, invocă și posibila influență a lui *novia*. Fără a intra în alte detalii, care arată influența reciprocă dintre cuvintele în cauză, subliniez încă o dată faptul că în istoria latinei și a limbilor romanice au intervenit diverse „accidente" care au generat variante de care trebuie să ținem seama pentru a putea stabili etimologia corectă a cuvintelor romanice.

III. 2. 2. *Cuvinte moștenite doar în unele limbi romanice*

1.2. Am discutat până acum situația unor cuvinte moștenite din latină de ansamblul limbilor romanice, deci a cuvintelor panromanice și am constatat că, pe lângă cazurile cele mai frecvente, de corespondență perfectă între forma latinească și formele romanice, există și excepții. Numărul acestor excepții este mai mare dacă luăm în considerare cuvintele transmise unei singure limbi romanice. Aduc în discuție situația cuvintelor românești moștenite din latină care pun probleme din punct de vedere etimologic. Chiar dacă este vorba de o limbă romanică mai puțin cunoscută, prin natura problemelor pe care le pune româna prezintă puncte comune cu celelalte limbi romanice.

Între cuvintele latinești moștenite sau posibil moștenite, dar al căror etimon nu este general acceptat, distingem patru categorii, la fiecare intervenind criterii diferite în stabilirea sau acceptarea etimologiei latinești:

• cuvinte pentru care s-au propus diverse etimoane, toate latinești (III. 2. 2. 1.);

• derivate moștenite sau formații pe teren românesc (III. 2. 2. 2.);

• cuvinte considerate de unii ca moștenite din latină, iar de alții ca împrumuturi din latina savantă (III. 2. 2. 3.);

• cuvinte pentru care s-a dat o etimologie latină, dar s-a susținut și proveniența lor din alte limbi (III. 2. 2. 4.).

III 2. 2. 1. *Cuvinte cu diverse etimoane, toate latinești.* În cazul cuvintelor considerate unanim ca moștenite din latină, dar pentru care s-au propus etimoane diferite, toate cu justificare fonetică și semantică, criteriul de bază în opțiunea pentru un etimon sau altul rămâne comparația cu restul Romaniei. Astfel, rom. *sprânceană*, moștenit sigur din latină, a primit două explicații: cei mai mulți (B.P. Hasdeu, S. Pușcariu, H. Tiktin, W. Meyer-Lübke, I.-A.Candrea) îl consideră un cuvânt provenind din lat. *supercilium*, cu transformări fonetice provocate de *geană*, în timp ce alții (T. Cipariu, A. Cihac, A. Ciorănescu) cred că trebuie pornit de la **supercenna*, în loc de **supergenna*. Comparația cu celelalte limbi romanice permite să considerăm că ultima soluție este mai plauzibilă, dat fiind că spaniola are un termen *sobreceño*, cu același sens, provenind tot de la **supercenna* (*CDER* 8102). O observație similară se poate face cu privire la rom. *cumpăt*, considerat unanim moștenit din latină. Cei mai mulți (A. Philippide, L. Șăineanu, I.-A.Candrea — O. Densusianu, A. Ciorănescu) îl consideră ca provenind din lat. **compŭtum* „calcul, socoteală", variantă populară al lui *computum*, în timp ce S. Pușcariu, urmat de W. Meyer-Lübke, pornește de la lat. *compitum* „răscruce, răspântie". *CDER* 2676, arată că propunerea lui S. Pușcariu se bazează pe o evoluție semantică improbabilă, și anume pornește de la expresia rară *a sta în cumpăt* „a oscila". La remarca lui Ciorănescu adăugăm faptul că lat. *compītum* nu este reprezentat în Romania occidentală (*REW* 2099), în timp ce *computus* este bine reprezentat (*REW* 2109).

Ideea unui sprijin extern (apelul la limbile înrudite) în rezolvarea unei etimologii atunci când criteriile interne nu permit aceasta a fost folosită și în cercetările de etimologie romanică. Ea este implicită în dicționarele etimologice de tipul celor semnate de Wartburg (*FEW*), Corominas (*DCELC*) sau Pfister (*LEI*), în care sunt menționate în sprijinul etimologiei propuse formele romanice (astfel de mențiuni apar și în dicționarele etimologice românești: *EW*; *CDDE*; *CDER*), și explicită într-o serie de cercetări etimologice ale lui Y. Malkiel. Într-un articol citat mai sus consacrat unicității și complexității soluțiilor etimologice Malkiel are chiar un capitol (al cărui titlu îl citez după ediția italiană *Superamento di un dilemma per mezzo di aiuti esterni*) în care teoretizează acest principiu: „Un fenomeno più

comune e, sotto certi aspetti, non meno soddisfacente si ha quando un membro del gruppo, in un momento cruciale, prende l'iniziativa di chiedere aiuto ad altre discipline, aiuto che può venire da diverse parti, anche dalla filologia latina“ (Malkiel, *Ling. gen. rom.*, p. 104). Malkiel exemplifică aceasta cu două cuvinte din domeniul hispanic și anume discută cazurile v. sp. *deçir,* ptg. *descer* < v. ptg. *dec(e)r* și sp. *lindo.*

În primul caz s-au propus diverse soluții pornind de la lat. *descendere: desidere* (F. Diez; F.A. Coelho 1890), *decidere* (J. Cornu, A. Scheller, G. Körting, F.A. Coelho 1902, W. Meyer-Lübke 1894, A. Gassner, O. J. Tallgren, R. Menéndez Pidal 1908, J.J. Nunes, C. Michaëlis, A. Nascentes), *deicere* (E. Herzog, W. Meyer-Lübke 1911), *discidere* (V. García de Diego), *discedere* (R. Menéndez Pidal 1946). Nici una dintre aceste etimologii nu rezolvă problema după opinia lui Malkiel. Cheia problemei ar fi, după el, în latină: „una confusione dimostrabile nel latino tardo fra *decidere* „tagliare, abbattere“ da *coedere*, e *descindere* „strappar via“, da *scindere* (Ernout-Meillet): groviglio in cui *descendere* „scendere“, „ da *scandere* „arrampicarsi“, deve essere finalmente stato attrato in seguito a un'ulteriore contaminazione“ (p. 104).

Dacă în acest caz Malkiel face apel la latină, în cazul sp. *lindo* „frumos“, la origine „de buena raza, auténtico, legítimo“ pentru a stabili stadiile succesive care să conducă la soluționarea unei dileme etimologice el apelează la o altă limbă romanică. În istoria etimologiei acestui cuvânt au fost date soluții ca *linea* (Covarrubias), bazată pe faptul că termenul a apărut în mediul pictorilor, *linctus* (Diccionario de la Academia 1884), v. germ. *lindi* „delicado, gracioso“ (propus de W. Meyer-Lübke 1884), gotic. **linths* „flexible, ágil“ (G. Baist). După aceste încercări abandonate, au apărut două soluții prezente și astăzi în diverse studii: prima este cea a lui F. Diez care atrage în discuție it. *lindo* și propune ca etimon lat. *limpidu*, comparând cu tratamente de tipul it. *torbido ~ torbo, nitido ~ netto*. Această etimologie a fost acceptată mult timp (C. Michaëlis, U.A. Cannello, F.Zambaldi — pentru italiană, C. von Reinhardstoettner — pentru portugheză, P. Förster, P.F. Monlau, F. A. Coelho, G. Körting, A. Morel-Fatio, Diccionario de la Academia 14-a ediție, J. Alemany Bolufer, F. Hanssen — pentru spaniolă; J.J. Nunes — pentru portugheză, P. Fouché, H.B. Richardson, M. Alvar, R. Menéndez-Pidal; ultimul citează pe *lindo*

ca un admirabil exemplu de bifurcare lexicală: *limpio — lindo* ca v. sp. *rabdo — rabio* < *rapidu*). A doua ipoteză, mai nouă, consideră că sp. *lindo* < lat. *legitimu*. Ea a fost propusă de R.J. Cuervo (1902) și se bazează în primul rând pe clasificarea cronologică a semnificațiilor „auténtico, legítimo, de buena raza" (1240), „puro" (1330), „bueno" (sfârșitul sec. XIV) și „bello, exquisito, perfecto". Această etimologie a fost acceptată de G. Baist, A.R. Gonçálvez Viana, J. Corominas, V. García Diego, J.M. Piel, M.L. Wagner. La această ultimă soluție subscrie și Y. Malkiel care precizează că invocarea de către F. Diez a it. *lindo* în sprijinul etimologiei spaniole este greșită, fiindcă cercetările ulterioare (W. Meyer-Lübke, G.Alessio–C. Battisti, B. Migliorini–A. Duro, A. Prati) au dovedit că *lindo* este un hispanism în italiană. În schimb, invocarea v. galic. ptg. *li(i)dmo* și a v. sp. *lindo* ca două reflexe, comparabile cu v. ptg. *limpo* — v. sp. *limpio*, ale aceluiași etimon, deci a situației dintr-o altă limbă romanică, face ca ultimul etimon (*legitimu*) să capete un argument puternic.

Cazul sp. *lindo* este interesant și pentru a sublinia ideea că atunci când se apelează la comparația romanică trebuie să operăm cu fapte sigure, în sensul că etimoanele cuvintelor invocate ca argument trebuie să fie sigure (it. *lindo*, invocat pentru una dintre etimologii s-a dovedit că nu e moștenit din latină, ci un hispanism în italiană).

Exemplele românești de tipul *sprânceană, cumpăt* sunt dintre cele mai simple. Există însă cuvinte de origine latină certă, cu o deosebită varietate de soluții etimologice, pentru care nici comparația cu celelalte limbi romanice nu este edificatoare. Diversele soluții etimologice nu întrunesc condițiile fonetice sau/ și semantice, astfel că trebuie să le considerăm cuvinte de origine latină, dar cu etimologia nerezolvată. Ilustrăm acest tip de cuvinte vechi, cu răspândire mare (unele există și în dialectele românești sud-dunărene) și importante din punct de vedere funcțional, cu verbul *arăta*, discutat de I.I. Russu (*DR* XI, 1948, p. 218–222 cu examinarea tuturor propunerilor anterioare), care a fost explicat prin lat. *recte* (P. Maior în *Lexiconul Budan*), lat. **arrectare* (A. Cihac, admis de Laurian–Massim, H. Tiktin, L. Șăineanu, A. Philippide, S. Pușcariu, G. Weigand, A. Byhan), lat. *arrepto* (B.P. Hasdeu), lat. **adrectare* și **adreptare* (H. Tiktin în *TDRG*, A. Scriban), lat. *elato* (W. Meyer-Lübke admis cu rezerve de A. Philippide și integral de I.I. Russu), lat.

**adratare, *arratare* (I. A.- Candrea, I. Popovici), lat. **erectare* (W. Domaschke), lat. **erettare* (G. Pascu), lat. *reiterare* (I.-A. Candrea), lat. *arrectus* (W. Meyer-Lübke), lat. *ratare* (A. Ciorănescu). Se constată că unii lingviști și-au modificat în cursul anilor părerea cu privire la etimonul propus; pe de altă parte, este de semnalat faptul că despre aceeași etimologie părerile pot fi opuse, ca în cazul etimonului *elato*, propus de W. Meyer-Lübke (*ZRPh* XIX, 1895, p. 574), despre care S. Pușcariu (*EW* 108) afirmă că „dacă sensul ar fi clar, etimologia ar fi perfectă", iar O.Densusianu („Revista critică literară" III, 1895, p. 334) îl respinge din motive fonetice (v. I.I. Russu, *op. cit.*, p. 219). Comparația cu limbile romanice este operantă în cazul lat. *reiterare* și *arrectus*, dar etimoanele nu corespund din punct de vedere semantic.

Astfel de dileme etimologice de nerezolvat în care toate etimoanele propuse sunt cuvinte latinești există și în celelalte limbi romanice. Un caz clasic („un groviglio ormai proverbiale", Malkiel, *Ling. gen. rom.*, p. 122) de discuții etimologice asemănătoare în multe privințe cu cel al rom. *arăta* prezintă istoria v. fr. *re(s)ver* „errare, delirare" > fr. *rêver* „a visa" pentru care timp de un secol s-au propus peste douăzeci de soluții de etimoane latinești sau pseudo-latinești (multe dintre ele au fost uitate). O prezentare a lor la Malkiel (*Ling.gen.rom.*, p. 122–124) și în articolul lui Geneviève R. Corréard, *Contributions à l'étymologie de «rêver» et «desver»*, în „Travaux de l'Institut de Linguistique de Paris" III, 1958, pp. 95–135. De la cea mai veche etimologie *revidere* (P. Labbe 1607–67) s-au propus: *(re)puerascere* (G. Ménage), **reexuariare* (J.L. Frisch) cu referire la sp. *desvariar, deuiare* (Du Cange, A. Scheller, E. Staaf), **reeuare* (Fr. Diez 1853), *dissipare* (Fr. Diez 1853, G.F. Burguy, A. Scheller; Diez 1870 o părăsește pentru *rabies*), *diabolus* (E. Cachet acceptată de Scheller 1862 dar părăsită în 1873), *desauire, *-are* (L. Diefenbach, A. Scheller 1887, G. Gröber, F. Neumann), *derogare* (Fr. Diez 1870 o respinge), *diruere, *-are* (K. Bartsch), *desipere* (respinsă de *REW*[1] 249), **de ebriatus* (A. Scheller 1873), **erratare* (S. Bugge), **disua(de)re* (J. Ulrich 1879), **deexripare* (J. Ulrich 1880), *deriuare* (E. Schwan), **disuidautu* (G. Cohn respinsă de el însuși mai târziu), **desuatus* (G. Cohn 1894), *rebellare* (A. de Chevallet, G. Cohn 1895, A. Tobler), **requ(i)are* (C. Nigra), **disaequare* (J. Ulrich 1895). Au existat și

tentative, mai puțin fondate, de derivare din greacă, celtică, germanică (detalii la Malkiel, *Ling. gen. rom.*, p. 124). După 1900 au fost reluate unele dintre vechile propuneri: *deriuare* (P. Marchot 1921), *deuiare* (R. Loriot 1946–47), *dissipatu* (G. Alessio 1950) și au fost propuse altele: *aestuare* (J. Vissing 1908, *REW*[1], A. Dauzat 1938), franc. *reufan* (E. Gamillscheg, 1921 părăsită în 1926), contaminare între *deriuare* și o bază germanică (L. Spitzer), *refragus* (E. Gamillscheg 1926), *reuchi* (E.G. Lindfors–Nordin 1935, E. Gamillscheg 1935), *exuagus* > **esvo* (J. Jud, W.v. Wartburg–O. Bloch). Malkiel subliniază modul cum au evoluat diversele păreri și cum au fost atrase în discuție diversele domenii ale științelor filologice franceze (critica textuală, dialectologia, toponimia, tipurile de derivate, contextele sintactice etc.) și fapte romanice (mai rar). Faptul că s-a invocat adesea o triadă de verbe aproape sinonime (*derver, desver, resver*) pare a indica, după Malkiel, o contaminare lexicală simplă sau complexă, al cărei studiu nu poate progresa fără un inventar exact al tuturor variantelor, clasificate pe date, loc, construcții și sensuri.

Dacă în acest caz cele mai multe soluții etimologice sunt latine (excepțiile, rare, au fost uitate; pentru soluții latinești și de altă origine mai complicate vezi mai jos) există situații în care toate etimoanele propuse au fost latinești. Același Y. Malkiel (*Ling.gen.rom.*, pp. 110–113) dă ca exemplu de „dilemma insoluto“ originea fr. *aveugle* analizată într-o viziune panroramică într-un articol al lui O. Deutschmann în „Romanistisches Jahrbuch“ I, 1947–1948, pp. 87–153. Diversele soluții au fost grupate de Malkiel în două tipuri: *ab oculus* și *alb(u) oculu*. Primul tip cere variantele: lat. med. *abocellus* (Du Cange, G. Ménage), **aboculus* (Fr. Diez, A. Scheller, A. Brachet, U.A. Canello, G. Gröber, E. Littré, G. Körting, C. Nigra, H. Berger, G. Paris, A. Darmesteter — A. Thomas), *ab oculis* (W. von Wartburg, W. Meyer-Lübke, O. Bloch, E. Löfstedt, A. Dauzat, L. Spitzer, E. Lerch), *ab oculo* (A. Brachet, B. Bianchi, W. Meyer-Lübke, E. Richter). Al doilea tip *alb(u) oculu* și variante (J.G. von Eckhardt, Fr. Diez, E. Herzog, Kr. Nyrop, O. Gerloff, E. Gamillscheg). Concluzia lui Malkiel: „Sembriamo così condannati a muoverei in un circolo vizioso che per ora non offre via d'uscita“ (*op.cit.*, p. 113).

De remarcat că, la fel ca în cazul rom. *arăta*, unii lingviști și-au schimbat părerea (fapt indicat de noi prin menționarea anului). Pe de

altă parte între diversele cuvinte romanice (și românești) aflate în această situație trebuie să distingem cel puțin două categorii diferite din punctul de vedere al poziției lor în structura lexicală a limbilor romanice: pe de o parte cuvinte importante, frecvente (cf. rom. *căuta, flămând*) și pe de altă parte cuvinte rare. În primul caz numărul mare de soluții etimologice poate avea o explicație subiectivă (fiind cuvinte frecvente, greu de explicat, au atras atenția specialiștilor). În același timp această situație poate avea și o explicație obiectivă: fiind vorba de cuvinte importante frecvente, ele au putut suferi tot felul de contaminări, produse la început în anumite contexte. Malkiel a sugerat o astfel de ipoteză în concluzia discuțiilor la verbul *rêver*. Lingvistul polonez Witold Mańczak a insistat în repetate rânduri asupra faptului că diversele cazuri de evoluție fonetică neregulată s-ar datora frecvenței unităților lingvistice în care se produc. (*Phonétique et morphologie historiques du français*, Łodź 1962, *Le développement phonétique des langues romanes et la fréquence*, Cracovia, 1969; *SCL* XXII, 1971, p. 579–586). Spre deosebire de predecesorii săi (Fr. Diez, A.F. Pott), Mańczak atribuie acestui tip de evoluție fonetică un rol mai important. Argumentul a fost folosit și pentru alte situații fără ieșire: it. *andare,* sp. *andar*, fr. *aller* provin din *ambulare* „mit zwar ungewöhnlichen, aber durch die Häufigkeit des Gebrauchs von diesem Worte gerechtfertigten Buchstabenwechseln" (A.F. Pott, *Platt-lateinisch und romanisch* în „Zeitschrift für vergleichende Sprachwissenschaft" I, 1852, p. 315).

Numărul de soluții pentru unele cuvinte rare se datorează faptului că nu există o informație bogată cu privire la situația cuvintelor respective în limbă (răspândire în timp și spațiu) care să permită o opțiune clară.

Am prezentat mai sus situația unor cuvinte românești (*cumpăt, sprânceană*) și romanice (sp. *lindo*) pentru care s-au propus diverse etimoane latinești, pentru a arăta utilitatea comparației romanice în opțiunea pentru o etimologie sau alta. Ce se întâmplă însă în cazul termenilor latinești propuși ca etimoane ai unor cuvinte exclusiv românești? Lista acestora, prezentată de Rosetti, *ILR*, p. 184–193 și de I. Fischer, în *ILR* II, p. 116–122, cuprinde aproximativ 100 de cuvinte (studiile recente care țin seama de ultimele cercetări, v. de exemplu, Victoria Popovici, *Cuvinte latine păstrate numai în*

română: probleme de etimologie, în *SCL* XXXIX, 1988, pp. 157–162, au dus la reducerea inventarului cu 7 etimoane latine continuate și în alte zone ale Romaniei). Între aceste cuvinte unele au primit numai explicații latinești, în timp ce la altele ipotezele cuprind pe lângă termenii latinești și termenii de altă origine, de obicei din substrat (vezi III. 2.2.2.4. și III.3.). Discutăm în continuare numai cazurile pentru care s-au propus exclusiv etimoane latinești.

Comparația romanică poate fi făcută, dar la un alt nivel, și pentru cuvintele păstrate într-o singură limbă, respectiv în română. Vom exemplifica această situație cu rom. *frământa*, pentru care s-au propus ca etimoane cuvinte latinești fără descendenți în alte idiomuri romanice: lat. *fermentare* „a dospi" (A. Byhan, G. Giuglea, Al. Rosetti, Al. Ciorănescu) cu unele dificultăți semantice, lat. **fragmentare* „a sfărâma, a fărămița" (S. Pușcariu, I.-A.Candrea, O. Densusianu, W. Meyer-Lübke, Th.Capidan) cu evoluția semantică neclară și **frementare* < *frementam* „sfărâmare", „fărâmițare" (I. Fischer, *SCL* XXX, 1978, p. 533), neclar din punct de vedere semantic. Într-un studiu recent, Jana Balacciu–Matei (*SCL* XLIII, 1992, p. 27–31) optează pentru unul dintre etimoane, *fermentare*, pe baza analizei câmpului semantic respectiv din limbile romanice. Autoarea arată că termenul latin pentru „frământa", *subigere*, apărea în multe contexte cu semnificații concrete diferite: „remouer dans tous les sens, retourner, labourer, travailler, rendre meuble, briser, piler, battre, etc.". Sinonimia unor sintagme ca *subigere glebas* și *mollire glebas*, de ex., a determinat-o pe autoare să delimiteze ca invariantă semantică a lui *subigere* „a prelucra amestecând bine, a muia". Lat. *subigere* s-a transmis câtorva limbi romanice, între care și româna (unde a evoluat spre un alt sens „a da formă, frământând, pâinii": rom. *soage*), sp. *sobar*, ptg. *sovar* și sard. *suigere*. Dar chiar în aceste limbi, ca și în cele în care *subigere* nu a fost moștenit, pentru conceptul „a frământa" au apărut creații noi: sp. *amasar*, it. *mescolare* și *impastare*, cat. *pastare*. Toți aceștia pot fi subordonați unei invariante semantice „a face o pastă". Această situație romanică justifică, după părerea Janei Balacciu–Matei, opțiunea, în cazul românei, pentru *fermentare* care încă din latină însemna „a face moale (prin adăugare sau nu de ferment)". *Fragmentare* „a zdrobi, a face fărâme" nu poate intra într-un asemenea câmp semantic. În sprijinul acestei opțiuni au fost

aduse și alte fapte romanice din câmpul semantic „prepararea pâinii". De exemplu, lat. *macerare* „a face moale prin introducere în apă sau alt lichid" a dobândit în zone din Galoromania (dialecte franceze) sau Iberoromania (arag. *macerar*, cat. *maurar* „amasar") o evoluție similară lui *fermentare* pe teren românesc. Apelul la câmpul semantic amintește de metoda folosită de W. von Wartburg prezentată mai sus. (II.1.) Etimonul *fermentare* este întărit recent de N.A. Ursu (*LR* XLIV, 1995, p. 16–17) care a descoperit într-un text din 1793 sensul originar „a dospi" pentru *frământa*.

Un alt exemplu de cuvânt românesc pentru care s-au propus etimoane latinești inexistente în limbile romanice este *lepăda*: *lapidare* (S. Pușcariu, H. Tiktin, Iorgu Iordan, Th. Capidan, I.-A. Candrea), cu dificultăți de ordin semantic, sau **liquidare* (E. Herzog, W. Meyer-Lübke) cu dificultăți de ordin fonetic, subliniate de Rosetti, *ILR*, p. 174, sau **lepidare* (N. Drăganu, Al. Rosetti). În aceste condiții, când fiecare dintre etimoanele propuse prezintă dificultăți formale sau semantice și nici unul nu s-a transmis celorlalte limbi romanice, este preferabilă soluția care prezintă cele mai puține dificultăți de acest fel, în cazul nostru, **lepidare*. Este posibil ca cercetările vitoare să descopere variantele dialectale sau variantele vechi ale unor cuvinte romanice care să fie continuatoare ale unuia sau altuia dintre etimoanele menționate. Rezultă de aici necesitatea de a stărui în viitor într-o comparație mai aprofundată cu limbile romanice, care să depășească stadiul informatorilor furnizate de dicționarul etimologic al limbilor romanice al lui W. Meyer-Lübke și chiar *FEW*.

În condițiile în care nu avem cunoștință ca unul dintre termenii latinești propuși ca etimon să fi fost transmis limbilor romanice este necesar să intervină un alt criteriu, și anume statutul funcțional al cuvântului în latină (era frecvent sau nu) și structura sa semantică (sensurile și relațiile dintre acestea). O problemă specială a cuvintelor din această categorie este cea a importanței atestării cuvântului în latină. Există mulți romaniști care susțin că nu trebuie să se recurgă la reconstrucție și că, atunci când suntem în prezența a două etimologii, cea care pornește de la o formă atestată ar fi totdeauna mai bună. Al. Graur a atras atenția în urmă cu peste o jumătate de secol, într-un articol bine cunoscut, *Mots «reconstruits» et mots attestés* (*BL* II, 1934, p. 11–20), asupra exagerărilor de acest tip, dar a citat cazul

lat. *cicuta*, atestat, care nu poate explica formele cu *cu-* din română și din dialectele franceze, menționate în *REW* 1909. Pentru a le explica trebuie să se pornească de la **cucuta*, formă foarte veche, așa cum o dovedește conservarea menționată a lui *c* urmat de *i*. Cazuri similare, în care forma neatestată este sprijinită de faptele romanice, sunt cele ale termenilor **baba* > rom. *bală* și **oblitare* > rom. *uita*, cuvinte neatestate, dar păstrate în t o a t e limbile romanice *REW* 853, 6015.

III. 2.2.2. *Derivate moștenite sau formații românești*. Problema „derivate sau moștenite?" a fost rezolvată în lingvistica românească în funcție de preferința pentru explicarea prin moștenirea latină, ilustrată de S. Pușcariu (*EW* și *DA*, în aceasta din urmă mai moderat) și de I.-A. Candrea și O. Densusianu (*CDDE* și în diverse alte studii) sau de preferința pentru derivarea pe teren românesc ilustrată de Al. Graur în toate studiile sale, de A. Ciorănescu (*CDER*) și de autorii ediției a doua din *TDRG* (*TDRG*²). Este interesant de subliniat poziția ambiguă a *REW*: din punct de vedere teoretic, W. Meyer-Lübke anunță în prefața dicționarului său preferința pentru „die romanische Selbstständigkeit in der Wortbildung" (*REW*, p. X), dar de fapt preia adesea etimologiile propuse de S. Pușcariu sau Candrea – Densusianu chiar în cazuri dubioase ca lat. *ceparius* > *cepar*.

O oscilație asemănătoare cu cea din dicționarele și lucrările românești întâlnim și în dicționarele etimologice ale limbilor romanice occidentale. Victoria Popovici, care a susținut o teză de doctorat cu privire la derivate sau cuvinte moștenite în limbile romanice, a analizat într-un articol *Derivat sau moștenit. O problemă a lingvisticii romanice* (*SCL* XLIII, 1992, p. 73–79) situația derivatelor transparente din două domenii romanice (galo-romanic și italian), așa cum rezultă ea din dicționarele etimologice, mai numeroase, ale acestor limbi (două dintre aceste dicționare pot servi, prin amploarea și prin rafinamentul interpretării, drept etalon: *Französisches Etymologisches Wörterbuch* de Walther von Wartburg și *Lessico etimologico italiano* de Max Pfister (din ultimul au apărut doar litera *A* și parte din *B*). Ca și în cazul românei, unele dicționare preferă explicarea derivatelor ca termeni moșteniți din latină, în timp ce altele preferă soluția derivării pe teren romanic. O comparație între *Dizionario etimologico della lingua italiana* al lui Manlio

Cortelazzo–Paolo Zolli (Bologna, 1979–1988) și dicționarul menționat al lui Max Pfister pornind de la primele 33 de pagini din *DELI* (*a – ai*) arată că 22 de cuvinte analizabile au primit etimoane latinești în ambele dicționare (*abbattere, accendere, accordare, aggiungere* etc.), dar există un număr de 18 derivate cărora un dicționar (în majoritatea cazurilor *DELI*) le atribuie un etimon latin adesea reconstruit (*abbachiare* < lat. **abbaclare, accorciare* < lat. **accurtiare* etc., Popovici, *op. cit.*, p. 73–74), iar celălalt le consideră creații de dată romanică.

Pentru domeniul galo-romanic există o analiză comparativă a trei dicționare etimologice franceze (W.v. Wartburg, *Französisches Etymologisches Wörterbuch*; O. Bloch – W.v. Wartburg, *Dictionnaire étymologique de la langue française* și E.Gamillscheg, *Etymologisches Wörterbuch der französischen Sprache)*, făcută de M. Pfister, *Le Gamillscheg comparé au DDM et au Bloch–Wartburg*, în Baldinger, *Introduction*, p. 132–139. Luând ca bază primele 36 de pagini din dicționarul lui Gamillscheg (*a- amuser*) se constată un număr relativ mic de cazuri cu soluții divergente (*airelle* < lat.t. **atrella EWFS*, dar *BW* îl derivă din oc. *aire* „noir“ < lat. *ater*; *aisance* este derivat din v.fr. *aise* < lat. *adiacens EWFS* iar *FEW* 24, p. 157 < lat. *adiacentia*). Observații similare se pot face și dacă comparăm dicționarul lui Bloch–Wartburg cu alt dicționar etimologic al limbii franceze, mai recent (A. Dauzat – J. Dubois – H. Mitterand, *Nouveau dictionnaire étymologique et historique*, Paris 1964): *peigner,* este considerat moștenit din lat. *pectinare*, în timp ce *NDEH* îl consideră derivat de la *peigne*. Lista unor astfel de neconcordanțe este mare.

În spaniolă, cuvinte de tipul *camarero, cabelludo, canoso* sunt considerate creații pe teren spaniol de J. Corominas (*DCELC* s.v. *cámara, cabello, cano*), dar moștenite din lat. *camerarius, *capillutus, canosus* de Vicente García Diego (*Diccionario etimólogico español e hispánico,* Madrid, 1954). Un punct de vedere asemănător cu cel al lui V. García Diego prezintă Y. Malkiel, *Some authentic latin bases omitted from REW³*, în *Rom. Phil,* IX, 1955–1956, p. 63–68: „the reviewer [...] inclines to assess the persistance of Latin derivatives and compounds more optimistically“ (p. 63).

Etimologia derivatelor analizabile rămâne o dilemă a lingvisticii romanice, recunoscută de Pfister, *Einführung*, p. 146 și chiar de Harri

Meier, *Aufsätze und Entwürfe zur romanischen Etymologie*, Heidelberg, 1984, p. 27, 84, care a fost partizanul reconstrucției de etimoane latinești. Chestiunea n-a fost teoretizată la nivelul întregii Romanii și nici n-au fost găsite justificări pentru fiecare limbă romanică în parte (singura excepție o reprezintă modelul de analiză oferit de Yakov Malkiel care ține seama de diacronia raportului bază–derivat).

Analizând aceste situații din română readucem în discuție diversele criterii: unele de bază (cel fonetic și cel semantic) și altele suplimentare.

Criteriul fonetic, considerat adesea primordial pentru a considera un derivat ca moștenit, nu servește totdeauna fiindcă, în română, ca și în italiană, aproape toate derivatele prezintă același fonetism „moștenit".

Pe de altă parte, acest criteriu nu trebuie absolutizat și pentru că pot exista aparente neconcordanțe de ordin fonetic între derivatul latinesc și derivatul romanic (românesc) determinate de faptul că în istoria limbii române (ca și în istoria limbilor romanice, fapt subliniat de Y. Malkiel) a existat o permanentă legătură între cuvântul bază și membrii familiei acestuia, respectiv derivatele. Datorită acestui fapt, prin analogie, fonetismul cuvântului bază, care prezintă evoluția normală, poate influența fonetismul derivatului. *Porcar*, variantă a lui *purcar* < lat. *porcarius*, are fonetismul anormal cu *o* neaccentuat netrecut la *u* sub influența lui *porc* (unde *o* este normal); fonetismul normal apare numai în graiurile dacoromâne, dialectele subdunărene — aromân și meglenoromân — având forma etimologică cu *u*: *purcar*; rom. *apos* considerat continuator al lat. *aquosus* de unii (Cihac; *EMR* 1343; *DA*; *REW*; Coteanu-Sala, *Etim.*, p. 98), a fost interpretat de alții (Capidan, *Meglenoromânii*, III, București, 1936, p. 25; *TDRG*[2]; A. Moraru, *LR* XXXVII, 1988, p. 197–198) ca un derivat pe teren românesc. Alexandra Moraru invocă pentru această ultimă soluție un argument fonetic: numai lat. *-qu-* + *a* > rom. *p* (lat. *aqua* > *apă*); *-qu-* + *o* > *-cu-* (lat. *quomodo* > *cum*). Dacă avem în vedere și aici posibilitatea unei „presiuni" formale a cuvântului bază asupra derivatului o astfel de obiecție nu elimină soluția moștenirii derivatului latin. Lista acestor cazuri este destul de mare.

Situații similare pot interveni și în cazul semantismului derivatelor. Criteriul semantic a fost invocat de Al. Graur (*BL* V, 1937, p. 90) și de Th. Hristea (*Probl. etim.*, p. 25–26) pentru respingerea lat. *blanditia* „caresses" ca etimon al rom. *blândețe* „douceur, bonté" al cărui sens abstract se explică mai bine plecând de la *blând*. Același criteriu, combinat cu criteriul geografic despre care va fi vorba mai jos, a servit în *FEW* să se facă distincție între *argentier* „orfèvre" moștenit din latină (*FEW* 25, p. 191, s.v. *argentarius*) și *argentier* „banquier" derivat francez (*FEW* 25, p. 196–197, s.v. *argentum*). V. Popovici (*Mots*, nota 14) atrage atenția asupra faptului că *FEW* 1, p. 136 consideră cuvântul moștenit cu ambele sensuri și de *EWFS*, numai cu al doilea sens. Cf. însă *BW*, s.v. *argentier* „en raison de la chronologie, c'est un mot empr. du lat. *argentarius* „banquier" et „ouvrier", plutôt qu'un mot populaire, comme paraissent l'être l'it. *argentaio* et l'a. pr. *argentier*, qui signifient surtout „ouvrier travaillant l'argent, orfèvre".

Victoria Popovici (*Mots*) atrage atenția și asupra unui alt aspect ce ar trebui avut în vedere. Este vorba de semantica afixelor în raport cu baza. Datorită acestui criteriu o serie de derivate românești cu ajutorul sufixului *-iu* care sunt adjective de culoare (*argintiu, auriu* etc.) nu pot fi derivate din latină, așa cum propune Cihac, fiindcă lat. *-iuus* (presupus ca etimon al lui *-iu*) avea în latină numai valoare temporală (M. Leumann, *Gruppierung und Funktionen der Wortbildungssuffixe des Latein*, în „Museum Helveticum" I, 1944, p. 144) ca în rom. *târziu* < lat. *tardiuus, timpuriu* < lat. **temporiuus*. Valoarea lui *-iu* „calitate de a fi ca..." (din derivatele *argintiu, auriu* deși formate de la un cuvânt bază moștenit din latină cu un sufix *-iu* din latină este o creație românească (această valoare s-a dezvoltat de la cuvinte de origine turcă de tipul *fistichiu* < turc. *f ı s t ı k, cărămiziu* < *k ı r m ı z*). V. Fulvia Ciobanu, *Originea sufixului adjectival -iu, în română*, în *SMFC* VI, București, 1972, 69–82.

Lucrurile sunt mai complicate în cazul sufixului *-ătate* < lat. *-tatem* care era folosit în latină pentru a deriva substantive abstracte nume de calitate (această valoare a fost moștenită și a devenit productivă în română). Există însă un caz special, cel al lat. *christianitas* (atestat în 425) presupus a fi moștenit în rom. *creștinătate*, arom., megl. *crіștinătati* (*CDDE* 410; *DA*). În acest caz etimologiei directe din

latină i se opune după părerea lui Graur (*BL* II, 1934, p. 18–19) imposibilitatea de menținere a ideii de colectivitate creștină, argument neconvingător pentru începuturile creștinismului, în timp ce ipoteza derivării românești, propusă de Graur (*loc.cit.*) este greu de susținut fiindcă *creștinătate* este singurul cuvânt prin care sensul sufixului a putut fi transmis în română (Popovici, *Mots*).

Ca și în cazul cuvintelor-bază, la derivate, decizia privind originea lor se sprijină pe lângă fapte de ordin fonetic și semantic și pe criterii *suplimentare*: problema atestării lor (în latină), ca și a răspândirii geografice și a statutului funcțional (în latină, română și celelalte limbi romanice). Între derivatele latinești unele sunt atestate și altele nu sunt atestate. Despre primele se poate afirma cu mai multă certitudine că sunt moștenite în română.

În legătură cu atestarea cuvântului în latină, trebuie să distingem între neatestarea unui derivat, a unei formații cu un anumit procedeu, și neatestarea unei variante formale — fonetice sau morfologice — care poate sta direct la baza cuvântului românesc. Astfel **prandire* este neatestat numai ca verb de conjugarea a IV-a, fiindcă latina (clasică) avea derivatul *prandere*, care stă la baza unor derivate romanice (dalm. *prandár*, log. *prandere*). De altfel, *REW* 6728, care dă aceste forme, le menționează alături de *prînzi* (A. Graur, *BL* V, 1937, p. 110, îl consideră derivat pe teren românesc). Același lucru se poate spune despre **blestematio*, etimonul lui *blestemăciune*, neatestat numai cu acest fonetism, deoarece un derivat de la *blasphemare* asemănător celui propus pentru română, dar cu alt fonetism este înregistrat în *Thesaurus Linguae Latinae* (*blasphematio*)

Pentru a arăta cât de complicată este problema, trebuie să remarcăm că între derivatele neatestate în latină și existente numai în română o subcategorie este formată din cele răspândite atât în dacoromână, cât și în dialectele sud-dunărene (aromân, megleno-român, istroromân); pentru acestea ori presupunem că derivatul este moștenit din latină, ori îl considerăm apărut în epoca de comunitate a celor patru dialecte, cunoscută sub numele de româna comună, despre care va fi vorba mai departe. Cu alte cuvinte, apelăm aici la criteriul *răspândirii geografice*. Astfel, *fecior*, existent în toate cele patru dialecte, considerat în mod curent ca moștenit din lat. **fetiolus*

(*EW* 593; *CDDE* 561; *DA*), este explicat de Al. Graur (*Etim. rom.*, p. 94) ca un diminutiv al lui *făt*; aceeași explicație la *REW* 3273 și *CDER* 3302. Tot așa *sărbătoare*, considerat de Pascu, *Suf.*, p. 151, și de O. Densusianu, *GS* II, 1925, p. 310, ca moștenit din lat. **servatoria*, dar ca derivat pe teren românesc de *CDER* 7596 și de Hristea, *Probl. etim.*, p. 23, există și în aromână și în meglenoromână. În alte situații compararea cu dialectele sud-dunărene poate întări ipoteza păstrării unui derivat latinesc în română. *Mioară* este considerat moștenit din lat. **agnelliola (mior* < lat. *agnelliolus*) de unele dicționare (*CDDE* 1101; *EW* 1093; *CADE*), în timp ce *DLR*; *TDRG*; *CDER* 5320; Al. Rosetti, *BL* V, 1937, p. 36–37; Hristea, *Probl. etim.*, p. 23, îl consideră derivat de la *mia* + sufixul *-ioară*. În aromână și meglenoromână (*mil'ioară* și *mil'ior*) cuvintele sunt considerate moștenite, deoarece sufixul *-ior (-ioară)* este astăzi în ambele dialecte complet neproductiv (Capidan, *Aromânii*, p. 516; idem, *Meglenoromânii* I, p. 191) și, pe de altă parte, mai important este faptul că aromâna nu are o formă corespunzătoare drom. *mia*; există numai *neală* sau *neauă*, de la care nu poate fi derivat *mil'ioară* (N. Saramandu, *SCL* XXXIV, 1983, p. 320).

În cazul derivatelor atestate în latină, un criteriu suplimentar poate fi *statutul funcțional al derivatului în latină*. Al. Graur (*BL* II, 1934, p. 19) atrage atenția asupra faptului că *caeparius*, considerate de *EW* 334, *CDDE* 298, *REW* 1818 etimon al rom. *cepar*, apare numai de două ori (Lucilius, sec. III î.Cr., și într-o glosă). Aceeași observație se poate face cu privire la *trăgaci* < lat. *trahax, -acis* (Pascu, *Suf.*, p. 199), care apare, așa cum arată Al. Graur (*loc.cit.*), într-un singur pasaj din Plaut, deci nu avem probe că ar fi fost folosit în latină, chiar dacă este atestat. De altfel, *trăgaci* este contestat de Al. Graur și pentru că are consoana *g*, care nu poate veni decât din verbul *trag* (Pascu, *loc.cit.*, reconstituie o formă **tragax, -acis*, gândindu-se probabil că nici forma cerută de limbile romanice, **tragere*, pentru lat. clas. *trahere*, nu este atestată). Într-o situație asemănătoare este rom. *tun*, considerat moștenit din lat. *tonus* (*EW* 1643). Al. Graur (*Etim. rom.*, p. 159–160) arată că *tonus* este un cuvânt rar în latină (apare o singură dată, la un scriitor, Caecina, din secolul I î.e.n.), fapt care m-a determinat să consider în Coteanu-Sala, *Etim.*, p. 102, la fel ca Al. Graur (*loc.cit.*), că rom. *tun* nu este moștenit din latină, ci este un

postverbal de la *tuna*. Tulburător este faptul că ulterior am aflat că există și în aromână *tun* „tunet" considerat de *DDA* moștenit din latină. De remarcat că nici o altă limbă romanică nu păstrează lat. *tonus*.

În concluzie, la un derivat rar în latină există mai puține argumente pentru a susține continuitatea populară în latină și apoi în limbile romanice decât la un derivat frecvent. De observat însă că în latina târzie au apărut o serie de derivate în cadrul procesului de restructurare a vocabularului semnalat de A. Ernout, *Aspects*, p. 185 Multe dintre aceste derivate care stau la baza limbilor romanice nici nu sunt atestate. Victoria Popovici (*Mots*) discută două cuvinte care justifică moștenirea sufixului *-iuus* în română (*-iu*) care aparțin acestei categorii: **tardiuus (> târziu)* și **temporiuus (> timpuriu)*, ultimul presupus din lecțiunea gloselor (*DEL*, s.v. *tempus*[2]). Rom. *timpuriu* a fost explicat de *CDER* 8709 ca un derivat românesc din *timpuri*, dar împotriva derivării pe teren românesc se opun formele romanice care presupun același etimon *temporiuus* (ven. *temporivo*, lomb. *temporif*, v. fr., m.fr. *tempriu*, friul. *temprif*, surs., suts. *tumpriv*, surm. *tampreiv*). Cea mai mare parte a acestor forme romanice nu poate fi explicată de la pluralul *tempora*; în plus se opune derivării de la plural și semantica sufixului în raport cu baza (funcția lui *-iuus* în latină era de a forma adjective temporale).

Cât privește criteriile suplimentare aplicate la derivatele românești ele sunt în parte asemănătoare cu cele invocate pentru situația din latină prezentate mai sus. Ele pot fi urmărite pe cele trei axe ale răspândirii unui fenomen lingvistic: axa diatopică (răspândirea geografică), diacronică (vechimea) și diastratică (poziția derivatului în limbă).

Criteriul răspândirii geografice, care corespunde p a r ț i a l criteriului răspândirii cuvântului din latină, poate fi interpretat în mai multe feluri.

Am arătat mai sus că în cazul românei răspândirea derivatului în dacoromână și în dialectele suddunărene este un argument pentru vechimea lui și posibila moștenire a acestuia din latină. Răspândirea geografică a unui derivat la nivelul unei limbi (în acest caz al românei) poate fi un argument similar răspândirii derivatului la nivelul limbilor romanice despre care va fi vorba mai departe. După cum un

derivat panromanic are mai mari șanse de a fi moștenit, tot așa un derivat existent în cele patru dialecte românești, care s-au dezvoltat fără legătură strânsă între ele, poate fi un argument pentru moștenirea lui în română.

Un criteriu geografic suplimentar în interiorul unui domeniu lingvistic ar putea fi păstrarea în arii (mai) conservatoare a derivatului respectiv (Popovici, *Mots*). Astfel, *arinos* < lat. *arenosus*, bine atestat în dacoromâna veche (1515 ca toponim) s-a menținut în nord-vestul teritoriului dacoromân (v. *ALR* II SN, vol. I, l. 10), într-o regiune care păstrează și alte elemente arhaice, și este prezent și în aromână.

Răspândirea geografică a unui derivat constituie, evident, un criteriu în discuțiile etimologice și din alte domenii romanice. *LEI* 3, p. 671–673 *aquosus,* observă în comentariu că numai formele nord-italiene de tipul *aygúzu, aygusu* sunt moștenite, celelalte fiind analogice după *aqua*. Tot așa, *argentier* „orfèvre" este considerat de *FEW* 25, p. 191, ca un cuvânt moștenit în occitană, în câteva zone marginale din teritoriul d'oil, în insulele anglo-normande și în Ajoie.

O interpretare specială a criteriului răspândirii geografice valabilă pentru română vizează existența derivatului respectiv în albaneză. (Se știe că albaneza este limba *balcanică* cea mai influențată de latină și că limba de substrat a românei este înrudită cu limba pe care o continuă albaneza). Într-un caz ca *timor* > *temoare* (*EW* 1723; *TDRG*; *REW* 8738), considerat doar în română, fără nici o motivație specială, ca derivat, de la *a teme* (*CDER*, 8612), în dezacord cu faptul că se admite originea latină a lui *duroare* < lat. *dolor* (*EW* 562; *CDDE* 528; *REW* 2724; *CDER* 3127), *sudoare* < lat. *sudor* (*EW* 1673; *REW* 8427; *CDER* 8324) și *lucoare* < lat. **lucor* (*EW* 989; *CDDE* 1010; *REW* 5144; *CDER* 4930), existența lui în albaneză poate fi un argument ce pledează pentru păstrarea lui și în regiunea orientală a Romaniei, așa cum a demonstrat Mioara Avram, *L'ancien roumain et les autres langues romanes*, în *ACILFR XVIII*, I, p. 282.

La exemplele date de Mioara Avram pot fi adăugate alte derivate, care nu sunt panromanice cu excepția românei, existente în inventarul împrumuturilor latinești din albaneză stabilit de Harald Harmann (*Der lateinische Einfluß in den Interferenzzonen an Rande der Romania*, Hamburg, 1979, p. 85–89) și al căror corespondent românesc are o

etimologie disputată: lat. **canticellum* > rom. *cântecel*, lat **excurtus* > rom. *scurt*, lat. *ligatura* > rom. *legătură* etc. sau lat. **cerasiarus* > rom. *cireșar*, **discaballicare* > rom. *descăleca*, lat. *sagitare* > rom. *săgeta* evidențiate de J. Kristophson, *Romanische Elemente im Albanischen*, în „Zeitschrift für Balkanologie" XXIV, 1988, p. 51–93 (cf. Popovici *Mots*).

Victoria Popovici (*Mots*) atrage atenția asupra faptului că nu trebuie să i se acorde un rol decisiv comparației cu albaneza fiindcă „il y a un certain nombre de mots latins (y inclus des dérivés) qui n'ont pas laissé de traces en roumain (soit que le mot ne s'y soit pas du tout maintenu, soit que la base ou un autre dérivé de la même famille aient été hérités): alb. *qëlqere* „Kalk" < *calcaria*; alb. *lënur* „Wolle kämmen" (dérivé de *lanarius*: rom. *lânar* est dérivé); alb. *sherbelë* „sauge" (< **saluiella*: le roum. *salbie*, provient de *saluia*); *mulli* < *molinum* (roum. *moară* < *mola*); la situation opposée (c'est-à-dire l'emprunt d'un mot-base en albanais, tandis que le roumain continue un dérivé) est également connue: *rete* représente un mot panroman et albanais, à l'exclusion du roumain, auquel correspond en roumain le dérivé **retella*; l'albanais a emprunté *muscu*; tandis que le roumain continue *musc(u)lu*".

Un argument important în luarea unei decizii etimologice, folosit mai ales în cazul limbilor romanice occidentale, pentru care dispunem de texte destul de vechi, pot fi atestările și cronologia, deci prezența derivatului pe axa diacronică. Asupra lui a atras atența Victoria Popovici (Popovici, *Mots*) care citează cazul fr. *appareil* a cărui etimologie latină este respinsă de *FEW* 25, p. 135 (la Bloch-Wartburg < lat. *apparatus*) între altele pentru că substantivul este atestat un secol mai târziu decât verbul *appareiller* al cărui derivat postverbal ar fi *appareil* (după *FEW*). Pentru română acest criteriu este numai în parte valabil fiindcă cele mai vechi atestări, provin din secolul al XVI-lea, de când datează primele texte (sau din secolul al XIV-lea dacă se iau în considerare rarele atestări din documentele slavo-române sau latinești). Cazuri ca *arinos*, atestat în 1515 ca toponim, sunt rare și evident pot fi reținute în favoarea faptului că termenul este moștenit din latină. Și totuși, în alt sens, acest argument poate fi invocat într-un caz ca acela al lui *furt*, atestat târziu, dar a cărui vechime este probată de derivatul *furtișag*, prezent în textele vechi. Neatestarea derivatului în

textele vechi românești nu poate fi un argument contra unei moșteniri din latină. Voi arăta mai jos că există o serie de cuvinte-bază moștenite sigur din latină (termeni curenți) care nu apar decât târziu în texte, printre altele datorită naturii textelor vechi românești.

Cât privește criteriile care se referă la semnificația situării cuvintelor pe axa diastratică, este mai ușor de acceptat ca un derivat care denumește noțiuni ale vieții cotidiene (*arenosus, aquosus*) să fi fost mereu prezent în vorbire, de la latină până în zilele noastre, decât termeni mai rari, care denumesc noțiuni abstracte.

Într-un alt sens poate fi interpretată axa diastratică dacă ne referim la poziția afixului în interiorul sistemului derivatelor. Am arătat mai sus vorbind despre *mioară* că unul dintre argumentele pentru considerarea formelor aromânești și meglenoromâne (*mil'oară* și *mil'ior*) ca moștenite din latină este faptul că sufixul *-ior, -ioară* este astăzi în ambele dialecte complet neproductiv (v. Capidan, *Aromânii*, p. 516; idem, *Meglenoromânii* I, p. 191). Poziția slabă a sufixului în sistemul derivativ al limbii (sau al dialectului) reprezintă, după Victoria Popovici (*Mots*), un argument decisiv pentru a afirma că derivatul este moștenit.

Exemplul opus, cel al unui derivat moștenit cu un sufix activ, este dat de *FEW* 25, p. 173 b unde sunt citate ca derivate formele galo-romanice de tipul *arenosus*: v. fr., m. fr. *arenous*, v. pr. *arenos*, m. fr. *aréneux*, pr. *arenous*, Nice *areno(u)s*.

În legătură cu poziția afixelor în interiorul sistemului derivațional, atrag atenția asupra faptului că este necesar ca această poziție să fie stabilită atât la nivelul limbi latine cât și la nivelul celorlalte limbi romanice.

Ca un criteriu suplimentar în favoarea moștenirii unui derivat din latină, poate fi invocat raportul dintre derivat și cuvântul presupus a sta la baza acestuia. Atunci când raportul dintre cele două cuvinte românești nu este motivat semantic, derivatul poate fi considerat moștenit din latină. Un exemplu clasic este cel oferit de Al. Graur („Romania", *LI*, 1925, p. 55) *iepar* nu are nici o legătură cu termenul *iapă*, de la care *aparent* este derivat, fiindcă *iepar* înseamnă „păzitor de cai", nu *„păzitor de iepe", și nu s-ar explica de ce s-ar fi recurs la derivarea de la feminine dacă numele generic este masculin (*cal*). Din aceste motive, Al. Graur îl consideră moștenit din lat. *equarius*,

termen care stă și la baza sp. *yegüero*. *CDER* 4238 îl derivă pe teren românesc.

Un alt criteriu care poate fi adus în discuție în legătură cu axa diastratică este cel istorico-social: în ce măsură uzul unui cuvânt (în speță al unui derivat) a putut fi justificat în tot timpul istoriei unui popor sau a apărut mai târziu. Pentru română este citat cazul lui *cepar* alături de *apar* < *aquarius* (*EW* 92 și *REW* 572), dat de Al. Graur în diverse studii (*Nom d'agent*, p. 90; *BL* II, 1934, p. 18, 19; *BL* V, 1937, p. 88, 92) pentru derivate care sunt foarte bine (lat. *aquarius*) sau slab (lat. *caeparius*) atestate în latină. Argumentul invocat de Al. Graur în ambele cazuri este faptul că este greu de presupus că, în epoca de început a istoriei lor, românii au avut vânzători de ceapă sau de apă (ei s-au așezat totdeauna în preajma unor surse de apă).

Printre criteriile suplimentare importante pe care le-am invocat în unele lucrări precedente pentru considerarea unui derivat ca moștenit (Marius Sala — Jana Balacciu-Matei, *SCL* XXXIV, 1983, p. 312–313; Coteanu–Sala, *Etim.*, p. 98) este răspândirea lui în celelalte limbi romanice. În funcție de existența unor derivate identice și în celelalte limbi romanice coroborate cu atestarea lui în latină am stabilit trei categorii de derivate pentru care moștenirea din latină poate fi soluția etimologică: certe, plauzibile și îndoielnice.

Astfel, atestate în latină și bine reprezentate în aria romanică, ar putea fi considerate cu certitudine ca moștenite din latină cuvinte ca: *apos* < lat *aquosus* (it. *acquoso*, v. fr. *eveux*, oc. *aigos*, sp., ptg. *aguoso* *REW* 588), *arătură* < lat. *aratura* (it. *aratura*, log. *aratura*, engad. *aradūra*, v.fr. *areure*, cat., sp., ptg. *aradura* *REW* 602a), *arboret* < lat. *arboretum* (it. *alboreto*, log. *arburedu*, v.fr. *arbroi*, sp. *arboleda*, ptg. *arvoredo* *REW* 607), *arma* < lat. *armare* (it., log. *armare*, engad. *armer*, friul. *armá*, fr. *armer*, oc., cat., sp., ptg. *armar* *REW* 651) etc. Am ales exemple care în unele lucrări anterioare au fost considerate formate pe teren românesc: *apos* (Al. Graur, *BL* V, 1937, p. 88; *CDDE* 60 trimite la formele romanice fără să dea etimonul latin, ceea ce înseamnă că el consideră derivat românesc), *arătură* (Al. Graur, *loc. cit.*), *arboret* (Al. Graur, *op. cit.*, p. 89; *CDER* 374), *arma* (Al. Graur, *loc. cit.*, *CDER* 412).

Ținând seama de cele două criterii menționate, s-ar putea considera ca plauzibilă moștenirea unor derivate atestate în latină,

prezente doar în română, de felul lui *bălțat* < lat. *balteatus, blândețe* < lat. *blanditia, curătură* < lat. *curatura* etc. Și acestea au fost considerate formate pe teren românesc în lucrările anterioare: toate de *CDER* 651, 927, 2694, *blândețe* de Al. Graur (*BL* V, 1937, p. 90–92); celelalte două, *bălțat* și *curătură*, nu apar ca articole separate în *REW* și de aceea nu avem părerea lui Al. Graur din cunoscutul articol în care a corectat etimologiile românești din *REW*. Pentru *blândețe* Al. Graur (*loc. cit.*) atrage atenția asupra neconcordanței semantice dintre forma latină și cea românească, motiv pentru care înclină spre interpretarea lui ca o formație românească. În aceeași categorie a cuvintelor susceptibile de a fi fost moștenite din latină am inclus cuvintele neatestate în latină, dar bine reprezentate în aria romanică, de felul de lui *afunda* < lat. **affundare* (it. *affondare*, v. fr. *afonder*, sp. *afondar*, ptg. *afundar* *REW* 269), considerat derivat românesc de Al. Graur (*BL* V, 1937, p. 87 și *CDER* 3518). Un exemplu de acest fel oferă și Coseriu, *Estudios*, p. 194, prin *îngrășa*, considerat moștenit din lat. **ingrassiare* (*REW* 4427). Prezența lui și în alte limbi romanice (fr. *engraisser*, oc. *engraisar*, cat. *engreixar*, ptg. *engraixar*), care face mai probabilă moștenirea latină decât derivarea pe teren românesc de la *gras*, propusă de Al. Graùr (*Etim. rom.*, p. 8). Formarea în întregime analoagă a acestor verbe și coincidența de sens cu greu pot fi considerate întâmplătoare.

A treia categorie de derivate, considerate îndoielnice, este constituită, pe baza celor două criterii menționate mai sus, din cuvinte neatestate în latină și slab reprezentate în aria romanică: *păduros* < lat. **padulosus*, existent numai în dialectul toscan, *paduloso* (vezi *REW* 6179 *paludosus*, care nu exclude posibilitatea de a avea a face cu creații romanice), și din cuvinte neatestate în latină și reconstruite numai pe baza limbii române: *albeață* < lat. **albitia* (*CDDE* 38; inexistent în *REW* și *EW*, considerat derivat românesc de *CDER* 176), arom. *adunâtor* < lat. **adunator* (Pascu, *Suf.*, p. 130, contestat de Hristea, *Probl. etim.*, p. 23), *ferecător* < lat. **fabricatorius* (*CDDE* 573, dar contestat de Hristea, *loc.cit.*).

Am insistat asupra diverselor grade de probabilitate pentru că, ținând seama de aceste criterii, vom evita afirmații categorice cu privire la formarea pe teren românesc a unor derivate. De altfel, chiar Al. Graur se exprimă nuanțat în critica pe care o face dicționarului lui

W. Meyer-Lübke: vezi *apos* („peut avoir été fait en roumain sur *apă*") și *arătură* („est attesté au XVIe s., mais cela ne veut pas forcément dire qu'il est ancien"), față de *cepar* („est sûrement fait en roumain sur *ceapă*"). Folosirea celor două criterii ne permite să fim mai puțin categorici decât Hristea, *Probl. etim.*, p. 23, care susține că termeni bine reprezentați în aria romanică, ca *fioros* (arom. *h'ivros*) < lat. **febrosus* (v. it. *febbroso*, sard. *frebbosu*, fr. *fiéuvreux*, oc., cat. *febros*, ptg. *febroso CDDE* 594), *mărunțel* < lat. **minutellus* (v. it. *minutello*, sard. *minudeḍḍu*, v.fr. *menuel*, sp. *menudillo*) și alții, sunt termeni „asupra cărora, nu avem nici o îndoială că s-au format în interiorul limbii române". Dintre derivatele considerate de Th. Hristea ca formații sigure pe teren românesc, pentru că n-au lăsat urmași în nici o altă limbă romanică, există unele care au totuși reprezentanți romanici (*aflătură* < lat. *afflatura*, care există în dalmată și în dialectul calabrez *CDDE* 19; *dreptate* < lat. **directatem*, care există în retorom. *drechiadad*, v. fr. *droiteté CDDE* 513; *nepoțel* < lat. **nepotellus*, existent în dialecte italiene *CDDE* 1225).

Rezerve ca acelea pe care le-am făcut față de unele afirmații categorice amintite mai sus pot fi făcute și în legătură cu cele trei categorii menționate de noi. În opinia Victoriei Popovici (*Mots*), existența unui derivat în toate sau în cele mai multe limbi romanice nu este o dovadă sigură pentru caracterul moștenit al derivatului. Aceasta ar fi valabilă mai ales pentru sufixele productive panromanice ca *-arius, -osus* discutate mai sus. Criteriul comparației romanice este cel mai greu de aplicat, fiindcă presupune clarificarea istoriei fiecărui cuvânt pentru fiecare limbă romanică în parte, inclusiv în dialecte. Cu alte cuvinte trebuie să se cunoască și statutul derivatelor analizabile formate cu aceleași afixe ca în română. Pentru aceasta *REW*, pus deja sub semnul întrebării de corecțiunile lui Al. Graur (*BL* V, 1937), nu mai poate constitui o bază sigură de informație. Intervine în plus faptul că, în cazurile discutabile, dicționarele etimologice se sprijină unul pe altul, adesea fără justificări explicite și chiar câteodată preluând eronat informația.

Și totuși comparația romanică poate da unele sugestii importante chiar în absența unor studii care să aducă lumină în problema derivării din dialectele romanice (unele exemple pentru derivatele în *-osus* au fost aduse în teza menționată a Victoriei Popovici). Altfel ar trebui să

abandonăm această pistă până în mileniul următor (și nu la începuturile lui), fiindcă, după aprecierea lui K. Baldinger, aceasta va fi obiect de studiu pentru generațiile viitoare: „M. von Wartburg dirait que ce serait pour nos petits-fils. Ça sera même pour nos arrière-petits-fils" (K. Baldinger, *Quelques problèmes de la suffixation dialectale*, în Baldinger, *Faszination*, p. 731–758).

În loc de concluzii. Rezultă din cele expuse mai sus că, mai ales în cazul derivatelor, este necesar să se folosească, pe lângă criteriile de bază (fonetic și semantic) și alte criterii suplimentare care, combinate, să facă mai sigură obțiunea pentru o etimologie sau alta. Rețin ca importantă remarca Victoriei Popovici „Il n'y a pas de critères infaillibles qui permettraient de résoudre en toute objectivité l'étymologie des mots hérités ou derivés (Popovici, *Mots*).

Tot atât de pertinentă este și observația lui I. Fischer (în *ILR* II, p. 174): „noțiunea de moștenire, de continuitate, trebuie înțeleasă, în privința derivatelor, altfel decât în privința cuvintelor nederivate sau cu legăturile de derivare neclare; moștenirea unui derivat clar este analogă cu moștenirea unei forme gramaticale: limba are la dispoziție radicalul moștenit și sufixul, de asemenea moștenit; în orice moment al istoriei, formarea unui derivat este posibilă, cuvântul are o existență virtuală neîntreruptă". Aș adăuga, cu o singură condiție: să avem și derivate sigur moștenite prin care să se fi moștenit sistemul derivativ din latină.

III. 2. 2. 3. *Cuvinte moștenite sau împrumutate din latină*. Distincția dintre cuvintele moștenite și cele împrumutate din latină se face cu ajutorul fonetismului cuvintelor respective. Am arătat mai sus (III. 2. 1.) că diversele forme romanice împrumutate din latină pot fi recunoscute prin absența unor transformări fonetice. Un tratament special al lat. *c-* + *a* din franceză (palatalizarea acestuia: lat. *casa* > fr. *chez*, lat. *caput* > fr. *chef*) permite cu ușurință să fie recunoscute ca împrumuturi (lat. *capital* > fr. *capital, captare* > fr. *capter*). Se constată că există numeroase cazuri când alături de formele moștenite, limbile romanice au și formele împrumutate ulterior de la același etimon.

Distincția dintre cuvintele moștenite și împrumuturile savante din latină este adesea mai greu de făcut în română decât în celelate limbi romanice, cu excepția italienei, deoarece în cuvintele moștenite nu s-au produs modificări spectaculoase ale etimonului. Astfel, datorită nesonorizării consoanelor surde intervocalice despre care am vorbit mai sus, rezultatul românesc normal al lat. *pratum, ruta, vipera* este *prat, rută, viperă*, cu un fonetism care ar fi fost identic și în cazul unor împrumuturi ulterioare din latină. Din această cauză, o serie de termeni au fost considerați de unii lingviști, fără o demonstrație riguroasă (Avram, *Contrib.*, p. 281), ca împrumuturi din latina savantă:

prat moștenit după Pușcariu, *EW* 1369 și acceptat de W. Meyer-Lübke, *REW* 6752 și de E. Coseriu, *ASNSL* v. 214, 1977, p. 89–93) (pe baza unui toponim atestat în Transilvania în 1623) ar fi o construcție din secolul al XIX-lea, creație a Școlii latiniste după *CDER* 8760 (cf. și C. Th. Gossen, în „Vox Romania" XLI, 1982, p. 29);

rută moștenit după Pușcariu, *EW* 1489, dar împrumut cultural din latină în secolul al XVII-lea după *CDER* 7297;

viperă moștenit din latină la Pușcariu, *EW* 1904; *CADE*; *CDER* 9286, dar *TDRG* nu crede în caracterul său tradițional.

În aceste cazuri criteriul de bază este cel al vechimii în texte (în română cultismele sunt mult mai recente decât în celelalte limbi romanice). Acest criteriu a fost luat în considerare însă și pentru limbile romanice occidentale (am arătat aceasta și în capitolul precedent când am vorbit despre derivatele moștenite din latină). Comunicarea Mioarei Avram *L'ancien roumain et les autres langues romanes*, în *ACILFR XVIII*, I, p. 278–282 este consacrată unor cuvinte considerate până acum împrumuturi din latină. Ea arată cum cuvinte ca *vincere* și *planta* „talpă" (p. 279–280) există în textele vechi românești (*vence* / *venge* apare în două dintre primele texte românești: *Psaltirea Hurmuzachi* și *Psaltirea Scheiană*, ambele din secolul al XVI-lea și în texte ale lui Coresi (*Lucrul apostolesc* — 1563 și *Psaltirea* — 1577); *plântă* și *desplânta* apar în secolul al XVII-lea la Dosoftei, *Viețile sfinților*, 1682). La acestea adaugă pe *advenire* „herzu-, heran kommen" > v. rom. *aveni* „fermenter, tever" (sec. XVI), **imprehendere* „ergreifen" > v. rom. *împrinde* „s'accorder, être suspendu", 1682 (sec. XVII și regional în dacoromână) și *plantare*

„pflanzen“ > v. rom. *plânta*. Alături de ele se găsesc cele trei cuvinte menționate la începutul acestui capitol (*prat, rută, viperă*), atestate în textele vechi românești.

Criteriul vechimii poate fi luat în considerare și în alt fel. Al. Graur (*BL* V, 1937, p. 99) crede că lat. *furtum* s-a păstrat în limba română (rom. *furt*) pentru că altfel nu s-ar fi putut forma derivatul *furtișag*, care este vechi în limbă. Acest criteriu nu trebuie absolutizat. Există cuvinte moștenite cu siguranță, care nu au fost înregistrate în vechile texte datorită naturii acestor texte. Cuvinte ca *nalbă, nap, neg, neted* etc., pentru a nu cita decât câteva cu litera *n-*, sunt atestate abia în secolul al XVIII-lea.

În distincția dintre cuvintele moștenite și cele împrumutate din latină criteriului vechimii i se adaugă acela legat de axa diatopică; este important de văzut dacă un cuvânt este răspândit numai în dacoromână (cultismele apar numai în dacoromână) sau există și în dialecte românești sud-dunărene (în acest din urmă caz ar fi un indiciu în plus pentru un cuvânt moștenit). Astfel, *aer*, înregistrat în toate dialectele suddunărere, este un cuvânt moștenit, chiar dacă apare târziu în texte *EW* 43; *REW* 240; *CDER* 101.

Cât privește răspândirea teritorială în dacoromână, ea poate furniza un criteriu suplimentar atunci când cuvintele respective există numai în graiuri, de obicei caracterizate și prin păstrarea altor elemente arhaice. Am citat, după Mioara Avram, cazul lui *împrinde* < lat. **imprehendere* păstrat azi regional. *FEW* folosește adesea ca argument pentru păstrarea unui termen latinesc existența lui în graiuri izolate, iar în domeniul spaniol existența unui termen în asturiană este un argument de același tip. („El conservatorismo asturiano, durante muchos siglos, por ser país de orografía difícil y rural, sin las influencias de un centro uniformador, puede aportar, quizá, alguna reflexión a la romanidad asturiana en el aspecto lingüístico“ (García Arias, *Contribución*, p. 174).

Comparația romanică poate fi avută în vedere ca un criteriu suplimentar; cum am menționat, Mioara Avram a luat în discuție numai cuvinte considerate panromanice cu excepția românei, unde comparația romanică este implicită. O cercetare sistematică a celor 210 cuvinte din inventarul lui I. Fischer (*Panroman sauf roumain*, în *RRL* IX, 1964, p. 595–602) și a celor 406 din inventarul de cuvinte

panromanice cu excepția românei al lui C.Th. Gossen (*Interromanisch ausser Rumänisch*, în „Vox Romanica“ XLI, 1982, p. 13–45) ar scoate în evidență și alte cuvinte românești moștenite din latină, considerate ca împrumuturi ulterioare. Prezența unui cuvânt în toate limbile romanice poate constitui un indiciu pentru a îndemna la o mai atentă cercetare a cuvintelor din această categorie, chiar dacă, o știm cu toții, tipul de romanitate al românei are, datorită poziției sale și izolării de restul Romaniei, trăsături specifice.

În sfârșit, în cazul acestor cuvinte se pot invoca și alte criterii suplimentare ca bogăția semantică (cuvintele moștenite au mai multe sensuri decât împrumuturile mai recente) sau / și puterea de derivare (cuvintele vechi constituie bază pentru mai multe derivate). Pentru mai multe detalii, v. discuția despre etimologia lui *talpă* din capitolul următor. Aceste două criterii nu sunt, ca și comparația romanică, decisive.

III. 2.2.4. *Cuvinte moștenite sau împrumutate din alte limbi*. Pentru această categorie se folosesc de asemenea mai multe criterii, în general toate cele invocate până acum. Există însă unele limitări obiective. În cazul cuvintelor pentru care s-a propus o etimologie latină alături de una traco-dacă, care constituie substratul limbii române, criteriul semantico-onomasiologic și cel istorico-social nu sunt pertinente, fiindcă domeniile bine reprezentate de termenii autohtoni, așa cum este, de exemplu, terminologia păstorească, sunt bine reprezentate și de elementele moștenite din latină. Folosind deci, cu prudență, diversele criterii (comparația cu limbile romanice, diacronic — vechimea, diatopic — existența cuvântului în dialectele sud-dunărene, domeniul semantico-onomasiologic, istorico-social, bogăția semantică și puterea de derivare), datorită limitărilor menționate mai sus, se poate opta pentru o etimologie latină într-o serie de cazuri pe care le prezentăm în cele ce urmează.

Mură „stomac de animal rumegător“, existent în dacoromână și aromână (v. *DLR*, s.v.), este explicat de *DLR* și Brâncuș, *Voc.*, p. 143–144, prin substrat trimițând la alb. *mullë*, cu același sens. La fel procedează și Th. Capidan (*DR* II, 1921–1922, p. 455), considerând că termenul există numai în aromână, ca și *REW* 5724. Rom. *mură* corespunde însă din toate punctele de vedere unei

etimologii corecte pornind de la lat. **mūla* „stomac“ (*DDA*). Sensul este identic, iar *l* intervocalic devine *-r-*, conform legilor de transformări fonetice ale limbii române. Cf. și I.I. Russu, *CL* XXIX, 1984, p. 158, care se îndoiește de originea traco-dacă a lui *mură*. De remarcat că termenul românesc are și corespondenți romanici în istrorom. *moula* „Blutwurst“, fr. *mule* (*REW* 5724), iar sub forma de masculin este înregistrat în foarte multe limbi romanice (*REW* 5742). Faptul că etimologia din latină a cuvântului albanez prezintă dificultăți formale, semnalate de *REW* 5724 și Brâncuș, *loc. cit.*, nu interesează etimologia cuvântului românesc: ea este o problemă a lexicului albanez. Există și alte cuvinte considerate împrumuturi din traco-dacă care pot fi considerate, utilizând criteriile menționate mai sus, elemente moștenite din latină, cu un grad mai mare sau mai redus de probabilitate. Ele sunt prezentate pe larg în secțiunea consacrată elementului traco-dac.

Pentru cuvintele care au primit explicații prin latină sau printr-o limbă slavă am reținut ca exemplu pe *cumătru*, cu două soluții etimologice: unii (Philippide, *OR* II, p. 637; S. Pușcariu, *DR* III, 1923, p. 395, 822; P. Skok, *RESl* X, p. 188; E. Petrovici, *DR* VII, 1931–1933, p. 356; Al. Graur, *BL* V, 1937, p. 94; Al.Rosetti, *BL* VIII, p. 160–162; *DA*; G. Mihăilă, *SCL* XXXI, 1980, p. 69–70) cred că are la bază lat. *commater*, după care s-a făcut o formă *cumătru*, alții (Cihac II, p. 86; *REW* 2082; *CADE*; DU; *CDER* 2669) îl consideră împrumutat din sl. *kŭmotrŭ*. Problema a fost reluată de Al. Graur (*Alte etim.*, p. 41–43), care precizează că ambele soluții prezintă dificultăți de ordin fonetic sau gramatical (discutate și de Al.Rosetti, *loc.cit.*). Ipoteza slavă are în plus împotrivă faptul că termenul în discuție aparține unui domeniu onomasiologic, cel al numelor de rudenie, în care majoritatea elementelor provin din latină: *bunic, cumnat, cuscru, fin, fiu, frate, ginere, mamă, mătușă, naș, nepot, noră, nun, soră, tată, unchi, văr* (Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 161; Graur, *Alte etim.*, p. 41), fiind slavi numai unii termeni laterali, ca *maică, maștehă* (Al. Graur, *loc. cit.*; Mihăilă, *Împrumuturi*, p. 120–130). Din aceste motive, Al. Graur (*Alte etim.*, p. 41–43) optează în cele din urmă pentru etimonul latin, fiindcă aspectul fonetic al cuvântului poate fi explicat pe teren românesc, la fel ca în cazul altor doi termeni din

același domeniu onomasiologic — *cumnat* și *cuscru* — despre care nimeni nu a afirmat că nu ar fi latini în română.

În cazul lui *mortăciune*, derivat din lat. *morticina* (*EW* 1111; *CDDE* 1177; *REW* 5694) datorită variantei vechi *mortăcină*, devenită *mortăciune*, prin analogie cu derivatele în *-ciune* (față de *mort*, ca *deșteptăciune* față de *deștept*), Al. Graur (*SCL* VII, 1956, p. 273) crede că ar fi putut să aibă un rol, în crearea sau păstrarea cuvântului românesc, v.sl. *mrŭtŭčina*, „cadavru", explicat prin v.sl. *mrŭtrŭcĭ*. Credem că invocarea influenței slave în acest caz nu este necesară, mai ales dacă observăm că urmașii lui *morticinus* „hoit" există în multe limbi romanice (it. *lana morticina*, sp. *mortecino*, ptg. *mortezinho* *REW* 5694; *CDER* 5436).

Cât privește elementele maghiare pentru care s-a propus și o etimologie latină mă opresc la *talpă* pe care l-am discutat într-un articol special (*SCL* XXXI, 1980, p. 151–160). Etimologia curentă în studiile de istorie a limbii române cu caracter general sau în cele care tratează problemele de vocabular, este magh. *talp*. Ea este aproape curentă și în dicționarele etimologice, românești sau străine, ca și în dicționarele explicative cu indicații etimologice (Cihac II, p. 530; *TDRG*; *CADE*; Scriban, *REW* 8545; *FEW* s.v. **talpa*). În ultimul timp au fost formulate unele rezerve în legătură cu această etimologie: *CDER* 8482, o consideră îndoielnică și trimite la două forme dialectale romanice (una italiană și alta retoromană) care ar presupune o formă **talpa* în latină. *DLRM* și *DEX* trimit cu cf. la magh. *talp*, iar Maria Iliescu (*SCL* XXVIII, 1977, p. 184; v. și „*Rumänisch-friaulische Substratwörter*, în Holtus/Radtke, *Rumänistik cit.*, p. 71) consideră cuvântul de origine preromană. În articolul citat am arătat că forma **talpa*, presupusă pentru friulană și dialectul comelic, este sprijinită de numeroase fapte din domeniul galo-romanic (francez, franco-provensală), unde, așa cum rezultă din *FEW*, diversele cuvinte care continuă forma neatestată din latină înseamnă „labă", „pată". Această formă poate fi și la baza rom. *talpă*, pentru că lat. **talpa* ar fi ajuns fără nici o dificultate fonetică la forma românească, iar din punct de vedere semantic rom. *talpă* este foarte apropiat de cuvintele romanice menționate mai sus, care înseamnă „labă", „mână mare", „talpă" (în friulană există chiar sensul acesta, identic

cu cel din română). Cuvântul este atestat într-un document din Suceava datând din 1490 sub forma unui nume de persoană, *Talpă*, și în primele texte românești (*Psaltirea Hurmuzaki*). Este interesant de remarcat că un sens dezvoltat sigur pe teren românesc („corvoadă pentru cherestea“) apare la începutul secolului al XVI-lea. Dat fiind decalajul istoricește verificat între data contactului dintre două populații și manifestarea în limbă a acestui contact, atestările de acest tip constituie și ele un argument împotriva explicației prin maghiară. Cuvântul face parte dintr-un domeniu semantico-onomasiologic — cel al terminologiei corpului omenesc — în care elementul latin este preponderent, iar pentru cel maghiar nu există nici un alt cuvânt în afară de ipoteticul *talpă* (Pușcariu, *LR* I, p. 193–194; vezi și cele spuse mai sus despre *cumătru*) și este bine reprezentat în onomastică (antroponomie și toponomie), cum nu este cazul nici unui alt element de origine maghiară. Am arătat, în articolul citat, pe baza *DLR* și a altor surse, că *talpă* are 37 de sensuri, intră în compunerea a 16 cuvinte compuse și în 18 expresii. Nici unul dintre cele 27 de cuvinte de origine maghiară din fondul principal de cuvinte al limbii române stabilit de Al. Graur (*Fond. pr.*, p. 48–55) nu are o astfel de încărcătură semantică și un număr așa de mare de compuse și de expresii. Ilustrativ pentru ceea ce vrem să subliniem este faptul că un termen presupus de origine maghiară care se referă la animale, *labă*, are, după *DA*, numai 6 sensuri, 6 compuse și expresii. În schimb, unele cuvinte latinești (*cap, picior, mână*) prezintă situații asemănătoare cu cea a lui *talpă*. S. Pușcariu (*Etudes*, p. 47) arată că termenii împrumutați răspândiți în toată țara au o dezvoltare semantică săracă în raport cu a celor moșteniți din latină (*a găsi,* după unii din vechea slavă, *a bănui* din maghiară și *a se bucura* din substrat ocupă în *DA* de la o coloană și jumătate la două coloane, în timp ce *a ajunge* are 5 coloane, *a bate* 13, *a avea* 14 și *a face* 40). Această proporție între vechimea termenilor și bogăția semantică se repetă cu o regularitate perfectă, astfel că un cuvânt ca *a băga*, a cărui etimologie este necunoscută (s-au propus etimoane latinești, din substrat, din limbi vechi germanice, din limbile slave v. *CDER* 595), dar care ocupă 13 coloane, putem fi aproape siguri că este un cuvânt foarte vechi. O observație similară cu cea referitoare la sensuri face S. Pușcariu și cu privire la derivate: *alb*, de origine latină, are nu mai

puțin de 40 de derivate înregistrate în *DA*, în timp ce *sur* numai 7. Și *talpă* are 40 de derivate, deci un număr mare, în timp ce raportul dintre numărul derivatelor și cel al cuvântului de bază este, după calculele lui D. Macrea (*Probleme de lingvistică română*, București, 1961, p. 44), pentru elementele maghiare de abia 1,5/1. Reține atenția și prezența unor derivate în antroponimie, atestate în secolul al XV-lea. La argumentele care privesc situația cuvântului în română se adaugă situația neclară a presupusului etimon, în limba maghiară însăși. Într-un articol consacrat diverselor păreri cu privire la originea magh. *talp*, Zolnai Béla („Magyar Nyelv" LI, 1955, p. 100–102) arată că s-au propus numeroase soluții, care pot fi grupate în trei ipoteze: fino-ugrică, germană și latino-romanică. Opinii asemănătoare sunt formulate și în dicționarul etimologic al limbi maghiare (*A magyar nyelv története-etimologiai szótára* vol. III, Budapesta, 1976, s.v. *talp*). În timp ce în română deci cuvântul poate fi explicat prin latină, limbă pe care cea dintâi o continuă, fără nici o dificultate de ordin fonetic sau semantic, în maghiară etimologia cuvântului este nesigură, acesta neputând fi explicat mulțumitor prin limba-bază. De aceea explicația din latină a rom. *talpă* este preferabilă.

Etimologia propusă de mine a fost acceptată fără rezerve de Király, *Etim.*, p. 47–48. L. Balázs (*SCL* XXXVIII, 1987 p. 305) crede că argumentul apartenenței la terminologia corpului omenesc nu este convingător fiindcă în română sunt și alți termeni împrumutați (*gât, gleznă, trup*) din slavă și (*chip* și *labă*) din maghiară. Am arătat mai sus că *labă* (care se referă la animale nu la om), presupus a fi din maghiară, are o configurație semantică mult mai săracă decât *talpă*, iar între influența maghiară și cea slavă există o mare diferență în ce privește intensitatea lor, în favoarea influenței slave. Mai mult chiar, pornind de la cazul lui *talpă*, Király (*Etim.*, p 47–48) ajunge la concluzia „Scoaterea lui *talpă* dintre împrumuturi pune indirect sub semnul întrebării și alte componente ale setului de bază din maghiară".

Am prezentat mai pe larg cazul rom. *talpă* pentru că am atras în discuție toate criteriile folosite în stabilirea unei etimologii. Un alt exemplu de cuvânt sigur moștenit din latină este *afin*, despre care s-a spus că ar proveni din lat. *daphne* (iar acesta din gr. δάφνη) — E. Herzog, *RF* I, 1927, p. 99–104, și *CDER* 110, sau din lat. *acinus* (S. Pușcariu, *DR* VII, 1931–1933, p. 103–105, și Scriban). Cuvântul

există în aromână (deci este exclus să fie un împrumut din maghiară, ucraineană sau dialectul săsesc, idiomuri în care există termenul) și a fost înregistrat în Munții Apuseni și în varianta cu *r* (*afiră*), ceea ce este o probă sigură a latinității lui. Oricare din cele două etimologii latinești prezintă dificultăți formale — pentru eliminarea lor s-a apelat la contaminare (S. Pușcariu, *DR* VII, 1931–1932, p. 105) — și dificultăți semantice, explicabile pe teren românesc. Aceste dificultăți nu sunt atât de importante încât să acceptăm etimologia lui Cihac II, p. 475, care îl derivă din magh. *áfonya*. Cuvântul maghiar este împrumutat din română (Bakos, *Román elem.*, p. 156, 249), așa cum sunt și cuvintele din ucraineană și săsească.

Un cuvânt pentru care s-au propus mai multe etimologii, dintre care una latinească, este *lăpuș* „brusture". S. Pușcariu (*DR* III, 1923, p. 832), N. Drăganu (*DR* IV, 1924–1925, p. 1133), *DA* și *CADE* cred că *lăpuș* este slav (bulg. *lapúh, lopúh*), iar G. Weigand (*BA* I, 1925, p. 19) și *TDRG* văd în el un împrumut din magh. *lapú*. Per. Papahagi (*Notițe etimologice*, București, 1907, p. 128) și *REW* 4903 îl explică din lat. *lappa* + *-uș*. Am arătat (*SCL* XXXI, 1980, p. 621–624) că există toate motivele ca *lăpuș* să fie format pe teren românesc de la un continuator dispărut al lat. *lappa* „brusture", cu sufixul *-uș(ă)*, întocmai ca alte cuvinte terminate în *-uș (auș* < lat. *avus* + *-uș, cătușă* < lat. *cattus* + *-ușă, căuș* < lat. *cauus* + *-uș, mătușă* < lat. *amita* + *-ușă, păpușă* < lat. *pappus* + *-ușă, părătuș* <lat. *palatum* + *-uș)*. Sensurile lui *lăpuș* se referă la diverse plante cu frunze late, între care și „brusture", iar singurul sens al variantei *lapuc* (< lat. *lappa* + *-ucus*) este „brusture"; deci la nivel semantic există identitate între lat. *lappa*, „brusture" și *lăpuș*, *lapuc*. Etimologia din latină nu întâmpină nici dificultăți fonetice, pentru că obiecția lui Al. Graur (*BL* V, 1937, p. 103) — după care explicația prin lat. *lappa* a lui *lapuc* nu este posibilă din cauza lui *a* netrecut la *ă* — poate fi evitată, dacă ne gândim la posibilitatea ca această variantă să reprezinte fenomenul, normal în unele graiuri, de trecere a lui *ă* protonic la *a*. Păstrarea lat. *lappa* numai sub forma unor derivate nu este un fapt izolat în Romania. În italiană, *lappa* este termenul savant, iar forma curentă este *lappola*. Cf. și *lampazo* < lat. *lappaceus*, de asemenea forma cea mai frecventă în spaniolă. Numărul derivatelor romanice de la *lappa* este foarte mare.

Atragem atenția asupra formelor galo-romanice *lapuc, lapük* „brusture" (*FEW*), care coincid și ca formație cu rom. *lăpuc*. Spre deosebire de *talpă* discutat mai sus, *lăpuș* este bine reprezentat în dialectele sud-dunărene (arom. *lipuș*, megl. *lăpu(ș)*), ceea ce exclude posibilitatea unui împrumut din maghiară.

O situație mai complicată în cazul cuvintelor considerate de unii ca moștenite din latină și de alții ca formații pe teren românesc sau împrumuturi este cea în care nici unul dintre criteriile menționate până acum nu este pertinent. Un astfel de exemplu este *farmec, a fermeca*, discutat de Al. Graur (*Etim. rom.*, p. 93). Explicațiile date acestor cuvinte diferă de la un dicționar la altul. Cele mai multe le consideră pe amândouă moștenite din latină, din forme reconstruite: **pharmacum, *pharmacare* (*EW* 583, *CDDE* 551, 552, *CADE*, *DLRM*; *CDDE* 551 îl dă ca atestat pe *pharmacum*); același punct de vedere îl are *DA*, dar pentru *fermeca* admite și posibilitatea derivării în românește, *TDRG* și *REW* 6462 explică pe *farmec* prin greacă, iar pe *fermeca* ca moștenit din lat. **pharmacare* (*TDRG*) sau derivat românesc (*REW* 6462). Analizând vocalismul verbului românesc, Al. Graur (*SCL* IX, 1958, p. 314) arată că lat. **pharmacare* trebuia să devină *fărmăca*. Existența formelor cu *e* este o dovadă că acest verb este format în română, cu atât mai mult cu cât **pharmacare* nu s-a păstrat în celelalte limbi romanice. Substantivul **pharmacum* a trebuit să ajungă la *farmăc*, cu pluralul *farmăce*, devenit *farmece* și apoi s-a refăcut un singular *farmec* (așa cum se susține în *CDDE* 551).

În sfârșit, există o serie de cuvinte, care sunt moștenite din latină, dar au fost ulterior și împrumutate din limbile romanice. Dintre ele, unele nu prezintă nici o deosebire între forma moștenită și cea împrumutată, distincția dintre cele două cuvinte realizându-se pe plan semantic. Un astfel de caz este *tramă*. Cu sensul de „urzeală", „categorie inferioară de fibră textilă" provine din lat. *trama*, iar cu înțelesul figurat de „intrigă" este împrumutat din fr. *trame* (Ioana Anghel, *CL* XXVIII, 1983 p. 132–133), unde cuvântul a evoluat la sensul de astăzi după secolul al XVI-lea. O situație similară prezintă rom. *luced*, cuvânt rar, discutat de V. Bogrea (*DR* IV, 1924–1925, p. 830), dublet popular al neologismului *lucid*. Termenul *luced* apare în *Țiganiada* lui I. Budai-Deleanu în versul *Mai lucedă dă*

(= decât) *steaua dă seară*. Proba moștenirii din latină o face V. Bogrea prin derivatul *lucezit* „strălucitor“, înregistrat într-un colind din Maramureș în versurile *Lucezit-o lucezit / Un lucer mândru galbăn*. Deci alături de *limpede–limpezi, lânced-lâncezi, muced-mucezi, putred-putrezi*, a căror descendență latină directă nimeni nu o contestă, există și în *luced-lucezi* un reflex normal și autentic al lat. *lucidus*, al cărui dublet neologic este *lucid* < fr. *lucide*.

Din prezentarea problemelor celor patru categorii de cuvinte moștenite din latină rezultă că există un criteriu comun de verificare: comparația cu limbile romanice. În cazul cuvintelor panromanice cu excepția românei, categorie analizată de I. Fischer (*RRL* IX, 1964, p. 595–602), folosirea acestui criteriu poate pune într-o lumină nouă originea unor cuvinte românești care, din motive variate, n-au fost considerate moștenite. Mioara Avram, în comunicarea amintită, citează exemple de cuvinte care, la o analiză mai atentă, pot fi considerate ca moștenite și în română. În această situație sunt *zestre* < lat. *dexter, străin* < lat. *extraneus, piez* < lat. *pies* etc.

Am discutat până acum numai problema moștenirii din latină a unor cuvinte ca unități lexicale. Observații similare se pot face și cu privire la sensul unor cuvinte de origine latină: în ce măsură sensurile acestor cuvinte sunt moștenite din latină sau sunt dezvoltări pe teren românesc. Și de această dată criteriul fundamental este comparația cu limbile romanice, așa cum am arătat (*LR* XXXIV, 1985, p. 246–248).

Când este vorba de un sens existent în latină și în română, nimic nu ne împiedică să considerăm sensul românesc ca o continuare a sensului din latină. Iată de ce consider, împreună cu E. Coseriu (*Estudios*, p. 199), că sensul „a ruina, a distruge“ al rom. *a pierde*, atestat în latină, nu este necesar să fie explicat, cum face Al. Graur (*BL* VI, 1938, p. 167), ca un calc după sl. *pagubiti*, care înseamnă în același timp „a pierde“ și „a distruge, a omorî“. Nu există nici un motiv pentru a presupune acest calc, deoarece româna coincide atât cu latina, cât și cu celelalte limbi romanice (it. *perdere* „mandare in rovina“, fr. *perdre* „ruiner, causer une ruine“, sp. *perder* „ocasionar a uno ruina o daño en la honra o en la hacienda“). Acest sens este

vechi, fiind bine înrădăcinat în latină, astfel că s-ar putea nota doar că în română s-a păstrat mai fidel decât în celelalte limbi romanice. E. Coseriu (*loc.cit.*), care face aceste precizări, constată că în română *a pierde* înseamnă „a distruge, a ruina", numai în al doilea rând, în timp ce verbul slav înseamnă în primul rând „a distruge, a ruina".

Ca și în cazul cuvintelor, la sensurile românești neatestate în latină se disting două categorii, în funcție de răspândirea lor în aria romanică: sensuri existente și în alte părți ale Romaniei și sensuri care apar numai în română. Prima categorie poate fi ilustrată prin cuvinte ca lat. *facies* cu sensul nou „parte principală a unui obiect sau a unui lucru și care, de obicei, se prezintă vederii", existent în română, italiană, retoromană, franceză, catalană, spaniolă, portugheză; lat. *capra* „mașină de ridicat greutăți, macara, scripete" (română, italiană, franceză, occitană, spaniolă, portugheză) și „suport de lemn cu patru picioare pe care se taie lemnele cu ferăstrăul" (română, italiană, franceză, occitană, catalană, spaniolă regional). Astfel de sensuri din română credem că trebuie explicate ca rezultatul evoluției romanice.

Cât privește sensurile dezvoltate în română care nu există în alte limbi romanice, compararea cu faptele romanice este posibilă totuși și necesară, din mai multe motive:

• Există o serie de cuvinte ale căror corespondente din limbile romanice au sensuri foarte apropiate de cel existent numai în română, ca în cazul rom. *barbă* „vârful trupiței la plug" care poate fi apropiat de sp. *barba* „vârful ascuțit întors înapoi al săgeții", sau în cazul rom. *cățel* „instrument sau parte a unui instrument (coasă, ușă)", ale cărui corespondente denumesc în catalană și italiană instrumente asemănătoare.

• Dezvoltarea semantică din română găsește sprijin în evoluția semantică a unor sinonime romanice. Astfel, pentru sensul regional „a culege" al rom. *ajunge (ajunge-mi câteva prune din pom)*, discutat de S. Pușcariu (*Etudes*, p. 383), se pot găsi paralele în sp. *alcanzar* „a ajunge" și „a culege un lucru întinzând mâna" și în it. *raggiungere* „arrivare a cogliere" (Coseriu, *Estudios*, p. 184); sensul lui *auzi!* „écoute!", discutat de același S. Pușcariu (*loc. cit.*) există în sp. *¡oye!*, it. *senti!* (Coseriu, *Estudios*, p. 187); sensul dialectal „arătător la ceas" al lui *brâncă* < lat. *branca*, explicat de S. Pușcariu (*Etudes*, p. 396–397) prin comparație cu ceasul din turnul din

Brașov, care are arătătoarele, ca niște mâini, își găsește corespondentul în denumirile curente ale arătătoarelor de la ceas din sp. *las manecillas (del reloj)* și cat. *les manetes (del rellotge)* (Coseriu, *Estudios*, p. 188).

• Fără a avea valoarea explicativă a exemplelor precedente, compararea cu situația din restul Romaniei poate da unele indicații generale cu privire la structura semantică a unui cuvânt. Ne referim la faptul că unele cuvinte moștenite de limbile romanice au o pletoră semantică deosebită (*capra, facies, pilus* etc.), în timp ce altele (ca *uinum, formica* etc.) nu au dezvoltat sensuri noi. Apariția unui sens nou la un cuvânt moștenit din latină care are numeroase sensuri și în alte limbi romanice este mai puțin surprinzătoare decât apariția unui nou sens la un cuvânt cu puține sensuri în restul Romaniei.

În discuția precedentă nu am ținut seama de faptul dacă sensurile noi există sau nu în limbi neromanice învecinate cu limbile romanice. Urmează să vedem dacă comparația propusă mai sus rămâne valabilă și când sensul nou al unui cuvânt latin moștenit de română există și într-o limbă neromanică. În cazul când sensurile cuvintelor există și în alte limbi romanice, la fel ca în cazul derivatelor discutat înainte, opțiunea etimologică pentru o dezvoltare semantică romanică nu poate fi, în general, afectată de existența sensului și în limbi învecinate. Astfel, sensul de „religie“ al lui *lege*, considerat de obicei un calc semantic sub influența sl. *zakonŭ* (Șăineanu, *Încercare*, p. 77), există în sp. *ley* „religie, credință, fidelitate“, galic. *lei* „credință“, fr. *loi* „religie“ (*CDER* 4770), ceea ce ne permite să considerăm acest sens o evoluție romanică. În sfârșit, când avem a face cu sensuri neatestate în latină și existente numai în română, opțiunea pentru explicația internă sau pentru împrumut semantic nu trebuie să fie aceeași în toate cazurile. La cuvinte de felul lui *inimă* cu sensul de „stomac“, considerat calc semantic în română după vechea slavă, noul sens coincide și cu sensul fr. *coeur* și gr. καρδία „parte superioară a stomacului“. În celelalte cazuri, fără nici un suport romanic evident, este necesară cunoașterea aprofundată a structurii semantice a cuvintelor romanice corespunzătoare (inclusiv a sensurilor din dialectele romanice).

III. 3. **Cuvinte din substrat**

III. 3.1. *Considerații preliminare*

Latina, în expansiunea sa în Italia și Europa, a intrat în contact cu diverse idiomuri ale populațiilor cucerite și romanizate, numite limbi de substrat. Astfel, în Italia au existat substratul osco-umbric, etrusc, mesapic, grec (în sudul peninsulei), sicul, sican, punic (Sardinia), ligur, paleovenet, celtic (în nord). În Elveția avem un substrat retic. Substratul celtic, cel mai important cantitativ, îl întâlnim, pe lângă nordul Italiei, în Franța și în Peninsula Iberică; în această ultimă peninsulă există și un substrat iberic. În sfârșit, în Peninsula Balcanică substratul este ilir și trac. Se observă că în cele mai multe cazuri limbile de substrat sunt limbi indo-europene, deci din aceeași familie cu latina, dar nu lipsesc nici limbile neindo-europene (substratul etrusc, punic, iberic, retic). Condițiile etnice au fost uneori deosebit de complexe pentru că latina nu a găsit populații omogene din punct de vedere lingvistic; populațiile întâlnite de romani se suprapuseseră altor populații anterioare, preindo-europene, și păstrau urme ale acestor substraturi, deci avem a face cu „sub-substraturi" (situație mai evidentă în Peninsula Iberică, Sardinia, Reția și, după unii, și în Peninsula Balcanică). Această varietate a limbilor de substrat este una dintre dificultățile pe care le întâmpină cel ce dorește să stabilească originea cuvintelor romanice împrumutate din limbile populațiilor autohtone.

O alta, și mai evidentă, o constituie sărăcia, cu unele mici excepții (substratul celtic), a informațiilor despre limbile în discuție, caracterizate printr-o acută lipsă de texte; când acestea există, ca în cazul etruscei de exemplu, sunt inscripții funerare, monolingve și de aceea descifrarea avansează foarte încet.

Rezultă din cele spuse până acum că ne găsim, de cele mai multe ori, în fața unor idiomuri a căror structură și poziție lingvistică nu le cunoaștem. Este de aceea foarte greu să atribuim cu certitudine acestor limbi diverse cuvinte pentru că cele două criterii fundamentale (fonetic și semantic) nu pot fi aplicate riguros. P r u d e n ț a care ar trebui adoptată în aceste cazuri este cu atât mai necesară cu cât multe dintre cuvintele cărora li s-a atribuit o origine autohtonă au primit și alte

explicații (latină, germanică, pentru limbile romanice occidentale, slavă veche pentru română). Epoca exagerărilor substratiste, când se atribuiau substratului toate cuvintele care nu se puteau explica satisfăcător a fost, cu unele excepții, depășită.

La cuvintele de substrat din toate limbile romanice se poate constata o anumită distribuție onomasiologică: ele aparțin, în general, terminologiei legate de natură (plante și animale caracteristice regiunilor cucerite) și de unele ocupații (în cazul României păstoritul). Apartenența la una dintre categoriile onomasiologice menționate poate fi un indiciu, nu un criteriu, pentru originea autohtonă a unui termen.

Un alt aspect important de care trebuie să se țină seama în acest caz este cel al relațiilor dintre cuvintele de substrat și termenii latini. Trebuie făcută distincția dintre termenii împrumutați fără nici o rezistență din partea cuvintelor din fondul latin și unii care, cel puțin la început (unii chiar și astăzi), au intrat în concurență cu acestea. Cei dintâi sunt îmbogățiri lexicale datorate extinderii teritoriale a unei limbi (în cazul nostru latina), care, pentru exprimarea unor realități noi, face apel la idiomurile cu care ea a intrat în contact (idiomurile populațiilor autohtone). În această situație sunt termenii care denumesc plante și animale caracteristice diverselor regiuni ale Imperiului și pentru care latina nu avea termeni proprii (lucrurile s-au repetat la extinderea limbii spaniole în continentul american). Mai interesantă și mai bogată se dovedește categoria cuvintelor împrumutate care s-au lovit de rezistența termenilor latinești. În vorbirea autohtonilor care și-au abandonat limba în favoarea latinei s-a conservat o serie de cuvinte care trebuie să fi funcționat ca sinonime ale unor cuvinte latinești. Încetul cu încetul sinonimia la acest nivel (*parole*) a devenit un fapt de limbă, astăzi specific unei variante regionale a limbii respective. Pentru etimologie acest proces este important fiindcă nu rareori cuvintele latinești au putut fi supuse unei contaminări cu un sinonim din limba de substrat (se vorbește despre paronimia dintre *mas, maris* „mascul“> *mare* și un cuvânt din substrat *CDDE* 1048, după cum antonimele pot și ele să se influențeze între ele (cf. cazul lat. *grauis* „greu“ devenit *greuis* sub influența lui *leuis* „ușor“). Mai interesant este faptul că în cazul seriilor sinonimice astfel constituite a avut loc o specializare semantică a

termenilor: în timp ce termenii latini au păstrat sensul generic, cuvintele autohtone au căpătat sensuri specializate. Astfel în cuplul rom. *ai* „usturoi“ (< lat. *alium*) și *leurdă* (din traco-dacă), primul este folosit pentru usturoiul cultivat și celălalt pentru usturoiul sălbatic. La fel rom. *negru* (< lat. *niger*) reprezintă termenul generic („negru“), în timp ce *murg* (din traco-dacă) este folosit numai pentru denumirea culorii negre a animalelor. În spaniolă *chopo* (< lat. **ploppus*), *anillo* (< lat. *anellus*), *piedra* (< lat. *petra*) sunt termenii generici, în timp ce *álamo, aro, lastra* sunt termeni marcați din punct de vedere semantic. Și de această dată conținutul semantic al cuvintelor este un indiciu; el poate fi utilizat și pentru stabilirea etimologiei termenilor tehnici, rezultați din contactul limbilor romanice cu limbi moderne. Trebuie observat că, în unele cazuri, dintre două sinonime (termenul latinesc și cel împrumutat din substrat) a fost păstrat numai termenul de substrat, deci termenul de substrat nu rămâne marcat din punct de vedere semantic. Așa se explică existența unor cuvinte din substrat pentru care trebuie să presupunem existența unui sinonim latin. Rom. *buză* sau sp. *izquierdo* „stâng“ sunt cuvinte din substrat care se găsesc în această situație; faptul că sunt termeni nemarcați din punct de vedere semantic, ba chiar unicii termeni pentru a denumi noțiunile respective, nu este un argument contra originii din substrat.

Elementele autohtone din limba română, ca și din celelalte limbi romanice reprezintă și astăzi, după mai bine de un secol de cercetări asidue, domeniul cel mai puțin elucidat al istoriei acestor limbi. Primul care a încercat să delimiteze elementul autohton a fost Dimitrie Cantemir care a crezut că, prin metoda eliminării, poate ajunge la selectarea acestora: „în graiul moldovenesc se găsesc vorbe rămase pe semne din graiul cel vechi al dacilor, fiindcă ele nu se cunosc nici în graiul latinesc și nici în graiul noroadelor megieșe“ (în capitolul *Despre graiul moldovenesc* în *Descrierea Moldovei (Descriptio Moldaviae)*, București 1956, p. 285–286). El a pus printre cuvintele dace *pădure, heleșteu, cărare, a grăi, a nimeri* care ulterior s-au dovedit de alte origini. În lingvistica românească, așa cum a arătat C. Poghirc (*LR* XXVII, 1968, p. 17), s-a oscilat între cele două extreme: S. Pușcariu nu admitea (cel puțin teoretic) prezența elementului autohton, iar O. Densusianu și Al. Graur, l-au acceptat

cu prudență: „În orice caz, rezultate sigure nu avem decât puține până azi și singurul lucru asupra căruia suntem lămuriți este că nu trebuie să ne așteptăm la descoperirea unui mare număr de cuvinte de origine tracă" (Graur, *Evoluția*, p. 17) Cf. și Densusianu *ILR* I, p. 20. În schimb, I.I. Russu (*Limba* p. 17; *Ilirii*, p. 69; *Elemente* p. 70) pune multe cuvinte pe seama substratului.

Identificarea cuvintelor românești provenite din traco-dacă este o operație dificilă, datorită faptului că nu este cunoscută traco-daca; informațiile directe despre această limbă sunt foarte reduse: câteva glose (57 de nume de plante medicinale dacice menționate în două tratate de botanică medicală — Dioscorides sec. 1 d.Cr. și un anonim de la sfârșitul sec. 3 cunoscut sub numele de Pseudo-Apuleius), nume proprii de persoane, de triburi, de zeități, de ape și munți păstrate de autorii antici, în inscripții grecești și latine și circa 30 de inscripții dacice, cu litere grecești, alcătuite numai din consoane, nedescifrate încă (o singură inscripție, cea de pe inelul de la Ezerovo — Bulgaria, datată din sec. 5 î.Cr. cu 61 de semne grecești dispuse în opt rânduri este descifrată dar nesatisfăcător). Absența aproape totală a unor informații directe a făcut ca cercetătorii acestui domeniu să apeleze la diverse procedee pentru a stabili fondul autohton lexical al limbii române (ne referim la lingviști, nu la cei ce consideră, la fel ca în epoca romantică a filologiei, că orice element de origine necunoscută este din limba traco-dacă). Aceste procedee se pot grupa în două categorii:

• compararea românei cu albaneza, considerată drept descendentă a limbii trace;

• reconstrucția unor elemente traco-dace pe baza comparației cu o serie de limbi indo-europene vechi.

Compararea românei cu albaneza, practicată de Fr. Miklosich, G. Weigand, C. Treimer, Kr. Sandfeld, S. Pușcariu, Al. Rosetti, Gr. Brâncuș și alții, cu deosebiri de la un cercetător la altul, este un mijloc mai puțin nesigur pentru identificarea cuvintelor din substratul traco-dac al limbii române decât reconstrucția tipurilor indo-europene.

Între diversele cuvinte comune românei și albanezei — aproximativ 80 (la Brâncuș, *Voc.*, sunt 132) — trebuie să se distingă mai întâi cele cu aceeași formă și cu același sens în română și albaneză

(*buză*: alb. *buzë*, *călbează*: *këlbazë*, *ciucă: çukë*) și care au fost explicate greșit uneori prin împrumut (Th. Capidan, *DR* II, 1922–1923, p. 445–487; Sandfeld, *Ling. balk*., p. 65–67). Nu există criterii pentru a decide că termenii de acest fel provin dintr-o limbă în alta (Rosetti, *ILR*, p. 240) și de aceea se poate presupune că provin în ambele din aceeași limbă vorbită odinioară în Peninsula Balcanică.

A doua grupă este constituită din cuvintele care se aseamănă în cele două limbi, fără ca forma și/sau sensul lor să fie identice. Ele nu pot fi împrumuturi. Diferitele deosebiri de formă dintre cuvintele albaneze și cele românești aparținând ultimei grupe au fost sistematizate în tabele de corespondențe fonetice întocmite de C. Treimer și reluate de unii lingviști. Se constată că unui sunet albanez îi corespund uneori în română mai multe sunete, ca în cazul alb. *th*, căruia îi corespund *s* (*tharbët* „acru, acidulat": *sarbăd*), *ts* (*thark* „Hürde, Pferch": *țarc*), *č* (*thump* „bold, ghimpe, spin; vârf ascuțit al unui obiect; ac de albină; limbă de clopot": *ciump*), *f* (*thërime* „Splitter, Scherbe, Trumm, Brot krume": *fărâmă*), sau în cazul alb. *sh*, căruia îi corespund în română *ș* (*moshë* „vârstă": *moș*), *s* (*shkrumb* „alles verkohlte, verbrannte": *scrum*), *č* (*shut: ciut*). Aceste corespondențe au rolul criteriului fonetic din etimologiile unor cuvinte care pornesc de la o formă atestată într-o limbă dată. O listă completă a acestor corespondențe există la Rosetti, *ILR*, p. 244–255, și la Brâncuș, *Voc*., p. 11–15. Este important de precizat că orice comparație de acest fel între română și albaneză trebuie făcută între formele vechi ale celor două limbi (româna comună și albaneza comună), și nu între stadiile contemporane ale celor două limbi (Brâncuș, *Voc*., p. 15). O listă a cuvintelor comune românei și albanezei prezintă Brâncuș, *Voc*., care le împarte în cuvinte autohtone sigure (89, p. 28–129) și probabile (43, p. 130–151). O analiză a listei la I.I. Russu, *CL* XXIX, 1984, p. 155–159.

Cealaltă metodă, practicată de A. Philippide, G. Pascu, Th. Capidan, G. Giuglea, I.I. Russu, G. Reichenkron, A. Vraciu, G. Ivănescu, C. Poghirc, care este de fapt o reconstrucție, este valabilă și pentru cuvintele moștenite în albaneză. S-au folosit mai multe feluri de comparații cu o serie de limbi indo-europene pentru a reconstrui, pornind de la română, cuvintele traco-dace care ar sta la baza unor cuvinte românești. Astfel s-au făcut comparații cu vechile limbi

balcanice (macedoneana, ilira, vechea greacă), pe considerentul ipotetic că unele cuvinte aveau o circulație mai largă, deci existau și în traco-dacă, de unde s-au transmis românei; s-au făcut comparații cu limbi indoeuropene mai îndepărtate (limbile baltice și armeana), cu oricare altă limbă indo-europeană veche sau modernă din care româna n-a putut împrumuta, direct sau indirect (în acest caz trebuie păstrate regulile de corespondență fonetică pe plan indo-european). Și pentru această categorie au fost identificate între 80 și 100 de cuvinte în fondul de elemente din substrat (o listă a lor la Russu, *Elemente*), cu grade diferite de probabilitate. Și mai puțin sigură este metoda reconstrucției unor cuvinte traco-dace prin referire la rădăcini reconstruite și afixe indo-europene, nu la cuvinte atestate. Este evident că în acest caz cele două criterii fundamentale ale etimologiei (fonetic și semantic) nu se pot aplica cu aceleași rezultate ca în cazul comparației cu albaneza, fiindcă unul dintre cei doi membri, necesari în orice comparație, nu există. De aceea, refacerea unei forme traco-dace în aceste condiții este foarte dificilă și mai totdeauna nesigură (Al. Rosetti, *SCL* XXI, 1970, p. 513–515). Al. Rosetti (*op. cit.*, p. 514) a atras atenția asupra faptului că cei ce practică reconstrucția au încercat să găsească o origine autohtonă pentru cuvinte care primiseră înainte explicații satisfăcătoare prin latină *(arunca, codru, râncă, sat)* sau prin alte limbi. Sunt alese pentru a fi explicate prin această metodă — arată Al. Rosetti — cuvinte despre care se afirmă că sunt vechi, fără să se facă proba științifică. Și, ceea ce este mai important din punct de vedere metodologic, apropierile de acest tip fac abstracție de condițiile istorico-sociale care ne pot explica evoluția cuvântului românesc.

III. 3. 2. *Categorii de cuvinte autohtone*

La fel ca în capitolul consacrat cuvintelor latinești moștenite, distingem și aici diverse categorii, la fiecare intervenind criterii diferite în stabilirea sau acceptarea etimologiei traco-dace:

• cuvinte pentru care s-au propus numai etimologii traco-dace (III. 3 .2. 1.);

• cuvinte pentru care s-au propus fie o etimologie traco-dacă, fie o explicație prin împrumut din albaneză (III. 3 .2 . 2.);

• cuvinte după unii cu etimologie traco-dacă, după alții moștenite din latină (III. 3 .2. 3.);

• cuvinte considerate de unii ca provenind din traco-dacă, de alții formații pe teren românesc (III. 3 .2. 4.);

• cuvinte cu etimologii diverse, dintre care una traco-dacă (III. 3 .2. 5.).

III. 3. 2. 1. Cuvintele din prima categorie, pentru care s-a propus numai o origine traco-dacă, sunt puțin numeroase. Între ele sunt unele (*barză, bâlc, brad, buc, mal, viezure*) considerate ca autohtone pe baza comparației între română și albaneză, dar *bâlc, buc* nu sunt incluse în lista elementelor autohtone stabilită de Russu, *Elemente*. Pentru altele (*druete, mazăre*) unii cercetători au făcut dovada originii autohtone pe baza atestării lor în unele limbi vechi balcanice, în timp ce alții au folosit tot comparația dintre română și albaneză. În toate aceste cazuri se folosesc criteriul fonetic și cel semantic, precum și criteriul onomasiologic, care uneori este implicit (sunt cuvinte care aparțin terminologiei referitoare la om, la natură și la raportul dintre om și natură).

III. 3. 2. 2. Elementele românești comune cu albaneza au fost explicate, în general, fie ca împrumuturi din această limbă (N. Jokl, Th. Capidan, S. Pușcariu, E. Çabej), efectuate relativ târziu, în perioada românei comune (deci până în sec. X–XII), fie ca rezultat al influenței idiomului preroman din Dacia asupra latinei orientale (în acest ultim caz elementele respective sunt moștenite împreună cu întregul fond al limbii). Pentru a face distincție între cele două tipuri nu există nici un criteriu sigur.

Criteriul fonetic, cel mai important în stabilirea relației etimologice dintre două cuvinte, poate fi folosit parțial. În cazurile când unui sunet albanez îi corespund diverse sunete în română (cf. alb. *th* care are patru corespondente în română *s, ts, č, f*, vezi capitolul precedent) este foarte probabil că avem a face cu cuvinte din substrat pentru română și din stratul limbii albaneze pentru această limbă. Dacă ar fi vorba de împrumuturi din albaneză ar fi fost firesc ca același sunet albanez

să nu fi avut tratamente diferite în română. Deci coincidența fonetică (și semantică) a cuvintelor românești cu cele albaneze ar fi o probă pentru explicația prin împrumut. Dacă avem rom. *buză* — alb. *buzë*, rom. *călbează, gălbează* — alb. *këlbazë, gëlbazë*, rom. *cioc* — alb. *çok*, aceasta ar fi o probă că este vorba de împrumut dintr-o limbă în alta, în timp ce în cazul cuvintelor cu formele mult diferite (*brâu* „ceinture"— alb. *bres, brez;* rom. *curpen* — alb. *kulpër, kurpul* și *kurpën;* rom. *mânz* — alb. *mës*) am fi în prezența unor cuvinte mai vechi, tratamentul diferit din cele două limbi ar fi dovada unor evoluții fonetice ulterioare din albaneză și română.

Criteriul fonetic a fost invocat în unele cazuri particulare în alt fel. S. Pușcariu, *LR* 1, p. 264–265 a adus ca argument pentru statutul de împrumut al unui cuvânt fapte fonetice: *ghionoaie* și *ghiuj* ar fi împrumuturi pentru că au consoana *ǵ*, și nu *j*, ca în celelalte elemente de substrat (*jumătate: gjymës*), la fel *gogă* pentru că nu are *ó* diftongat, iar *noian* pentru că nu prezintă transformarea în *î* a lui *a* accentuat urmată de *n*, ca în elementele latinești moștenite și în celelalte elemente de substrat. Pentru a vedea cât de complicată este analiza acestor elemente, menționăm că din cele patru cuvinte discutate de S. Pușcariu și admise în fondul autohton de Al. Rosetti (*ILR*, p. 249–252) și de Gr. Brâncuș (*Voc.*, p. 79–81, 105–106, 141), trei (*ghiuj, gogă, noian*) nu apar la Russu, *Elemente,* iar cu privire la al patrulea, deși inclus în listă, se spune că „ar putea fi cazul unui împrumut din albaneză" (Russu, *op. cit.*, p. 168).

Un alt criteriu suplimentar în stabilirea cuvintelor din substrat este invocat de Brâncuș (*Voc.*, p. 25–26): „Autohtonismul elementelor românești comune cu albaneza se poate dovedi și prin uniformitatea pe care acestea, cu puține excepții, o prezintă din punctul de vedere al răspândirii pe teritoriul de limbă română comună. Faptul că erau cunoscute atât la nord cât și la sud de Dunăre nu se poate explica decât prin aceea că ele ni s-au transmis prin latină, idiom relativ unitar în zonele carpato-dunărene". Nu pot să nu remarc faptul că între cuvintele general răspândite în română sunt și unele care, după fonetism (identitate completă), ar părea să fie împrumuturi conform teoriei celor ce susțin ideea de împrumut în cazul identității fonetice.

În sfârșit, criteriul istorico-social și cel semantico-onomasiologic pot fi invocate ca un argument împotriva împrumuturilor din

albaneză, căci formele de viață pastorală, agricolă etc. pe care le reflectă fondul lexical în discuție erau în lumea preromană din ținuturile în care s-a dezvoltat româna cel puțin de aceeași intensitate ca la strămoșii albanezilor. Este de neconceput, așa cum au arătat A. Philippide, Al. Graur, I.I. Russu, Gr. Brâncuș, la românii care practicau păstoritul, să împrumute atâtea cuvinte păstorești de la albanezi, iar aceștia nici unul de la români.

În concluzie, o problemă încă nerezolvată în condiții satisfăcătoare.

Situația este în parte asemănătoare cu dificultățile pe care le avem când este vorba de separat elementul iberic de cel basc (unii vorbesc chiar de ibero-bască). Se știe că... nu se știe nimic cert despre originea iberilor, dar se presupune că ar fi africană (familia hamitică). Limba iberică, limbă mediteraneană neindoeuropeană, nu este nici ea prea bine cunoscută, deși are atestări bogate (mai mult de 1000 de cuvinte înregistrate). S-au identificat unele rădăcini și sufixe precum și o serie de elemente cu o ocurență deosebită al căror sens nu este cunoscut. Există numeroase coincideențe cu basca (absența lui *r-* și *f-*; sufixul *-tar* în nume de locuitori: *bermeotar* „din Bermeo"; pronume în *-en* care pare să corespundă desinenței de gen din bască; toponimice cu elementul inițial *ili–Ilerda* > sp. *Lérida, Ilici* > *Elche* — care se aseamănă cu basc. *iri, uli, uri* „oraș"). Aceste coincidențe nu înseamnă că iberica și basca au o origine comună nici că una provine din cealaltă; ele se pot datora contactului dintre iberă și bască, deci pot fi rezultatul unei influențe iberice asupra bascei. Comparația cu basca a servit la interpretarea inscripțiilor iberice (inscripția *gudua deisdea,* de pe vasul de la Liria — provincia Valencia, înseamnă în basca actuală „strigăt de / la război", dar nu există indicii că *gudu* și *dei* aparțin lexicului basc primitiv și că sunt împrumuturi vechi iberice păstrate în bască). Datorită acestor fapte este, așa cum am afirmat mai sus, foarte greu de separat elementul iberic de cel basc. Se presupune a fi iberice cuvinte care se referă la forme de relief, faună și floră (sp. *balsa,* cat. *bassa*; sp., ptg. *barranco*; cat. *mantega,* sp. *manteca,* ptg. *manteiga;* sp. *carrasca, gándara, lama*). Unele dintre aceste cuvinte există și în bască. Există și cuvinte iberice care au pătruns în bască și au fost luate apoi din bască de limbile romanice (oc. *esquèr,* cat. *esquerre,* sp. *izquierda;* sp. *vega,* gasc., ptg. *veiga*). Pentru toate

aceste probleme ale lexicului iberoromanic, vezi Johannes Hubschmid, *Lenguas prerromanes de la Península Ibírica, Testimmonios románicos,* în *Enciclopedia Lingüística Hispánica,* t. I, Madrid, 1960, p. 27–66.

III. 3. 2. 3. Cuvintele pentru care s-au propus un etimon traco-dac și unul latinesc au diferite grade de probabilitate de a aparține fondului autohton moștenit de română. Am arătat, în capitolul consacrat elementelor latinești, că un cuvânt ca *mură* „stomac de animal rumegător" are etimologie latină certă. Cât privește presupusul etimon din substrat pe care îl avem în vedere pornind de la un termen albanez, este important ca termenul albanez să fie din limba preromană pe care o continuă albaneza. Termenii albanezi a căror origine a fost explicată prin latină nu pot fi luați în considerare ca termeni de substrat ai limbii române.

Trecând la discutarea unor exemple, începem cu cele pentru care etimonul termenului albanez este chiar cuvântul latinesc care stă și la baza cuvântului românesc considerat a fi moștenit din substrat. Originea autohtonă a unor astfel de termeni nu poate fi acceptată. Astfel, rom. *codru* < lat. **quodrum* < *quadrum* (*CDDE* 384; *REW* 6921; *DA*; *CDER* 2228; Densusianu, II.R, I, p. 58; Rosetti, *ILR*, p. 103; I.I. Russu, *CL* XXIX, 1984, p. 158), considerat ca provenit din substrat de unii (Hașdeu, *EMR* II, p. 289, și Philippide, *OR* II, p. 708), este explicat în albaneză ca provenind din lat. *quadrus* (Brâncuș, *Voc.*, p. 136–137). *CDER* 2228, crede că alb. *kodrë* este chiar împrumut din româna comună. Într-o situație asemănătoare sunt și alți termeni, ca *sarică, cruța, fluture,* pentru care în română s-au propus, pe lângă etimologia latină sau de substrat, și alte etimologii (vezi mai jos).

Există situații când, pe lângă etimonul latin, cuvântul albanez a fost explicat recent ca rezultatul unei evoluții interne. Astfel, până nu de mult alb. *dërmoj* „a fărâma, a îmbucătăți, a distruge", cu care se compară rom. *dărâma* (Brâncuș, *Voc.*, p. 139–140), a fost explicat prin lat. **deramare,* termen latinesc care stă și la baza rom. *dărâma* (Cihac I, p. 226; *TDRG*; *REW* 2578; *CADE*; Scriban; *CDER* 2789; Graur, *BL* V, 1937, p. 95; Giuglea, *LL* I, 1940, p. 158). Dar în ultimul timp, corespondentul albanez este considerat derivat al substantivului *dromë* „fărâmă" (Brâncuș, *Voc.*, p. 139). Tot astfel, alb. *njegull(ë)*,

care corespunde rom. *negură,* a fost explicat prin același cuvânt latin (*nebula*) care stă la baza termenului românesc, până când s-a dat o nouă explicație termenului albanez (considerat variantă a lui *mjegull* „ceață"). Nici în aceste cazuri nu avem de ce să renunțăm la etimologia latină a termenului românesc, care este satisfăcătoare din punct de vedere fonetic și semantic; în plus, termenii latinești în discuție au continuatori romanici: dalm. *dramuor* „schlacten", „töten" și alte forme cu prefix în engadineză, veche franceză, occitană *REW* 2578; pentru *nebula* în domeniul romanic sunt citate forme dialectale italiene, franceze și catalane *REW* 5866.

Dintre cuvintele explicate prin traco-dacă sau prin latină și care sunt cu mai mare grad de probabilitate de origine autohtonă reținem pe rom. *sarbăd* „(mai ales despre lapte) acru, fad", care nu provine din lat. *exalbidus,* ca omonimul său *sarbăd* „palid" (*EW* 1521), ci dintr-un cuvânt autohton care stă și la baza alb. *tharbët* cu același sens (Brâncuș, *Voc*., p. 110–111). *CDER* 7651, este de părere că relația dintre *sarbăd* și alb, *tharpët* nu este clară.

Există o categorie pentru care nici etimologia traco-dacă, nici cea latinească nu este edificatoare, ambele prezentând dificultăți de ordin fonetic și/sau semantic. Este, de exemplu, cazul lui *arichiță* „ceea ce rămâne din zer după ce se extrage urda", comparat cu alb. *ajkë, alkë* „smântână, caimac; unsoarea lânei de pe oaie" (Brâncuș, *Voc*., p. 132) sau explicat prin lat. *alica* „bob de orz sau de grâu" (Per. Papahagi) sau prin diminutivul *alicula* (> **ariche*) cu sufixul *-iță* (B.P. Hasdeu).

III. 3. 2. 4. Cuvintele explicate prin substrat, dar și ca formații pe teren românesc au primit și alte soluții etimologice. Le prezentăm aici (v. și *arichiță* mai sus), deși ele ar putea fi tot atât de bine prezentate în categoria care urmează. Aparțin acestei categorii de cuvinte de felul lui *căpușă*, derivat din *cap* + *-ușă* (Pascu, *Suf*., p. 361; S. Pușcariu, *DR* II, 1922–1923, p. 592–594; *REW* 1668; Philippide, *OR* II, p. 703; Drăganu, *Românii*, p. 75; Scriban; *CDER* 1396), care a fost comparat cu alb. *këpushë* (Th. Capidan, *DR* II, 1922–1923, p. 528; Rosetti, *ILR*, p. 247; Russu, *Elemente*, p. 146–147; Brâncuș, *Voc*., p. 56–58). Nu interesează pentru discuția de față etimologia lui G. Giuglea (*Concordances linguistiques entre le roumain et les parlers de la zone pyrénéenne*, Cluj, 1937, p. 3–6), care reconstruiește

un postverbal latin **capa* al verbului *capere* „a agăța". Dintre celelalte două etimologii este preferabilă prima, conform căreia *căpușă* se explică din punct de vedere fonetic și chiar semantic în cadrul limbii române, în timp ce forma albaneză este explicată fie din sîrbocroată (Meyer: scr. *krpuša*, ap. Russu, *Elemente*, p. 146), fie din verbul *kap* „a agăța, a prinde" + *-ushë*, așa cum precizează Brâncuș (*Voc.*, p. 57); această derivare prezintă dificultăți, fiindcă *-ushë* nu se atașează la teme verbale.

Alături de acest termen poate fi menționat *noian*, considerat derivat din *noiu* + *-an* (I.I. Russu, *DR* XI, 1948, p. 180, etimologie menționată și de Rosetti, *ILR*, p. 252); cuvântul de bază a fost comparat cu alb. *ujë* „apă", *ujanë* „ocean" (*TRDG*; S. Pușcariu, *DR* III, 1924–1925, p. 387; idem, *LR* I, p. 265; Rosetti, *ILR*, p. 252) și explicat de Hasdeu (*CB* I, 1878, p. 295) dintr-un **oian*, cu aglutinarea lui *n* din construcții ca *un oian*. Gr. Brâncuș (*Voc.*, p. 105) arată câ „nu se poate admite că rom. *noian* provine din alb. *ujanë*", acesta din urmă fiind o creație livrescă relativ recentă. Deși este dat la categoria cuvintelor autohtone sigure, Brâncuș (*op. cit.*, p. 106) declară: „cu mai multă probabilitate se poate susține explicarea lui *noian* dintr-un *noi(u)* cu suf. *-an*", printre altele și pentru faptul, semnalat de S. Pușcariu, că *noian* are fonetismul *-án*, care exclude ideea unui cuvânt străvechi.

Pentru *abur* s-au propus etimologii latinești (*vapor*, **vapulus*, **albulus*; bibliografia la *CDER* 28), care prezintă dificultăți de ordin fonetic și, uneori, chiar semantic, și alta traco-dacă (comparație cu alb. *avull* „fum, abur", pentru care vezi Brâncuș, *Voc.*, p. 28–30), ultima, la rândul ei, cu probleme de ordin fonetic și, în plus, în condițiile în care originea alb. *avull* este neclară. În aceste cazuri am putea considera că avem a face cu o etimologie nesigură, dacă n-ar exista și posibilitatea explicării lui pe teren românesc ca postverbal de la *aburi* < lat. pop. **abburire* sau **abbulire* (O. Densusianu, „Romania" XXV, 1896, p. 130–131), de la *abura* < lat. **abburare* (*EW* 108; *REW* 15) sau de la *abura* < *boare* < gr. βορεάς (E. Petrovici , *CL* X, 1965, p. 257–258).

III. 3. 2. 5. Ultima categorie, aceea a cuvintelor pentru care, pe lângă etimologia traco-dacă, s-au propus și alte soluții etimologice,

este cel mai bine reprezentată. Ilustrăm categoria numai cu unele dintre cuvintele pentru care s-au propus o origine traco-dacă, una latină și alte diverse surse. *Sarică* „haină țărănească lungă și mițoasă pe dinafară", cunoscut în aromână, a fost comparat cu alb. *sharkë* „idem"; atât alb. *sharkë*, cât și rom. *sarică* au fost explicate prin lat. **sarica* (Brâncuș, *Voc.*, p. 146). G. Rohlfs, a cărui părere o împărtășește Al. Rosetti (*ILR*, p. 213), explică termenul românesc prin ngr. σάρικα „haină de iarnă", iar E. Çabej (ap. Brâncuș, *loc. cit.*) crede că în română și greacă este vorba de un împrumut din albaneză. Cred că în acest caz explicarea prin latină se justifică însă prin răspândirea romanică a lat. **sarica* <*serica* „mătase" (*REW* 7848 citează fr. *serge*, oc., sp. *jerga*, ptg. *xerga* provenind de la *serica* și alte forme romanice de la **sarica* (alături de română, calabr. *sarga*, fr. *sarge*, sp. *sarga*) sau de la **sirica* (v. milanez *sirigo*, v. moden. *sirge*, sp., ptg. *sirgo*), ca și prin satisfacerea criteriilor fonetic și semantic (după Corominas, *DCELC* s.v. *jerga*, în textele latine din secolul al VI-lea apare cu sensul de „tunică, fustă"). De altfel, alb. *sharkë* a fost explicat el însuși prin latină (vezi mai sus). Într-o situație asemănătoare sunt rom. *fluture* și alb. *flutură*, explicate ca formații de la câte un verb (*flutura*, respectiv *fluturoj* „a zbura"), care provin de la același verb latinesc **fluctulare* (v. Brâncuș, *Voc.*, p. 140). De remarcat că atât pentru română, cât și pentru albaneză s-a propus o origine onomatopeică, pentru care vezi Brâncuș, *loc. cit.*; I. Fischer, în *ILR* II, p. 117, crede că e mai verosimil ca verbul să fie un derivat al lui *flutur(e)* < lat. **flutulus*.

Este interesant cazul adjectivului *mare*, explicat prin lat. *mas*, *maris* „bărbat", cu o evoluție semantică descrisă de *CDDE* 1048: ideea de „mărime" a fost asociată cu aceea de „virilitate", două noțiuni apropiate, mai întâi când a fost vorba de animale. Această explicație a fost acceptată de numeroși cercetători, chiar dacă termenul latinesc nu are corespondenți romanici (*EW* 1027; *CDDE* 1048; *TDRG*; *CADE*; *CDER*, 5091; Pușcariu, *Études*, p. 478, nota. Fischer, *Lat. dun.*, p. 142, presupune că schimbarea de sens a cuvântului latinesc s-a produs din cauza asemănării cu un cuvânt autohton). Tot din latină, și anume de la substantivul *mare*, este considerat de L. Spitzer (*MRIW* I, 1914, p. 294) și de G. Bonfante (în „Bolletino dell'Istituto di Lingue Estere", Genova, V, 1957, p. 3–9). Cuvântul românesc a fost

apropiat, de alți cercetători, de o formă dialectală *malle*, a alb. *madhe*, adjectiv feminin „mare“, de la o formă refăcută veche albaneză **maze* (Brâncuș, *Voc*., p. 93). Nu interesează celelalte etimologii (se trimite la celticul *mer* sau tracul *-maros*), care sunt fanteziste. Ilustrativ pentru dificultatea problemei este faptul că Al. Rosetti îl discută pe *mare* la elementele latine moștenite (*ILR*, p. 179), dar îl dă și la elementele comune cu albaneza (*ILR*, p. 271), probabil datorită expresiilor comune românei și albanezei în care apare: *mare lucru* etc. Este mai simplu de explicat schimbarea semantică dacă acceptăm oricare dintre etimoanele latinești; problemele de ordin fonetic și semantic care se pun dacă acceptăm etimologia traco-dacă nu pot fi soluționate. De remarcat că în cazul lat. *mare* „mer“ evoluția semantică din română se explică prin sensul „mare cantitate“, existent și în alte limbi romanice. Adjectivul *mare* nu apare între elementele de substrat date de Russu, *Elemente*.

În această ultimă categorie ar putea fi amintit și rom. *mire*, care, prin etimologiile primite, a fost atribuit aproape tuturor straturilor etimologice ale limbii române. A fost considerat ca provenind din latină sau din substratul traco-dac (detalii mai departe), din vechea treacă pătruns de fapt în latină (gr. μετραξ) „adolescent“> lat. **milex* (Diculescu, *DR* IV 19, p. 492), din greaca bizantină μυρδεις, unguento, unctus“ (*CDER* 5329), din cumană (*mir* „principe“ Philippide, *OR* II, p. 378), din turcă (*amir* „șef“ Pascu II, p. 108), din slavă (calc după bg. *vojno* P. Skok vezi mai jos), din albaneză (alb. *mirë* „gut, schön, sanft, billigt“ B.P. Hasdeu, în „Columna lui Traian“ 1873, p. 110, L. Șăineanu, *Încercare*, p. 16; *CADE*).

Mă voi opri asupra disputei dintre „substratiști“ și adepții originii latine, celelalte etimoane neîntrunind un număr prea mare de adepți și fiind ușor de respins. Cronologic, dar și în ceea ce privește numărul mare de adepți, trebuie amintită, în primul rând, opinia conform căreia *mire* < lat. *miles* „soldat“. Este însă de remarcat că, în condițiile dificultăților de ordin semantic ale explicării acestei evoluții (din punct de vedere fonetic ea este perfectă), argumentele adepților originii latine au fost foarte diferite. Au fost aduse în discuție coincidența dintre vârsta serviciului militar și aceea a căsătoriei sau obiceiurile de nuntă la români cu aspecte ce trimit la o „luptă“ (P. Papahagi, *Notițe etimologice*, București, 1907, p. 36–38), căsătoria dintre soldații

romani și autohtone (*TDRG*), calc după bg. *vojno* „soldat, soț" < v. sl. *vojn* „soldat" (P. Skok, în „Archiv für slavische Philologie" XXXVII, p. 85, soluție adoptată și de *REW* 5568; în ediția din 1912, *REW* consideră originea latină ca improbabilă), caracterul sacru al căsătoriei ortodoxe în virtutea căruia soțul devenea un *miles Christi* (L. Spitzer, *RIEB* I, p. 270). Etimonul *miles* a fost acceptat fără argumentare de O. Densusianu. Al. Graur (*BL* V, 1937, p. 105) consideră îndoielnică această etimologie.

Celălalt grup „compact" de etimologiști este reprezentat de substratiști. Este de remarcat că și aici argumentele diferă de la un cercetător la altul. De o parte se situează I.I. Russu (*Etnogeneza românilor,* București, 1981, p. 354) și G. Ivănescu (*ILR*, p. 259), care resping comparația cu albaneza (limbă în care *mirë* „bun, frumos" pune o serie de probleme etimologice și în care *r* corespunde unui indo-european *l* care ar fi trebuit să dea în albaneză un *l'*). G. Ivănescu reconstruiește pe baza v. sl. *milŭ,* prus. *mils*, lit. *meilùs* „iubit, drag" un trac **milu*, cu același sens, *-e* din rom. *mire* reprezentând la origine o formă de vocativ. I.I. Russu reconstruiește o rădăcină indo-europeană **merio-* „tânăr" pornind de la v. indian *márya-* „bărbat, tânăr, iubit" și *maryaká-* „adolescent", de la v. gr. *meiras* „băiat, fată", *meirákion* „copil" și de la alb. *mër-k-osh* „omuleț". Transformarea lui *-e-* în -i- ar fi un fenomen specific al substratului trac al limbii române. Pe de altă parte Gr. Brâncuș (*Voc.*, p. 142–143), care consideră originea de substrat a lui *mire* ca probabilă, crede că alb. *mirë* nu trebuie exclus din discuție, arătând că în română și albaneză există și alți termeni comuni referitori la căsătorii.

De curând, Jana Balacciu-Matei (*RRL* XXXV, 1990, p. 271–277) a intervenit în discuție. Examinând propunerile etimologice și constatând că principala dificultate a acestor este explicarea evoluției semantice (căreia i se adaugă, în cazul originii trace, dificultatea reconstruirii unui cuvânt trac sau indo-european), autoarea crede că se poate argumenta, pornind chiar de la semantismul cuvintelor românești folosite pentru conceptul de „logodnic, mire" ca și în urma unei analize comparative latino-romanice a acestora, originea latină a lui *mire*. Autoarea constată că lat. *sponsus* nu a fost păstrat cu acest sens decât în it. *sposu* și sard. *ispozu* (în celelalte limbi romanice nu se folosește decât pentru desemnarea lui Hristos cf. fr. *époux de*

l'Eglise). Limbile romanice au apelat la noi termeni pentru desemnarea mirelui (franceza substantivarea unei forme flexionare a verbului *marier: le marié, la mariée,* limbile iberoromanice descendentul unui lat. **nouius*). În vechea română, termenii folosiți pentru această noțiune sunt *mire, june* (arom. *giune*) < lat. *iuuenis, tinir* în aromână < lat. *tener*. Autoarea deduce opțiunea românei pentru un cuvânt cu sensul „tânăr" și crede posibil a se atribui rom. *mire* un sens inițial, neatestat „tânăr". Evoluția lat. *miles* „soldat" la *mire* „tânăr" și apoi „logodnic, mire" devine clară dacă se are în vedere evoluția altui termen al limbajului militar latin (*ueteranus* > rom. *bătrân* „om în vârstă"). Opoziția latină inițială *miles* „soldat" ~ *ueteranus* „fost soldat" s-a transformat în opoziția „tânăr" ~ „bătrân" (acesta fiind singurul sens al descendentului lui *ueteranus* în română). Este rezultatul a ceea ce Malkiel numește „polarizare". În sprijinul etimologiei latinești prezentată de Jana Balacciu-Matei, Magdalena Vulpe *(LR* XLVI, 1997, p. 219–222) a adus recent o atestare a sensului vechi de „soldat", „tânăr" al lui *mire* în diverse colinde.

III. 4. **Cuvinte de origine slavă**

Româna s-a dezvoltat în condiții diferite de cele ale celorlalte limbi romanice, într-o izolare totală de restul domeniului romanic și de latină (contactele cu limbile romanice au început în epoca modernă). Unul dintre rezultatele cele mai cunoscute ale acestei situații speciale este faptul că româna a fost în contact cu aproape toate limbile slave, atât în variantele lor moderne cât și cu variantele vechi (vechea slavă, primul idiom slav notat în scris, și slavona, care nu a evoluat ca celelalte limbi slave vii, ci s-a păstrat cu vechile caracteristici, ca limbă a bisericii și culturii în orientul Europei, un rol similar aceluia al latinei medievale în occidentul Europei). Acest contact permanent de mai bine de un mileniu a făcut ca împrumuturile slave ale românei să nu constituie o masă nediferențiată; în funcție de două criterii — limbile din care provin și epoca în care au pătruns — se pot distinge diverse categorii de împrumuturi. Cele mai vechi împrumuturi slave provin din slava veche (numită și bulgara veche) altele, mai noi, din diverse limbi și dialecte moderne, fie pe cale orală (din bulgară,

sârbocroată, ucraineană, rusă), fie pe cale scrisă, cărturărească (din slavona mediobulgară, precum și din cea sârbocroată sau ruso-ucraineană, din polonă și din rusa modernă).

Comparând situația cuvintelor slave din română cu diversele împrumuturi făcute de limbile romanice occidentale observăm că celor mai vechi împrumuturi slave le corespund cuvintele din superstratul germanic în occidentul romanic. Cuvintele din slavonă ocupă o poziție similară cu cea a cultismelor, adică a împrumuturilor latinești savante, din limbile romanice occidentale. În sfârșit, cuvintele slave din limbile și/sau dialectele slave moderne sunt asemănătoare cu împrumuturile orale ale idiomurilor romanice făcute din limbile neromanice învecinate, fiind rezultatul unor situații de bilingvism (francezo-german în Alsacia, Belgia, francezo-flamand în Belgia, romanș-german în Elveția, italo-german în nordul Italiei; în această din urmă regiune găsim și bilingvism italiano-slav). Astfel de cuvinte sunt, în general, răspândite pe arii mai restrânse, limitate la regiunile de contact. Se poate deci afirma că, la fel ca în cazul împrumuturilor slave din română, fluxul împrumuturilor germanice nu a fost întrerupt niciodată în limbile romanice occidentale, mai ales în franceză, italiană și romanșă. Alături de elementele germanice vechi (gotice, suabe, francice, longobarde), în Italia avem elemente care provin din *althochdeutsch* și *mittelhochdeutsch* și, limitate la Italia de nord, din germana modernă. În Franța, în afară de elementele care provin din germana de sus — în fazele sale antică, medie și nouă și care sunt deosebit de frecvente în zonele de graniță (în special în Alsacia și Lorena), există un important număr de cuvinte din germana de jos, mai ales olandeză, atât în fazele mai vechi cât și în cele moderne. Cf. Tagliavini, *Originile,* p. 228. Din această cauză, același Tagliavini (*Originile,* p. 226) observă „Dificultatea determinării epocii și originii cuvintelor germanice e deosebit de serioasă în franceză și italiană, pentru că în aceste două limbi care au suferit influențe germanice îndelungate și diverse mai mult decât celelalte limbi romanice, i se prezintă cercetătorului mai multe posibilități, iar criteriile lingvistice și istorico-culturale nu totdeauna sunt suficiente pentru a le distinge cu siguranță".

Ca și în capitolele precedente, și în acesta distingem diverse categorii, conform explicațiilor date mai sus:

• cuvinte pentru care s-au propus diverse etimoane slave moderne (III. 4. 1.);

• cuvinte considerate ca împrumuturi fie din slava veche, fie din slavonă (III. 4. 2.);

• cuvinte explicate de unii prin împrumuturi din limbile slave, iar de alții ca formate pe teren românesc (III. 4. 3.);

• cuvinte care după unii provin din limbile slave, dar pentru care s-au propus și etimoane din alte limbi (III. 4. 4.).

III. 4. 1. Pentru a se preciza care este limba slavă din care a putut să fie împrumutat un cuvânt considerat unanim slav se operează cu diverse criterii. Pentru început discutăm termenii care au aceeași formă și același înțeles în limbile slave din care se presupune că provin. În astfel de cazuri criteriul de bază pentru stabilirea etimologiei corecte este cel al răspândirii geografice. Cuvintele răspândite în întreaga arie a dacoromânei sau în cea mai mare parte a ei (adesea ele se găsesc în aceeași formă și în dialectele aromân, meglenoromân și istroromân), de felul lui *babă, lopată,* sunt cuvinte vechi slave sau vechi bulgare (Mihăilă, *Studii,* p. 10). De aceea, într-un caz ca cel al verbului *năclăi,* cuvânt popular și foarte răspândit, etimonul este v. sl. *naklejvamŭ* „coller, entoiler, encoller“ (*DLR*, s.v.; Coseriu, *Estudios,* p. 199) și nu trebuie să se invoce rus. *nakleit'* „a lipi“ (*DLRM*, *CADE* și *CDER* 5557, trimit la ambele cuvinte). Răspândirea geografică în sudul teritoriului dacoromân este un indiciu că avem a face cu un termen care provine din bulgară sau din sârbocroată, iar existența unui cuvânt slav în nordul aceluiași teritoriu poate fi o probă pentru originea ucraineană, rusă sau polonă.

Criteriul geografic poate ajuta la separarea cuvintelor slavo-bulgare de cele sârbocroate, ultimele fiind răspândite în Banat și, parțial, în vestul Olteniei, sudul Crișanei și sud-vestul Transilvaniei. Am dat mai sus cazul lui *paviț* cu sensul de „viță de vie“, la care răspândirea geografică a cuvântului (sud-vestul Olteniei) l-a determinat pe Andrei Avram (*LR* XXI, 1972, p. 424; *Contrib.*, p. 146) să opteze pentru etimologia sârbocroată. Același criteriu geografic ne permite să considerăm, împreună cu G. Mihăilă (*Studii,* p. 87), că *mătrăși, motroși, potroși* sunt de origine bulgară (*potroša* „a frânge, a rupe, a cheltui (bani)“) pentru că aceste cuvinte sunt răspândite

numai în Oltenia, Transilvania și Moldova; ele nu pot fi considerate împrumuturi din scr. *petròšiti* „a cheltui, a consuma" (*DLRM*; *DLR*; Scriban) nefiind înregistrate în Banat, cum ar fi fost de așteptat dacă limba-sursă ar fi fost sârbocroata.

Există cazuri când nu se poate face distincția între originea bulgară sau sârbocroată a unor termeni din română datorită faptului că ei nu prezintă nici o particularitate fonetică sau semantică specific bulgărească sau sârbocroată și sunt răspândiți atât în aria în care sunt de obicei termenii bulgari, cât și în aria unde există de obicei termeni sârbocroați. În astfel de cazuri, ca, de exemplu pentru *cocină* „coteț de porci" (Mihăilă, *Împrumuturi*, p. 84) sau *cârstaș* „grămadă făcută pe câmp, de obicei, din 13 snopi", ultimul discutat de G. Mihăilă (*LR* XXXIV, 1985, p. 220), se poate admite o dublă origine: în aria din sudul țării termenii amintiți pot avea origine bulgară, iar în cea de vest să fie un împrumut din sârbocroată. Tot așa, termenul *cupă* „grămadă de struguri" din Moldova poate proveni din ucr. *kupa* „grămadă", iar în Banat din scr. *kupa* „grămadă", cum precizează C. Reguș (*LR* XVIII, 1968, p. 516). Același lucru se poate spune cu privire la termenul *plav* „plaur", care circulă în Dobrogea și care poate veni atât din ucraineană, cât și din rusă (V. Nestorescu, *LR* XVIII, 1969, p. 268). Absența unor informații cu privire la răspândirea cuvântului ne împiedică să stabilim o etimologie sigură: în cazul lui *sapă* „crupă (la cai sau, mai rar, la alte animale)", nu putem ști dacă termenul provine din bulg. *sapa* sau din scr. *sápa*, amândouă cu sensul din română (V. Nestorescu, *LR* XVIII, 1969, p. 268).

Criteriul geografic este fundamental și pentru cuvintele românești a căror rădăcină este slavă, dar care nu sunt atestate, cu forma din română sau cu o formă asemănătoare, în nici o limbă slavă. Asupra lor a atras atenția G. Mihăilă (*Studii*, p. 73–74), care, rezultă de mai sus, consideră că avem a face cu împrumuturi vechi slave ale limbii române, întrucât cuvintele în cauză sunt răspândite pe tot teritoriul dacoromân. În această situație este *mlaștină*, mai răspândit decât *mlacă* „loc băltos, mocirlă", înregistrat în sudul țării și împrumutat din bulg. *mlaká;* în bulgară există o serie de derivate (*mlakáva, mlaklíva* etc.), dar nici unul nu este identic cu forma românească. Rom. *mlaștină* presupune o formă slavă **mlaktina,* care trebuie să fi dat în dialectele slavo-bulgare **mlaština*. Dat fiind că este răspândit pe tot

teritoriul dacoromân, *mocirlă,* a cărui rădăcină a fost recunoscută de toți etimologii care s-au ocupat de elementele slave ale limbii române (v. *CDER* 5378), nu poate fi considerat de origine poloneză, așa cum credea O. Densusianu (*ILR* I, p. 246); cuvântului trebuie să i se atribuie o origine slavo-bulgară (Mihăilă, *Studii,* p. 74–75). În acest ultim caz se poate invoca și criteriul statutului cuvântului în limba română, și anume faptul că este un cuvânt popular, ceea ce nu se întâmplă de obicei cu cuvintele de origine poloneză.

Există o serie de cuvinte ce au curs în limbile slave răsăritene, apusene sau în sârbocroată și slovenă, dar a căror răspândire geografică și ale căror trăsături fonetice ne determină să le considerăm în română ca împrumuturi vechi slavo-bulgare, așa cum precizează G. Mihăilă (*Studii,* p. 71–73). De exemplu, răspândirea generală în română a lui *pernă* (în Transilvania și Moldova *perină*) este o probă că avem a face cu un termen vechi slavo-bulgar, deși varianta *perină* corespunde exact scr. *përina,* ucr. *perýna,* rus. *perina* și deși bulgara nu păstrează astăzi decât o formă diminutivală *pernica* „pernă". În aceeași situație este *pleată* (care corespunde scr. *pléta* „cosiță", „gard", „cusătură"), răspândit în Transilvania, fără regiunile apusene (*ALR* I, v. I, h. 14), dar neînregistrat în Banat, ceea ce arată că foarte probabil nu este un împrumut din sârbocroată, ci un termen slavo-bulgar; în bulgară există și de această dată numai forme cu sufix (*pletka* „cosiță, pleață", *pletica*).

Tratamentul sunetelor vechi slave, care indică originea bulgărească (eventual veche sau mediobulgară) a cuvintelor prin care s-au transmis a fost sistematizat de Rosetti, *ILR*, p. 304–317, E. Petrovici, *LR* IX, 1960, p. 82, și Mihăilă, *Studii,* p. 27, 77–78.

Există, pe de altă parte, o serie de fenomene fonetice a căror prezență este un indiciu sigur al originii ucrainene a cuvântului. Lui *g* inițial din cuvinte sud-slave îi corespunde *h* în regiunile cu influență ucraineană (cf. Petrovici, *Studii,* p. 297). Deci varianta *hreabăn* a lui *greabăn* < v. sl. *grebenĭ* indică o origine ucraineană la fel ca *horodiște* < ucr. *horodište*, față de *grădiște* < v. sl. *gradište*. Ultimul exemplu prezintă și un alt fenomen tipic pentru ucraineană, și anume polnoglasia (gruprile *oro* și *olo* corespondente ale grupurilor sud-slave *ra, la: holo(a)tă* (< ucr. *holata*), față de *gloată* < v. sl. *glota*).

Există cuvinte cărora nu le poate fi aplicat criteriul fonetic, neprezentând nici un fenomen caracteristic pentru o anumită limbă slavă: *babă, lopată, rană.*

Criteriul fonetic combinat cu cel geografic poate ajuta la stabilirea originii unor dublete etimologice. E. Petrovici (*DR* XI, 1941, p. 35–36) a arătat că *tigvă*, cu varianta *tidvă, tivdă, tivgă,* răspândit în Muntenia, Moldova și Bucovina, provine din bulg. *tikva,* în timp ce *ticfă,* înregistrat în Banat, este un împrumut din scr. *tikva,* care într-un grai sârbesc din Banat a cunoscut asimilarea *kv* > *kf.*

Și criteriul semantic poate servi la precizarea originii unor termeni românești, mai ales când este vorba de cuvinte sud-slave (mai exact slavo-bulgare). De exemplu, numai bulg. *griža* are sensurile „grijă, îngrijire", „neliniște, teamă", pe care le are și termenul românesc *grijă,* ceea ce mă determină să-l consider pe acesta împrumut mai vechi din bulgară, și nu din altă limbă slavă. O remarcă asemănătoare se poate face cu privire la *zăpadă,* care prezintă o situație mai complicată, datorită faptului că în limbile slave nu există un cuvânt corespunzător celui românesc. Trebuie să se pornească așa cum precizează G. Mihăilă (*Împrumuturi,* p. 239–240), de la un verb slav *za-pasti, za-padati* care s-a transmis românei (*a zăpădi* „a acoperi cu zăpadă, a troieni"). De la *zăpădi* s-a format un substantiv *zăpadă,* după cum de la *a trudi, a pofti* s-au format substantive ca *trudă, poftă.* De altfel, *zăpadă* este răspândit nu numai în sudul țării, așa cum rezultă din harta analizată de Pușcariu, *LR* I, p. 214.

Criteriului geografic i se pot asocia și alte criterii, nu numai cel fonetic și/sau cel semantic. Astfel, la cuvintele răspândite în partea orientală și de nord a teritoriului daco-român care provin dintr-o limbă slavă răsăriteană (ucraineană sau, mai rar, rusă) sau din polonă, un argument în favoarea originii ucrainene îl poate constitui prezența cuvântului în graiurile ucrainene (învecinate cu graiurile românești), cu un fonetism și un semantism identice sau foarte asemănătoare cu cele din română, precum și existența termenului în graiurile maghiare din Transilvania. G. Mihăilă (*Studii,* p. 102) menționează cazul rom. *notată* „brădișor, cornișor (de munte)", răspândit în Maramureș și în partea de nord-est a Transilvaniuei, care nu are la origine pol. *nietota* (Cihac II, p. 217; *TDRG*), ci provine din graiurile ucrainene, unde cuvântul are forma *nitota* și același sens ca în română.

Un criteriu important în opțiunea pentru una sau alta dintre etimologiile slave este statutul funcțional, poziția cuvântului în limba slavă presupusă a sta la baza termenului românesc. Atragem atenția asupra etimoanelor unor cuvinte românești care nu se găsesc decât în variante dialectale ale unor limbi slave; absența lor din dicționarele curente ale limbilor respective nu elimină posibilitatea unei explicații prin variantele dialectale menționate. Problema este asemănătoare cu cea a cuvintelor latinești care s-au transmis numai unor variante dialectale romanice insuficient cunoscute și a căror cunoaștere poate arunca o lumină nouă asupra unor fapte românești păstrate din latină și nesprijinite suficient de alte fapte romanice. Este clar însă că atât faptele dialectale slave, cât și cele romanice trebuie să se explice prin criterii interne ale limbilor respective, adică să justifice continuarea sau dezvoltarea din fapte vechi slave sau latinești: formele împrumutate de dialectele respective din alte limbi nu pot fi luate în considerație (vezi cele spuse și în acest capitol). Etimologiile unor cuvinte care au corespondente în graiurile bulgare din țara vecină și de la noi dă G. Mihăilă *(Studii,* p. 61–79); etimologii a numeroase cuvinte care au corespondente în graiurile ucrainene se află în diversele articole semnate de I. Robciuc. Între exemplele discutate de G. Mihăilă sunt unele care reprezintă cuvinte pierdute din bulgară și păstrate în română; acestea se aseamănă, până la un anumit punct, cu cuvintele neatestate din latină transmise românei și limbilor romanice. Exemplul clasic dat de G. Mihăilă (*Studii,* p. 21, 70) este *scovardă* „un fel de plăcintă" < sl. **skovorda,* **skovarda*.

Am discutat despre alegerea pe care trebuie să o facem între diversele origini slave posibile atunci când este vorba de un cuvânt ca o unitate. Criteriul geografic este la fel de important și când este vorba de sensurile unui cuvânt. Sensul „a grăbi" al lui *a păzi,* înregistrat în Maramureș, trebuie explicat printr-o influență ucraineană, deși sensul respectiv există nu numai în ucraineană, ci și în bulgară.

III. 4. 2. Distincția între elementele slavone și cuvintele vechi slave intrate pe cale populară este mai greu de făcut din cauza absenței unor criterii riguroase. De altfel, dicționarele românești nu fac totdeauna

o deosebire clară între cele două categorii de cuvinte: de origine veche slavă, populare și de origine cultă (slavone), ambele fiind tratate ca „vechi slave“ (v. sl.). Abia *Dicționarul limbii române,* începând de la fascicula a 7-a a volumului al VI-lea (litera *M*), face sistematic, pe urmele indicațiilor lui B.P. Hașdeu și E. Petrovici, distincția între cele două categorii de cuvinte (Mihăilă, *Studii,* p. 135, nota 1).

În stabilirea originii slavone a unui termen s-au propus diferite criterii, dintre care mai importante sunt apartenența cuvântului la o anumită clasă onomasiologică și criteriul fonetic (Mihăilă, *Studii,* p. 125). Sunt considerate slavonisme cuvintele care fac parte din terminologia religioasă (*pravoslavie, gheenă, pristol* etc.), din terminologia administrativă (*vornic, stolnic, pravilă, zapis* etc.) sau din terminologia culturală (*bucoavnă, zbornic* etc.). Dacă multe dintre aceste slavonisme au aparținut terminologiilor menționate și au caracterizat limba română veche, există altele care au pătruns și în vorbirea populară *(rai, iad, duh, sfânt)*, unde au căpătat uneori și noi sensuri. Câteodată slavonismele au rămas în expresii, ca *nici o cirtă* „nici o iotă, nimic“ sau *într-o cirtă* „într-o clipă, imediat“, unde *cirtă* provine din slavon. *črŭta* „accent, semn deasupra unui cuvânt“ (Pușcariu, *LR* I, p. 296). Rezultă că nu este suficient criteriul onomasiologic pentru precizarea originii slavone a unui termen. De remarcat, în plus, că există cuvinte ca *hrăni,* la care sensul „a păzi“, folosit în textele vechi românești, traduceri după originalul slavon, corespunde slavon. *chraniti* „a păzi“, în timp ce sensul „a nutri“, cel mai frecvent astăzi, este împrumutat pe cale populară (Pușcariu, *LR* I, p. 296–297).

Nici criteriul fonetic nu este totdeauna suficient pentru a preciza originea slavonă a unui termen, deoarece el funcționează numai pentru un număr redus de cazuri. Se știe că, dacă un termen vechi slav păstrează un *h* la finala cuvântului, el este slavon, spre deosebire de termenii populari, care l-au prefăcut pe *h* în *f.* Sunt deci slavone cuvinte ca *duh, văzduh,* dar sunt de origine slavă veche, transmise pe cale populară, cuvinte ca *năduf, praf, vârf, vătaf, puf, vraf, zăduf.* Un alt element diferențiator între cele două categorii de cuvinte îl constituie aspectul fonetic al unor cuvinte românești care prezintă trăsături datorate cu siguranță pronunțării literare, artificiale, a slavonei (fonetismul cunoscut sub numele de vocalizarea ierurilor în

poziție neintensă din slavonă), în opoziție cu tratamentul popular al acelorași termeni împrumutați din slava veche pe cale neliterară: *săvârși, sobor* sunt slavonisme, în timp ce *sfârși, zbor* (*sbor*) „adunare“ sunt aceleași cuvinte transmise pe cale populară (Mihăilă, *Studii*, p. 125). Sunt de origine slavonă și cuvintele care prezintă un fonetism (grupul inițial format dintr-o velară și nazală) ce contravine foneticii graiurilor populare. E. Petrovici (*DR* X_2, 1943, p. 348–350) a arătat că termeni cu *cn* inițial (*cneaz, cnezie, cnezat*) sunt slavonisme frecvente în textele vechi românești influențate de slavonă. La fenomenele menționate poate fi adăugat și cazul sufixelor *-anie* și *-enie*, care, sub această formă, sunt slavonisme, așa cum a demonstrat E. Petrovici („Balcania“ I, 1938, p. 83–87). Sunt deci slavonisme cuvinte ca *citanie, cazanie, dihanie, blagoveștenie, vedenie, spășenie*, spre deosebire de *claie* < v. sl. *kladnja, copaie* < v. sl. *kopanja*, în care sufixul nici nu este analizabil în română. Cele două sufixe au fost detașate în română și s-au aplicat și la teme românești, astfel că *petrecanie, împărtășanie* sunt cuvinte formate pe teren românesc, și nu trebuie interpretate ca slavonisme.

Și criteriul geografic poate fi folosit pentru delimitarea slavonismelor de cuvintele vechi slave, populare, dar numai într-o oarecare măsură și indirect. Prezența unui cuvânt vechi slav în dialectul aromân este o dovadă sigură a originii populare a termenului respectiv și, invers, absența unui termen vechi slav din aromână poate fi un indiciu al statutului de slavonism în dacoromână, datorită faptului că limba liturgică la aromâni a fost greaca, și nu slavona. Astfel *sfânt* și *a citi* sunt slavonisme, pentru că ele nu există în aromână, lor corespunzându-le *ayiu*, respectiv *ǵuvăescu*, amândouă cuvinte de origine greacă (pentru „a citi“ aromâna are și *aleg* < lat. *legere*). Și acest criteriu trebuie aplicat cu prudență, fiindcă există termeni ca *icoană*, care există atât în dacoromână, unde este slavonism, cât și în aromână, unde este împrumutat din greacă (din greacă îl are și vechea slavă). Deci existența aceluiași termen și în aromână nu este totdeauna o garanție că termenul din dacoromână nu este slavon.

Între alte criterii auxiliare pentru stabilirea originii slavone a unui cuvânt românesc este și comparația cu situația din alte limbi slave, mai exact din rusă. E. Petrovici a demonstrat că sufixele *-anie, -enie* sunt de origine slavonă (deci culte) și în rusă.

Fără a avea valoare la fel de probantă ca a criteriilor prezentate mai sus, poate fi adusă în discuție și comparația cu celelalte limbi romanice. În general, se constată că, dacă unor cuvinte de origine slavă din română le corespund în limbile romanice occidentale cuvinte latinești savante, avem a face în română cu slavonisme, deci cu cuvinte pătrunse pe cale savantă.

III. 4. 3. În cazul derivatelor de la teme slave cu sufixe sau prefixe slave care există atât în română, cât și în limbile slave, opțiunea poate fi făcută folosindu-se criteriul răspândirii geografice, la fel ca în cazul categoriei precedente. Dacă un derivat presupus că ar fi împrumutat din ucraineană este răspândit în Banat sau Oltenia, unde influența ucraineană nu s-a manifestat, îl putem considera cu mai multă probabilitate o formație pe teren românesc. Astfel *lainic* „vagabond", pe care unii îl consideră derivat de la ucr. *lan* „vagabond, leneș" (*DA*), este mai degrabă un derivat de la *laie* „ceată de țigani" (Scriban; Iorgu Iordan, *BIFR* IX, 1942, p. 147); în favoarea ultimei explicații pledează răspândirea lui în Oltenia. La polul opus este *pândar,* cuvânt existent nu numai în dacoromână, ci și în aromână și în meglenoromână, precum și în albaneză, care are foarte multe șansesă fie împrumut (v. sl. *pǫdarĭ*), cu atât mai mult cu cât în aromână nu există baza (*pândi*) de la care să fi fost derivat. Este mai greu de presupus ca în toate cele trei dialecte termenul să fi fost derivat independent, chiar dacă am presupune că și aromâna ar fi avut verbul *a pândi*. Situația lui *pândar* seamănă cu aceea a termenilor de tipul *fecior, mioară,* de origine latină, pentru care am invocat de asemenea dialectele sud-dunărene.

Între aceste două situații extreme există numeroase cazuri în care probabilitatea de avea a face cu un derivat pe teren românesc sau cu un împrumut diferă de la caz la caz, mai ales dacă forma și/sau sensul derivatului în limba presupusă de origine și în română nu sunt identice. Astfel, *minciog*, răspândit în Oltenia, nu trebuie considerat împrumut din ucraineană (*DLR*), ci o creație românească de la *minge* + *-oc*, *-og*. Din seria cuvintelor care pot fi considerate cu un mai mare grad de probabilitate ca derivate pe teren românesc face parte și *pomană,* considerat împrumut din v. sl. *poměnŭ* (Cihac, II, p. 275; *CDER* 6629), dar care este foarte probabil un postverbal de la *pomeni*

(Mihăilă, *Împrumuturi*, p. 146; Graur, *Alte etim.*, p. 70), la fel ca în multe alte cazuri: *dojană* < *dojeni*, *goană* < *goni* etc. Ipoteza derivării pe teren românesc are confirmarea, după Al. Graur (*loc. cit.*), în faptul că *pomană* a fost împrumutat din română în bulgară, sârbocroată, ucraineană (*pomana*).

Rezultă din cele spuse până aici că este necesară o deosebită prudență în aprecierea situațiilor de felul celor semnalate. Această prudență este necesară cu atât mai mult, în cazul unor derivate ca *jabrac* „om de nimic, ticălos", considerat de *DA* și *DLRM* ca derivat cu sufixul *-ac* de la *jabră*, variantă a lui *javră*, iar de I. Robciuc (*LR* XVIII, 1969, p. 87) împrumut din ucraineană, unde există argumente în favoarea sau împotriva fiecăreia dintre cele două soluții. Astfel, pentru formarea pe teren românesc trebuie să se țină seamă că varianta *jabră* este înregistrată numai cu sensul „cal bătrân" în câteva localități din nord-estul teritoriului dacoromân (S. Pop, *DR* VII 1931–1933, p. 206), nu în apropierea județului Suceava, unde a fost notat termenul *jabrac*. Explicația prin împrumut din ucraineană, propusă de I. Robciuc, are împotrivă și faptul că termenul *žebrak* a fost înregistrat cu sensul din română numai în graiuri ucrainene din nordul Moldovei aflate în contact cu graiuri moldovenești (în ucraineana literară cuvântul are numai sensul de „cerșetor", „pomanagiu") și, în al doilea rând, că prezintă fonetismul *e* pentru *a*. În orice caz, criteriul ariei de răspândire a cuvântului nu este, așa cum crede I. Robciuc, un argument contra unei explicații pe teren românesc; el poate fi un indiciu pentru luarea în considerare și a originii ucrainene a lui *jabrac*. Comparând argumentele în favoarea sau împotriva celor două soluții, considerăm că cele pentru originea românească sunt suficiente ca să nu se renunțe la etimologia din *DA* și *DLRM*, cu atât mai mult cu cât însăși proveniența în ucraineană a termenului de bază este pusă sub semnul îndoielii de Candrea, *Elemente*, p. 405, și *DA*: „dacă cumva în rutenește cuvântul nu-i împrumutat de la noi".

O situație similară prezintă *șmirac* „om neglijent, care nu-și păzește hainele de murdărie", „derbedeu, pușlama", înregistrat în partea de vest a fostului județ Rădăuți. I. Popescu (*LR* XX, 1971, p. 341) consideră că este un derivat cu sufixul *-ac* de la *șmir* „unsoare pentru căruță", cuvânt răspândit în Bucovina și nordul Moldovei și

care provine din germ. *Schmiere*. *DLR* s.v. îl consideră, la fel ca I. Lobiuc (*LR* XXII, 1973, p. 500–501), împrumut din ucr. *šmirak* „persoană care vinde unsoare pentru căruță". Nici una dintre cele două soluții nu rămâne fără semne de întrebare în legătură cu semantismul cuvântului: derivării în română pare a i se opune faptul că în această limbă nu au fost înregistrate sensurile presupuse a fi inițiale „persoană care unge roțile carului" sau „persoană care vinde șmir, dohot", care există în ucraineana dialectală; împotriva celeilalte explicații este constatarea că sensul de „persoană murdară" al derivatului românesc se regăsește în ucraineană numai în graiurile ce sunt în contact cu limba română. De această dată în opțiunea pentru una dintre cele două soluții ar putea fi invocat un alt criteriu, menționat și de I. Lobiuc, și anume poziția sufixului *-ac* în limba română care formează mai rar substantive nume de agent (v. și Finuța Asan, *SMFC* VI, 1972, p. 45). Problema rămâne deschisă, cu atât mai mult cu cât chiar *DLR*, care propune un etimon ucrainean pentru derivatul *șmirac*, dă un etimon german pentru cuvântul bază (*șmir*), răspândit în aceeași arie, deși în ucraineană există și termenul *șmir*, fără să fi fost luat vreodată în discuție pentru originea rom. *șmir*.

Nu mai puțin complicate sunt lucrurile în cazul lui *duhlí* „a puți", *duhlit* „puturos", „cu miros greu, neplăcut", considerate de *CADE* și de *CDER* 3095, derivate pe teren românesc de la *duh*, cu sufixe expresive, explicație contestată recent (*LR* XXVIII, 1979, p. 595), pentru a se pune cuvântul respectiv în legătură cu ucr. *dóhlyj* „fetid". Obiecțiile de natură semantică sau formală contra derivării pe teren românesc nu sunt decisive. Termenul în discuție există alături de alte cuvinte cu același sens ce pot fi considerate derivate de la *duh* (*duhlui, duhni*) și de alte derivate care înseamnă „miros greu", de felul lui *duhoare*, pus de *CADE* și de S. Pușcariu (*DR* VII, 1931–1933, p. 469) în legătură cu *putoare* < lat. *putor*. De altfel, sensul „miros" apare și în alte limbi slave, nu numai în ucraineană.

Situații similare există și în cazul derivării cu prefixe. Spre exemplificare prezentăm un caz cu prefixul *nă-*, care provine din v. sl. *na-*. Cuvântul *năsoci* „a merge greu, prin noroi, prin iarbă mare etc." este considerat de Florica Ficșinescu (*SMFC* VI, 1969, p. 10) ca derivat pe teren românesc cu prefixul *nă-* de la *sogi* „a frământa aluatul", etimologie contestată pe bună dreptate de Andrei Avram

(*LR* XXII, 1973, p. 194; *Contrib.*, p. 110), care arată că este vorba de un împrumut din bulg. *nasoča se* „a se îndrepta, a merge spre ceva“. Criteriul de bază în respingerea derivării pe teren românesc pe care își bazează argumentația Andrei Avram este cel al răspândirii geografice, mai exact al răspândirii geografice a derivatului și a cuvântului-bază. Se observă că derivatul a fost înregistrat în Oltenia, în timp ce verbul *sogi* „a frământa aluatul“, de la care s-a presupus că ar fi fost derivat *năsogi,* este răspândit numai în Năsăud, așa cum rezultă din harta *ALR* II, SN II, h. 1056, și din articolul lui S. Pop (*DR* VII, 1931–1933, p. 86–87) consacrat acestui cuvânt.

Din cazurile precedente, pe baza cărora am insistat asupra importanței criteriului geografic, a rezultat că fundamentale rămân totuși cele două criterii de bază, fonetic și semantic. Exemplific în cele ce urmează cu un cuvânt, *a isca* „a provoca subit, a apărea, a se manifesta subit“, considerat împrumut din bulg. *iska mi se* „a dori“ (*CADE*; *DA*; *CDER* 4506); prin aplicarea riguroasă a celor două criterii, fonetic și semantic, poate fi interpretat ca derivat în română de la *iască* (*TDRG*). M. Ferrand (*CL* XXII, 1977, p. 159–161) a arătat că proveniența cuvântului din bulgară este contestabilă din punct de vedere semantic, iar din punct de vedere fonetic nu se poate explica varianta *iesca,* bine reprezentată și, se pare, mai veche decât *isca*. În plus, același autor observă că verbele în *-a* nu provin în română din slavă. De aceea, credem că explicația prin derivarea pe teren românesc (*iască* >**iesca* „a aprinde“) este mai acceptabilă; acestei explicații nu i se pot aduce obiecții de natură formală sau semantică.

III. 4. 4. În cazul cuvintelor pentru care s-a propus o etimologie slavă, dar și alte etimologii, criteriul de bază, alături de cel fonetic și semantic, este răspândirea geografică. Termenul *buiede* „buruiană de leac“, înregistrat în Banat și în sudul Olteniei, a fost explicat de Iorgu Iordan (*BIFR* I, 1934, p. 120–122) ca provenind din scr. *bujad* tocmai pornind de la răspândirea geografică a termenului, împotriva soluției date de *DA*, care îl explică prin *buiagă* adj. substantivat din *(buruiană) buiacă*.

Răspândirea geografică (Țara Hațegului, Banat și Mehedinți) este un element important pentru a considera că termenul *arius* „soi de mere timpurii“ nu provine din magh. *erös* „tare, vânjos“, cum

susține *DA*. N. Drăganu (*DR* V, 1927–1930, p. 328–329) a propus ca etimon scr. *jaruh* „de primăvară“, etimon care corespunde mai bine și din punct de vedere semantic (merele timpurii sunt primăvăratice); evoluția formală este explicată de N. Drăganu (*loc. cit.*).

Același criteriu poate fi un argument pentru a distinge două cuvinte, dintre care unul slav, acolo unde se vorbea de un singur cuvânt. E Petrovici (*DR* X_2, 1943, p. 347–348) a demonstrat că *mur* „temelie“, înregistrat într-un singur punct din Maramureș pentru *ALR* (v. *ALR* II, v. I, h. 223, p.c. 353), nu este termenul latinesc *murus*, păstrat în aromână, și nici termenul latinesc folosit în literatură până în secolul al XIX-lea (P. Maior, I. Heliade-Rădulescu, Gh. Asachi, G. Barițiu, M. Eminescu), ci un împrumut din ucraineană (a fost înregistrat tot în *ALR* în punctul 366 — Brodina — localitate cu vorbitori de limbă ucraineană). Deși nu interesează în mod direct etimologia termenului regional românesc, precizăm că în ucraineană, la fel ca în alte limbi slave occidentale sau orientale (polonă, bielorusă, slovacă, sorabă), cuvântul este luat din germană, care, la rândul ei, l-a împrumutat din latină (*murus*).

Îndeplinirea diverselor criterii (răspândirea geografică, criteriul semantico-onomasiologic, statutul cuvântului în limba din care se presupune că s-a împrumutat) poate justifica opțiunea pentru una sau alta dintre etimologiile propuse. E. Petrovici (*DR* X_1, 1941, p. 26–32) a demonstrat că termenul *cir* „terci (de mămăligă)“ nu poate fi împrumutat din ucraineană, cum spun *DA*, *TDRG*, Scriban, pentru că aria cuvântului nu coincide cu ariile elementelor de origine ucraineană (ea amintește mai degrabă ariile unor cuvinte latinești ca *moare*, *curechi*, fiind aproape general dacoromân). În ucraineană există numai dialectal, în vecinătatea graiurilor românești, de la care ucraineana a împrumutat și alți termeni care țin de cultivarea porumbului și de prepararea mămăligii: *kukurudz*, *popušoja* „porumb“, *prašuvaty* „a prăși“, *balmus* „balmoș“, *kuleša*, *mamaliga*, *malaj* „mălai“, deci *cir* este în ucraineană un împrumut din română. Aceste fapte l-au determinat pe E. Petrovici să propună o altă etimologie, și anume v. gr. κυλός, care a intrat ca termen de bucătărie și de medicină în latina populară orientală și s-a păstrat, la fel ca alți termeni latinești, numai în anumite regiuni ale teritoriului dacoromân.

Prin aria de răspândire și prin sens, cuvântul *palhă* „pală, cantitate de iarbă sau de păioase", răspândit în Transilvania, Maramureș și nordul Moldovei, poate fi considerat ca provenind din ucr. *palha* „lespede". Probabil că sensul inițial al lui *palhă* a fost „cantitate de fân în formă de lespede sau placă", așa cum presupune Andrei Avram (*LR* XXIV, 1975, p. 290–291; *Contrib.*, p. 130–131), care arată că etimonul maghiar propus (*pálha,* Pașca, *Glosar,* p. 46, acceptat de Tamás, *EW*, s.v. *palhă*[2]) este un cuvânt dialectal, răspândit numai în graiurile maghiare din nord-vestul țării noastre. Dacă se pornește de la termenul ucrainean, se pot explica atât cuvântul românesc, cât și cel maghiar (dacă termenul maghiar nu este chiar din română).

Criteriul fonetic și cel semantic au fost invocate pentru acceptarea etimologiei slave a cuvântului *bodogăni,* stabilită de V. Bogrea (*DR* II, 1921–1922, p. 899) și de Al. Graur (*Etim. rom.*, p. 62). Explicațiile anterioare nu pot fi reținute. Explicația conform căreia *bodogăni* ar avea o origine onomatopeică (*bodogăni* < *bodrogăni* < *bodorogăni*), dată de *DU*, nu rezistă fiindcă, așa cum a arătat Al. Graur. (*loc. cit.*) nu există nici un verb de cinci silabe cu sufixul *-ăni;* din motive semantice și pentru că finala *-ni* din maghiară devine *-ui* în română nu poate fi reținut nici magh. *dobogni* „a bocăni" (*DLRM*). Termenul se poate explica prin compusele slave cu *bogŭ,* din care au rezultat forme ca *bogodan, bogodarenie* etc. Vorbitorul român care nu înțelegea ce spune popa în slavonește a luat crâmpeie de frază slavonă ca simbol al vorbirii neînțelese (V. Bogrea, *DR* IV_1, 1924–1926, p. 795). În forma *bogodan* s-a petrecut metateza lui *d* și s-a ajuns la *bodogan* și *bodogăni* cu finala *-ăni,* sufix al verbelor onomatopeice.

Criteriul fonetic poate fi el singur un argument serios pentru acceptarea unei etimologii slave. Cuvântul regional *trușcă* „curcă", înregistrat în Maramureș, a fost explicat prin germ. *Truthenne,* explicație ce prezintă dificultăți din punct de vedere formal, dar și prin ucr. *truška,* diminutiv al lui *trjucha;* ultima soluție, dată de I. Robciuc (*LR* XV, 1966, p. 580), corespunde atât din punct de vedere formal, cât și semantic. Cuvântul *șurui* „a curăți podele, a freca", înregistrat în județul Suceava, corespunde din punct de vedere formal ucr. *šuruvati,* și nu magh. *súrolni,* care a dat în graiurile românești din Transilvania *șurlui* (I. Lobiuc, *LR* XXII, 1973, p. 502–503).

Criteriul semantic poate fi și el hotărâtor în opțiunea pentru una dintre etimologiile propuse. De exemplu, pentru *bocăneț* „pâinișoară care se face din răzuiturile de pe albie“, „aluat nedospit“, răspândit în nordul Moldovei, explicația lui Scriban prin raportarea la *boghineț* „porcoi, grămăjoară de fân mai mică decât o căpiță“, pentru care se trimite la magh. *boglya,* scr. *baglja,* nu corespunde nici din punct de vedere semantic, nici din punctul de vedere al răspândirii geograice. De aceea este de preferat etimonul ucrainean *bochunec'* „pâinișoară“, propus de C. Reguș (*LR* XVIII, 1969, p. 270).

Un criteriu de care se poate ține seama în acceptarea sau respingerea uneia dintre soluțiile etimologice este cel onomasiologic. Explicat de Tamás, *EW*, prin magh. *pahárnok, paharnic* este considerat de toate dicționarele românești împrumut din slavon. *pacharnik* (Cihac II, p. 238; *TDRG*; *CDER* 6015). Înregistrat încă în documentele slavo-române din secolul al XIV-lea, *paharnic* face parte dintr-un domeniu onomasiologic — cel al numelor de dregătorii — în care sufixul *-nic* apărea în cuvinte slavone (*ceașnic* < slavon. *čašĭnikŭ, postelnic* < slavon. *postelĭnikŭ, sfetnic* < slavon. *sŭvětĭnikŭ, vornic* < slavon. *dvorĭnikŭ*), care denumeau diverse dregătorii. Este un indiciu că s-ar putea să avem a face cu un împrumut din slavonă (N. Drăganu, *DR* VII, 1931–1933, p. 212–213), dacă nu este un derivat pe teren românesc de la *pahar* + sufixul *-nic* (*DEX*).

Același criteriu onomasiologic poate fi aplicat în cazul unor cuvinte din alte terminologii, cum este cea marină, unde dintre două sau mai multe etimologii alegerea se face ținând seama de ansamblul terminologiei respective. Numele de pești marini din română provin din greacă sau turcă (mai rar, din graiurile lipovenești), așa cum rezultă din ancheta pentru *Atlasul lingvistic mediteranean* (v. Marius Sala, *LR* IX, 1960, p. 32). În această situație, etimologia bulgărească pentru *hamsie* (*TDRG*; *DA*) nu poate fi reținută și trebuie acceptată etimologia greacă (ngr. χαμφί), dată de *CADE*; Scriban; *CDER* 4004.

Există o categorie de cuvinte pentru care nici unul dintre criteriile invocate până acum nu este pertinent și pentru care s-au propus diverse etimologii, între care și una slavă. Le discutăm aici pentru că unele sunt sigur slave, deși prezintă dificultăți de explicare. O prezentare a lor grupată într-un capitol consacrat stratului arhaic slav din română se găsește la Mihăilă, *Studii* p. 16–23, lucrare la care ne

vom referi și în continuare. Cuvintele din această categorie nu sunt toate în aceeași situație. Origine sigură are *șchei*, sing. *șchiau*, care este, cum a arătat E. Petrovici (*RRL* XI, 1966, p. 313–316), primul și cel mai sigur element slav (*slověninŭ*), pătruns în latina orientală. Atestat din secolul al VI-lea sub forma *sclauus* (sau *sclauenus, sclauinus*), el a devenit element al limbii latine, așa cum cuvintele vechi grecești, despre care va fi vorba mai departe, au intrat în latina balcanică și au devenit pentru limba română elemente latinești (de altfel, *REW* 8003a consideră că termenul slav a intrat în latină prin intermediar grecesc). Aceeași interpretare — cuvinte slave pătrunse în latina balcanică — o dă E. Petrovici (*op. cit.*, p. 316–321) și pentru *jupân, stăpân, stână, smântână, măgură, mătură,* deși originea presupuselor cuvinte slave care au intrat în latina balcanică nu este clară nici pentru limbile slave. Datorită acestui fapt, ca și dificultăților de ordin fonetic semnalate de Mihăilă, *Studii,* p. 16–20, aceste cuvinte pot fi considerate ca aparținând unui strat vechi. Pentru Brâncuș, *Voc.*, p. 95 (*măgură*), p. 142 (*mătură*), p. 147 (*stăpân*), p. 149 (*stână*) ele sunt elemente autohtone; unele sunt considerate autohtone probabile și de Mihăilă, *loc. cit.* Rosetti, *ILR*, p. 251, reține ca autohton numai pe *măgură*, iar *jupân*, *smântână*, *stăpân*, *stâncă* (p. 309) le explică prin vechea slavă. Problema originii acestor cuvinte este una dintre cele mai dezbătute chestiuni ale etimologiei românești fără o rezolvare sigură. Mult discutată este și originea lui *sută*, considerat slav, traco-dac, iranic (*CDER* 8408), fără ca argumentele pentru una sau alta dintre etimologii să fi convins deplin, deși cele mai multe păreri înclină spre originea slavă (Rosetti, *ILR*, p. 309; I. Pătruț, *CL* XII, 1968, p. 87–89). Un grup de patru cuvinte (*gard, baltă, daltă, scovardă*) discutate de Mihăilă, *Studii*, p. 20–21, au ca trăsătură comună faptul că nu prezintă metateza lichidelor în presupusele etimoane slave. Din discuția lui G. Mihăilă rezultă că ar fi slave numai *daltă* și *scovardă*, celelalte două — *gard, baltă* — putând fi considerate și ca elemente autohtone, așa cum de altfel le explică și Brâncuș, *Voc.*, p. 35–37 (*baltă*), 76–77 (*gard*); Rosetti, *ILR*, p. 313, le tratează ca elemente slave. Și de acestă dată se poate afirma că argumentele în favoarea uneia sau alteia dintre etimologii nu sunt în măsură să răspundă la toate dificultățile existente.

III. 5. **Cuvinte de origine maghiară**

Spre deosebire de celelalte limbi romanice, româna a avut un contact mai îndelungat cu maghiara, datorită relațiilor nemijlocite dintre cele două popoare. Primele împrumuturi au început să pătrundă la sfârșitul secolului al XII-lea. Cele mai vechi sunt general răspândite și aparțin limbii literare (magh. *alkotni* > rom. *alcătui,* magh. *fogadni* > rom. *făgădui*). Altele sunt populare în graiurile din Transilvania (magh. *darab* > rom. *dărab,* magh. *baj* > rom. *bai*). Cele mai noi sunt răspândirile în graiurile din zona unde există în prezent fenomene de bilingvism (magh. *festék* > rom. *feștic* „vopsea", magh. *téglázó* > rom. *teglizău* „fier de călcat (rufe))".

Între diversele cuvinte maghiare pătrunse în română trebuie să distingem, împreună cu S. Mândrescu (*Elemente ungurești în limba română,* București, 1892; cf. și Fr. Király, *LR* XVI, 1967, p. 407), două categorii, în funcție de epoca în care au intrat în limba română și de răspândirea lor geografică: unele mai vechi, împrumutate începând din secolul al XI-lea — al XII-lea și până în secolul al XIV-lea, și altele mai noi. Această distincție este necesară pentru că elementele mai vechi maghiare prezintă o serie de particularități fonetice de care trebuie să se țină seama. Este necesar, de exemplu, să se știe că, așa cum a arătat E. Petrovici (*SCȘt* Cluj V, 1954, p. 439–469), în epoca împrumuturilor mai vechi *v* maghiar se pronunța bilabial și că de aceea unui astfel de *v* urmat de *a* îi corespunde în română un *u* care, prin contopire cu vocala următoare, poate să și dispară (magh. *város* > *oraș*), în timp ce *v* din elementele mai recente s-a păstrat ca atare (magh. *vályog* > rom. dial. *văiugă* „cărămidă de argilă nearsă, chirpici"). Acest fapt l-a determinat pe E. Petrovici (*op. cit.*, p. 464) să considere că *vamă,* cuvânt mai vechi, atestat încă la începutul secolului al XIV-lea în documentele slavo-române, nu provine direct din magh. *vám,* ci a pătruns prin slavonă; dacă ar fi fost împrumutat din maghiară, *u* ar fi devenit *o*, la fel ca în elementele vechi maghiare. Arom. *varoș(e)* „suburbie" nu poate proveni din maghiară, ci din scr. *varoš* (*DDA*). De altfel, în dialectele sud-dunărene nu s-a semnalat nici un element maghiar, fapt cu valoare de principiu în etimologie: un cuvânt care există și în dialectele sud-dunărene nu poate avea o etimologie maghiară. Prin urmare

soluția etimologică propusă de Cihac II, p. 475, pentru *afin* (< magh. *áfonya*) nu poate fi reținută, datorită existenței termenului și în aromână. Cuvintele mai vechi maghiare au și o răspândire geografică diferită de cea a elementelor recente: în timp ce cuvintele vechi de felul lui *belșug, neam* sunt răspândite pe tot teritoriul dacoromân, cuvintele mai recente (*dărab, holdă, nemeș, secheres* etc.) sunt folosite în mod curent numai în Transilvania.

Discutăm în cele ce urmează două tipuri de cuvinte:

• cuvinte pentru care s-au propus etimon maghiar și derivare pe teren românesc (III. 5 .1.);

• cuvinte explicate prin maghiară, dar și prin alte limbi (III. 5 .2.).

III. 5. 1. Problema „împrumut sau derivat pe teren românesc?" se pune și în cazul elementelor de origine maghiară. Există o serie de cuvinte analizabile care au același sens și forme foarte asemănătoare sau chiar identice în maghiară și română (*hămișag* "înșelăciune, vicleșug" — magh. *hamisság* „idem", *găzdășag* „bogăție" — magh. *gazdagság* „idem") și pentru care criteriul fonetic și cel semantic nu sunt pertinente. Nici criteriul răspândirii geografice nu ne poate ajuta, fiindcă atât cuvintele-bază (*hamiș, gazdă* „bogat"), cât și derivatele sunt răspândite în aceleași regiuni. De obicei aceste cuvinte sunt considerate împrumutate (*CDER* 4003, 3625), neexistând argumente pentru formarea lor în română.

În unele cazuri, concordanța formală nu este susținută și de o concordanță semantică. N. Drăganu (*DR* VII, 1931–1933, p. 132) arată că rom. *cioplaș* corespunde din punct de vedere formal magh. **csaplás* (din **csapalni* pentru *csapni* „a izbi"), dar din punct de vedere semantic corespondența este numai parțială, și anume se referă la sensul „stropi [de ploaie] mari, unde și unde, rari". Celelalte sensuri ale rom. *cioplaș*, „înfieratul arborilor printr-o tăietură în trunchiul larg", „cioplitură (cu toporul) într-un copac ca să nu rătăcim drumul prin pădure" și cel colectiv de „lemnele cioplite în pădure", sunt ale unui cuvânt derivat în românește de la *ciopli* + sufixul *-aș*.

Există situații când dificultăți formale se opun interpretării ca împrumut din maghiară pentru unele derivate. Astfel, *jecmăni*, considerat de *DLRM* ca împrumutat din magh. *zsákmányolni*, ar fi trebuit să aibă forma **jecmănălui*. De aceea, Th. Hristea (*Probl. etim.*,

p. 286) și Fr. Király (*CL* XVIII, 1973, p. 251; *Etim.*, p. 18) susțin, cu dreptate, că *jecmăni* este format de la *jăcman* „jaf mare" și sufixul *-i*. În cazul lui *ademeni*, etimonul maghiar (*adományozni*) ar fi dat în română **adămănzi* sau **ademenzi;* de aceea credem că este preferabilă derivarea pe teren românesc de la *adămană* „lăcomie, camătă" și sufixul *-i* (Fr. Király, *CL* XVIII, 1973, p. 251; *Etim.*, p. 97–98). Tot așa, *feșteli* nu poate proveni din magh. *festeni,* neputându-se explica *l* pentru *n,* fapt care l-a determinat pe R. Todoran (*SCȘt* Cluj II, 1951, p. 348–349) să-l considere format pe teren românesc de la *feșteală,* care, la rândul lui, este derivat de la *feș̦ti* (< magh. *fest*) + sufixul *-eală*.

O situație asemănătoare, dar mai complicată, prezintă termenii *haită–hăitui,* analizați de Fr. Király (*CL* XVIII, 1973, p. 253–254; *Etim.*, p. 102). Dicționarele românești consideră că *hăitui* este format de la *haită,* iar acesta ar proveni din magh. *hajta*. Dar termenul maghiar nu există (el nu apare nici în bogatul dicționar al lui Tamás, *EW*). De fapt, se pare că lucrurile se prezintă, așa cum arată Fr. Király, invers: *haită* este un derivat postverbal din *hăitui,* care este un împrumut din magh. *hajt* (Tamás, *EW*). Situația este mai complicată, arată Király, dacă se analizează și derivatul *hăitaș* „acțiune de stârnire a vânatului", împrumutat din magh. *hajtás* „idem", ce trebuie separat de *hăitaș* „gonaci", derivat pe teren românesc de la *haită* + *-aș* (româna n-a împrumutat nume de agent în *-aș* din maghiară și, pe de altă parte, magh. *hajt* „gonaci" a dat în românește *haitău*). În sfârșit, există alte două cuvinte, *hăitaș* „botul saniei" (Hunedoara) și *hăitaș* „dig" (Năsăud), care, deși incluse în dicționarul lui L. Tamás, prezintă probleme care pun sub semnul îndoielii faptul că ar fi împrumuturi din maghiară: în ambele cazuri, așa cum precizează Tamás, etimonul maghiar presupus, *hajtás*, nu are sensurile românești; în ultimul caz putem avea a face cu un derivat pe teren românesc de la *hait* „stăvilar, zăgaz de apă necesar pentru plutărit", „apa care pornește odată din stăvilar" (Moldova, Maramureș) și care provine din ucr. *hat'* (*DLRM*).

III. 5. 2. În cazul cuvintelor care au primit o explicație prin maghiară, dar și explicații prin alte limbi, criteriul de bază este, alături de cel fonetic și de cel semantic, răspândirea geografică. E. Petrovici

(*DR* XII 1948, p. 192–193) a dovedit că *leancă* „alergătoare, unealtă pe care se pun mosoarele când se urzește pe pari", considerat de *DA* ca un cuvânt de origine sârbocroată, iar mai recent de *CDER* 4575, o variantă a lui *leancă* „haină uzată", nu este un cuvânt răspândit în regiunile în care se găsesc termeni sârbocroați (Banat și regiunile învecinate), ci numai în Transilvania, mai exact în regiunile limitrofe cu cea în care se vorbesc graiuri secuiești. Această răspândire geografică l-a determinat pe E. Petrovici să stabilească o altă etimologie, și anume una maghiară. Există o serie de variante dialectale maghiare (*leányka, lejánka, lijanka*) cu sensul „alergătoare", care pot explica forma românească.

Termenul *doscă, doască* „bucată mare de lemn uscat, de trunchi despicat, scândură", înregistrat pentru Oltenia de *CADE* și explicat prin trimitere la scr. *daska,* bulg. *dăska,* rus. *dosca*, a fost pus de Al. Graur (*Etim. rom.*, p. 91) în legătură cu ucr. *doška* „scândură", pentru că a găsit atestări pentru cuvântul respectiv în nord-vestul țării, în Bihor. Etimoanele propuse de *CADE* nu corespund: scr. *doska* este de fapt *dàska,* forma bulgară nu corespunde cu cea românească din punctul de vedere al vocalismului, iar cea rusească, recentă, nu se potrivește în ce privește accentul. Nici forma ucraineană, precizează Al. Graur, nu corespunde din punctul de vedere al consonantismului și de aceea propune, pentru explicarea lui *s* în loc de *ș*, să se admită fie că împrumutul este vechi, de pe vremea când ucraineana avea pe *s*, fie că *doscă* este refăcut din plural (la fel ca *ploscă,* pl. *ploști*). E. Petrovici (*CL* VIII, 1963, p. 294) aduce numeroase atestări din Crișana, Transilvania și Banat pentru *doască* „scoarță", „bucată de scândură" și, pornind de la această răspândire geografică, sugerează o etimologie maghiară: magh. dial. *doszka,* lit. *deszka* „scândură", formă atestată în 1545 și care în maghiară provine din slava veche. Etimonul propus de E. Petrovici are avantajul de a corespunde din punctul de vedere al formei și al sensului.

Exemplul următor este interesant pentru că ambele soluții etimologice (maghiară și ucraineană) au fost sugerate de același cercetător, E. Petrovici (*CL* VIII, 1963, p. 299). *Zalfă* „guturai" este răspândit în trei arii: una mai mare (jud. Satu Mare și Sălaj) și două mai mici (Turda și Sebeș-Alba). Poziția geografică a ariilor sugerează fie o origine maghiară, fie una ucraineană, cu precizarea că existența

cuvântului în Munții Apuseni ne obligă să acceptăm prima soluție. E. Petrovici propune magh. *zaha* „arsură la stomac sau esofag; senzație neplăcută în faringe", răspândit în regiunea Seghedin și în comitatul Szabolcs, din vecinătatea ariei mai mari din română. Sensul românesc s-a dezvoltat din acela de „arsură" > „faringită"> „guturai". Cât privește fonetismul, epenteza lui *l* este obișnuită în elementele maghiare (*bőség* > *belșug*, *búcsú* „pelerinaj" > *bâlci*); din **zalhă* s-a ajuns la *zalfă* (ca în magh. *marha* > *marfă)*. Pentru originea maghiară pledează și faptul că în estul Maramureșului cuvântul pare a fi recent; informatorii pentru *Atlasul lingvistic român* au precizat că nu demult se zicea *guturai,* iar astăzi *zalfă,* iar în alte locuri au dat termenul *zalfă* numai după ce le-a fost sugerat. Din harta reprodusă de E. Petrovici rezultă că *zalfă* s-a răspândit dinspre vest spre est, în jumătatea de răsărit a Maramureșului el nefiind înregistrat.

Un alt exemplu este cuvântul dialectal *chertalui* „a o lua la sănătoasa", pus în legătură cu magh. *kirándulni* „a face o excursie" (Graur, *Etim. rom*., p. 153), dar explicat de E. Petrovici (*CL* VIII, 1963, p. 294) ca un derivat pe teren românesc de la interjecția *chertai,* care provine de la germ. *kehrt euch* „la stânga-mprejur" + sufixul *-ălui,* ca în *mărșălui* din *marș*. Răspândirea verbului în Moldova și fonetismul *a* pentru *ă*, tipic graiului moldovenesc, pledează pentru această soluție etimologică.

Criteriul răspândirii geografice nu trebuie absolutizat, pentru că există o serie de cuvinte maghiare care, după ce au fost împrumutate de graiurile românești din Transilvania, au fost duse de mocani în diversele regiuni ale țării, unde nu s-a manifestat o influență maghiară directă. Un exemplu interesant este *coștei* „casă", înregistrat în Ialomița, a cărui origine maghiară este contestată de Al. Graur (*BL* IV, 1936, p. 75) pe motivul că nu pot exista cuvinte maghiare în Ialomița. Această părere a fost corectată de același autor (Graur, *Alte etim*., p. 39), care arată că a întâlnit termenul și în Maramureș și că este posibil să fi fost adus de coloniști transilvăneni în Ialomița. S. Pușcariu (*LR* I, p. 312) atrage atenția asupra unor cuvinte de origine maghiară (*cimotie, hitioan* etc.) care sunt astăzi mai frecvente în Moldova decât în Transilvania.

Există numeroase cazuri în care criteriile folosite în mod curent pentru delimitarea elementelor de diverse origini nu sunt suficiente.

Unul dintre acestea îl constituie etimologia directă sau prin „filieră“ slavă a unor termeni maghiari. S. Pușcariu (*DR* VIII, 1934–1935, p. 344; *LR* I, p. 299) și Al. Rosetti (*SCL* I, 1950, p. 89–90; idem, *ILR*, p. 383) afirmă că două cuvinte românești, *bumb* și *gând*, explicate, în general, prin magh. *gomb* și magh. *gond*, par a fi ajuns în română printr-un intermediar slav (**gǫbŭ*, **gǫdŭ*), , care ar explica evoluția fonetică din română **gǫbŭ* > *bumb* (cu asimilarea *g* — *b* > *b*— *b*) la fel ca v. sl. *skǫpŭ* > *scump*, **gǫdŭ* > *gând*, la fel ca v. sl. *pǫditi* > *pândi*. Același S. Pușcariu (*loc. cit.*) la fel ca Ov. Densusianu (*ILR* I, p. 241) și Al. Rosetti (*SCL* I, 1950, p. 88–90, idem, *ILR*, p. 383), crede că verbele în *-ui* la cuvintele maghiare de tipul *bântui*, *cheltui*, *mântui* provin în română tot printr-un intermediar slavon, pentru că alipirea lui *-ui* (slav. *-ovati*) nu se poate explica decât admițând pentru aceste cuvinte o mijlocire slavonă. E. Petrovici (*DR* XI, 1948, p. 188–190) dă însă altă explicație apariției lui *-ui* la verbele de origine maghiară: el crede că acest sufix *-ui*, extras dintr-o mulțime de verbe de origine slavă, a devenit un sufix pentru verbe străine de felul celor semnalate de Al. Graur (*BL* II, 1934, p. 11–20) și a fost aplicat verbelor împrumutate din maghiară.

Unele etimologii maghiare nu se pot susține din motive fonetice și/sau semantice, ceea ce ne determină să optăm pentru cealaltă soluție (în ambele exemple, origine românească). *Dologit* „muncit de lucru“, „obosit“ a fost considerat un derivat de la magh. *dolog* „lucru, muncă“, cu sufixul participial *-it* (*MCD*, p. 21). Al. Graur (*Etim. rom.*, p. 89) arată că din punct de vedere semantic această etimologie nu se poate susține, iar din punct de vedere formal magh. *dolgozni* „a munci“ (existent chiar în *MCD* s. *dolgozi*) nu poate deveni *dologi*, iar un substantiv *dolog*, din care să fi fost derivat *dologi*, nu există în română. În aceste condiții, se poate presupune că *dologi* s-a format pe teren românesc de la *ologi* cu *d-* antepus ca în alte cazuri.

Explicarea lui *falce* „bucată“, „măsură de pământ“ din magh. *falka* „bucată“ (H. Dunke, *WJb* XIX–XX, p. 76–77; Rosetti, *ILR*, p. 384) este greșită, fiindcă ar fi trebuit să dea în română **falcă* și în al doilea rând, termenul maghiar nu înseamnă „bucată, măsură de pământ“ decât în compuse cu *föld* „pământ“: *földfalka* „bucată de pământ“. De altfel, Tamás, *EW*, nu-l include între elementele maghiare ale limbii române, deși îl acceptase în „Ungarische Jahrbücher“ IX, 1929, p.

290–291. Acestea sunt motive suficiente pentru a accepta ideea lui N. Drăganu (*DR* VII, 1931–1932, p. 214) că *falce* este corespondentul lat. *falx, -cem* „seceră", cu evoluția semantică la „măsură de pământ (cât se poate secera într-o zi)", cunoscută atât latinei populare, cât și limbilor romanice.

Un exemplu deosebit de interesant din punct de vedere metodologic este cel discutat de E. Petrovici (*CL* VIII, 1963, p. 291–293). Este vorba de un termen rar, apărut în literatura noastră veche (în textele măhăcene), și anume de *alămojnă* cu sensul de „pomană, milostenie", considerat de origine slavonă (*DA*, *TDRG*; ambele dicționare îl compară și cu o formă maghiară). E. Petrovici face o analiză amănunțită a presupusului etimon slav și constată că nu apare decât în dicționarul lui Fr. Miklosich, unde se arată că termenul se găsește în texte glagolitice, fără a specifica în care anume, ceea ce înseamnă că nu în textele vechi glagolitice, ci în texte glagolitice croate mai recente. Or, bogatul dicționar al limbii sârbocroate publicat de Academia din Zagreb arată că termenul *almužno*, menționat de Fr. Miklosich, este atestat abia în secolul al XV-lea, exclusiv în texte croate, și că este de origine germană. Din germană cuvântul a fost împrumutat și în alte limbi slave din zona de influență a bisericii catolice (slovenă, cehă, slovacă, poloneză, sorabă inferioară, sorabă superioară), pentru că termenul grec ἐλεημοσύνη n-a fost tradus în slavonă, ci împrumutat din latina ecleziastică. În slavona bisericii ortodoxe termenul grecesc a fost tradus și a devenit ulterior *milostynja*, păstrată în slavonele de diferite redacții (bulgară, sârbă, rusă), de unde a pătruns și în limbile populare slave din zona Bizanțului și în română *(milostenie)*. Deci *alămojnă* nu putea să provină din slavonă, cum susțin *DA* și *TDRG*, deoarece nici una dintre diversele redacții ale slavonei cu care a intrat în contact româna nu avea un astfel de termen. Cum cuvântul există numai în Transilvania, este sigur că provine din magh. *alamozsna*, unde este un împrumut din latină.

Exemplul tratamentului magh. *v* în română dat în introducerea acestui capitol este interesant și pentru a sublinia ideea că, datorită caracterului popular al multor împrumuturi din maghiară, la baza cuvintelor românești pot sta forme dialectale maghiare, care explică fonetismul sau/și semantismul cuvintelor românești. Tamás, *EW*, dă

adesea, alături de forma literară maghiară, și forme dialectale, ca în cazul lui *chip,* care, pe lângă forma literară *kíp,* are indicată și varianta dialectală *kip.* Aceste forme dialectale trebuie însă interpretate corect, fiindcă altfel se dau etimologii greșite. În cazul lui *gingaș, DA, DLRM* dau ca etimon magh. dial. *dsingás,* dar Fr. Király (*LR* XVI, 1967, p. 407–409) a arătat că în graiurile maghiare din Transilvania variante asemănătoare cu cea indicată de *DLRM* și *DA* sunt împrumutate din română, forma românească fiind „prototipul" variantelor maghiare *dzsingás, zsingás, gyingás* „năzuros, dificil la mâncare, mofturos". Etimonul maghiar al termenului românesc aici în discuție este *zsengés* (*zsenge* + *-és*) „fraged, plăpând", explicat atât din punct de vedere fonetic, cât și semantic de Fr. Király (*loc. cit.*). Acest exemplu este ilustrativ și pentru importanța cunoașterii statutului funcțional al cuvântului în limba din care se consideră a fi împrumutat cuvântul românesc. Dacă avem a face cu cuvinte maghiare cu o arie limitată și aparținând unor domenii onomasiologice în care există și alte elemente românești putem presupune că procesul împrumutului a putut să aibă un sens invers, și anume cuvintele maghiare presupuse a sta la baza unor cuvinte românești să fie de fapt cuvinte românești împrumutate de maghiară. Fr. Király (*LR* XVI, 1967, p. 409; *Etim.*, p. 58) a demonstrat că *tocană* nu provine din magh. *tokány* (*DLRM*), ci, invers, cuvântul maghiar a fost împrumutat din română. *Balmoș,* termen tipic pentru viața pastorală, considerat de unii cercetători împrumut maghiar (*DA*; Cihac II, p. 478), este atestat în maghiară abia în secolul XVII-lea. Ținând seama de aceste considerente, îl putem socoti, împreună cu Bakos, *Román elem.*, p. 99, și Fr. Király (*LR* XVI, 1967, p. 409–410; *Etim.*, p. 58), împrumut român în maghiară. De altfel, dicționarul etimologic maghiar (*A magyar nyelv történeti-etimológiai szótara,* Budapesta, 1967–1976) consideră cele două cuvinte împrumuturi din română (*balos* și *tokány*). Numeroase exemple de cuvinte considerate în general maghiare în română (*bărbânță, sîmbră, catrință, catreanță, canaf, țundră, cergă*) sunt interpretate de F. Bakos (*op. cit.*) și în diverse articole ale lui Fr. Király ca împrumuturi din română în maghiară. În această situație sunt o serie de termeni legați de viața păstorească care au pătruns din română în limbile vecine (printre care și maghiara) și nu invers. Exemple de acest fel arată cum soluții

etimologice greșite sunt preluate de la o lucrare la alta. Unele dintre aceste soluții s-au transmis până la *DEX*, deși încă G. Blédy, acum câteva zeci de decenii, a demonstrat că lucrurile stau invers.

În stabilirea corectă a etimologiei cuvintelor românești presupuse a fi de origine maghiară trebuie să se țină seama de faptul că există numeroase cazuri când cuvintele din maghiară, limbă aglutinantă, au pătruns cu anumite desinențe (de acuzativ, de plural etc.) datorită întrebuințării lor în anumite sintagme. Asupra acestui aspect a atras atenția N. Drăganu în etimologiile publicate în *DR*, problema fiind prezentată într-o sinteză clară de Emese Kis, *Încadrarea substantivelor de origine maghiară în sistemul morfologic al limbii române,* București, 1975: *haiduc* < magh. *hajduk* < *haidu* + semnul pluralului *-k* (p. 134), *căput,* „poartă" < magh. *kaput* < *kapu* „idem" + desinența acuzativului *-t* (p. 132). Lucrarea lui Emese Kis este importantă și pentru problema enunțată în titlu, adaptarea împrumuturilor maghiare la sistemul morfologic al românei, aspect important mai ales dacă observăm că genul feminin al unor cuvinte maghiare de felul lui *seamă, vamă* a fost considerat de N. Drăganu (*Românii,* p. 596) și de S. Pușcariu (*DR* VIII, 1934–1935, p. 344; *LR* I, p. 299) ca un argument pentru un presupus intermediar slav.

III. 6. **Cuvinte de origine greacă**

Elementele de origine greacă din limba română pot proveni din diferite epoci, care corespund celor trei mari perioade ale istoriei limbii grecești: greaca veche (până în secolul al VI-lea), greaca medie sau bizantină (secolele VII–XV) și neogreaca. Dar elementul vechi grecesc, pentru cei care fac etimologie directă, așa cum este cazul acestei cărți, nu interesează limba română, deoarece el a intrat prin latină. De aceea se poate vorbi doar de o influență veche greacă asupra limbii latine târzii, care s-a manifestat fără întrerupere începând cu primele contacte greco-romane (mult înaintea apariției textelor literare, cf. Sebastiana Popescu-Fischer, *SCL* XXXIV, 1983, p. 314). E. Coseriu (*Estudios,* p. 152–167) discută o serie de fapte romanice, dintre care unele atestate în latină, care sunt puse pe seama influenței vechi grecești. Dintre exemplele care privesc și româna

reținem evoluția semantică a rom. *anțărț, cuminte, a se duce, a lucra, a aprinde, a ține, uscat* „pământ". Dintre cuvintele vechi grecești pătrunse în latina dunăreană la o dată greu de precizat și neatestate în limbile romanice occidentale amintim pe *broatec, cir, ciumă* „umflătură", *frică, jur, plai, stup, stur* (v. Mihăescu, *Infl. gr.*, p. 46–65; Fischer, *Lat. dun.*, p. 142–144).

Discutăm, la fel ca în capitolul precedent, două tipuri de cuvinte:

• cele pentru care s-a propus etimon grecesc și derivare pe teren românesc (III. 6. 1.);

• celelalte, explicate prin greacă sau prin etimoane de altă origine (III. 6. 2.).

III. 6. 1. Dintre cuvintele care au fost explicate prin împrumut din greacă și ca derivate pe teren românesc menționez două pentru care prima ipoteză are un grad mai mare de probabilitate. Astfel, *economicos,* considerat ca derivat de la *economic* + sufixul *-os* (*DLRM*), este mai degrabă ngr. οἰκονομικός (*DEX*), derivat cu sufixul *-ikós),* existent în rom. *politicos, plicticos, tacticos, simandicos* (Graur, *Etim. rom.*, p. 92), deoarece *-os* se folosește mai ales pentru formarea adjectivelor de la substantive (adjectivele formate de la adjective sunt rare; singurul exemplu pare a fi, după Al. Graur, *sterpos*). Forma veche a cuvântului, *iconomicos,* a devenit *economicos* o dată cu împrumutarea neologismului *economic*. Și mai clară este situația lui *firet,* explicat în *DA*, *DLRM* și *DEX* ca derivat din *fir* + sufixul *-et*. V. Bogrea (*DR* IV, 1924–1926, p. 814) a arătat dificultățile de natură semantică pe care le întâmpină această etimologie și de aceea propune ca etimon ngr. φιρέτο „șnur", care corespunde atât semantic, cât și fonetic.

III. 6. 2. În legătură cu termenii explicați prin greacă, dar care au primit și alte etimologii, Al. Graur a remarcat, în diverse ocazii, că de multe ori, în cazul unor neologisme, cei ce au propus alte etimologii nu au respectat condițiile formale sau/și semantice necesare unei etimologii corecte. De subliniat rolul deosebit al lui Al. Graur în sublinierea importanței limbii grecești ca sursă directă a multor neologisme românești. În exemple ca *icter* și *pocher,* caz în care *CADE* și *DLRM* propun etimoane franțuzești pentru ambele (*ictère,*

poker), *DEX* și *CDER* 6601, numai pentru *pocher*, Al. Graur (*Etim. rom.*, p. 103, 129) observă că accentul din română este diferit de cel din franceză și identic cu cel din ngr. ἴκτερος respectiv πόκερ și că deci pare mai probabilă originea neogreacă. Un argument asemănător a fost adus de Al. Graur (*op. cit.*, p. 130) pentru *portofoliu*, considerat împrumut din fr. *portefeuille* (*CADE*; *DLRM*), fără să se explice de ce același cuvânt francez are două reflexe diferite în română (*portofel* și *portofoliu*). Forma cea mai apropiată de *portofoliu* este oferită de ngr. πορτοφόλι (*DEX* dă ca etimon it. *portafoglio*, care nu explică al doilea *o*). *Monedă*, despre care *CADE* spune că este împrumutat din lat. *moneta*, este mai apropiat din punct de vedere formal de ngr. μονέδα (Al. Graur, *BL* IV, 1936, p. 103; Ivănescu, *ILR*, p. 497). În etimologia rom. *mapamond*, interpretat ca împrumut din fr. *mappemonde* (*CADE*; Scriban; *DLRM*; *CDER* 5073), pe lângă neconcordanța fonetică (*a* pentru *e*), există și o neconcordanță morfologică (genului feminin din franceză îi corespunde neutrul în românește), astfel că Al. Graur (*Etim. rom.*, p. 113) propune un etimon grecesc μαππαμόνδο, care corespunde atât semantic, cât și formal.

În cazul verbului *a se pichirisi* „a se simți atins, înțepat de o vorbă", considerat împrumut din fr. *se piquer* (*TDRG*; *CADE*), în afară de criteriul formal (terminația nu poate fi explicată), trebuie să se țină seama de nivelul de limbă în care apare cuvântul respectiv, și anume de faptul că el este folosit de oameni care au avut educație grecească. De aceea, Al. Graur (*BL* IV, 1936, p. 108) îl explică prin ngr. πιχρίζω. Este posibil ca varianta *picarisi* să fie influențată de fr. *se piquer* (*CDER* 6347). Aceleași criterii le-a folosit Al. Graur (*BL* VI, 1938, p. 142–143) pentru etimologia termenului *condră* „ceartă, neînțelegere" care nu este o variantă populară a lui *contra*, așa cum crede *CADE*, ci ngr. κοντρα „opoziție". Apariția lui *condră* la scriitori ca Anton Pann și C. Stamati, la care influența greacă este vizibilă, și fonetismul *d* sunt argumentele aduse pentru originea greacă a lui *condră*.

Criteriul semantic poate determina opțiunea pentru o etimologie greacă, ca în cazul lui *mangosit* „inutil, neapt". Explicat ca derivat de la *mangosi*, și acesta de origine necunoscută (*DLR*), a fost atașat familiei lui *a mangli* (*CDER* 5061), pus în legătură cu sloven. *manjkav*

„imperfect“ (Cihac II, p. 185) sau explicat prin ngr. μαγκεύω (*TDRG*), fără ca vreuna din aceste etimologii să corespundă din punct de vedere semantic și fonetic. Etimologia lui Al. Graur (*BL* IV, 1936, p. 99–100), care corespunde perfect din punct de vedere formal (ngr. μαγγόνω, aorist ἐμάγγωσα „presser, épuiser“), a părut nesatisfăcătoare din punct de vedere semantic lui L. Gáldi (*Les mots d'origine néo-grecque en roumain à l'epoque des Phanariotes,* Budapesta, 1939, p. 207), dar E. Coseriu (*Estudios,* p. 195–196) arată că ea este exactă și din acest punct de vedere, dacă observăm că termenul în discuție face parte dintr-o serie de verbe peiorative de origine greacă, al căror sens vag admite diverse interpretări. Cuvinte ca *apelpisit, fandosit, paraponisit, sclifosit,* cu sens peiorativ mai mult sau mai puțin nedeterminat, s-au îndepărtat, prin această particularitate, de sensul lor etimologic.

Etimologia din greacă pentru rom. *mirosi* (gr. μυρόνω, aorist ἐμίρωσα „a parfuma“) dată de Al. Graur (*BL* IV, 1936, p. 102), corespunde din punct de vedere formal și semantic (româna cunoaște și sensul etimologic „a parfuma“) și de aceea nu este necesară explicația prin slavon. *mirosati* (*TDRG*; *CADE*). Un argument suplimentar contra etimologiei din slavonă este faptul că în slavonă termenul este atestat pentru întâia oară într-un text din secolul al XVI-lea și așteaptă el însuși o explicație (gr. μυρίζω ar fi trebuit să aibă în slavonă forma *mirisiti,* atestată în bulgară și sârbocroată). Pe de altă parte, forma românească apare de la primele texte și este răspândită pe tot teritoriul dacoromân (v. *ALR* I, v. I, h. 77), la fel ca în cazul cuvintelor vechi slave. „Filiera“ slavă nu este considerată o ipoteză necesară nici de *CDER* 5334. Al. Graur (*loc. cit.*) este de părere că forma slavă *mirosati* poate fi rezultatul unei influențe românești. De multe ori însă cuvintele din greaca bizantină, așa cum rezultă din lucrarea lui H. Mihăescu, *Influența greacă asupra limbii române până în secolul al XV-lea*, București, 1966, au pătruns prin slavă, deci, conform etimologiei directe, nu sunt grecisme. V. Coteanu / Dănăilă, *Introducere*, p. 221: influență directă din greacă numai în cazul cuvintelor din neogreacă.

O situație specială prezintă *franzelă* analizat de Graur, *Etim.*, p. 96, considerat în mai curent (*CADE, CDER* 3472, *DA, DLRM, DU, TDRG*; Gáldi, *Infl.*, p. 192) din ngr. φραντζέλα „pâine franțuzească“,

fără să se întrebe de ce *tz* din greacă este redat prin *z* și fără să se explice varianta *franzo(a)lă* (Scriban) din Moldova. Graur, *loc. cit.*, explică *franzelă* ca un împrumut din bulgară („există și în bulgărește"), fără să se arate cum un termen de acest fel a venit din bulgară. S-ar putea însă ca forma cu *z* în loc de *dz* (ne-am aștepta la *frandzelă*) să fi existat și să se fi redus în română din cauză că *dz* nu exista. Cât privește varianta *franzo(a)lă* ea este din rusă sau ucraineană.

Cuvântul precedent aparține unei mari categorii de cuvinte pentru care s-au propus un etimon grec și unul slav. În multe cazuri nici criteriul formal, nici cel semantic nu ne pot oferi nici un fel de indiciu pentru a putea opta în favoarea uneia sau alteia dintre etimologii. Lucrurile sunt mai complicate în cazul unor cuvinte existente în toate limbile balcanice, inclusiv în turcă și albaneză, cum este, de exemplu, *pită*. La unele cuvinte balcanice, în opțiunea pentru una sau alta dintre soluții, poate interveni criteriul semantico-onomasiologic. Astfel se știe că o serie de termeni grecești referitori la religie au pătruns în slavonă și că româna i-a luat din această limbă (*icoană, liturghie, călugăr* etc.) chiar dacă forma și sensul acestor cuvinte coincid cu cele din greacă.

III. 7. **Cuvinte de origine turcică**

Elementele turcice din română au pătruns în epoci diferite și de aceea se face în mod curent distincția între împrumuturile vechi turcești, constituite din presupusele cuvinte de origine cumană (și tătară) de până la sfârșitul secolului al XIV-lea, numite preosmanlii, și cuvintele mai recente, din turca osmanlie. Cuvintele din turca osmanlie au pătruns în limba română fie direct, fie prin intermediul limbilor slave meridionale (bulgară și sârbocroată); acestea din urmă, conform principiului etimologiei directe adoptat de mine, sunt pentru română elemente bulgărești, respectiv sârbocroate. Astfel, de exemplu, *cămgie (chimgie)* „bici, biciușcă cu pleasnă la vârf", existent în Banat și Hațeg, este cuvânt care provine din sârbocroată (< scr. *kàmdžija*), chiar dacă la origine este turc. *hamcı* „bici" (E. Suciu, *LR* XXIX, 1980, p. 553). Contribuții importante privind lexicul

de origine turcă au adus Șăineanu, *Infl. or.* și, recent, E. Suciu, *LR* XXIX, 1980, p. 551–554, XXX, 1981, p. 547–549, XXXIII, 1984, p. 18–20, XXXVIII, 1989, p. 91–95, *SCL* XXXVIII, 1987, p. 142–144. Ultimul aduce în discuție cuvinte și variante turcești regionale, învechite sau din argou care explică mai bine cuvintele românești.

În legătură cu cuvintele turcești de remarcat că au pătruns mai ales pe cale politico-administrative și de aceea multe au și dispărut sau au căpătat valoare peiorativă, la fel ca în alte limbi balcanice (K. Kazazis, *The status of turkisms in the present day Balkan languages*, în *Aspects of the Balkans: Continuity and change*, Haga–Paris, 1972, p. 87–116)

Cuvintele care au primit un etimon turc și alte etimoane pot fi împărțite în trei grupe:

• cuvinte de origine turcică pentru care s-au propus o etimologie preosmanlie (cumană) și o etimologie turcă osmanlie (III. 7. 1.);

• cuvinte considerate împrumuturi din turcă sau derivate pe teren românesc (III. 7. 2.);

• cuvinte cu mai multe etimologii, dintre care una turcă (III. 7. 3.).

III. 7. 1. Distincția dintre elementele turcești preosmanlii și cele turcești osmanlii este greu de făcut, în primul rând pentru că sursele de cunoaștere a pecenegei și cumanei sunt foarte reduse (pecenega este cunoscută prin câteva nume proprii, iar cumana mai ales printr-un text mai amplu, *Codex cumanicus,* o culegere de texte religioase traduse din latină, care datează din 1330). Nu se cunosc prea bine nici condițiile istorico-sociale în care a avut loc contactul dintre poporul român și vorbitorii de pecenegă și cumană. Cea mai mare dificultate constă în faptul că, deși cumana face parte din alt grup de limbi turcice (grupul chipceac sau de nord-vest) decât turca osmanlie (grupul de sud-vest), ea a avut un fond de cuvinte foarte asemănător cu cel din turca osmanlie, cu sensuri și fonetisme foarte apropiate. Numai o mică parte dintre cuvintele comune celor două limbi și împrumutate de română prezintă sunete vechi turcice care au avut un tratament diferit în cumană și în turca osmanlie. Între acestea din urmă se citează *Teleorman* din cuman. *Teli orman* „pădure nebună“ (adică deasă) față de turc. *Deliorman,* cu *d* corespunzător cumanului *t* (Pușcariu, *LR* I, p. 315). În afara termenului *beci,* unanim considerat

din cumanul *beč* „(loc) întărit" (*DA*; *CADE*; Pușcariu, *LR* I, p. 315; Ivănescu, *ILR*, p. 347; *CDER* 760), pentru cuvintele românești de felul lui *baltag, boi* „statură", *casap, catâr, toi,* care pot fi puse în legătură cu cuvinte turcice existente atât în cumană cât și în turca osmanlie, au fost admise, în general, ambele surse, cea cumană și cea turcă osmanlie (*CDER* 693, 976, 1504, 1552, 8814), deși unii cercetători le consideră, totuși, pe unele ca sigur cumane (*toi,* Pușcariu, *LR* I, p. 315; Ivănescu, *ILR*, p. 437; sigur cuman după S. Pușcariu este și *dușman,* existent cu această formă în *Codex cumanicus*). Pușcariu, *loc. cit.*, consideră că un criteriu pentru recunoașterea cuvintelor de origine cumană este cel geografic. Un cuvânt răspândit în Transilvania, unde nu există cuvinte turcești, cu excepția celor transmise prin mijlocire slavă, ar fi o dovadă a originii cumane (o parte a cumanilor s-au refugiat în Transilvania după ce au fost înfrânți de tătari în 1239). O părere asemănjătoare are și Șăineanu, *Infl. or.,* I, p. XVI. Heinz F. Wendt, *Die türkischen Elemente im Rumänischen* (Berlin, 1960), consideră greșit ca preosmanlii multe cuvinte recente, fapt demonstrat în ampla recenzie a lui Vl. Drimba (*RRL* IX, 1964, p. 99–109).

III. 7. 2. Între cuvintele explicate ca împrumuturi din turcă sau derivate pe teren românesc există, la fel ca în cazul celorlalte categorii, cuvinte cu un grad mai mare sau mai mic de probabilitate de a fi împrumutate din turcă. În opțiunea pentru o soluție sau alta ne poate ajuta situația din turcă. Un cuvânt ca *mahalagiu,* considerat de Pascu (*Suf.*, p. 411) împrumut din turcă, deși nu are un corespondent turc (Pascu dă o formă reconstruită, **mahalatgiu*), este mai puțin probabil să fie un împrumut, chiar dacă atât cuvântul-bază (*mahala*), cât și sufixul *-giu* sunt de origine turcă. Este foarte probabil ca *barcagiu,* considerat de Pascu, *Suf.*, p. 412, împrumut din turcă, să fie format pe teren românesc, așa cum este considerat în dicționare (*DA*; *DEX*; *CDER* 690), chiar dacă îl înregistrează izolat în turcă Henry & Renée Kahane–Andreas Tietze, *The Lingua Franca in the Levant: Turkish Nautical Terms of Italian and Greek Origin*, Urbana, 1958, p. 92 (*barkacı*). E. Suciu (*LR* XXXVIII, 1989, p. 94) crede că *lampagiu*, *lustragiu*, *pastramagiu*, *poștagiu*, pe care dicționarele le consideră derivate românești, pot avea etimoane turcești. Cu un grad

mai redus de probabilitate de a fi format pe teren românesc este *cârmâziu,* considerat derivat în română de *DLRM*, *DEX*, sau împrumut din turcă de alții (*DA*; *CDER* 2031; Graur, *Alte etim.*, p. 35: turc. *kirmizı*). Între aceste două limite există diverse grade de probabilitate ca un derivat de la o temă de origine turcă cu sufix turcesc să fie format pe teren românesc. Al. Graur (*Alte etim.*, p. 35–36) crede că numele de culori de felul lui *cârmâziu, liliachiu* sunt mai curând formate în turcă decât pe teren românesc, în timp ce pentru *CDER*: *cârmâziu* 2031, *fistichiu* 3408 sunt împrumuturi, iar *liliachiu* 4829, *naramziu* 5605, *pătlăginiu* 6207 derivate pe teren românesc, fără explicații. *DEX* consideră formații românești pe *cârmâziu, liliachiu,* dar împrumuturi din turcă pe *fistichiu, pătlăginiu* (*naramziu* nu apare în *DEX*). Nu există criterii, în cazul numelor de culori, pentru respingerea explicației prin împrumut la toate exemplele.

Un argument interesant aduce Al. Graur (*Etim. rom.*, p. 51–52) pentru a susține că *advocatlâc* este un împrumut, în ciuda părerii generale că ar fi o formație pe teren românesc (*DA*; *CADE* și *TDRG* nu dau nici o etimologie, ceea ce înseamnă că îl consideră format pe teren românesc). Argumentul constă în faptul că, pe lângă turcă (*avukatlık*), cuvântul există și în alte limbi balcanice (ngr. αὐοκατλυκ, bulg. *advokatlăk*), ceea ce face mai greu de acceptat ideea formării în română.

Un caz aparte este cel discutat de E. Vrabie (*LR* XLV, 1996, p. 7): *corăbioară* cu sensul „prăjitură preparată din aluat proaspăt“ nu este derivat din *corabie* + sufixul *-ioară* (*DEX*), ci mai degrabă trebuie acceptată etimologia din *DA*, s.v. *curăbiá*, adică turc. *corabiye* + *corăbioară*, diminutiv al lui *corabie*. Termenul, cu același sens și cu o formă mai apropiată de etimon există și în aromână (*curabé, gurabé*), în care, fapt important, nu există *corabie* „ambarcație“. Cuvântul există de altfel și în alte limbi balcanice (ngr. χουραμπιέ, alb. *kurabíe*) cu sensul de „prăjitură“.

III. 7. 3. Cuvintele cu etimologie turcă pentru care s-au propus și alte etimoane sunt destul de numeroase. Cu ajutorul criteriului fonetic, I. Lobiuc (*SCL* XXIV, 1973, p. 455–456) separă în două cuvinte pe *becher; bécher,* cu sensul de „om de nimic care trăiește din înșelăciune“, înregistrat în Bucovina, și *bechér* „holtei, burlac“, care

circulă mai ales în Muntenia. Primul este un termen împrumutat din ucraineană *(báhir)*, iar celălalt este cuvânt turcesc, așa cum arată deosebirea de accent. Din motive de ordin fonetic, o serie de termeni marinărești din română pot fi considerați ca împrumutați din turcă și nu din franceză sau italiană, așa cum se admite de obicei în dicționarele românești. Unul dintre exemplele ilustrative este *provă* (în limbajul marinăresc *prova*), pe care toate dicționarele (*CADE*; *DLRM*; *DEX*; *CDER* 6922; *DLR*), inclusiv *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*, îl tratează ca variantă a lui *proră*, cuvânt pentru care s-au propus diverse etimoane (italian, francez, neogrec, latinesc savant); *prova* este însă alt cuvânt, provenit din turc. *prova*, care corespunde perfect formei românești (Marius Sala, *SCL* XII, 1961, p. 613). Dată fiind originea turcă a lui *provă* și a multor alți termeni marinărești, este posibil ca și *pupă* (în limbajul marinăresc *pupa*) să provină mai degrabă din turcă decât din franceză, cum s-a admis, în general, până acum. În sfârșit, tot obiecții de natură fonetică formulează Andrei Avram (*LR* XXII, 1973, p. 193) față de etimologia rusească propusă de Iorgu Iordan (*SCL* XIV, 1963, p. 15) și de cea românească dată de Florica Ficșinescu (*SMFC* V, 1969, p. 15) termenului dialectal *nălet* „prost, apucat". Etimonul rusesc *nelép* „absurd, stupid, fără sens; neghiob, nărod, prost" nu corespunde din punct de vedere fonetic (schimbarea lui *p* în *t* și a lui *e* în *ă* în aceste contexte nu sunt normale). De aceea, Andrei Avram a reluat etimologia turcă propusă de Papahagi, *DDA*, și a arătat că evoluția de sens a turc. *nalet* „blestemat" la sensul „prost, apucat" a avut loc și în bulgară, și în sârbocroată (această evoluție semantică ar putea fi un indiciu că la noi termenul este împrumutat din una dintre cele două limbi, dacă nu s-ar opune criteriul răspândirii geografice: se știe că termenii bulgărești recenți și cei sârbocroați nu au ajuns în Bucovina).

Cât privește respectarea criteriului semantic, amintim la început două cuvinte din terminologia marinărească pentru care s-au propus și alte etimologii și care sunt foarte probabil de origine turcă. E. Suciu (*LR* XXIX, 1980, p. 554) arată că termenul *câci* „lădiță (în care se țin uneltele) din partea dindărăt a luntrei", înregistrat în Dolj și explicat de *DA* prin bulg. *kăč* „partea dindărăt a calului", provine din turc. *kıc* „pupă". Etimonul turcesc corespunde mai bine din punct de vedere

semantic. S-a susținut (Marius Sala, *SCL* XII, 1961, p. 616) că *eche* „bară fixată pe axul sau pe pana cârmei unei ambarcațiuni sau a unei nave mici, servind la manevrarea acestora", pentru care *DEX* dă ca etimon germ. *Ecke* „colț", este din turc, *yeke,* cu același sens. N. Pădurariu (*LR* XVIII, 1969, p. 272) acceptă această etimologie, arătând că nu există nici o concordanță semantică între cuvântul românesc și germ. *Ecke* (termenul pentru „eche" în germană este *Ruderhebel, Ruderjoch, Ruderpinne*). Tot din turcă (turc. *şiş*) este *şiş* „pumnal cu lamă foarte lungă și îngustă" (*DEX*), și nu din fr. *chiche* (*DN*), care nu corespunde din punct de vedere semantic, cum a arătat Th. Hristea (*LR* XXII, 1973, p. 10): în franceză substantivul înseamnă „năut" sau „neg" (< lat. *cicer,* păstrat și în arom. *țeațire*), iar ca adjectiv „zgârcit, scump". Un cuvânt care a primit mai multe explicații este *pici: DU* trimite la sicil. *piciottu* „băiat", *TDRG* și *REW* 1304 la forme romanice cu radicalul **picc-, CADE* îl explică prin bulg. *pič,* dar cuvântul a fost explicat și prin turc. *piç* „bastard" (*CDER* 6348; *DEX*; *DLR*). Al. Graur (*Etim. rom.,* p. 128) arată că trecerea de la „bastard" la „copil" se explică pe terenul limbii turce și crede, de aceea, că nu există nici un impediment pentru considerarea cuvântului ca împrumut din turcă cu sensul din română. V. Bogrea (*DR* IV, 1924–1926, p. 794) propune pentru termenul înregistrat în Moldova *bijog* „cal bătrân" ca etimon turc *bišak, bišek* „bătrân", acceptat și de *CDER* 844, contra ipotezelor anterioare (v. sl. *bežati* „a fugi" *TDRG*, ucr. *bižak* D. Schelduko, *BA* I, p. 160, sau *ghiuj DA*; Scriban), care nu corespund din punct de vedere semantic. E. Suciu (*LR* XXXVIII, 1989, p. 93–94) atrage atenția asupra lui *schelă* explicat, de obicei, din scr. *skele, skela,* bg. *skelja, skele,* deși numai tc. *iskele, skele, eskele* explică toate sensurile importante din română, precum și toate formele din română (*eschelă, şchele, schele, schilă, şchelă*).

Tot E. Suciu (*idem*, p. 94–95) atrage atenția asupra unui fenomen fonetic interesant de hipercorectitudine, semnalat de Al. Graur (*Alte etim.*, p. 81) în legătură cu cuvintele grecești pătrunse în română (în unele dialecte grecești *s* a devenit *ş*, în timp ce în altele *ş* nu se poate pronunța și este înlocuit în împrumuturi, cu *s*, deci forma românească *şustă* < ngr. σοῦστα ar putea fi hipercorectă). Remarca lui Al. Graur poate fi extinsă și la împrumuturile turcești unde are loc o „grecizare"

pe teren românesc, în sensul că unor etimoane turcești cu *š* le corespund în română forme cu *s* și *ș* (*șiboi, siboi* < tc. *șebboy*) sau invers forme cu *s* în turcă ajung la *š* (*șandrama* < tc. *sondurma*); în astfel de cazuri alternante *s/š* nu trebuie să fie o obiecție pentru etimologia turcă.

Un exemplu interesant pentru situațiile când argumentul semantic este foarte puternic în opțiunea pentru etimologia turcă îl reprezintă *măzănaie* „umflătură lemnoasă" și „gâlcă", înregistrat în Moldova, în Bucovina și în localitatea Deda-Reghin și discutat pe larg de Andrei Avram (*LR* XXI, 1972, p. 202–205; *Contrib.*, p. 57–60). Avem a face cu turc. *mazı* „gogoașă de ristic", care are și sensul „excrescență lemnoasă", foarte important în stabilirea originii turcești. Sub influența lui *mazăre* (cu varianta *mazăne*), de care era apropiat formal și semantic (cf. derivatele *măzăricos* „granulos", *măzărat* și *măzăros* „în formă de boabe", *măzăriche* „cistericoză" provocată de larva teniei, care are forma unei bășicuțe alburii de mărimea unui bob de mazăre), *mazı* a căpătat forma *măzănaie,* cu evoluția semantică de la sensurile din botanică — „gogoașă de ristic" — la acela de „gâlcă, umflătură pe corpul unui om (sau al unui animal)". Cât privește forma cuvântului, care pare mai degrabă derivat de la *mazăre (mazăne),* lucrurile sunt clare. Apariția unui cuvânt la origine turcesc într-o localitate din Transilvania este explicată de Andrei Avram prin apartenența cuvântului la terminologia forestieră, care are și alte cuvinte de origine turcă (de ex. *dragoman,* cunoscut în Maramureș și Năsăud), ajunse în Transilvania din graiurile românești din nord-estul țării. Această etimologie, care se bazează pe ideea că la baza cuvântului stă un termen cu înțelesul de „proeminență", este preferabilă celei din *DLR*, unde se face trimitere la un cuvânt german *Maserholz* „lemn cu pete"; în diversele sensuri ale cuvântului *măzănaie* apare numai ideea de „proeminență", nu și cea de „pată".

În sfârșit, *nălet* „prost, apucat" considerat de Iorgu Iordan (*SCL* XIV, 1963, p. 15) împrumut din rus. *nelép* „absurd, stupid, fără sens; neghiob, nerod, prost" este explicat de Andrei Avram (*LR* XXII, 1973, p. 193–194; *Contrib.*, p. 105–106) ca împrumut din turcă (*nalet* „blestemat"). Schimbarea de sens apare și în română, bulgară și sârbocroată.

Există un mare număr de cuvinte pentru care nici unul dintre cele două criterii (fonetic și semantic) nu este pertinent. Observația făcută la cuvintele grecești care sunt răspândite în limbile balcanice și în română este valabilă și pentru cuvintele turcești aflate în această situație: *calfă* (turc., ngr., bulg., scr.), *culă* (turc., ngr., vulg., scr.). Alături de cuvintele balcanice, există multe care se găsesc, în afară de română, numai în turcă și bulgară, pentru care, de asemenea, nu avem în cele mai multe cazuri, criterii suplimentare de precizare a originii termenului românesc (*bașca*, *bre*). Într-o situație asemănătoare sunt cuvintele din terminologia marinărească pentru care până nu demult s-au propus etimoane din franceză sau italiană, ignorându-se existența unor cuvinte corespunzătoare în turcă. Materialul adunat în Kahane–Tietze, *Lingua Franca* a permis semnalarea (Marius Sala, *SCL* XII, 1961, p. 609–617) a numeroase cuvinte turcești care pot fi considerate etimoane ale cuvintelor românești tot atât de corecte ca și etimoanele romanice. Cuvinte de felul lui *caravelă, cargafunda, cargabas, chilă, compas* „busolă", *covertă* și altele există și în turcă cu forma și sensul din română. Cu această observație ajungem la un alt criteriu suplimentar care ar putea fi folosit uneori în stabilirea corectă a unei etimologii, la criteriul onomasiologic. În cazul terminologiei maritime, datorită condițiilor istorice în care s-a dezvoltat viața maritimă românească, numărul mare de termeni de origine sigur turcă justifică presupunerea că provin din turcă și alte cuvinte care au fost explicate numai ca împrumuturi din limbile romanice occidentale.

Criteriul geografic poate fi utilizat mai ales în sens negativ: în general, prezența unui cuvânt în Transilvania poate fi un argument împotriva originii turcești a acestuia. Am amintit mai sus cazul lui *măzănaie,* unde Andrei Avram a propus etimonul turc și a căutat să justifice totuși prezența termenului în Transilvania. Din acest motiv, *pecmez* „marmeladă", răspândit în Banat, nu poate fi un împrumut din turcă, ci din sârbocroată, iar *catran* în Transilvania este din scr. *katran* sau magh. *katrány*.

III. 8. Cuvinte de origine franceză

Termenii împrumutați din franceză sunt, în marea lor majoritate, mai recenți decât cei din limbile analizate anterior și au intrat în limba română într-o epocă în care româna a avut contacte și cu alte limbi, posibile surse de termeni neologici. Datorită faptului că acest contact este viu și astăzi, analiza cuvintelor de origine franceză pune o serie de probleme specifice, determinate de modul în care sunt oglindite inovațiile limbii franceze în dicționarele curente ale acestei limbi.

Cuvintele discutate în acest capitol sunt împărțite în două grupe:

• cuvinte considerate împrumuturi din franceză, dar explicate și ca formații pe teren românesc (III. 8. 1.);

• cuvinte cu etimologie franceză și alte etimologii (III. 8. 2.).

III. 8. 1. Există numeroase situații când același termen a fost explicat fie ca un împrumut din franceză, fie ca un derivat pe teren românesc. Spre deosebire de cuvintele de altă origine discutate anterior, în acest caz nu s-au respectat uneori criteriile fundamentale ale unei etimologii corecte. Cea mai „flagrantă" manifestare a acestei tendințe este indicarea ca etimon a unor forme inexistente în franceză; urmarea logică a acestei situații este că derivatul respectiv trebuie considerat format pe teren românesc. O serie de exemple de acest fel dă Th. Hristea (*LR* XXVIII, 1979, p. 496–498; *AUB* XXII, 1973, p. 142; *Probl. etim.*, p. 28–29): *conspirativ* nu are corespondent în franceză, așa cum dă *DLRM* (*conspiratif*), la fel ca *dedicație*, pentru care *DLRM* trimite la *dédication*, sau *identificabil*, explicat de *DLRM* ca împrumut din fr. *identificable*. La fel, *a se turmenta* „a se îmbăta" nu poate fi fr. *tourmenter* care înseamnă altceva (Th. Hristea, *LR* XLVI, 1997, p. 112–114). În toate aceste exemple trebuie să presupunem că ele sunt formate pe teren românesc. Demonstrația inexistenței cuvântului în franceză este o operație dificilă, mai ales dacă facem apel numai la varianta literară din Franța. Mioara Avram (*SCL* XXXIII, 1982, p. 258–259) a arătat că trebuie să se țină seama și de franceza folosită în Belgia și Elveția, în care există o serie de „corespondente exacte ale unor cuvinte românești pentru care s-au dat până acum fie alte explicații, adesea nesatisfăcătoare sub diverse aspecte, fie o explicație prin franceză, contestată de cei care nu au găsit

cuvântul în dicționarele limbii franceze". În cazurile de acest fel existența unor derivate în variantele francezei din Belgia și Elveția poate pune într-o lumină nouă o serie de cuvinte explicate până în prezent ca formații pe teren românesc. Astfel, *achizitor,* explicat de unii drept derivat românesc din *achizi[ție]* + sufixul *-tor* (*DEX*; *DN*), iar de Th. Hristea (*LR* XXVIII, 1979, p. 459) ca „o interesantă creație românească direct din *achizi[ție]* prin substituție de sufix", are un corespsondent în fr. *acquisiteur,* folosit în Elveția. La fel, *calcaros,* considerat derivat românesc (*DEX*) datorită faptului că în franceza literară termenul corespunzător este *calcaire,* are un corespondent în franceza din Belgia: *calcareux.* Necunoașterea unor derivate din cele două variante ale francezei, care au putut influența româna din motivele istorico-sociale analizate de Mioara Avram, a dus la etimologii inacceptabile, ca în cazul lui *savonieră,* considerat de *DEX* „Din fr. *savon* (după *fructieră, supieră* etc.)", probabil din cauză că nu a fost găsit termenul franțuzesc în dicționarele curente ale acestei limbi. *MDE* și *DN* explică cuvântul prin franceză, deși dicționarele nu înregistrează sensul „cutie de săpun" al cuvântului *savonnier, -ère.* Termenul *savonnière* cu sensul din română există însă în Belgia. În unele cazuri s-a susținut inexistența în franceză a unor cuvinte pe care dicționarele recente (Bordas, Robert) le înregistrează, uneori cu atestări din secolul trecut. Este cazul lui *progresist,* considerat inexistent în franceză (Graur, *Alte etim.*, p. 19), sau al lui *combativ,* considerat, de asemenea, ca inexistent în franceză (Pușcariu, *LR* I, p. 403), dar pe care Robert le are: *progresiste* (prima atestare 1841), *combatif* (atestat în 1897), discutate la Th. Hristea, *SCL* XXVIII, 1979, p. 493–494). Am dat diverse exemple pentru a sublinia posibilitatea ca o serie de derivate considerate până acum exclusiv formate pe teren românesc să fie împrumuturi din franceză.

Aplicarea criteriului semantic permite uneori concluzii cu privire la probabilitatea formării unui derivat pe teren românesc, atunci când sensul acestuia nu există în franceză. Unul dintre cele mai interesante exemple de lipsă de concordanță în planul semantic între română și franceză este *pastelist* cu sensul de „poet care compune pasteluri", explicat din fr. *pasteliste* (*DLR*; *DN*), care nu are însă decât sensul de „pictor care face tablouri cu ajutorul pastelurilor" (Th. Hristea, *AUB* XXII, 1973, p. 146–147). Sensul de „poet care compune pasteluri"

arată că este vorba de un cuvânt format pe teren românesc (numai în română există *pastel* cu sensul de „poezie lirică descriptivă", sens datorat lui Vasile Alecsandri, care și-a intitulat un volum de astfel de poezii *Pasteluri*).

III. 8. 2. Cuvintele care au primit etimologie franceză, dar și alte etimologii sunt numeroase. Datorită faptului că franceza a fost limba care a contribuit în cea mai mare măsură la modernizarea vocabularului românesc (alături de latină, neogreacă, italiană și germană) s-a ajuns la exagerări ale influenței franceze. Cum am arătat în prima parte a acestui capitol, au fost etimologii în care presupusul etimon francez al cuvântului românesc nici nu există. Pentru un număr relativ mare de cuvinte s-au propus mai multe etimologii și nici unul dintre criteriile folosite de noi (mai ales cel fonetic și cel semantic) nu este pertinent. O listă a unor astfel de elemente neologice de până la 1860 oferă lucrarea lui N.A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice românești,* București, 1962, din care reproducem câteva exemple: *antilopă* (cf. germ. *Antilope,* fr. *antilope*), *antipod* (cf. ngr.αντίποδες, lat. *antipodes,* it. *antipode,* fr. *antipode*), *aortă* (cf. lat. *aorta,* it. *aorta,* fr. *aorte*) etc. În alte cazuri criteriul fonetic permite să facem distincție între cuvintele de origine franceză și variantele care provin din alte limbi. Astfel, *limonadă,* provine din fr. *limonade* sau din germ. *Limonade,* iar *limonată* din it. *limonata.* În timpul din urmă s-a ocupat de astfel de cazuri Th. Hristea, *Probl. etim.*, p. 104–141. Argumente interesante de natură formală contra etimologiei franceze aduce Al. Graur *(Etim. rom.*, p. 121–122) în cazul lui *omagiu,* explicat prin fr. *hommage* (*CADE*; *DLRM*; Scriban), deși adevăratul etimon este it. *omaggio* (*DEX*; *CDER* 5875). Forma sufixului *-agiu* ne trimite spre o origine italiană *(naufragiu, sufragiu)*, în timp ce fr. *hommage* ar fi avut în română o finală *-aj* (ca în *aliaj, viraj*). În plus, observă Al. Graur, de obicei în împrumuturile din franceză se introduce în pronunțare *h,* ca în *harpon, hotel, huilă, husă.* Alteori sensul neologismului poate confirma sau infirma etimologia franceză. În cazul lui *spicher,* considerat împrumut din engl. *speaker* „vorbitor", „orator" (*CADE*; *DLRM*), avem a face cu un împrumut din franceză, unde termenul respectiv are sensul „crainic", ca și în română (Hristea, *Probl. etim.*, p. 135–136). Mai interesant este cazul lui

vatmán, considerat împrumut din engleză (*CADE*), deși, cum arată Th. Hristea (*LR* XXIII, 1974, p. 69), cuvântul nu există în engleză, așa că trebuie considerat împrumut din franceză (*DLRM*). Un alt criteriu care poate fi folosit în afara celor invocate până acum este cel cronologic. Astfel, de exemplu, rom. *flanelă* a fost explicat invariabil (*DA*; *CADE*; *DEX*) prin franceză, datorită celei mai vechi atestări (C. Negruzzi). V. Nestorescu (*LR* XXXIV, 1985, p. 221) a arătat că termenul, sub forma *flanel*, a fost înregistrat în documente din secolul al XVII-lea (a. 1766), ceea ce duce la o altă sursă etimologică, și anume germ. *Flanell*. Presupunerea este întărită de variante populară *flanel*.

III. 9. Cuvinte de origine germană

La cuvintele de origine germană putem distinge mai multe straturi, în funcție de sursa lor directă: unele provin din limba sașilor din Transilvania, altele din graiurile germane vorbite în Banat și Bucovina, altele au pătruns în limba literară sau în anumite terminologii tehnice datorită stabilirii în România a unor meseriași de origine germană. V. Arvinte (*RRL* X, 1965, p. 127–132) a prezentat criteriile de delimitare a elementelor săsești din celelalte elemente germane din română și a analizat cuvintele de origine germană din graiurile românești pe baza datelor oferite de *Atlasul lingvistic român* în cartea *Die deutschen Entlehnungen in den rumänischen Mundarten (nach den Angaben des Rumänischen Sprachatlases*), Berlin, 1971. Criteriile de delimitare a „șvăbismelor" limbii române sunt prezentate de Maria Purdela Sitaru și Livia Vasiluță în *Entdehnungen aus dem deutschen in den Banater rumänischen Mundarten*, în „Germanistische Beiträge" VII, 1977, p. 87–88. O prezentare bogată a inventarului lexical provenit din germană îl oferă sinteza semnată de Helga Crössman-Osterloh, *Die deutschen Einflüsse auf das Rumänische: Probleme—Kriterien-Anwendungen*, Tübingen, 1985. Nu intră în discuția noastră problema elementelor germanice foarte vechi (gotice, gepide), despre care s-a scris mult, dar fără să se fi ajuns la rezultate sigure (cf. Rosetti, *ILR*, p. 221).

Cuvintele care au primit o explicație prin germană le grupăm în două categorii:

• cuvinte care au fost explicate ca împrumuturi din germană sau ca derivate pe teren românesc (III. 9. 1.);

• cuvinte care au fost explicate prin germană sau prin alte limbi (III. 9. 2.).

III. 9. 1. Ilustrăm această categorie cu câteva exemple de derivate care sunt foarte probabil împrumuturi din germană. Întrucât productivitatea lui *-ic* în românește este discutabilă, în *faptic*, considerat derivat din *fapt(ă)* + *-ic* (*DLRM*), trebuie să vedem un împrumut din germ. *faktisch* (Graur, *Alte etim.*, p. 50) adaptat după *fapt*. Model german propune S. Pușcariu și pentru *sclavic* (cf. germ. *sklavisch*). La polul opus poate fi citat *piecar* „brutar", considerat de Arvinte (*op. cit.*, p. 168) împrumut din germană și care, în unele regiuni, poate fi derivat românesc de la *pec* (< magh. *pék* sau scr. *pek*) + *-ar* (Andrei Avram, „Fonetică și dialectologie" IX, 1975, p. 208).

III. 9. 2. Și în cazul cuvintelor care au primit mai multe etimologii, dintre care una germană, pentru aprecierea corectă a diverselor soluții trebuie să avem în vedere diversele criterii invocate în capitolele precedente. De observat că numărul cuvintelor care au fost explicate numai prin germană este relativ restrâns. Cele mai multe au fost explicate și prin ucraineană sau prin maghiară. În legătură cu criteriul fonetic, trebuie să ținem seama de remarca făcută de Andrei Avram (*LR* XXXIII, 1984, p. 185; *Contrib.*, p. 227) cu privire la frecvența cu care apar în cuvintele de origine germană modificări fonetice neregulate (uneori produse prin apropiere de cuvinte mai vechi; nu trebuie să uităm că avem a face cu împrumuturi pe cale orală de cuvinte ce au grupuri consonantice numeroase). Exemplul dat de Andrei Avram este ilustrativ: *ghintaiță* „dispozitiv pentru tăierea unui filet" <germ. *Gewindeeisen* (I.A. Florea, *AnL* XXV, 1976, p. 81), la care se poate adăuga cazul lui *șorăpru* < germ. *Schrapper*, în care avem modificarea părții finale a etimonului (suprimarea vocalei neutre și adăugarea unui *u* după grupul „„muta cum liquida", ca în *vinclu* < germ. *Winkel*) și o vocală introdusă între elementele grupului consonantic inițial, ca în *șorubă* < germ. dial. *Schrübe* (Andrei Avram, *LR* XXXIII, 1984, p. 187–188; *Contrib.*, p. 230).

Aplicarea riguroasă a criteriului fonetic a permis lui Andrei Avram (*LR* XXI, 1972, p. 519–520; *Contrib*., p. 70–72) să dovedească că *meș* „inel care se formează anual în trunchiul unui arbore“ (prin sudul Transilvaniei), „nod la lemne“ (prin nord-estul Olteniei) și „strat, pătură“ (prin Oltenia și Muntenia) nu provine din lat. *medium,* așa cum susține Dan Bugeanu (*LR* XX, 1971, p. 53). Argumentul de bază constă în faptul că etimologia din latină se bazează pe admiterea unui tratament dublu al aceleiași forme latinești: *medium* > *miez și medium* > *meș*. În plus, varianta *mej* a lui *meș,* considerată intermediară în trecerea de la latină la *meș,* este notată o singură dată, în timp ce varianta cu *ș* apare în patru surse. În schimb, o formă dialectală înregistrată într-un grai săsesc din Transilvania (*mēsch*) corespunde perfect din punct de vedere fonetic și nu pune probleme de ordin semantic: un sens, „inel anual în trunchiul unui arbore“, coincide cu cel românesc. Celelalte două sensuri se pot explica prin evoluții normale: „nod de lemn“ și „strata, pătură“ („inelele“ sunt de fapt niște „straturi“). Același criteriu fonetic ne obligă să nu acceptăm o origine germană pentru *fereancă* „perdea“, înregistrat în județul Suceava și în Maramureș. I. Robciuc (*LR* XXII, 1973, p. 334) a arătat că termenul românesc are la origine un termen dialectal ucrainean *firanka,* cu același sens. Termenul german *Vorhang* „perdea“ invocat poate fi reținut pentru *ferhăng, feráng, feriháng*. Tot așa *șalâc* „glumă“, înregistrat în Banat, nu poate fi pus în legătură cu germ. *Schalk* „om glumeț, poznaș“, la care trimite *DLR*. Andrei Avram (*LR* XXXIII, 1984, p. 185; *Contrib*., p. 226), pornind de la faptul că finala termenului se regăsește în derivatele cu *-lîc,* de tipul *caraghioslâc,* presupune că *șalâc* este un derivat de la *șală* „glumă“ + *-lâc* (termenul *șală* nu este înregistrat în Banat; dar există în sârbocroată — *šenluk* „veselie“, format cu *-luk,* la origine același sufix turcesc — *-lvk* — care stă la baza sufixului românesc). În cazul lui *mașină* (*moșină*) „chibrit“, varianta cu *o,* cea mai răspândită, pledează pentru o origine maghiară nu germană (Andrei Avram, „Fonetică și Dialectologie“, IX, 1975, p. 208).

Unul dintre criteriile importante care se pot folosi în opțiunea pentru o etimologie sau alta este cel geografic. Astfel, pornind de la constatarea că în dialectele sud-dunărene nu există elemente de origine germană, prezența unui cuvânt considerat de origine germană în

dialectele sud-dunărene este un argument pentru respingerea etimologiei directe din germană (poate fi, în cel mai bune caz, un termen german pătruns printr-o altă limbă). Astfel, *ştreang*, considerat împrumut din germană (germ. *Strang*, *DLRM*; DEX; Arvinte, *op. cit.*, p. 83–86; Ivănescu, *ILR*, p. 436) sau împrumut prin intermediul magh. *istráng* (*TDRG*: *CADE*, absent din Tamás, *EW*), este contestat de *CDER* 8251, pentru că există şi o formă *strang* în meglenoromână. Singura soluţie, arată Cioranescu, *loc. cit.*, este a presupune un intermediar slav (cel puţin pentru meglonoromână, adăugăm noi). Pornind de la o constatare asemănătoare (existenţa cuvântului în dialecte sud-dunărene), *CDER* 1228, contestă etimologia lui *buştean* <săs. *Bumstamm* (dată de S. Puşcariu, *DR* III, 1925, p. 657, şi acceptată de Ivănescu, *ILR*, p. 436) pe motivul că există şi o formă aromânească *buştină* „fagure de miere". Exemplul este interesant pentru a sublinia necesitatea cunoaşterii exacte a situaţiei din dialectele sud-dunărene, unde *buştínă* „fagure de miere" a fost explicat ca provenind din v. sl. *voštinŭ* „stup" (*DDA*), de fapt v. sl. *voština* neavând deci nici o legătură cu *buştean*. Criteriul geografic şi faptul că termenul *tut* „prost" este folosit mai ales ca epitet pentru femei (*tută)* i-au permis Ioanei Anghel (*CL* XXVIII, 1983, p. 134–135) să considere că termenul în discuţie, cu circulaţie în Transilvania, provine din germ. *Tute* „femeie, fată proastă". Apropierea de *tont* sau de bulg. *túlav, tútaf, tútova* (V. Nestorescu, *LR* XXII, 1973, p. 132) nu corespunde din punct de vedere formal.

În operaţia de identificare a celei mai bune soluţii etimologice poate fi invocat şi criteriul cronologic (istoria cuvântului în română şi în limba presupusă a fi sursă). Astfel, *rochie*, nu poate fi împrumut din bulg., scr. *roklja* (*DLE*), fiindcă în ambele termenul este un împrumut din secolul al XIX-lea, în timp ce *roche* este atestat în română din 1721. Aceste fapte l-au determinat pe V. Nestorescu (*LR* XXXIV, 1985, p. 221) să accepte etimologia dată în *DLRM* (germ. *Röckel* sau *Rocke*). Aceleaşi argumente le aduce tot V. Nestorescu (*SCL* XXXIV, 1983, p. 359) pentru originea germană a lui *cană* (< germ. *Kanne*), contra originii bulgare (Scriban), pentru că în bulgară *kana* este recent (în română, în schimb, apare la Dosoftei), iar unele dicţionare bulgăreşti îl consideră chiar împrumut din română.

III. 10. Considerații finale

Din expunerea făcută în partea a treia a cărții rezultă că importanța diverselor criterii depinde de straturile etimologice. Cele două criterii de bază, formal și semantic, sunt decisive; o neconcordanță formală sau semantică poate constitui un obstacol în acceptarea unei etimologii, indiferent de originea presupusă a cuvântului. În legătură cu celelalte criterii, este de remarcat că termenii latini și cei din traco-dacă se detașează de termenii de altă origine

Astfel, criteriul răspândirii geografice nu este operant aici în măsura în care el este pentru elementele împrumutate, fiindcă prezența sau absența într-o anumită regiune a unui cuvânt latinesc moștenit sau din substrat nu este totdeauna concludentă: prezența este un lucru normal în orice variantă geografică sau istorică, iar absența poate fi ușor explicată prin uzura cuvintelor, care pot fi înlocuite în anumite regiuni de sinonime de aceeași origine sau împrumutate. Chiar absența din dialectele sud-dunărene a unui termen din dacoromână sau din substrat nu poate fi folosită ca un argument împotriva originii lui latinești sau traco-dace. Prezența unui astfel de cuvânt în dialectele sud-dunărene poate fi un argument numai în cazul cuvintelor pentru care s-a propus o etimologie latină savantă, maghiară, slavă răsăriteană, germană sau romanică, dar nu pentru înlăturarea unei etimologii slave meridionale, grecești sau turcești. Cât privește aplicarea criteriului răspândirii geografice pentru celelalte straturi etimologice, trebuie să reținem că există cuvinte, cum sunt, de pildă, cele vechi slave și mai vechi maghiare, care pot fi răspândite pe tot teritoriul dacoromân, și cuvinte împrumutate cu o anumită distribuție geografică: cuvintele turcești și cele din neogreacă sunt răspândite numai în Muntenia și Moldova (un cuvânt turcesc în Transilvania a intrat prin altă limbă — slavă, maghiară — și deci nu este cuvânt turcesc în română), cuvintele slave mai recente sunt răspândite numai în Banat, Crișana, Oltenia (cele sârbocroate), în nordul țării (cele ucrainene) sau în sud (cele bulgărești), iar cele maghiare recente numai în Transilvania. Orice abatere de la această distribuție geografică a cuvintelor în discuție este un argument împotriva explicației prin limba respectivă cu excepția cazurilor când

se aduc argumente speciale (cuvânt transmis prin limba literară sau prin mişcări de populaţie).

Observaţia făcută referitor la criteriul răspândirii geografice este valabilă şi pentru criteriul vechimii (sau cronologic). La cuvintele latineşti moştenite şi la cele din substrat atestările sunt foarte importante, în schimb nu pot constitui un criteriu decisiv pentru unele cuvinte împrumutate. O eventuală atestare mai târzie în limba din care se presupune că a fost împrumutat poate pune la îndoială explicaţiile prin acea limbă. În legătură cu atestarea în limba din care provin, cuvintele latineşti prezintă din nou o situaţie aparte, pentru că sunt multe cuvinte care nu sunt atestate în latină, dar a căror existenţă poate fi dedusă din comparaţia cu celelalte limbi romanice, după cum existenţa unui cuvânt traco-dac poate fi dedusă din compararea românei cu albaneza. Este mai greu de acceptat stabilirea unei corespondenţe între un cuvânt românesc şi unul neatestat, dar presupus a fi existat în limbile cu care româna a intrat în contact (exemple din limbi slave, maghiară şi franceză). În cazul împrumuturilor este esenţială cunoaşterea exactă a originii cuvântului în limba din care se împrumută: ignorarea acestui aspect poate duce la adoptarea ca etimon pentru un cuvânt românesc a unuia care în limba respectivă a fost explicat tocmai ca un împrumut din română.

Aceste aspecte (răspândirea geografică şi vechimea) pot fi subordonate criteriului pe care îl numim statutul funcţional al cuvântului, care vizează şi frecvenţa (în latină există cuvinte înregistrate într-un singur text, deci periferice, a căror transmitere în limbile romanice este mai greu de conceput, mai ales când este vorba de o singură limbă romanică) sau apartenenţa la un nivel de limbă (dialectal sau diacronic) din care este mai puţin probabil să fi fost împrumutat.

Criteriul semantico-onomasiologic şi cel istorico-social nu sunt nici ele hotărâtoare atunci când este vorba de cuvintele moştenite din latină sau din substrat, mai ales când este de optat între originea latină şi cea traco-dacă a unui cuvânt, pentru că cele două straturi etimologice sunt bine reprezentate în aceleaşi domenii semantico-onomasiologice şi s-au transmis în aceleaşi condiţii istorico-sociale. Cât priveşte celelalte cuvinte, împrumutate, se constată o anumită distribuţie de care trebuie să se ţină seama în

opțiunea pentru una sau alta dintre etimologii. De exemplu, pe lângă unele cuvinte pentru noțiuni uzuale, care provin din vechea slavă, termenii de tehnică populară sunt de origine germană etc.

O problemă comună tuturor categoriilor discutate este aceea a derivatelor, care pot fi preluate din altă limbă (moștenite sau împrumutate) sau formate pe teren românesc. Și de această dată, cuvintele moștenite din latină ocupă o poziție aparte, deoarece în opțiunea pentru una sau alta dintre soluții se face apel la un criteriu suplimentar, și anume la compararea cu situația din restul Romaniei. În general, în cazul derivatelor trebuie să se procedeze cu multă prudență în opțiunea pentru una sau alta dintre soluții.

Concluzia cea mai importantă este că în stabilirea sau aprecierea unei etimologii corecte trebuie să se țină seama de toate criteriile menționate, care să fie aplicate cu discernământ, pe baza unor principii riguroase.

*

* *

Pentru a ilustra cum au fost aplicate diversele criterii am ales, în încheiere, etimologiile propuse pentru cuvântul *a socoti*.

Dicționarele noastre etimologice acceptă, de obicei fără rezervă, că rom. *a socoti* este de origine maghiară: magh. *szokotálni* are aproape aceleași sensuri ca termenul românesc. Dar lucrările de etimologie maghiară consideră cuvântul de origine românească (Bakos, *Román elem*., p. 244). În fața acestei situații, Király (*Etim*., p. 2–8) se întreabă: „Întrucât este evident că nu poate rezista decât una dintre cele două păreri contrare, se pune întrebarea: cine a împrumutat de la cine? Și, mai ales, cum putem dovedi că limba *A* a împrumutat din limba *B* și nu invers?“

Pentru a da răspuns la aceste întrebări Király face o analiză complexă a celor două cuvinte folosind criteriile menționate de mine. Constată astfel că, datorită faptului că sensurile celor două cuvinte aproape coincid, analiza semantică nu poate aduce argumente hotărâtoare. Și totuși, observă el, faptul că în română *socoti* înseamnă și „a ajunge la o înțelegere cu cineva, a se răfui, a plănui“ (în magh. *szokotálmi* înseamnă doar „a face socoteală; a examina, a chibzui, a

cumpăni, a câștiga, a mormăi") pledează pentru originea românească (deși, pe bună dreptate, Király spune că nu este exclus cel puțin din punct de vedere teoretic, ca un împrumut să-și dezvolte mai multe sensuri în limba de adopție decât în limba-sursă, un răspuns categoric la întrebarea de mai sus ar fi hazardat).

Atenția principală se îndreaptă în acest caz spre criteriul fonetic. Din magh. *szokotálmi* ar fi trebuit să se ajungă la **socotălni*, **socătălni*, **socătăli* (cf. mag. *próbálni* > rom. reg. *probului*, *probălui* „a încerca, aproba", *felelni* > rom. reg. *felelui, feleli, fălălui* „a răspunde"), dar nu *socoti*. Deci absența lui *-ăl-* care ar fi trebuit să-l redea pe *-ál-* se opune originii maghiare a cuvântului românesc.

Cât privește criteriul vechimii, magh. *szokotálni* este atestat doar la mijlocul secolului al XVII-lea (1646), în timp ce în română este atestat cu un secol mai devreme. Király (*Etim.*, p. 3) arată că primele texte românești (de exemplu *Psaltirea Scheiană*) atestă membri ai familiei cuvântului (*socotință, socotire, socotit, socotitoriu*), ceea ce este o probă a vechimii cuvântului în română. „Chiar dacă cronologia nu stabilește vârsta exactă a unui cuvânt într-o limbă (un termen sau altul poate circula mult timp înaintea pătrunderii sale în aspectul scris), în cazul cuvintelor *socoti* și *szokotálni* cronologia arătată marchează o reală diferență de vechime în favoarea primului. Această afirmație se bazează pe argumentul servit de tradiția, de vârstă diferită a scrierii în limba română și în limba maghiară. Întrucât texte scrise în limba maghiară apar deja pe la sfârșitul secolului al XII-lea — începutul secolului al XIII-lea [Bárczi Géza, *A magyar nyelv élatrajza*, Budapesta, 1966, p. 85], verbul *szokotálmi*, dacă ar fi existat într-adevăr, nu putea să nu apară măcar o singură dată în scris și, în acest fel, să împiedice amânarea atestării sale timp de aproape cinci secole (1646)" Király, *Etim.*, p. 3.

Cu aceasta am ajuns la un alt criteriu, cel funcțional; observăm cu Király (*loc. cit.*) că *szokotálni* are în maghiară o poziție slabă, în opoziție cu situația lui *socoti* din română. Același argument l-am adus pentru originea latină a rom. *talpă*, considerat, până nu demult, împrumut din magh. *talp* (vezi III.3.1.). De altfel, în maghiară cuvântul nu există în limba literară, în timp ce în română este general cu o poziție puternică în limbă. A fost selectat de Mihaela Bârlădeanu,

împreună cu *socoteală* și *socoti* în vocabularul reprezentativ al limbii române (v. Marius Sala (coordonator) *et alii, Vocabularul reprezentativ al limbilor romanice*, București, 1988, p. 38).

Legat de criteriul precedent este cel al răspândirii geografice: magh. *szokotálni* este cunoscut numai în vorbirea maghiarilor din Transilvania, eventual pe teritoriile învecinate. Dicționarele maghiare îl semnalează mai des în secuime și la ceangăi (Király, *Etim.*, p. 4). Răspândirea geografică a formelor ungurești *szokotálni, szokoyálni, szeketálni* impune căutarea unui etimon român. Király, *loc. cit.* arată că variantele fonetice maghaire sunt toate încercări de adaptare a rom. *socoti* la sistemul fonetic al limbii maghiare, la fel ca rom. *șopti* > magh. *sopotyálni, sopótyálni, ssuputyálni* sau rom. *tropoti* > *tropotyálni*. Varianta *szokotyálni* are o valoare deosebită pentru că în ea se poate detecta o particularitate fonetică dialectală românească (magh. *ty* redă forma palatalizată *t*" a lui *t* urmat de *i, e* din subdialectele românești din nord-vestul țării — *frat"e*) care localizează regiunea în care s-a făcut împrumutul.

Aplicând criteriile de mai sus se poate infirma originea maghiară a rom. *socoti* și, în același timp, se poate confirma originea românească a magh. *szokotálni*. Am ajuns doar la jumătatea drumului. De unde vine de fapt rom. *socoti* reprezintă cealaltă jumătate. Pentru a răspunde la această întrebare trebuie văzute celelalte soluții propuse și să vedem care ar putea fi reținută. După ce Király (*op. cit.*, p. 5–7) arată de unde nu vine rom. *socoti*, el încearcă să formuleze o ipoteză cât mai verosimilă. Eliminând soluția „cu totul originală" (*se cuăta* > *se cota* > *socota* > *socoti*) dar inacceptabilă a lui Gr. Crețu în *Indicele* la Lexiconul lui Mardarie Cozianul (*Lexicon slavo-românesc și tălcuirea numelor*, 1649, București, 1900, p. 368) Király înclină pentru o soluție slavă.

Constată că Cihac, *TDRG* și *DU* aduc în discuție magh. *szokotálni* alături de bg. *socotiti*, ucr. *socotyty* care au la bază v. sl. *skotŭ* „vită" care mai târziu a avut și sensul „avut; bani, monedă". La *TDRG* se înregistrează și senstul „bani peșin, numărați" (deci bani socotiți), ceea ce arată o evoluție semantică la popoare în care vitele au fost obiectul principal de tranzacție (cf. lat. *pecus* „vită" > *peculium* „avere", *pecunia* „monedă", magh. *marha* „vită" și „avere, bogăție", de unde și rom. *marfă*).

Prototipul bulgăresc *sokotiti* dat de Cihac, *TDRG, DU* apare și la Ov. Densusianu (*ILR* I, p. 235), dar cuvântul nu există în dicționarele cunoscute bulgărești. Densusianu nu mai menționează forma bulgară în cursul *Aspecte lingvistice ale păstoritului*, București, 1934–1935, p. 175–176, unde precizează că „Din slavă, e de reținut numai forma ruteană, care în plus se aseamănă cu românescul *socoti* cu accepțiune păstoresacă“ (el consideră că la origine ar fi un cuvânt turcic pătruns la noi prin filieră slavă).

Prin eliminare, Király respinge originea bulgărească și veche slavă (ultima din motive fonetice: ar trebui să acceptăm apariția lui *o* între *s* și *c*, cea ce nu este normal, fiindcă româna are multe cuvinte care încep cu *sc-* (Graur, *Etim. rom.*, p. 126 declară: „cuvântul nu e creat de noi“, deci nu vine de la v. sl. *skotu*). Urmându-l pe Ov. Densusianu, Király se îndreaptă spre ucraineană unde există o formă asemănătoare cu cea din română (*sokotyty* „a păzi, a paște“). Pentru evoluția semantică el crede că la început cuvântul se folosea în domeniul păstoritului cu sensul de „a păzi“ (*oile socotiia cu frați săi* Densusianu, *ILR* II, p. 304). De la acest sens s-a ajuns, după părerea lui Ov. Densusianu, la valori mai abstracte „a privi, a fi atent; a număra; a aprecia, a crede, a judeca, a gândi“. Dezvoltarea semantică în cadrul terminologiei păstorești este ultimul argument adus de Király împotriva etimologiei maghiare. Acceptând originea ucraineană a termenului românesc Király nu omite o eventuală obiecție, faptul că *socoti* este general în română, la care răspunde prin acea că fiind vorba de un termen păstoresc a putut circula la fel de mult ca și ciobanii noștri.

Király precizează în cursul demonstrației sale că „încercarea noastră nu este nici prima și s-ar putea să nu fie nici ultima“ (*Etim.*, p. 5). Chiar el citează în nota 17 una articol al lui E. Coseriu, *Rum.* ***a socoti****. Ungarisch, ukrainisch oder lateinisch*“, în *Romanica Europaea et Americana. Festschrift für Harri Mirer 8. Januar 1980*, Bonn, 1980, p. 148–155, în care se susține originea latină a termenului. Din motive necunoscute, punctul de vedere al lui Coseriu nu este discutat de Király.

E. Coseriu constată că în română verbul *a socoti* are statutul tipic al unui cuvânt vechi, bine înrădăcinat, adică ori un cuvânt moștenit din latină ori un împrumut timpuriu din slavă (apare în nucleul

fondului principal de cuvinte selectat de Al. Graur, *Încercare*, p. 53). Are un bogat conținut semantic, așa cum nu are nici un alt cuvânt de origine maghiară — până la *seamă* și *fel*, (aparțin unei categorii speciale, de cuvinte „abstracte", aproape „gramaticale") — nici măcar *a gândi*.

Cele mai multe dintre sensurile lui *a socoti* sunt bine atestate în secolul al XVI-lea. Mai mult, *a socoti* nu și-a lărgit semantismul cu timpul, ci invers și l-a restrâns: în vechea română însemna și „a veghea, a supraveghea" (la *TDRG* sensul „a se îngriji de cineva, a se îngrijora pentru cineva" este deja învechit. Doar semnificația rechnen", „a calcula" este mai nouă. În secolul al XVI-lea nu este atestată și s-a dezvoltat evident din semnificația „a evalua, a aprecia". E de observat și că semantismul cuvântului românesc corespunde fr. *penser* + *songer* + *soigner* + v. fr. *cuider*, sp. *pensar* + *cuidar* (și *cuidarse*), și cuprinde și valorile „a evalua, a aprecia" și „a calcula". Pe de altă parte derivatele lui *socoti* sunt foarte numeroase: *socotință, socotire* etc.

Cât privește forma, verbul nu este în cele mai multe cazuri incoativ, cum sunt verbele mai noi ale conjugării în *-i* în mod normal. Până la sensul „rechnen" forma obișnuită de persoana I este *socot*, nu *socotesc*. *TDRG* consideră formele nonincoative ca moderne, dar dicționarele românești mai noi (*DLRLC* și *DLRM*) le consideră populare și este știut că în română (ca de altfel peste tot) „popular" este asociat de cele mai multe ori cu „vechi".

Din cele relatate până acum rezultă că, în afară de criteriul comparației romanice, toate argumentele duc spre o origine veche a rom. *socoti*. Acest fapt l-a determinat pe E. Coseriu să caute o origine latinească și anume lat. *succutere*.

Pentru a accepta acestă etimologie trebuie să trecem peste unele dificultăți:

— cuvântul lipsește din dialectele suddunărene;

— din punct de vedere fonetic, *succuttere*, cu *e* diftongat, ar fi trebuit să ajungă la **a sucuți* cu *u* > *u* și *ț* înainte de *i* < *e*;

— din punct de vedere semantic trebuie explicată evoluția de la „a agita" (germ. „schütteln" la „a gândi" = germ. „denken").

Coșeriu arată că aceste dificultăți sunt mai degrabă aparente, decât reale.

• *a socoti* nu este un cuvânt regional, ca magh. *skokotálni* sau ucr. *sokotyty*. Este un cuvânt bine răspândit pe tot teritoriul dacoromân din secolul al XVI-lea, sau chiar mai devreme, atestat în texte din diferite părți ale acestui teritoriu. Absența din sudul Dunării nu este un impediment pentru originea latinească, mai ales dacă observăm că dacoromâna păstrează cele mai multe cuvinte specific românești (de ex. lat. *cogitare* > *cugeta*).

• fonetismul se poate explica dacă remarcăm că la un verb înrudit cu *succutere*, anume *excutere* avem un fenomen asemănător: în dezvoltarea romanică ulterioară trebuie presupus un *o* în loc de *u* deja în latină (rom. *a scoate* < **excotere*, cerut și de it. *scuotere* < **exquotere*). Deci, se poate porni de la un **succoto* > rom. **sucot*, care a putut trece ușor la *socot* printr-o asimilare numită de Coseriu „armonie vocalică" (cf. *înconjur* ~ *înconjor* ~ *încunjur, cutropi* ~ *cotropi, cocoța* ~ *cucoța*). Pentru varianta *săcoti* (*Codicele Voronețean*) Coseriu amintește sp., ptg. *sacudir*, occ. reg. *sacotre, sagotir*, friul *sacodă*, lad. *sakodi* care pot explica alternanța *o* ~ *ă* (neaccentuat).

Și păstrarea lui *t* în fața lui *i* se poate explica prin faptul că la început, foarte probabil, verbul nu a avut forma *socoti*, ci, în concordanță cu flexiunea latină, **a socoate* (cf. *a scoate*) și de abia mai târziu, când schimbarea fonetică *ti* > *ți* a fost încheiată (poate tocmai pentru a se face diferențierea de *a scoate*) a avut loc trecerea la conjugarea în *-i* (*socoti*). (Aș adăuga că, printr-o cronologie relativă, putem presupune că această trecere a avut loc înainte de diftongarea lui *o* în **socoate*). În acest sens pledează faptul că în limba populară verbul nu este incoativ și că flexiunea incoativă este generală doar pentru utilizarea târzie, cu sensul „rechnen". În plus, imperativul în flexiunea non-incoativă, sună *socoate*, nu *socoti*. Comparația romanică ajută din nou. În alte limbi romanice (franceză, dialecte occitane și retroromane) *succutere* a trecut mai târziu la conjugarea „regulată" (germ. *regelmäßigen*) și în cele mai multe cazuri la acea în *-i* (v. fr. *secourre* > fr. *secouer*, occ. *secodre, secoudre, secotre, sacotre*, alături de *secodir, secotir, sacotir*, sursilv. *sakúder* dar friul. *sakodá*, lad. *sakodí*).

• În ceea ce privește aspectul semantic nu există, după E. Coseriu, nici o dificultate, dimpotrivă: trecera de la „a agita" (germ.

schütteeln) la „a gândi“ (germ. *denken*) este una tipic latină. Un sinonim apropiat al lui *succutere*, anume *agitare*, este folosit în latină cu *in mente*, *in animo* și chiar absolut deseori cu sensul „denken, überlegen, betrachen“, adică „a privi, a considera, „prüfen“ = „a dovedi“. Și lat. *cogitare* (> rom. *cugeta*, v. fr. *cuider*, sp., ptg. *cuidar*) este *co-agitare*, adică „a agita“ (*schütteln*), „a scutura“ (*rütteln*). De asemenea, și alte verbe latine pentru gândire (*ponderare*, *pensare*) au însemnat la origine „a cântări“, adică, inițial, „sursum ac deorsum movere“. Poate tocmai de aceea cuvântul românesc pentru „schütteln“ = „a agita, a scutura“ nu este *succutere*, ca în cele mai multe limbi și dialecte romantice, ci un derivat de la *excutere* (*scutura* < **excutulare*), pentru că în latina dunăreană *succutere* a căpătat de timpuriu sensul „gândi, a aprecia, a evalua“.

Etimologia oferită de Coseriu este convingătoare, chiar dacă în demonstrația făcută apar multe supoziții. Am ales-o ca exemplu și pentru că avem în ea folosite toate criteriile necesare.

IV. ÎNCHEIERE

Orice „introducere“ are și o încheiere. La capătul acestei încercări de a da o introducere în laboratorul, nu totdeauna destul de luminat, al etimologiei românești, cred că cel mai potrivit lucru este să atrag din nou atenția asupra faptului că etimologia presupune o cercetare profundă a istoriei cuvântului în contextul istorico-cultural. Evident că cel ce face etimologie trebuie să cunoască și legile de transformare fonetică și morfologică ale limbii respective. De multe ori chiar respectând aceste cerințe, nu se poate găsi încă etimologia. C. Poghirc (*RRL* XIII, 1968, p. 206) declara, în urmă cu trei decenii că 10–15% din vocabularul românesc are origine nesigură sau necunoscută (cred că acest proces este chiar mai mare). Pentru franceză, limbă care nu are problemele de etimologie existente în română, W. von Wartburg estimează la 20% numărul cuvintelor cu etimologie necunoscută.

Rămân la cel mai bun dicționar etimologic din lume, dicționarul etimologic al limbii franceze, opera lui W. von Wartburg, depre care K. Baldinger afirma „Aucune langue du monde ne dispose d'un oeuvre analogue“ (Baldinger, *Introduction*, p. 11) pentru a arăta că și marele romanist elvețian a greșit uneori. Greșelile sunt așa de variate încât se propune o tipologie a lor. J.P. Chambon, *Cent cas d'étymologie double dans le FEW*, în Margarethe Hoffert, Marie-José Deggelors, Jean-Pierre Chambon, *Études de lexicologie et stylistique offerts en hommage à Georges Matoré*, Paris, 1987, p. 165–184, a propus „une typologie des classements multiples“ (p. 165), cerere susținută și de K. Baldinger, *Vers une typologie des fautes dans le FEW: le redoublement des étymologies, des articles et des*

attestations, în *Studies in Honor of Hans-Erich Keller. Medieval French and Occitan Literature and Romance Linguistics*, Kalamazon Michigan, 1993, p. 507–532. Există în *FEW* cazuri cu două, trei sau chiar patru etimologii diferite pentru același cuvânt, date în epoci diferite, fără trimiteri între etimoanele respective (reamintesc că în cuvintele-titlu din *FEW* se dă etimonul și nu cuvântul francez). Primul care a atras atenția asupra acestei situații din *FEW* a fost K. Baldinger, *Etymologies doubles dans le FEW*, în *Italica and Romance: Linguistic Studies in Honor of Ernst Pulgram*, Amsterdam, 1980, p. 189–194. Am afirmat mai sus când am prezentat *FEW* (vezi III. 2) că există o întreagă literatură care își propune să contribuie la îmbunătățirea acestui monument. Impresionează printre lucrările de acest fel volumul coordonat de K. Baldinger, *Etymologien, Untesuchungen zu FEW 21–23*, Tübingen, 1988 care reunește în cele 600 de pagini! numai cuvintele „cu probleme" din cele trei volume conținând cuvintele cu etimologie necunoscută.

Am făcut acest comentariu mai amplu pentru a atrage atenția asupra prudenței care trebuie să însoțească cercetările etimologice și care, la începturile activității mele lingvistice, nu m-a caracterizat. Am arătat într-un articol (*L'univers de la linguistique*), publicat într-un volum omagial (*Festschrift für Mario Wandruszka. Wege in der Sprachwissenschaft. Vierundvierzig autobiographische Berichte*, Tübingen, 1991, p. 199–203), în care fiecare autor trebuia să spună ce nu ar mai semna din ceea ce a susținut înainte (ideea a fost inspirată din ultimele scrieri ale Sfântului Augustin), că nu aș mai fi așa de categoric ca în tinerețe în domeniul etimologiei. Nu trebuie să ne sfiim să ezităm.

Cel mai important lucru în etimologie este a ști unde să te oprești. Sunt actuale și astăzi cuvintele lui Turgot, enciclopedistul din secolul al XVIII-lea, citat adeseori de B. P. Hasdeu: „Le grand objet de l'art étymologique n'est pas de rendre raison de l'origine de tous les mots sans exception, et j'ose dire que ce serait un but assez frivole. Cet art est principalement recommandable en ce qu'il fournit à la philosophie des matériaux et des observations pour élever le grand édifice de la théorie générale des langues: or, pour cela, il importe bien plus d'employer des observations certaines, que d'un accumuler un grad nombre".

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

ACILFR XII	*Actele celui de-al XII-lea Congres Internațional de Lingvistică și Filologie Romanică*, I–II, București, 1970–1971.
ACILFR XVIII	*XVIIIe Congrès International de Linguistique et Philologie Romanes (Université de Trèves, Trier) 1986*, I–VII, Tübingen, 1988–1991.
ALR I	*Atlasul lingvistic român*, Partea I (ALR I) de Sever Pop, vol. I, Cluj, 1938; vol. II, Sibiu-Leipzig, 1942.
ALR II	*Atlasul lingvistic român*, Partea II (ALR II) de Emil Petrovici, vol. I, Sibiu-Leipzig, 1940.
ALR II, SN	*Atlasul lingvistic român*, Partea II (ALR II) de Emil Petrovici, serie nouă [București], vol. I, II, 1956; III, 1961; IV, 1965; V, 1966; VI, 1969; VII, 1972.
AnL	„Anuar de lingvistică și istorie literară", XVI, Iași, 1965–.
ASNL	„Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Literaturen", Braunschweig, 1846–.
AUB	„Analele Universității București. Limba și literatura română", București, 1977–.
Avram, *Contrib.*	Andrei Avram, *Contribuții etimologice*, București, 1997.
BA	„Balkan-Archiv" I–IV, Leipzig, 1925–1928.
Bakos, *Román elem.*	Bakos Ferenc, *A magyar szókészlet román elemeinek története*, Budapesta, 1982.

Baldinger, *Faszination*	K. Baldinger, *Die Faszination der Sprachwissenschaft. Ausgewähle Aufsätze zum 70. Geburtstag mit einer Bibliographie,* Tübingen, 1990.
Baldinger, *Introduction*	K. Baldinger, *Introduction aux dictionnaires les plus importants pour l'histoire du français,* Paris, 1974.
BIFR	„Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»", I–XIV, Iași, 1934–1947.
BL	„Bulletin linguistique", I–XVI, Paris-București (din 1940: Copenhaga-București), 1933–1948.
Brâncuș, *Voc.*	Grigore Brâncuș, *Vocabularul autohton al limbii române,* București, 1983.
BSL	„Bulletin de la Société de linguistique de Paris", Paris, 1869–.
Büchi, *Structures*	Eva Büchi, *Les Structures du «Französisches Etymologisches Wörterbuch»*, Niemeyer, 1996.
BW	O. Bloch — W. von Wartburg, *Dictionaire étymologique de la langue française,* ed. IV, Paris, 1964.
CADE	*Dicționarul enciclopedic ilustrat „Cartea Românească".* Partea I: *Dicționarul limbii române din trecut și de astăzi* de I.-Aurel Candrea. Partea II: *Dicționarul istoric și geografic universal* de Gh. Adamescu, București, [1926–1931].
Candrea, *Elemente*	I.-A. Candrea, *Elemente române în limbile slavice,* în „Noua revistă română" I, 1900, nr. 9, p. 399–409.
Capidan, *Aromânii*	Th. Capidan, *Aromânii, Dialectul aromân. Studiu lingvistic,* București, 1932.
Capitan, *Meglenoromânii*	Th. Capidan, *Meglenoromânii,* I–III, București, 1925, 1928 [1936].
CB	B.P. Hașdeu, *Cuvente den bătrâni,* I–III, București, 1879–1879.
CDDE	I.-A. Candrea-Ov. Densusianu, *Dicționarul etimologic al limbii române. I. Elemente latine. A-Putea,* București, 1907–1914.
CDER	Alejandro Cioranescu, *Diccionorio etimológico rumano,* Tenerife, 1958.
Chambon, *Remarques*	Jean Pierre Chambon, *Remarques sur la notion d'«étymologie populaire»,* în *Actes du 2ème Colloque régional de linguistique. Neuchâtel 2-3 oct. 1986.* Neuchâtel, 1986, p. 37–50.

Cihac I, II — A. de Cihac, *Dictionaire d'étymologie daco-romane. I. Éléments latins, comparés avec les autres langues romanes; II. Éléments slaves, magyars, turcs, grecs-modernes et albanais*, Francfort s/M–Berlin–București, 1870, 1879.

CL — „Cercetări de lingvistică", Cluj, 1956–.

Corominas, *DCELC* — J. Corominas, *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana*, Madrid, 1954–1957.

Coseriu, *Estudios* — Eugenio Coseriu, *Estudios de lingüística románica*, Madrid, 1977.

I. Coteanu — I. Dănăilă, Coteanu — Dănăilă, — *Introducere în lingvistica și filologia românească. Introducere, Probleme. Bibliografie*, București, 1970.

Coteanu-Sala, *Etim.* — Ion Coteanu-Marius Sala, *Etimologia și limba română*, București, 1987.

DA — *Dicționarul limbii române*, publicat de Academia Română, *A—De* și *F — lojniță*, București, 1913–1949.

DDA — Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân general și etimologic*, ed. II, București, 1974.

DEEH — V. García de Diego. *Diccionario etimólogico español e hispánico*, Madrid, 1954.

Densusianu, *Aspecte* — Ov. Densusianu, *Aspecte lingvistice ale păstoritului*, București, 1934–1935.

Densusianu, *ILR* — Ovid Densusianu, *Istoria limbii române*, vol. I *Originile*, vol. II, *Secolul al XVI-lea*, București, 1961.

DEX — *Dicționarul explicativ al limbii române*, București, 1975.

Disc. étym. — *Discours étymologiques. Actes du Colloque international organisé à l'occasion du centenaire de la naissance de Watther von Wartburg, Bâle, Freiburg i. Br., Mulhouse, 16–18 mai 1988*. Edités par Jean-Pierre Chambon et Georges Lüdi avec la collaboration de Hans-Martin Gauger, Frank Lestringant, Georges Pinault, Tübingen, 1991.

DLR — *Dicționarul limbii române, M–*, București, 1965–.

DLRLC — *Dicționarul limbii române literare contemporane*, București, 1955–1957.

DLRM — *Dicționarul limbii române moderne*, București, 1958.

DN	Florin Marcu, Constant Maneca, *Dicționar de neologisme*, ed. II, București, 1966.
DR	„Dacoromania. Buletinul Muzeului limbii române", I–XI, Cluj, 1921–1949.
Drăganu, *Românii*	N. Drăganu, *Românii în veacurile IX–XIV pe baza toponimiei și a onomasticii*, București, 1933.
DU	Lazăr Șăineanu, *Dicționar universal al limbii române*, ed. II, Craiova, 1908.
EMR	B. Petriceicu Hașdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae*, I–III, ed. Gr. Brâncuș, București, 1972–1976.
Ernout, *Aspects*	A. Ernout, *Aspects du vocabulaire latin*, Paris, 1954.
Ernout-Meillet	A. Ernout-A. Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine*, ed. IV, Paris, 1959–1960.
EW	Sextil Pușcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache. I. Lateinisches Element mit Berücksichtigung aller romanischen Sprachen*, Heidellberg, 1905.
EWFS	E. Gamillscheg, *Etymologisches Wörterbuch der französischen Sprache*, Heidelberg, 1926–1928.
FEW	Walter von Wartburg, *Französisches etymologisches Wörterbuch. Eine Darstellung des galloromanischen Sprachschatzes*, Bonn, Tübingen, Basel, 1929–.
Fischer, *Lat. dun.*	I. Fischer, *Latina dunăreană. Introducere în istoria limbii române*, București, 1985.
García Arias, *Contribución*	X. Ll. García Arias, *Contribución a la Gramática Histórica de Lengua Asturiana y a la Caracterización Etimológica de Lexico*, Oviedo, 1988.
Gougenheim, *Etudes*	G. Gougenheim, *Etudes de grammaire et de vocabulaire français*, Paris, 1970.
Graur, *Alte etim.*	Al. Graur, *Alte etimologii românești*, București, 1975.
Graur, *Etim. rom.*	Al. Graur, *Etimologii românești*, București, 1963.
Graur, *Evoluția*	Al. Graur, *Evoluția limbii române*, București, 1963.
Graur, *Încercare*	Al. Graur, *Încercare asupra fondului principal lexical al limbii române*, București, 1954.
Graur, *Ling.*	Al. Graur, *Lingvistica pe înțelesul tuturor*, București, 1972.
Graur, *Nom d'agent*	A. Graur, *Nom d'agent et adjectif en roumain*, Paris, 1929.

Graur, *Nume loc.*	Al. Graur, *Nume de locuri,* București, 1972.
Graur, *Nume pers.*	Al. Graur, *Nume de persoane,* București, 1965.
Graur, *Studii*	Al. Graur, *Studii de lingvistică generală. Variantă nouă,* București, 1960.
Guiraud, *Etym.*	Pierre Guiraud, *L'étymologie,* Paris, 1964.
Hristea, *Probl. etim.*	Theodor Hristea, *Probleme de etimologie. Studii. Articole. Note,* București, 1968.
Hristea, *Rom. Voc.*	Th. Hristea, *Romanian Vocabulary and Etymology,* în *RRL* XXIII, 1978, p. 203–254.
Hubschmid, *Etym, Wört.*	Johannes Hubschmid, *Rumänischen Etymologischen Wörterbuch,* în Günter Holtus/Edgar Radtke (eds.), *Rumänistik in der Diskussion. Sprache, Literatur und Geschichte,* Tübingen, 1986, p. 74-90.
ILR II	*Istoria limbii române,* II, red. resp. I. Coteanu, București, 1969.
Iordan, *Ist. lingv. rom.*	Iorgu Iordan (ed.), *Istoria lingvisticii românești,* București, 1978.
Iordan, *Lingv. rom.*	Iorgu Iordan, *Lingvistica romanică. Evoluție-curente-metode,* București, 1962.
Iordan, *LRC*[2]	Iorgu Iordan, *Limba română contemporană,* ed. II, București 1956.
Iordan, *Top. rom.*	Iorgu Iordan *Toponimia românească,* București, 1963.
Ivănescu, *ILR*	G. Ivănescu, *Istoria limbii române,* Iași, 1980.
Király, *Etim.*	Király Francisc, *Etimologia. Etimologii,* Timișoara, 1988.
LEI	M. Pfister, *Lessico etimologico italiano (LEI),* Wiesbaden, 1979–.
LL	„Langue et littérature", București, I–IV, 1940–1948.
LR	„Limba română", București, 1962–.
Malkiel, *Ling. gen. rom.*	Yakov Malkiel, *Linguistica generale, filologia romanica, etimologia,* Florența, 1970.
MCD	*Materiale și cercetări dialectale,* I, București, 1960.
MDE	*Mic dicționar enciclopedic,* București, 1972.
Meillet, *Ling. hist.*	A. Meillet, *Lingustique historique et linguistique générale,* I, II, Paris, 1951, 1958.

Mihăescu, *Infl. gr.*	H. Mihăescu, *Influența grecească asupra limbii române până în secolul al XV-lea,* București, 1966.
Mihăescu, *Lat. dun.*	H. Mihăescu, *Limba latină în provinciile dunărene ale Imperiului Roman,* București, 1960.
Mihăilă, *Împrumuturi*	G. Mihăilă, *Împrumuturi vechi sud-slave în limba română,* București, 1960.
Mihăilă, *Studii*	G. Mihăilă, *Studii de lexicologie și istorie a lingvisticii românești,* București, 1973.
MRIW	*Mitteilungen des rumänischen Institut an der Universität Wien,* I, Heidelberg, 1914.
Nandris, *Phon.*	O. Nadris, *Phonétique historique du roumain,* Paris, 1963.
Pascu, *Suf.*	G. Pascu, *Sufixele românești,* București, 1916.
Pașca, *Glosar*	Ștefan Pașca, *Glosar dialectal,* București, 1928.
Pătruț, *Studii*	I. Pătruț, *Studii de limba română și slavistică,* Cluj, 1974.
Petrovici, *Studii*	Emil Petrovici, *Studii de dialectologie și toponimie,* București, 1970.
Pfister, *Einführung*	M. Pfister, *Einführung in die romanische Etymologie,* Darmstadt, 1980.
Philippide, *OR*	A. Philippide, *Originea românilor,* I, II, Iași, 1923, 1927.
Philippide, *Principii*	A. Philippide, *Istoria limbii române, I. Principii de istoria limbii,* Iași, 1894.
Pisani, *Etimologia*	V. Pisani, *L'etimologia. Storia-questioni-metodo,* ed. II, Brescia, 1967.
Popovici, *Mots*	Victoria Popovici, *Mots hérités ou dérivés en roumain. Un problème d'étymologie roumaine en perspective romane*, în Maria Iliescu / Sanda Șora (eds.) / *Rumänisch: Typologie, Klassification, Sprachcharakteristik*, Veitshöchheim bei Würzburg, 1996, p. 264–265.
Pușcariu, *Études*	Sextil Pușcariu, *Études de linguistique roumaine,* Cluj-București, 1937.
Pușcariu, LR I	Sextil Pușcariu, *Limba română, I: Privire generală,* București, 1940.
Pușcariu, *LR* II	Sextil Pușcariu, *Limba română,* vol. II. *Rostirea,* București, 1959.
RESl	„Revue des études slaves", Paris, 1921–.

REW	W. Meyer-Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, ed. III, Heidelberg, 1935.
RF	„Revista filologică" I–II, Cernăuți, 1927–1929.
RFRG	„Revista de filologie romanică și germanică", I–VII, București, 1957–1963.
RIEB	„Revue internationale des études balkaniques", Belgrad, 1934.
Rohlfs, *Estudios*	G.Rohlfs, *Estudios sobre el léxico románico,* Madrid, 1979.
Rom. Forsch.	„Romanische Forschungen", Frankfurt, 1883–.
Rom. Phil.	„Romance Philologie", Berkeley-Los Angeles, 1948-
Roques, *Etym.*	G. Roques, *Etymologie,* în G. Holtus / M. Metzeltin / Chr. Schmitt (eds.) *Lexikon der romanistischen Linguistik* V, 1, Tübingen, 1990, p. 507–508.
Rosetti, *ILR*	Al. Rosetti, *Istoria limbii române. I. De la origini până la începutul secolului al XVII-lea.* Ediție definitivă, București, 1988.
R(R)L	„Revue de linguistique" I–VIII, București, 1956–1963; „Revue roumaine de linguistique" IX, București, 1964–.
RSl	„Romanoslavica", București, 1958–.
Russu, *Elemente*	I.I. Russu, *Elemente autohtone în limba română. Substratul comun româno-albanez,* București, 1970.
Russu, *Ilirii*	I.I. Russu, *Illirii. Istoria-Limba și Onomastica-Romanizarea,* București, 1969.
Russu, *Limba*	I.I. Russu, *Limba traco-dacilor.* București, 1959.
Sandfeld, *Ling. balk.*	K. Sandfeld, *Linguistique balkanique. Problèmes et résultats,* Paris, 1930.
SCL	„Studii și cercetări lingvistice", București, 1950–.
Scriban	August Scriban, *Dicționaru[l] limbii românești,* Iași, 1939.
SCȘt Cluj	„Studii și cercetări științifice. Filologie", I–V, Cluj, 1950–1955.
SCȘt Iași	„Studii și cercetări științifice. Filologii, Iași, 1950–1963.
Seche, *Schiță,* I, II	M. Seche, *Schiță de lexicografie a limbii române,* I, II, București, 1966–1969.

SMFC	*Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română,* I–VI, București, 1959–1972.
Șăineanu, *Infl. or.*	Lazăr Șăineanu, *Influența orientală asupra limbii și culturii române,* I–III, București, 1900.
Șăineanu, *Încercare*	Lazăr Șăineanu, *Încercări asupra semasiologiei limbii române.* București, 1887.
Tagliavini, *Originile*	Carlo Tagliavini, *Originile limbilor romanice,* București, 1977.
Tamás, *EW*	Lajos Tamás, *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen,* Budapesta, 1966.
TDRG	H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch,* București, 1903–1925
*TDRG*²	H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch,* Wiesbaden, 1985–1989.
TRPL I	Rebecca Posner/John N. Green, *Trends in Romance Linguistics and Philology.* I: *Romance Comparative and Historical Linguistics,* Haga-Paris-New-York, 1980.
Ursu, *Term.*	N.A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice românești,* București, 1962.
Wartburg-Ullmann, *Problèmes*	W. von Wartburg-S. Ullmann, *Problèmes et méthodes de la linguistique,*Paris, 1969.
Winkelman, *Rum. Lex.*	O. Winkelman, *Rumänisch: Lexikographie / Lexicografie*, în G. Holtus / M. Metzeltin / Chr. Schmitt (eds.), *Lexikon der Romanistischen Linguistik,* III, Tübingen, 1988, p. 492–507.
Udrescu, *Glosar*	D. Udrescu, *Glosar regional. Argeș,* București, 1967.
WJb	„Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache (Rumänisches Seminar) zu Leipzig“, hgg. G. Weigand, I–XXIX, Leipzig, 1894–1921
Zamboni, *Etim.*	A. Zamboni, *Etymologia,* Madrid, 19
ZRPh	„Zeitschrift für romanische Philologie“, Halle-Tübingen, 1877–.

ABREVIERI

alb.	=	albanez	magh.	=	maghiar
arom.	=	aromân	megl.	=	meglenoromân
bulg.	=	bulgar	m.fr.	=	mediu francez
cat.	=	catalan	ngr.	=	neogrec
dalm.	=	dalmat	oc.	=	occitan
dial.	=	dialectal	pr.	=	provensal
drom.	=	dacoromân	ptg.	=	portughez
eng.	=	engadinez	retorom.	=	retoroman
fr.	=	francez	rom.	=	român
friul.	=	friulan	rus.	=	rusesc
galic.	=	galician	scr.	=	sârbocroat
germ.	=	german	sl.	=	slav
gr.	=	grec	sp.	=	spaniol
istrorom.	=	istro-român	surs.	=	sursilvan
it.	=	italian	suts.	=	sutsilvan
lad. dol.	=	ladin dolomitic	ucr.	=	ucrainean
lat.	=	latin	v.	=	vezi
lat. med.	=	latin medieval	v. fr.	=	vechi francez
lat. t.	=	latin târziu	v. it.	=	vechi italian
log.	=	logudorez	v. sl.	=	vechi slav

INDICE DE AUTORI

A

Adamescu, G. 105
Alcover, A. 95
Alemany Bolufer, J. 118
Alessio, G. 89, 119, 121
Alsdorf-Bollée, A. 86
Alvar, M. 118
Anghel, I. 147, 209
Arapu, D.B. 5
Arvinte, V. 27, 28, 52, 206, 207, 209
Asan, F. 177
Auger, P. 93
Avram, A. 6, 25, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 39, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 53, 73, 74, 84, 107, 139, 168, 178, 180, 199, 201, 202, 207, 208, 209
Avram, M. 59, 83, 132, 139, 140, 148, 204

B

Baist, G. 118, 119
Bakos, F. 5, 56, 146, 190, 191, 212
Balacciu-Matei, J. 6, 123, 135, 165, 166
Balázs, L. 31, 145
Baldinger, K. 9, 10, 14, 15, 16, 84, 88, 92, 93, 94, 95, 110, 138, 219, 220
Bárczi, G. 213
Bartsch, K. 120
Battisti, C. 82, 89, 119
Berger, H. 121
Berneker, E. 108
Bianchi, B. 121
Bledy, G. 191
Bloch, O. 19, 93, 94, 97, 101, 121, 126, 133
Bloomfield, L. 33
Bogrea, V. 81, 107, 147, 148, 180, 192, 200
Bolocan, Gh. 76, 79, 81
Bonfante, G. 163
Bottiglioni, G. 89,
Brachet, A. 121
Brâncuș, G. 45, 79, 101, 102, 141, 142, 154, 155, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 182, 183
Bréal, M. 15
Bugge, S. 120
Burguy, G.F. 120
Burr, I. 86
Buschman, S. 98
Butler, J.L. 89
Büchi, E. 83, 91, 92, 93
Byhan, A. 119, 123

C

Çabej, E. 109, 157, 163
Cachet, E. 120
Cahner, M. 95

Candrea, I.A. 103, 105, 106, 107, 117, 119, 120, 123, 124, 125, 176
Canello, V. 12, 118, 121
Capidan, Th. 123, 124, 127, 130, 134, 141, 155, 157, 161
Chambon, J.P. 69, 70, 71, 83, 92, 94, 219
Chaurand, J. 11, 16
Chauveau, J.P. 54, 73, 92
Chevallet, A. de 120
Cihac, A. 99, 101, 117, 119, 127, 128, 142, 143,146, 160, 172, 176, 181, 184, 190, 194, 214, 215
Ciobanu, F. 59, 82, 128
Cioranescu, A. 53, 59, 86, 100, 101, 117, 120, 123, 125, 209
Cipariu, T. 117
Coelho, F.A. 118
Cohn, G. 120
Colón, G. 120
Constantinescu, N.A. 79, 81
Cornu, J. 118
Corominas, J. 17, 95, 96, 97, 98, 115, 117, 119, 126, 163
Coromines, J. 95
Corréard, G.R. 120
Cortelazzo, M. 90, 91, 126
Coseriu, E. 31, 76, 136, 139, 148, 149, 150, 168, 192, 194, 215, 216, 217, 218
Coteanu, I. 5, 6, 8, 24, 29, 30, 32, 60, 62, 65, 67, 68, 70, 71, 72, 99, 104, 108, 127, 130, 136, 195
Covarrubias 17, 118
Craddock, J.R. 88, 91
Crețu, Gr. 214
Crössman-Osterloh, H. 206
Cuervo, R.J. 119
Cunha, A.G. 98

D

Dante, A. 17
Darmesteter, A. 15, 121
Dauzat, A. 80, 86, 94, 121, 126
Dănăilă, I. 99, 195
Deggelors, M.J. 219
Demiraj, B. 109
Densusianu, Ov. 31, 36, 38, 39, 45, 48, 49, 50, 51, 52, 79, 84, 103, 107, 117, 120, 123, 125, 130, 153, 154, 160, 162, 165, 170, 188, 215
Deutschmann, O. 121
Devoto, G. 89
Diculescu, C. 164
Diez, F. 11, 17, 18, 85, 87, 118 119, 120, 121, 122
Diefenbach, L. 120
Dobrescu, A. 105
Domaschke, W. 120
Donat, I. 81
Drăganu, N. 107, 124, 146, 161, 179, 181, 184, 189, 191
Drimba, Vl. 197
Dubois, J. 67, 69, 94, 126
Du Cange 120, 121
Dumistrăcel, Șt. 66
Dunke, H. 189
Duridanov, Iv. 108
Duro, A. 89, 119
Dworkin, S. 94, 96, 97, 98

E

Eckhardt, von J.G. 121
Ernout, A. 118, 131

F

Ferrand, M. 178
Ficșinescu, F. 178, 199
Fischer, I. 45, 52, 53, 113, 122, 123, 138, 140, 148, 163, 192
Flonta, M. 74
Florea, I.A. 207
Fouché, P. 118
Förster, P. 118
Frisch, J.L. 120

G

Gabinskij, M.A. 101
Găldi, L. 195

Gamillscheg, E. 18, 94, 121, 126
García Arias, X.Ll. 140
García de Diego, V. 97, 98, 118, 119, 126
Gassner, A. 118
Gendron, S. 72
Georgescu, M. 84
Georgiev, Vl. 108
Gerloff, O. 121
Gilliéron, J. 11, 12, 13, 15, 17, 27, 66, 92, 110
Giuglea, G. 35, 97, 107, 123, 155, 160, 161
Gonçalvez Viana, A.R. 119
Gossen.C. Th. 139, 141
Gougenheim, G. 71
Graur, A. 5, 28, 29, 39, 40, 41, 43, 54, 55, 58, 59, 61, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 73, 74, 76, 77, 78, 80, 81, 82, 87, 104, 105, 107, 111, 124, 125, 128, 129, 130, 134, 135, 136, 137, 140, 142, 143, 144, 146, 148, 153, 154, 159, 160, 165, 176, 180, 186, 187, 188, 192, 193, 194, 195, 198, 200, 201, 204, 205, 215, 216
Gröber, G. 120, 121
Guiraud, P. 7, 18, 32, 60, 72, 111
Gulsoy, J. 95

H

Hanssen, F. 118
Harmann, H. 132
Hasan, F. 59
Hasdeu, B.P. 31, 60, 65, 99, 101, 102, 117, 119, 161, 162, 164, 173, 220
Henry, A. 73, 74, 198
Herzog, E. 118, 121, 124, 145
Hjelmslev, L. 70
Hoffert, M. 219
Höfler, M. 73
Holtus, G. 108, 143
Hope, Th.E. 99
Hristea, T. 7, 40, 43, 56, 59, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 73, 99, 106, 107, 128, 130, 136, 137, 185, 200, 203, 204, 206
Hubschmid, J. 18, 99, 101, 108, 160

I

Iliescu, M. 143
Imbs, P. 95
Iordan, I. 6, 9, 11, 12, 13, 33, 35, 41, 47, 63, 79, 81, 99, 104, 107, 124, 175, 178, 199, 202
Ivănescu, G. 28, 36, 52, 67, 155, 165, 193, 197, 209

J

Jaberg, K. 17, 92
Jokl, N. 157
Jud, J. 15, 92, 121

K

Kahane, H. 198, 202
Kahane, R. 198
Kazazis, K. 196
Keller, H.-E. 92
Kiparsky, V. 78
Király, F. 7, 25, 30, 31, 56, 57, 59, 60, 63, 65, 66, 67, 69, 104, 145, 183, 185, 190, 191, 212, 213, 214, 215, 216
Kis, E. 191
Körting, G. 86, 118, 121
Kramer, J. 91
Kristophson, J. 133

L

La Stella, E.T. 83
Laurian, M. 99, 119
Leonte, L. 67
Lerch, E. 121
Leumann, M. 128
Lindfors-Nordin, E.G. 121
Littré, E. 121

Lobiuc, I. 177, 181, 199
Lombard, A. 101
Lorenzo, R. 98
Loriot, R. 121
Löfstedt, E. 121
Lurati, O. 14

M

Machado, J.P. 98
Macrea, D. 99, 106, 145
Maior, P. 119, 179
Malkiel, Y. 13, 14, 33, 35, 86, 96, 110, 111, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 126, 127, 166
Mańczak, W. 122
Maneca, C. 107
Marchot, P. 121
Marcu, F. 107
Mareș, A. 84
Martinet, A. 85
Massim, I. 99, 119
Mării, I. 61, 84
Mândrescu, S. 183
Meier, H. 16, 17, 18, 73, 97, 127
Meillet, A. 15, 70, 76, 93, 95, 118
Melcher, Fl. 91
Ménage, G. 9, 17, 18, 120, 121
Menéndez Pidal, R. 118
Meringer, R. 10
Meyer, G. 109, 162
Meyer-Lübke, W. 9, 13, 15, 17, 62, 86, 87, 94, 97, 113, 117, 118, 119, 120, 121, 123, 124, 125, 137, 139
Michaëlis, C. 118
Michelena, L. 88
Migliorini, B. 82, 89, 119
Mihăescu, H. 51, 192, 194
Mihăilă, G. 45, 142, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 176, 182
Miklosich, Fr. 108, 154, 189
Mitterand, H. 94, 126
Mladenov, St. 108
Moll, F. de B. 95
Monlau, P.F. 118
Moraru, A. 127
Morel-Fatio, A. 118
Möhren, F. 34
Mujdei, Cr. 45
Müller, M. 92

N

Nascentes, A. 98, 118
Nandris, O. 34, 36
Nebrija, A. 17
Nestorescu, V. 49, 56, 88, 169, 206, 209, 210
Neumann, F. 120
Nigra, C. 120, 121
Nunes, J.J. 118
Nyrop, Kr. 121

O

Olivieri, D. 89
Oprea, I. 105
Orel, V. 109
Orr, J. 8, 69, 70, 81
Otaka, Y. 88

P

Pamfil, C.-G. 105
Papahagi, P. 146, 161, 164
Papahagi, T. 102, 199
Paris, G. 121
Pascu, G. 102, 107, 120, 130, 136, 155, 161, 164, 197
Pascual, J.A. 96, 97
Pașca, Șt. 81, 180
Pătruț, I. 63, 107, 182
Pârvan, V. 27, 52
Pellegrini, G.B. 91
Petrovici, E. 63, 78, 81, 82, 107, 142, 162, 170, 171, 173, 174, 175, 179, 180, 182, 183, 186, 187, 188, 189
Pfister, M. 16, 69, 90, 94, 117, 125, 126
Philippide, A. 57, 107, 117, 119, 142, 155, 159, 160, 161, 164
Piel, J.M. 98, 119
Pisani, V. 70

Planta, R. de 91
Ploae-Hanganu, M. 52
Poghirc, C. 99, 100, 101, 155, 219
Pop, S. 176, 178
Popescu, I. 177
Popescu Marin, M. 28
Popescu-Fischer, S. 192
Popovici, I. 120
Popovici, V. 122, 125, 128, 129, 131, 132, 133, 134, 137, 138
Pott, A.F. 122
Prati, A. 17, 89, 119
Preobraženskij, A. 109
Pult, C. 91
Purdela Sitaru, M. 206
Pușcariu, S. 36, 37, 39, 40, 41, 44, 52, 53, 63, 102, 103, 104, 107, 117, 119, 120, 123, 124, 125, 139, 142, 144, 145, 146, 149, 153, 154, 157, 158, 161, 162, 163, 171, 173, 177, 188, 191, 197, 204, 207, 209

Q

Quémada, B. 95

R

Radtke, E. 108, 143
Radu, R. 105
Raevskij, N. 101
Reguș, C. 76, 169, 181
Reichenkron, G. 155
Reinhardstoettner, C. von 118
Remacle, L. 34
Rey, A. 9, 91, 95
Rey-Debove, J. 95
Richardson, H.B. 118
Richter, E. 121
Robciuc, I. 172, 176, 180, 208
Rohlfs, G. 115, 116, 163
Rohr, R. 108
Roques, G. 34, 86, 87, 93, 94
Rosetti, A. 36, 45, 52, 53, 122, 123, 124, 130, 142, 154, 155, 156, 158, 160, 161, 162, 163, 164, 170, 182, 183, 188, 189, 207
Rudnyćkyj, J.B. 109
Rusnac, G. 73
Russu, I.I. 119, 120, 142, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 164, 165
Rusu, V. 76

S

Sainéan, L. 13, 17, 18
Sala, M. 5, 8, 24, 29, 30, 32, 47, 60, 62, 65, 68, 70, 71, 72, 81, 108, 127, 130, 135, 181, 199, 200, 202, 214
Salmon, G. 71
Sanchis Guarner, M. 95
Saramandu, N. 130
Saussure, F. de 27, 69
Sădeanu, F. 97
Schelduko, D. 200
Scheller, A. 118, 120, 121
Schuchardt, H. 10, 11, 12, 13, 17, 18, 88
Schwan, E. 120
Schweickard, W. 83
Scriban, A. 106, 119, 143, 145, 160, 161, 169, 175, 179, 181, 193, 195, 200, 205, 210
Seche, L. 99, 101, 102, 104, 105, 106, 107
Séguy, J. 46
Skok, P. 109, 142, 164, 165
Sławski, F. 109
Slușanschi, D. 102
Spitzer, L. 12, 13, 15, 17, 33, 88, 95, 96, 121, 165
Staaf, E. 120
Suciu, E. 64, 196, 198, 200, 201
Sulică, N. 53
Swiggers, P. 9, 92

Ș

Șăineanu, L. 45, 52, 63, 105, 117, 119, 150, 164, 196, 197

T

Tagliavini, C. 82, 167
Tallgren, O.J. 118
Tamás, L. 130, 180, 181, 189, 209
Thibault, A. 94
Thomas, A. 121
Tietze, A. 198, 202
Tiktin, H. 105, 117, 119, 124
Tobler, A. 120
Todoran, R. 107, 185
Tohăneanu, G. 66
Treimer, C. 154, 155
Turgot, A.R.-J. 60, 220

U

Ullmann, S. 26, 69
Ulrich, J. 120
Ursu, N.A. 66, 67, 107, 124, 205

V

Valdés 17
Vasiluță, L. 206
Vasmer, M. 78, 109
Vendryes, J. 66, 70
Vidos, B. 82
Vissing, J. 121
Vossler, K. 12
Vrabie, E. 84, 198
Vraciu, A. 155
Vulpe, M. 166

W

Wagner, M.L. 11, 17, 88, 89, 96, 98, 119
Wagner, R.-L. 70
Wartburg, W. von 8, 9, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 26, 27, 51, 69, 83, 87, 90, 91, 92, 93, 94, 96, 97, 101, 110, 117, 121, 124, 125, 126, 133, 138, 219
Weigand, G. 119, 146, 154
Wendt, H.F. 197
Winkelman, O. 99, 107
Wolf, H.J. 82
Wright, T. 54

Z

Zambaldi, F. 118
Zamboni 8, 9, 12, 13, 14, 19, 111
Zăstroiu, V. 105
Zolli, P. 90, 126
Zolnai, B. 145
Zumthor, P. 92

INDICE DE CUVINTE ROMÂNEȘTI

A

abur 162
abura 162
aburi 162
achizitor 204
adămană 185
adămăni 60
ademeni 57, 60, 185
adunâtor 136
advocatlâc 198
aer 22, 140
afin 145, 184
afiră 146
afla 51
aflătură 137
afunda 136
ai 153
ajunge 144, 149
alămâie 38
alămojnă 189
alb 144
Alba-Iulia 78
albastru 52
albeață 136
alcătui 183
aleg 174
aliaj 205
aluneca 38
amarnic 39
amesteca 38
amin 61
antilopă 205
antipod 205
anțărț 192
aortă 205
apar 100, 135
apă 19, 25, 100, 114, 127, 137
apă chioară 71
apătos 46, 100
apelpisit 194
apos 127, 135, 137
apostol 61
aprinde 192
arăta 119, 120, 121
arătură 103, 135, 137
arboret 135
argintiu 128
arhaiza 67
arichiță 161
arinos 132, 133
ariuș 179
arma 135
arșeu 40
arșic 40
arțag 57
arunca 156
aștern 39
auriu 128
auș 146
auzi! 149
avea 144

aveni 139
ayu 174

B

babă 99, 168, 171
babornită 66
bafniță 40
bahniță 40
bai 183
Baia de Criș 80
Bala 79, 81
balanță 40
bală 125
baligă 100
balmoș 56, 179
baltag 197
baltă 100, 182, 183
balton 137
banană 61
barabușcă 41
barcagiu 198
barză 157
baschină 40
bașca 202
batalama 40
bate 144
bațachină 37
băga 144
Bălgrad 78, 79
bălțat 136
bănui 144
bărbânță 56, 191
bătrân 38
bâlc 157
bâlci 187
bântui 188
Beala 81
becher 199
beci 197
Beinș 81
Beiuș 81
belea 61
belșug 184, 187
berechet 61
bidiviu 61
bijog 200
bilă 24
bina 61
Binș 81
Binșele 81
biserică 31
blagoveștenie 174
blând 128
blândețe 128, 136
blestemăciune 129
boare 162
bocănet 181
bodogan 180
bodogăni 180
bodorogăni 180
bodrogăni 180
boghineț 181
bogodan 180
bogodarenie 180
boi 197
bojoc 39
bondroji 41
bondroș 40
bondroși 40
bont 40
boșog 39
brad 157
brâncă 51, 149
brânză 100, 106
brâu 158
bre 202
brighidău 56, 57
brighideu 57
broatec 192
buc 157
bucă 20
bucoavnă 173
Bucov 79
Bucur 79
bucura 79, 144
bucurie 79
buiacă 179
buiagă 179
buiede 178

bumb 188
bun 59
bunătate 59
bunic 142
buștean 209
buștină 209
bute 60
butoi 60
buză 153, 155, 158
buzna 56, 57
buzunar 40

C

cafă 61
cafea 61
cal 76
calcaros 204
calfă 202
caltaboș 37
Cambridge 80
canaf 56, 191
canava 80
cană 58, 210
cancioc 57
cantă 104
cap 12, 23, 71, 144, 161
capie 71
Caracal 77
caraghioslâc 208
caravelă 202
cargabas 202
cargafunda 202
Carpați 75
cartaboș 37
casap 197
casă 26
catâr 197
catran 203
catreanță 191
catrință 56, 191
cazanie 174
călbează 155, 158
călugăr 61, 195
cămgie 196
căpia 71
căpușă 161, 162
căput 191
cărare 153
cărămiziu 128
cărdășie 71
căsca 43
căscări 43
căscăund 55
cătană 63
cătună 63
cătușă 146
cățel 149
căulă 122
căuș 146
câci 200
Câmpulung 78
cânepă 38
cântecel 133
cârd 71
cârdășie 71
Cârjari 79
cârmâziu 198
cârstaș 169
câștig 59
câștiga 59
câștigător 59
ceașnic 181
cepar 125, 130, 135, 137
cergă 56, 191
Cerna 79
cetate 77
ceteră 38
cheie 23, 24
cheltui 188
chema 23
chemului 41
chemurluita 41
chertai 187
chertalui 187
cheuna 37
chilă 202
chilimie 39
chimgie 196
chindie 39

chinină 61
chior 71
chip 31, 145, 190
chipeş 36, 57
chircăi 43
chiţoran 37
chiţorlan 37
cimotie 188
cinci 113
cioc 158
ciocălău 56
ciocâltău 57
cioplaş 184
ciopli 184
cir 179, 192
cireş 38
cireşar 133
cirtă 173
citanie 174
citi 174
ciucă 155
ciumă 192
ciump 155
ciut 155
claie 174
clama 23
clopot 23
cneaz 174
cnezat 174
cnezie 174
coapsă 26, 27
cobai.61
cobârlă 41
cobilă 41
coborî 73
cocină 169
cocoţa 217
codru 156, 160
combativ 204
comparativă 71
compas 202
condor 61
condră 193, 194
contra 193
conspirativ 203
cooperativă 71
copaie 174
corabie 198
corăbioară 198
coştei 187
cotângan 56
coteaucă 42
Cotnari 82
cotor 49
cotropi 217
covertă 202
cozondraci 61
crai 25
Crasna 79
creştin 34
creştinătate 55, 128, 129
creştinesc 34
cruce 31
crud 19
cruţa 160
cuc 25
cucoţa 217
cucută 38
cugeta 217, 218, 219
culă 202
cum 127
cumătru 142, 144
cuminte 192
cumnat 142, 143
cumpăra 71
cumpăt 117, 119
cupă 169
curătură 136
curechi 179
curpen 158
Curtea de Argeş 80
cuscru 142, 143
cută 58
cutropi 217

D

da 39
Dalboşeţ 81
daltă 182

dat 39
dator 39
daravelă 47
daraveră 47
dărab 183, 184
dărâma 160
dător 39
Dâlboșet 81
Dâmbovița 78
Dealu-Mare 76
dedicație 203
Deliorman 197
descăleca 133
desplânta 139
deștept 143
deșteptăciune 143
dietalicesc 42
dietă 42
dihanie 81, 174
Dinu 77
direct' 63
doască 186
dobzăla 56
Dohotariul 79
dojană 176
dojeni 176
dolog 188
dologi 188
dologit 188
doscă 186
dragă 25, 58
dragoman 201
drept 63
dreptate 137
droagă 36
druete 157
Dubăsariul 791
duce 192
duh 173, 177
duhli 177
duhlit 177
duhlui 177
duhni 177
duhoare 177
dulgher 60
Dumnezeu 31
Dunăre 75
duroare 132
dușman 197

E

eche 200
economic 192
economicos 192
eschelă 201

F

face 144
falce 189
fandosit 194
faptic 207
Farcaș 78
farmăc 147
farmăce 147
farmec 147
farmece 147
făcăleț 57
făgădui 183
fălălui 213
făptură 51
fărâmă 155
fârși 37
făt 130
feată 24
fecior 129, 175
fel 47, 52, 216
feleli 213
felelui 213
femeie 60, 209
ferang 208
ferăstrău 57, 71
fereastră 38
fereancă 208
ferecător 136
fergătău 57
fergheteu 57
ferhăng 208
ferihăng 208

fermeca 147
feșteală 185
feșteli 57, 185
fești 185
feștic 183
fier 71, 113
fierăstrău 71
fiere 24, 25
fin 142
fioros 137
firet 192
fistichiu 128, 198
fiu 25, 142
flanel 206
flanelă 206
flămând 106, 122
flămânzi 106
Floarea 76
flușturatic 41
flutura 163
fluture 41, 160
foc 26
franzelă 195
franzoală 195
frate 142
frământa 123, 124
frică 192
fructieră 204
frumușat 79
fugăci 41
fugi 41
fulgera 37
funingine 38
furt 133, 140
furtișag 133, 140

G

gaie 51
gard 170, 182, 183
gazdă 184
gălbează 158
găleată 51
găligan 47
gămălie 39
găsi 144
găzdac 57
găzdălui 57
găzdășag 184
gând 27, 31, 188
gârbaci 37
gât 145
geană 117
gheață 23, 24
gheenă 173
ghintaiță 207
ghionoaie 158
ghiuj 158, 200
ginere 142
gingaș 190
giune 166
glas 23
gleznă 145
gloată 171
goană 176
gogă 158
goni 176
grădiște 170
grăi 153
greabăn 170
greblă 24
greu 39
grijă 171
grohăi 43
grohăni 43
gusta 43
gustări 43
ǵuvăescu 174

H

haidău 42
haiduc 191
hait 185
haită 185
hamiș 184
hamsie 181
handralău 56
harpon 206
harț 57, 58

harțag 57, 58
harță 58
hădărag 57
hăitaș 57, 185
hăitui 57, 185
hămișag 184
heleșteu 78, 153
heruvim 61
hitioan 188
h'ivros 137
hobot 47
hodoroc 37
hodorong 37
holdă 184
holoată 171
holuba 76
horcăi 43
horcăni 43
horodiște 170
hotel 206
hrăbori 40
hrăni 173
hrăpi 40
hreabăn 170
hrean 40
huilă 206
huligan 59
hulub 76
Huluba 76
hulube 76
Hulubeasa 76
husă 206

I

iad 173
iapă 26, 134
iască 178
icoană 174, 195
iconomicos 192
icter 193
identificabil 203
iepar 134
iesca 178
Ilfovăț 79
Ilin 77
Indianopolis 80
inimă 52, 150
isca 178
Ithaca 80
Izvoarele 78
izvor 78

Î

îmbondroji 41
îmbuca 20
îmbuna 59
împărtășanie 174
împrinde 139, 140
înconjur 217
încuia 12
înnegri 58
îngrășa 136
întâmpla 53

J

jabrac 176
jabră 176
jachet(ă) 64
javră 176
jăcman 60, 185
jecmăni 57, 60, 185
jumătate 158
jimui 41
june 166
jupân 182
jur 192

L

labă 51, 143, 145
Lacu-Sărac 76
laie 175
lainic 175
lambă 65
lampagiu 198
lampă 65, 67
lapuc 146, 147

laudă 23
lăpuș 146, 147
lăpuc 146, 147
lânar 133
lânced 148
lâncezi 148
leagă 24
leage 24
leancă 186
legătură 133
lege 23, 150
lepăda 87, 124
leurdă 153
liliachiu 198
limbă 114
limonadă 205
limonată 205
limpede 148
limpezi 148
lin 77, 78
Lina 77
Linu 77, 78
lipuș 147
litrosi 41
liturghie 195
lopată 168, 171
luced 147, 148
lucezit 148
lucid 147, 148
lucoare 132
lucra 192
lumânare 47
lumânărică 47
luminiță 47
luneca 38
luptă 58
lustragiu 198

M

maala 40
maală 42
magiarcă 84
Maglavit 76
mahala 197
mahalagiu 197
mahiavă 42
maică 142
mal 157
malcărăț 46
maldac 97
mama (pădurii) 66
mamă 142
mamorniță 66
mangli 194
mangosi 194
mangosit 66
mangugie 84
manișcă 43
maniță 43
mapamond 193
maranioi 39
mardac 37
mare 152, 163, 164
marfă 187, 215
marjoli 47
marș 187
martor 37
martur 37
mastopită 41
mașină 208
mașnicău 42, 47
mașteha 142
matină 44, 47, 48
matrapaz 41
mausoleu 62
mazăre 49, 157, 201
măclăi 41
mădărănie 37
mădrăgit 39
măgădan 47
măgălie 39
măgheruște 41
măgură 182
măhăli 42
măji 41
mălăgenie 84
mălcaviță 37
mănănțată 40
măr 38
mărădi 41
mărdăgit 39

mărghilă 46
mărnicos 39
mărșălui 187
măruntaie 19
mărunțel 137
mărunți 40
mătăhuie 30
mătinos 47, 48
mătrăși 42, 169
mătură 182
măturișcă 43
măturiță 43
mătușă 38, 142, 146
măzănaie 49, 201, 202
măzărat 201
măzăriche 201
măzăricos 201
măzăros 201
mâlced 37
mână 144
mânji 41
mântui 188
mânțată 40
mânz 158
mânzăli 37
mânzoli 37
mârcaviță 37
mârced 37
mârjoală 47
mârjolit 47
mârșav 50
mârșă 50
mârțână 47
mej 208
melegar 46
mesteca 38, 66
meș 208
mia 130
Miai 40
michilie 39
mie 39
miel 38
miez 208
mija 41
mil'ior 130, 134
mil'ioră 130, 134
milostenie 189
minciog 175
minge 175
minja 41
mioară 130, 134, 175
mirază 74
mire 45, 104, 164, 165, 166
mirgăzli 46
mirosi 194
mirtosi 41
misclii 84
mitoc 79
mlacă 169
mlaștină 169, 170
moale 24, 73, 123
moară 24, 133
moare 179
mocirlă 170
mocni 37
mocoroanțe 39, 46
modoranie 37
mogoandă 37
mohni 37
mohoandă 37
moică 73
moiete 73
Moigrad 78
moioagă 73
mol 46
mondroși 40, 41
monedă 193
mont 40
moor 40
morav 66
mort 46, 143
mortăciune 143
moș 155
moșină 208
moșdroagă 36
Motea 79
Moto 79
motoașcă 43
motoșană 43
motoșină 43
motroși 41, 169
Motu 79

muced 148
mucezi 148
muncă 42, 58
muntean 65, 66
mur 179
mură 141, 160
Mureș 75
murg 153
murlui 37
murui 37
mustopită 41
mușat 79

N

nalbă 140
nap 32, 140
naramziu 198
nastochiță 41
naș 42, 142
naufragiu 205
năclăi 41, 168
năduf 173
nălet 199, 202
nămaie 38
Nămăiești 76
nănaș 42
năplat 39
nărav 66, 67
năsoci 178
năstini 48
nătoagă 84
nătrăpas 41
neală 130
neam 184
neauă 130
necâștiga 59
necâștigător 59
nechită 30
neg 140
negel 41
negreață 58
negricios 58
negru 58, 153
negruț 58
negură 161
nemeș 184
nepot 142
nepoțel 137
netaplii 39
neted 140
neușnic 42
New York 80
nimeri 153
ninja 41, 84
ninjel 41
noaten 38
noian 158, 162
noră 115, 142
notată 171
nun 142

O

obot 47
oceșea 46
ochi 23
ocol 66
odomoc 42
ogor 58
ologi 188
Olt 65, 75
oltean 65, 66
omagiu 205
oraș 63, 183
orgoian 39
oșta 43
oștări 43
otic 37
oting 37
otoboc 47
otuzbir 28, 29
ovăs 37
ovăz 37

P

pachioană 47
paci 42, 84
pacișile 84

pahar 181
paharnic 181
pajimă 41, 47
pajure 48
palanță 40
palhă 180
palmă 42
palton 37
panama 82
panc 49
papleagă 41
paplec 41
papuc 41
papună 47
par 28
paraponisit 194
parazios 40
Paris 80
pasăre 38
paschină 40
pasere 38
pastel 205
pastelist 205
pastramagiu 198
patalama 40
patnoșcă 42
patonea 84
pațachină 37
paviț 30, 42, 168
păceșelat 84
pădure 28, 52, 153
păduros 136
păgân 31
păianjen 47
păiușană 43
păiușcă 43
păiușină 43
păjurit 48
pământ 52
păncăni 49
păoană 42
păoancă 42
păpușă 146
păr 28
părătuș 146
părăzel 40
părui 28
părușcă 28
păseșalit 48
păstrugă 37
păstrungă 37
pășune 34
pătlăginiu 198
păuișcă 43
pâncăni 49
pândar 175
pândi 175, 188
pec 207
pecmez 203
Pele 75
Penteleu 82
pepene 39
percea 40, 42
perină 170
pernă 170
perușcă 41
petrecanie 174
Philadelphia 80
picarisi 193
pichirisi 193
pichirlău 41
pici 200
picior 144
picta 66
pictor 66
pictură 66
piecar 207
pieptene 114
pierde 148, 149
piez 148
pirogă 61
pisi 44
pită 42, 195
pitănguț 40
pitoașcă 42
plai 192
plav169
plânta 140
plântă 139
pleată 170

plicticos 192
ploscă 186
ploști 186
poartă 24
poașcă 41
pocă 421
pocher 193
poci 42
pocie 42
pocos 49
pocoși 49
poftă 171
pofti 171
poiană 78
Poiana 78
politicos 192
polomojdii 41
polonaș 43
polonic 43
pomană 176
pomeni 176
pomoroanțe 39, 46
ponc 49
poncăi 49
porc 127
porcar 127
portofel 193
portofoliu 193
postelnic 181
poșircă 41
poștagiu 198
potârcă 41
potcă 41
potroși 169
pozunar 40
praf 173
Prahova 78
prat 139, 140
pravilă 173
pravoslavie 173
prânzi 129
predeală 84
prier 38
prislop 78
pristol 173
probălui 213
probului 213
progresist 204
proră 199
prost 25
provă 199
puf 173
pulpă 26, 27
pupă 199
purcar 127
pută 84
putoare 177
putred 148
putrezi 148

R

rai 173
rană 171
răboli 40
răpi 40
răsări 48
răsărit 48
răsură 41, 48
răsătură 41, 48
rău 25, 39, 47, 114
răzbel 66, 67
război 66, 159
râde 113
râie 38
râjni 40
rână 156
râșni 40
râu 25, 114
rean 40
rege 24
Reșița 81
regiune 25, 114
renumerație 71
ridicol 25, 114
roată 66, 113
roche 209
rochie 209
rosăcică 40
roșățică 40
Roșiori de Vede 80

rotocol 66
rugi 41
ruguci 41
rujmuli 41
rută 139, 140

S

saladă 38
salată 38
salbie 133
Santiago 80
sapă 169
sarbăd 155, 161
sarică 38, 160, 163
sarponel 40
sat 38, 156
sare 24
sarma 61
sarmă 61
savonieră 204
săcoti 217
săgeta 133
sălășlui 57
sălnic 46
sănătoare 69
sărbătoare 130
sărpan 42
sărpunel 40
săvârși 174
sâmbră 56, 191
Sâmpetru 34
Sânmedru 34
Sânnicoară 34
sârg 57
sbor 174
scatiu 65
scălda 52
schelă 200
schele 201
scherchăni 43
scheuna 37
schilă 201
sclavic 207
sclifosit 194
scoate 217
scovardă 172, 182
scrum 155
scula 53
scump 188
scurt 133
scutura 218
secheres 184
seamă 31, 191, 216
Severin 77
sfânt 34, 173, 174
sfârși 37, 174
sfetnic 181
sfulgera 37
siboi 201
silă 24
simandicos 192
sită 58
sitișcă 43
sitiță 43
slavic 207
slugă 58
smânci 37
smântână 182
smunci 37
soage 123
soare 24
soc 115
socot 216, 217
socota 214
socoti 31, 212, 213, 214, 215, 216, 217
socotință 213, 216
socotire 213, 216
socotit 213
socotitoriu 213
sogi 178
soră 142
spășenie 174
spicher 206
sprânceană 117, 119, 122
stăpân 182
stână 182
stâncă 182
sterpos 192
sticlete 65

stihui 46
stingher 48, 49, 50
stolnic 173
staul 39
staur 39
steauă 39
strang 209
străin 148
strug 36
strung 36
stufiș 37
stup 192
stur 192
subtil 63
subțire 63
sudoare 132
sufragiu 205
sulă 24
sulhar 43
sulhău 43
suna 69
sunătoare 69
supieră 204
sur 145
sută 182

Ș

sală 208
salâc 208
sandrama 201
schiau 182
schei 182
schelă 201
schele 201
siboi 201
sirag 57
siș 200
smir 177
smirac 177
sold 26, 27
soldan 57
sopti 214
sorăpru 207
soruba 207
streang 209
surlui 181
surui 181

T

tacticos 192
talpă 30, 31, 141, 143, 144, 145, 147, 214
tanău 42
tare 52
tată 142
tăhui 40
tălălău 42
tălhar 37
tălpic 37
tălpig 37
tămânji 73
tănănău 42
tăui 40
tâlhar 37
tâlhăroșag 57
târziu 128, 131
teaucă 42
teglizău 183
Teleorman 197
teme 132
temoare 132
ticfă 171
tidvă 171
tigvă 171
Timotei 79
timpuri 131
timpuriu 128, 131
tinghie 39
tinir 166
tocană 190
toi 197
tont 42, 209
trag 130
Traian 77
tramă 147
tramvai 32
trapini 46
trăgaci 130

trăsătură 41, 48
trăsură 41, 48
Troian 77
tropină 46
tropoti 214
trudă 171
trudi 171
trup 145
trușcă 180
tul 82
tulpină 46
tun 130, 131
tuna 131
turmenta 203
tut 209
tută 209

Ț

țap 65
țarc 155
țângău 42
ție 39
ține 192
țundră 56, 191

U

uita 125
ugor 58
unchi 142
untdelemn 65
Ureacl'e 23
urzică 38
uscat 192
ușor 39, 152

V

vacă 77
Valea-Largă 78
vamă 183, 191
vapor 162
varoș 184
vatmán 206
văiugă 183
văr 142
vătaf 173
văzduh 22, 173
vână 63
vârf 173
vedenie 174
vehicol 37
vehicul 37
venă 63
vence 139
venge 139
viezure 157
vinclu 208
vindeca 52
viperă 139, 140
viraj 205
viță 30, 42
vlăjgan 47
voieș(t)ință 47
vornic 173, 181
vostru 39
vraf 173

Z

zadă 39
zaharniță 73
zalfă 187
zamuz 71
zapis 173
zăduf 173
zămisli 84
zămos 71
zămuz 71
zăpadă 171
zăpădi 171
zbor 174
zbornic 173
zeamă 71
zestre 148
zgârbaci 37

CUPRINS

CUVÂNT ÎNAINTE 5

I. PRINCIPII ȘI METODE ALE ETIMOLOGIEI

Ce este etimologia? 7

I.1. **Etimologia în accepție largă** 8

I.2. **Etimologia în accepție restrânsă** 19

I.3. **Criterii în cercetarea etimologică** 23

I.3.1. *Criterii de bază* 23

I.3.1.1. Criteriul fonetic 23

I.3.1.2. Criteriul semantic 25

I.3.2. *Criterii suplimentare* 29

I.3.2.1. geografic 29

I.3.2.2. funcțional 30

I.3.2.3. semantico-onomasiologic 31

I.3.2.4. istorico-social 31

I.3.2.5. vechimea 32

I.3.2.6. comparația cu limbile înrudite 32

I.3.3. *Neconcordanța dintre criterii* 33

I.3.4. *Cazuri particulare* 34

I.3.5. *În loc de concluzii* 54

I.3.6. *Împrumuturi aparente* 56

I.4. **Tipuri de etimologie** 58

I.4.1. *Etimologia internă* 58

I.4.2. *Etimologia directă* 60

I.4.3. *Etimologia indirectă* 64

I.4.4. *Etimologia multiplă* 64

I.4.5. *Etimologia populară* 67

I.4.6. *Etimologia colectivă* 72
I.4.7. *Etimologia literară* 73
I.5. **Etimologia și numele proprii** 74
I.6. **Etimologia și filologia** 83

II. LUCRĂRI DE ETIMOLOGIE

II.1. **Dicționare etimologice romanice** 85
II.1.1. *Dicționare etimologice pentru ansamblul Romaniei* 85
II.1.2. *Dicționare etimologice ale diferitelor limbi romanice* 88
II.1.2.1. sardă 88
II.1.2.2. italiană 89
II.1.2.3. retoromană 91
II.1.2.4. franceză 91
II.1.2.5. occitană 95
II.1.2.6. catalană 95
II.1.2.7. spaniolă 95
II.1.2.8. portugheză 97
II.2. **Lucrări de etimologie românească** 98
II.2.1. *Dicționare etimologice* 100
II.2.2. *Alte dicționare cu etimologii* 104
II.2.3. *Studii etimologice* 107
II.3. **Lucrări etimologice ale principalelor limbi cu care româna a intrat în contact** 108

III. STRATURI ETIMOLOGICE ALE LEXICULUI ROMÂNESC

III.1. **Considerații generale** 110
III.2. **Elementul latin** 112
III.2.1. *Considerații preliminare. Cuvinte panromantice* 112
III.2.2. *Cuvinte moștenite doar în unele limbi romanice* 116
III.2.2.1 Cuvinte cu diverse etimoane, toate latinești 117
III.2.2.2. Derivate moștenite sau formații românești 125
III.2.2.3. Cuvinte moștenite sau împrumutate din latină 138
III.2.2.4. Cuvinte moștenite sau împrumutate din alte limbi 141
III.3. **Cuvinte din substrat** 151
III.3.1. Considerații preliminare 151
III.3.2. Categorii de cuvinte autohtone 156
III.4. **Cuvinte de origine slavă** 166

III.5. **Cuvinte de origine maghiară** 183
III.6. **Cuvinte de origine greacă** 191
III.7. **Cuvinte de origine turcică** 195
III.8. **Cuvinte de origine franceză** 203
III.9. **Cuvinte de origine germană** 206
III.10. **Considerații finale** 210

IV. ÎNCHEIERE 219

Abrevieri bibliografice 221
Abrevieri 229
Indice de autori 231
Indice de cuvinte românești 237